

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞEYH MAHMUD ez-ZOKAYDÎ
ve
ed-DÂ' ve'd-DEVÂ' ADLI ESERİ

ABİD SEVGİLİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. METİN BOZAN

DİYARBAKIR

2011

ÖZET

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, 1877 yılında Halanze/Bağtepe köyünde dünyaya gelir. Babası Şeyh Abdulkahhar (ö.1906), annesi Saliha hanımdır. (ö.1925) Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, öğrenimine Zokayd Medresesi'nde babasının yanında başlar. Daha sonra tahsiline Siirt'te Molla Halil Medresi'nde, amcası Molla Hasan'ın yanında devam eder. Tekrar Zokayd Medresesi'ne dönerek burada tahsilini babasının yanında tamamlayarak kendisinden ilmi icazet alır ve aynı medresede ders vermeye başlar. Zokayd Medresesi, babası ve kendisi döneminde ilmi yönü ile bölgedeki en gözde medreselerden biri olur. Kendisinden sonra bu medrese, çocukları ve talebeleri tarafından hizmet vermeye devam eder. Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, babasının vefatından sonra bir yandan medresede ders verirken öte yandan insanlara doğru yolu göstermek için irşad faaliyetlerini yürütür.

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı savaşıır. Oğlunun hastalığı nedeniyle, Halep ve Beyrut'a gider. Yine bu sırada Doğu Bölgelerinde yaşanan kıtlık nedeniyle tüm imkânları ile insanlara yardımcı olur. 1925 yılında çıkan Şeyh Sait ayaklanmasına destek olmamasına rağmen bu ayaklanma bahane edilerek birçok eziyete ve zulme maruz bırakılıp Antalya ve Korkuteli Kasabasına, üç yıl sürecek sürgün hayatına mecbur bırakılır. Sürgün dönüşünde (1935-1937) artan baskılardan dolayı iki yıl boyunca Diyarbakır'da ikamet etmek zorunda kalır. 1940'lı yıllarda yaşanan ikinci kıtlıkta yine var gücü ile insanlara yardımcı olur. Yaşadığı tüm olumsuzluklara rağmen ömrünün sonuna kadar ilim öğrenip yaymaktan ve insanlara doğru yolu göstermekten asla taviz vermez. Kürtçe, Türkçe ve Arapça'nın yanında ileri düzeyde Farsça bilen Şeyh Mahmud, 1364/Mart1945 yılında vefat eder.

İtikatta Eş'arî, amelde Şafii ve tarikatta Nakşibendî olan Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, gelenekçi bir çizgiden gelmekle beraber İslam dünyasında yaşanan sıkıntılara çözüm üretme gayretine girmekle çağdaş bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Müellifin; Hatırat, Fıkıh, Edebiyat, Tecvid, Feraiz, Hadis, Reddiye, Nahiv, muaşere vb. konularda kaleme aldığı yirmiye yakın telifi bulunmaktadır. Yazılı tüm eserleri mevcut olup halen yayınlanan eseri bulunmamaktadır.

Müellif, ele aldığımız *ed-Dâ' ve'd-Devâ'* adlı eserinde, İslam dünyasındaki manevi hastalıkları ele alır. Hz. Muhammed (s.a.s)'in döneminden itibaren sahabelerin örnek yaşamları, adaletli yönetim, insanlar arasında uygulanan eşitlik ve İslamın akla ve ilme verdiği önem sayesinde İslam Dini hızlı bir şekilde yayılır. Fakat Hz. Osman (a.s) döneminde, akrabalarının yaptığı yanlış uygulamalar ile bu durum bozulur. İslam dünyasında yönetimin Emevilere geçmesi ile uygulanan adaletsiz yönetim ve ırkçılık politikaları, özellikle İslam'ı yeni kabul etmiş olan Farsların eski dinlerine özlem duymalarına sebep olur. Ayrıca Farslarda Kadisiye Savaşının intikamını da akla getirir. Bazı insanlar eski inançlarını İslam kisvesi altında yaşatmaya çalışırken; İslam dinine hurafeler de girmeye başlar. Böylelikle fırkalaşmalar da teşekkül eder. Müellif bu fırkalaşmaların ortaya çıkma nedenini; siyasi, kişisel çıkar ve eski inançlarını yeniden canlandırma arzusuna dayandırır. Müellif ayrıca Ehl-i Sünnet'e içinde de bir takım sahte hoca ve şeyhlerin varlığından bahsetmektedir. Bunların kişisel menfaatleri uğruna uydurdukları hadisler ile insanlara İslam dışı inançları telakki ettiklerini belirtir. Müellif bu tür hastalıkların çarelerini, mutlak adalet, insanlar arasında

eşitlik ve manevi ilimlerle desteklenmiş, akıl ile bağdaşan bir eğitimle mümkün olacağını ifade eder.

ABSTRACT

Sheik Mahmud ez-Zokaydî was born in Halanze/Bağtepe village in 1877. His father was Abdulkahhar (1906) and his mother was Saliha hanım (1925). Sheik Mahmud ez-Zokaydî started his education in Zokayd Madrasah under the supervision of his father. Next, he continued his education in Mullah Halil Madrasah in Siirt under the supervision of his uncle. After a while, he came back to Zokayd Madrasah and completed his education there. He started his teaching career at the same madrasah after taking the ratification from his father. Zokayd Madrasah became one of the best prestigious madrasah of the region in terms of knowledge at the period of his father and himself. After his death the madrasah continued serving education by the help of his children and followers. Sheik Mahmud ez-Zokaydî tried to serve guidance for people in order to show them the truth while he was teaching knowledge to his followers after his father's death.

Sheik Mahmud ez-Zokaydî fought against Russia at the World War I. He had to travel to Aleppo and Beirut because of his son's illness. Meanwhile, he helped the poor people with his whole wealth because of the famine in the Eastern. In spite of the fact that he didn't reinforce the Sheik Sait Rebellion, he was accused giving help Sheik Sait. As a consequence, he was not only exposed to persecution and torture but also he was forced to move Korkuteli in Antalya for three years. Even, he came back from the banishment; he had to stay for two years (1935-1937) in Diyarbakır. He again helped the poor people with his whole wealth at the second famine in 1940s. He never gave up learning and sharing knowledge and serving guidance for people despite all the torture, banishment and obstacles till the end of his life. Sheik Mahmud ez-Zokaydî who knew Kurdish, Turkish, Arabic and Persian very well died in 1364/ March, 1945.

Sheik Mahmud ez-Zokaydî who was Eş'ari in terms of creed, Şafii in terms of practice and Nakşibendi in terms of religious sect proved that he had a modern personality by trying to come up with troubles lived in Islamic World despite being a traditionalist. The author nearly have twenty works on memories, Islamic law, literature, science of Islamic pronunciation, science of Islamic inheritance, hadith, rejection, syntax, social intercourse, etc. All of his works are available but none of them is on publishing.

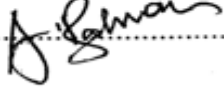
The author handles the mental anguish in Islamic World in ed-Da' ve'd-Deva' which is being examined. Islam spread like wildfire from the very beginning of Hz. Muhammed's period thanks to representative lives of sahabas, fair government, equality among people and sense and knowledge on which Islam puts high importance. Unfortunately, things changed in the Hz. Osman's period because of wrong applications by his relatives. Unfair management and racism politics applied in the period of Umayyad Dynasty not only caused Muslims especially Persians who newly accepted Islam to miss their previous regions but also reminded them to revenge of Battle of al-Qâdisiyah. Some people tried to live their previous region under the name of Islam that concluded in superstition and variance in Islam. The author explains the reasons of the variance as a conclusion of politic and personal interest and being desirous of restoring their previous region. He also mentions about the existence of some sanctimonious sheiks among defender of Sunna. He indicates that they tried to impose some faiths which were out of Islam via fake hadithes in order to lead people according to

their own benefits. The author emphasizes on absolute justice, equality among people and promoted education with moral knowledge which is also compatible with wisdom as the remedy of those kinds of anguishes.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu çalışma jürimiz tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Abdurrahman ACAR .....

Üye : Doç. Dr. Metin BOZAN .....

Üye : Doç. Dr. Edip ÇAĞMAR .....

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçene öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

...../...../2011

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İslam tarihine bakıldığı zaman cehalete karşı ilim bayrağını dalgalandırarak yapılan birçok mücadele örneğini görmek mümkündür. Ancak bunlardan niceleri var ki bu görevi ifa ederken tarihin herhangi bir yerinde kendileri için yer ayrılmamış ve varlıklarından söz edilmemiştir. Bunların bir örneği de, kuruldukları dönemden bu yana İslam'a hizmet eden Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki Şark Medreseleri ve buralarda yetişen mümtaz şahsiyetlerdir. Bu medreseler, çağlar boyunca ilme büyük hizmetlerde bulunmuş, İslam âlemine yön veren mümtaz şahsiyetler yetiştirmiştir. Bu eğitim kurumlarında yetişen ve eserleri günümüze ulaşan şahsiyetlerin eserleri mütalaa edildiğinde, konu edindikleri ilimlerde yetkin oldukları müşahede edilmektedir.

Söz konusu âlimlerden birisi de pek çok eser ile birlikte ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı önemli eseri telif eden Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'dir. Tez konumuzu kararlaştırmadan önce, müellif ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri ile alakalı bir çalışmanın yapılıp yapılmadığını araştırdık. Yaptığımız araştırmalar sonucunda bu hususta herhangi bir tez çalışmasının yapılmadığına vakıf olduk. Bu nedenle, böyle bir çalışmanın yararlı olacağı düşüncesiyle, Danışman Hocamın da tensibiyle, Şark Medreseleri'nde yetişen, ilmi kişiliğinin yanında yaşadığı çalkantılı döneme eserleri ile ışık tutan, birçok medrese âliminden farklı olarak eser yazıp sosyal ve siyasal problemlere çözüm üreten, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi âlimlerinden Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin Hayatı ve ed-Da' ve'd-Deva' adlı eserini tez konusu olarak almaya karar kıldık.

Bu çalışmamızda amaçladığımız, birçok âlimin yetişmesine vesile olan Şark Medreselerinde önemli bir konuma sahip olan Zokayd Medresesi'ni; tarihini, işleyişini, bıraktığı izi ve ifa ettiği görevi anlamak, yine burada yetişen ve ömrünün sonuna kadar bu medresede birçok talebe yetiştirip birçok eser ortaya koyan Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin hayatını, ilmi yönünü ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eserini inceleyerek insanların istifadesine sunmak, benzer çalışmalara teşvik etmektir.

Çalışmamızın başlangıcından son şeklini almasına kadar desteklerini esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Metin BOZAN'a, Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin hayatı ile ilgili bilgileri veren muhterem oğlu Yahya SEVGİLİ'ye, Zokayd Medresesi hakkında bilgiler veren Sıbgatullah SEVGİLİ hocaya ve eserin tercümesinde yardımcı olan hocam Hamit SEVGİLİ'ye şükranlarımı ifade etmeyi bir borç bilirim.

Allah Teâlâ'dan enbiyanın varisleri olan âlimleri hakkıyla anlayıp onlara ittibatı nasip etmesini, bu çalışmayı rızasına muvafık kılmasını niyaz ederim.

Abid SEVGİLİ

Diyarbakır- 2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	XI

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE SINIRLARI	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU	1
III. KAYNAKLAR	2
A. Yazılı Kaynaklar.....	2
B.Sözlü Kaynaklar	2
IV. MEDRESE TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	3
V. ŞARK MEDRESELERİ.....	4
VI. ŞARK MEDRESE GELENEĞİNDE ZOKAYD ÖRNEĞİ.....	5
A. ZOKAYD MEDRESESİ'NİN TARİHSEL GEÇMİŞİ.....	5
B. ZOKAYD MEDRESESİ'NİN YÖREDEKİ ROLÜ	7
C. ZOKAYD MEDRESESİ'NDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM	8
D. İCÂZET - İCÂZETNAME	11
E. ZOKAYD MEDRESESİ'NDE OKUTULAN İLİMLER VE KİTAPLAR	11
F. ZOKAYD MEDRESESİ'NİN TEMAYÜZ ETTİĞİ HUSUSLAR	16
G. ZOKAYD MEDRESESİ'NİN İŞLEYİŞİ	17
H. ZOKAYD MEDRESESİ'NDE SOSYAL AKTİVİTELER.....	18

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYH MAHMUD ez-ZOKAYDÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ	20
1.1. ŞEYH MAHMUD ez-ZOKAYDÎ DÖNEMİNE BİR BAKIŞ	21
1.2. ŞEYH MAHMUD ez-ZOKAYDÎ'NİN HAYATI	23
1.2.1. Ailesi	24
1.2.2. Beyrut Seferi.....	25
1.2.3. Antalya-Korkuteli Sürgünü	26
1.2.4. Diyarbakır Hicreti.....	29
1.3. İLMÎ KİŞİLİĞİ VE HOCALARI	30
1.3.1. Şeyh Abdulkahhar ez-Zokaydî	31
1.3.2. Molla Hasan.....	33

1.4. TALEBELERİ	33
1.4.1. Molla Nasreddin (Seven)	33
1.4.2. Şeyh Haydar (Sevgili)	34
1.4.3. Molla Ali (Eviz)	35
1.4.4. Şeyh Cüneyd (Sevgili).....	35
1.4.5. Molla Abdussamed (Bilgin).....	36
1.4.6. Molla Rasul (Özlük).....	37
1.4.7. Molla Muhammed (Özlük)	37
1.4.8. Molla Emin (Seven).....	37
1.5. METODOLOJİSİ	38
1.6. ESERLERİ	39
1.6. 1. Hulâsatu'l-Edeb fi Mekârimi'l-Ahlâki'l-Me'sûreti min Seyyidi'l-Acemi ve'l-Arab	39
1.6.2. Şerhün alâ Diyâu Basîreti Kalbi'l- Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resm ve Farşî'i-Hurûf	39
1.6.3. Beyrut Hatıraları	40
1.6.4. İzâletü's-Şubehi fi Tezkiyeti'l-Luhûmi fi'l-İslâm	40
1.6.5. Usûlü'l-Hadîs.....	41
1.6.6. Hutbe Kitabı.....	42
1.6.7. Tavdîhü'l-Mesâlik (Elfiyye Nesri)	42
1.6.8. Risâletün fi'l-Eymân ve't-Talâk	43
1.6.9. Ferâiz Risâlesi	43
1.6.10. Risâletün fi'l-Eymân.....	43
1.6.11. Risâletün fi Resmi'l-Hatt	44
1.6.12. Risâletün fi Beyâni'l-Muâşere.....	44
1.6.13. Antalya-Korkuteli Sürgünü Hatıraları	45
1.6.14. er-Risâletü'l-Arûdiyye ve'l-Kavâfiyye.....	45
1.6.15. Risâletün bi't-Telaffuzi bi's-Sâdi ve'd-Dâd.....	46
1.6.16. Ma'fuvât Şerhi	46
1.6.17. ed-Dâ' ve'd-Devâ'	47
1.6.18. Şiirleri.....	47
1.6.19. Talikatları	47

İKİNCİ BÖLÜM

ed-DÂ' ve'd-DEVÂ' ADLI ESERİN İNCELENMESİ	48
2.1. Eserin Nüshası	49
2.2. Eserin Telif Amacı	49

2.3. Eserin Referansları.....	50
2.4. Eserin Mahiyeti.....	50
2.4.1. Hz. Peygamber ve İlk İki Halife Dönemi.....	50
2.4.2. “ ed-Dâ’ ” İslam Dünyasında Mevcut Hastalıklar ve Sebepleri.....	52
2.4.3. “ ed-Devâ’ ” Hastalığın Tedavisi	65
SONUÇ	69
KAYNAKÇA	72
EKLER	76
Ek-1: ed-Dâ’ ve’ d-Devâ’ adlı eserin tercümesi	76
Ek-2: Zokayd Medresesi’nin İcazet Silsilesi.....	136
Ek-3: Siirt Sancağında eğitim-öğretim durumunu gösteren Maarif-i Umumiye Salnamesi (1898) .	137
Ek-4: Siirt Sancağında eğitim-öğretim durumunu gösteren Maarif-i Umumiye Salnamesi (1903) .	138
Ek-5: Eserin Orijinal Arapça Metni	139

KISALTMALAR

- a.g.e : Adı geçen eser
a.s : Aleyhisselam
b. : Bin
Bkz. : Bakınız
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c : Cilt
c.c. : Celle Celalühü
DİA : Diyanet İşleri Ansiklopedisi
Hz. : Hazreti
Kırş. : Karşılaştırınız
r.a : Radiyallahu ‘anh
s.a.s : Sallallahu aleyhi ve sellim
s : Sayfa
trz. : Tarihsiz
thk. : Tahkik eden
ö : Ölüm
vb. : Ve Benzeri
vd. : Ve Devamı
vs. : Ve Saire

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE SINIRLARI

Araştırmamızın konusu, doğudaki Şark Medrese örneklerinden Zokayd Medresesi'nde yetişmiş olan Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin Hayatı ve ed-Da' ve'd-Deva' adlı eserin tercüme ve incelenmesidir.

Bilimsel çalışmalarda bir kişiyi ve eserini değerlendirirken, kişinin yaşadığı döneme, yetiştiği ortam ve eserin yazıldığı zaman dilimindeki şartlardan bağımsız düşünülemez. Bu nedenle çalışmanın girişinde Şark Medreselerine değindik. Sonra müellifin yetiştiği ve ders verdiği Zokayd Medresesi'ni ele aldık. Daha sonra tezimizin birinci bölümünde Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin hayatını, ilmi yönünü ve eserlerini inceledik. İkinci bölümde ise tezimizin ana konusu olan ed-Da' ve'd-Deva' adlı eserin tercümesi doğrultusunda değerlendirdik. Müellifimiz ile ilgili yapılan ilk çalışma olması münasebetiyle hayatı hakkında yaptığımız röportajlardan ve eserlerinden elde ettiğimiz bilgilerden çalışmamızın dışında kalan bilgilere ve teferruatlara değinmedik.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU

Araştırmamızın amacı, Şark âlimlerimizden Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin hayatını ortaya koymak ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri incelemektir. Bu tezi seçme amacımız, genelde Şark Medreseleri'ne bir nebze ışık tutmak, özeldir ise Zokayd Medresesi âlimlerinden Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin örneğinde ilim dünyasına tanıtmaktır. Amacımız, yaşadığı döneme ışık tutması açısından Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'yi ortaya koymak ve başta ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri üzerinden onun telif ettiği diğer eserleri tanıtmaktır. Yine Zokayd Medresesi'nin ilim dünyasına katkılarını ortaya koymaktır.

Araştırmamıza başlamadan önce müellifin ailesine ait kütüphanesinde mevcut olan tüm yazma eserlerini temin ettik. Bu eserlerden konumuz olan ve kendi kalemi ile yazdığı orijinal nüshadan ed-Da' ve'd-Deva' adlı eseri tümüyle tercüme ettik. Tercümede aslından ayrılmadan kolay olması için anlaşılır bir dil kullanmaya çalıştık. Müellifin kaynak göstermediği eserdeki ayet ve hadisleri çıkararak kaynaklarını araştırıp dipnotta gösterdik. Eser ile ilgili değerlendirme yaparken de kolaylık olması açısından başlıklara ayırdık. Diğer eserlerinde çalışmamıza yarar sağlayacağını düşündüğümüz kısımları da tercüme ettik. Müellifin özellikle ilmi kişiliği konusunda, kendisinin yazmış olduğu eserlerden istifade etmeye çalıştık.

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin hayatı ile ilgili bilgileri almak için Siirt'te ikamet eden oğlu Yahya SEVGİLİ ve diğer aile fertleri ile röportajlar yaptık. Talebelerinin hayatları ile ilgili bilgileri almak için medresede okuyan hocalar ve talebelerin hayatta kalan çocuklarıyla röportajlar yaptık.

Zokayd Medresesi hakkında bilgi elde etmek için, bu medresede ders veren ve talebelik yapmış olan şahıslarla görüşüp gerekli bilgileri aldık.

Çalışmamızı bir giriş ve iki bölümden oluşturduk.

Giriş kısmına şark medrese örneklerinden Zokayd Medresesi'nin kurulduğu zamandan günümüze kadar süren tarihini ve üstlendiği görevi ortaya koymaya çalıştık.

Birinci bölümde Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin hayatını, ilmi kişiliğini ve eserlerini tanıttık.

İkinci bölümde ise eserin değerlendirmesini ve çalışmamızın sonucunu yaptık.

Çalışmamızın ekler kısmında ise eserin tercümesini, Zokayd Medresesi'nin icazet silsilesini ve Osmanlı Maarif salnamelerini ilave ettik.

III. KAYNAKLAR

Yapılan bir çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymak, çalışma esnasında başvuru kaynaklar hakkında verilen bilgiler ile orantılıdır. Bu nedenle yaptığımız çalışmada faydalandığımız kaynaklar hakkında bir takım bilgiler vereceğiz. Çalışmada yazılı ve sözlü kaynaklar olmak üzere iki tür kaynak kullanılmıştır.

A. Yazılı Kaynaklar

Çalışmada başvuru yazılı kaynakların başında tezimizin konusu olan Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseridir. Bu eseri tercüme sırasında müellifin kullanmış olduğu hadislerin tahriri için Buharî, Müslim, Müsned, İbn Mace, Nesaî ve Munavî başta olmak üzere diğer hadis kaynaklarından istifade edildi.

Çalışmada Mezhepler ve İslam Tarihi ile ilgili müellif Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin eserini yazarken istifade ettiğini tahmin ettiğimiz Şehristanî, Eş'arî, Bağdadî, İbnü'l-Esir ve Taberî'nin eserleri taranarak istifade yoluna gidildi.

Çalışmada yer alan şark medreseleri hakkındaki bilgiler Halil Çiçek, Edip Çağmar ve Mehmet Yalar'ın eser ve sempozyum bildirilerinden elde edildi.

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin ilmi kişiliğini ve eserlerini hakkında verilen bilgilerde başta yazmış olduğu hatıraları olmak üzere telif ettiği diğer tüm yazma eserlerinden istifade edildi.

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin hayatını aktarırken bu dönemdeki bölgenin siyasi ve sosyal olayları hakkında bilgi veren Metin Töker, Celile Celil, Hüseyin Koca'nın eserlerinden istifade edildi.

B.Sözlü Kaynaklar

Yaptığımız çalışmada araştırma konumuz olan Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve yetiştiği ortam olan Zokayd Medresesi ile ilgili daha önce herhangi bir araştırmanın yapılmaması, bizi sözlü kaynak kullanarak bilgi elde etmeye sevk etti.

Çalışmada Zokayd Medresesi hakkındaki bilgileri başta Sıbgatullah Sevgili olmak üzere bu medresede okumuş diğer hocalarla yaptığımız röportajlarla temin ettik. Şeyh

Mahmud ez-Zokaydî'nin hayatı ile ilgili bilgileri oğlu Yahya Sevgili ile ilgili yaptığımız röportajlarla elde ulaştık. Müellif tarafından icazet alan talebelerle ilgili bilgileri ise kendi çocukları veya torunları ile yaptığımız röportajlarla temin ettik.

IV. MEDRESE TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

İlim insanlığın ortak malıdır. İnsanın layık olduğu değeri kendisine bildiren Cenab-ı Allah, öğrenmeye çok önem vermiş, ilk bilgileri insanların atası Hz. Âdem (a.s.)'e öğretmiş ve öğrenmeyi insanlara görev olarak yüklemiştir. Gelen bütün peygamberler Allah'ın (c.c) bu emrini insanlara tebliğ ederek ilim öğrenmek ve bunlar için ehliinden istifade etmek gerektiğini vurgulamışlardır. Nitekim bu emir, Kur'an-ı Kerim'de de ilk vahiy olarak bildirilmiştir.¹ İslamiyet'in ilme ve ilim adamlarına verdiği önem, “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*”² “*İlim tahsil etmek her mü'mine farzdır.*”³ vb. birçok nassla dile getirilmiştir. İslamiyet'in bu çağrılarını, Müslümanları ilme teşvik etmiştir. Böylece ilk dönemden itibaren Müslümanlar ilim ile meşgul olmuş, eğitim kurumları kurmuş ve gittikleri coğrafyalarda bu kurumları bina ederek ilme ve insanlığa hizmet etmişlerdir.

Müslümanların ibadet yerleri olan cami ve mescitler, kuruldukları ilk dönemle birlikte aynı zamanda birer eğitim-öğretim kurumları olma misyonunu da üstlenmişlerdir. Nitekim Mescid-i Nebevi de *Suffa* denilen bir bölüm eğitim için ayrılmış, burada yatılı olarak devamı sağlanmış ve buraya devam edenler, *ehl-i suffa* olarak adlandırılmışlardır. Bu itibarla İslami eğitim kurumu olan *Suffa*'yı medreselerin ilk modeli olarak kabul etmek mümkündür. Ancak kaynaklara göre medrese olarak anılan ilk kurum, fakih ve muhaddis Ebû Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgî (ö.342/954) tarafından Nîsâbur'da kurulan Dârü's-Sünne'dir.⁴

İslam'ın ikinci halifesi Hz. Ömer döneminde, İyaz b. Ganem⁵ komutasındaki İslam ordusu Türkiye, Irak ve Suriye topraklarında bulunan Mezopotamya (el-Cezire) bölgesini fethetmişti.⁶ Fetih ile birlikte halkın büyük kısmının İslam'ı kabul etmesi bu bölgelerde İslami eğitim kurumlarının açılma ihtiyacını beraberinde getirdi. Böylece buralarda eğitim kurumları açılıp bu kurumlar zamanla tüm bölgeye yayıldı.

¹ 96. Alâk, 1, “*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*”

² 39. Zümer, 9.

³ Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî İbn Mâce, (ö. 275/888), Mukaddime 17, *Sünenü İbn Mâce*, Dârü'l-Hadis, Kahire trz.

⁴ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed Osman ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, tah. Şuayib el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risâle, c. XVII, Beyrut 1982, s. 170.

⁵ Ebu Sa'd (Said) İyâz b. Ganem b. Züheyr el-Fihri (ö.20/641). Ünlü kumandan ve sahabîlerdendir. Hudeybiye Antlaşması öncesinden müslüman olmuş ve bu antlaşmada yer aldı. Uhud ve Hendek başta olmak üzere Hz. Muhammed (s.a.s)'in bütün gazvelerine iştirak etti. İyâz b. Ganem'in kendisinden devlet memuriyeti isteyen akrabalarını reddetti. Ganimetlerden payına düşen her şeyi dağıttı. Öldüğü zaman geriye iki at ve bir deveden başka bir şey bırakmadı. Bütün bunlar onun dürüst ve cömert bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bkz. İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali (852/1448), *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, c. III, Beyrut 1940, s.40.

⁶ Şeşen Ramazan, Cezire, *DiA*, c. VII, İstanbul 1992, s. 509.

Medreselerin teşkilatlanma ve gelişmesinde en büyük katkı şüphesiz Büyük Selçuklu Devleti'ne aittir. Bu dönemde kurulan Nizamiye Medreseleri, devlet tarafından finanse edilerek eğitim-öğretim faaliyetleri sistematik bir hale getirilmiştir.⁷

Osmanlı Devleti ile tekâmül evresine ulaşan medreseler, devlet destekli olup orta ve yüksek tahsili gerçekleştirmiş olup birçok bilim adamını yetiştirmiştir. Bu medreselerin İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kurulmuşlardır. Osmanlı sınırları içinde olmalarına rağmen Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kurulan medreseleri şark medreseleri olarak mütalaa etmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Zira bu medreselerin Osmanlı Devleti'ndeki diğer medreselerden farklı olarak genel anlamda devlet ricalinin desteğini aldığı söylenemez. Yine bu medreseler, Osmanlı Medreseleri'nden farklı olarak belli bir denetim ve yönetime bağlı olmaksızın, toplumsal bir mutabakatın ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra 3 Mart 1924 tarihinde çıkartılan Tevhid-i Tedrisat yasası ile statüsünü kaybeden medreseler, kapanmak zorunda bırakılmışlardır. Türkiye'nin diğer bölgelerinde bulunan Osmanlı Medreseleri, bu yasa ile hemen kapanmalarına rağmen doğudaki şark medreseleri, hem merkezden uzak olmaları hem de bu bölgelerde mevcut boşluğun doldurulamamasından dolayı faaliyetlerine gizli olarak devam etmişlerdir.

Şark medreseleri, yüz yıllar boyunca buldukları yörelerde faaliyetlerine devam ederek birçok toplumsal ihtiyacı karşılamışlardır. Hem resmi olmamaları, hem de hak ettikleri desteği bulamamalarından dolayı, haklarında bilgi veren kaynaklara pek rastlanmamaktadır. Bu kurumlar hakkındaki birçok bilgi, şifahi yol ile veya yaşanmış tecrübeler ile elde edilebilmektedir.

Bu medreseler kurulduğu günden bu yana bölgede üstlendiği görevi icra ederken, zaman zaman aksamalar olmuşsa da faaliyetlerini günümüze kadar devam ettirmekteler.

V. ŞARK MEDRESELERİ

Doğu vilayetlerinde kurulan ve şark medreseleri olarak isimlendirilen medreseler, halkın desteği ve ilim adamlarının öncülüğünde kurulmuştur. Bu medreselerin, Osmanlı medreselerinden farkı, devlet yerine halk tarafından finanse edilmeleridir. Bu medreselerin kurulması için bir müderris ve eğitimin yapılacağı bir mekânın oluşması yeterli görülmekteydi. Nitekim bu iki şartın sağlanması ile doğunun pek çok yerinde birçok medrese kurulmuştur.⁸

Şark medreseleri, maddi ihtiyaçlarının karşılandığı duruma göre sınıflandırılabilirler. Bu sınıflandırma genel olarak; bağımsız medreseler, tekkelere bağlı medreseler ve camilere bağlı medreseler olmak üzere üç kısma ayrılır.⁹

⁷ Çağmar Edip, *Uluslar arası Siirt Sempozyumu*, Siirt ve Çevresindeki Medreselerde Eğitim, Birleşik Mat. İzmir Ağustos 2007, s. 670.

⁸ Çiçek Halil, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, Beyan yay, Van 2009. s.36.

⁹ Yalar Mehmet, *Tatvan ve Çevresi Medreseleri*, I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyum Bildirileri, Beyan yay, Temmuz 2008.

Bağımsız olan medreseler, halk tarafından finanse edilen, camii ve tekke ile bağlantısı olmayan medreselerdir. Müderrisleri, kendi imkânları ile veya halkın desteği ile geçimlerini temin ederler.¹⁰

Tekkelere bağlı olan medreseler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde en yoğunlukta olan medreselerdir. Bu medreseler, genelde bölgede yaygın tarikat olan Nakşibendî şeyhlerinin önderliğinde kurulan medreselerdir.¹¹ Bu medreselerin bütçesi, genelde tekkeden karşılanır. Güçlü olan bu medreselerde, genelde şeyhin ailesinden müderrisler bulunmaktadır. Ayrıca dışarıdan da müderrisler buralarda ders verebilmektedirler.

Camiye bağlı olan medreseler ise, köylerde veya şehirlerde camiye bitişik bulunan medreselerdir. Bu medreselerin finansmanı, camiye yakın oturan halk tarafından sağlanır. Müderrisliğini ise genelde camii imamı veya köylerde finansörlerin temin ettiği başka bir müderris tarafından yapılır.¹²

VI. ŞARK MEDRESE GELENEĞİNDE ZOKAYD ÖRNEĞİ

Yıllar boyunca İslam dinine ve toplumuna ciddi katkılar sağlayan Zokayd Medresesi, Şark medrese geleneğinde önemli bir konuma sahiptir. Zokayd Medresesi, birçok âlim yetiştirerek ilme hizmet etmiştir. Bu medresenin yetiştirdiği en önemlî şahsiyetlerin başında Şeyh Mahmud ez-Zokaydî gelmektedir. Bu itibarla Zokayd Medresesi'ni ayrı bir başlık altında incelemeyi faydalı görüyoruz.

A. ZOKAYD MEDRESESİ'NİN TARİHSEL GEÇMİŞİ¹³

Zokayd Medresesi, Siirt'in Kurtalan ilçesine bağlı Zokayd/Kayabağlar beldesinde 1880-1883 yılları arasında Molla Halil es-Siirdî'nin¹⁴ (ö.1843) torunlarından Şeyh

¹⁰ Yalar, *a.g.e.*, s.646.

¹¹ Yalar, *a.g.e.*, s.644.

¹² Yalar, *a.g.e.*, s.645.

¹³ Zokayd Medresesi ile ilgili bilgiler, 20.02.2011 tarihinde Molla Sibgatullah ile yapılan görüşmeden alınmıştır.

¹⁴ Molla Halil es-Siirdî, tefsir, fıkıh, hadis ve tasavvuf âlimidir. İsmi, Halil b. Hüseyin es-Siirdî el-Ömerî el-Kürdî eş-Şafîî'dir. 1750 (H.1164) senesinde Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Gülpik köyünde doğdu. 1843 (h.1259) senesinde Siirt'te vefât etti. Yaşadığı bölgenin âlimlerinden ilim öğrendi. Sonra Reîsü'l-Ulemâ olan İmâdiye müftüsü Molla Mahmûd'dan ders alıp, kendisinden icazet aldı. Sonra Hizan'a döndü ve beş sene Meydan Medresesi'nde ders verdi. Babasının isteği üzerine Siirt'e geldi ve kurmuş olduğu medresede otuz sene ders verdi. Molla Halil, geniş bir coğrafyada ilmin yayılmasına vesile olan ve bu geniş coğrafyadaki icazetlerin çoğunun kendisine dayandığı büyük bir âlimdir. Siirt'te talebe yetiştirip kıymetli eserler yazmak ve insanlara doğru yolu göstermekle meşgûl oldu. Birçok eser telif eden Molla Halil'in bilinen eserleri şunlardır:

1) *Tefsîrun Âhar ilâ Sûret-il-Kehf*, 2) *Diyâü Kalbi'l-Arûf*, 3) *Şerhun alâ Manzûmeti's-Şâtîbî fi't-Tecvîd*, 4) *Mahsûlü'l-Mevâhibi'l-Ehadiyyeti fi'l-Hasâisi ve's-Şemâilî'l-Ahmediyye*, 5) *Te'sîsü Kavâidi'l-Akâid alâ mâ Sahha min Ehli'z-Zâhir ve'l-Bâtın min'el-Avâid*, 6) *Mulahhasü'l-Kavâti' ve'z-Zevâcir*, 7) *Kitâbün fi Usûli'l-Fıkh'iş-Şafîî*, 8) *Kitâbün fi Usûli'l-Hadîs*, 9) *Zübdetü Mâfi Fetâve'l-Hadîs*, 10) *Muhtasarü Şerh'is-Sudûr fi Şerhi'l-Mevti ve'Ahvâli'l-Kubûr*, 11) *Minhâcü's-Sünne fi Ahvâli's-Sûfiyye* 12) *Nebzetün mine'l-Mevâhibi'l-Medeniyyeti fiş-Şathiyyâti vel-Vahdeti'z-Zâtiyyeti*, 13) *Nehcü'l-Enâm fi'l-Akâid*, 14) *Şerhün alâ Kasîdeti'l-Hemeziyye*, 15) *Risâletün fi'l-Ma'fuvvât*, 16) *Ezhâr'ül-Gusûn min Me'kûlâtı Erbâbi'l-Fünûn*, 17) *el-Kâmûs'üs-Sânî fi'n-Nahvi ve's-Sarfi ve'l-Me'ânî*, 18) *Risâletün fi İlmi'l-Mantık*, 19) *Risâletün fi'l-Mecâz ve'l-İstiâre*, 20) *Risâletün fi Âdâb'il-Bahs ve'l-Münâzara*, 21) *Risâletün fi'l-Vad'*, 22) *el-Mantûkü'z-Zümrüdiyye Nazmu Telhîs'il-Miftâh*, 23) *Manzûmun fi Mevlid'in-Nebi*.

Abdulkahhar (ö.1906) tarafından kurulmuştur. Kurucularının mutasavvıf olmaları itibariyle, Zokayd Medresesi tekkeye bağlı bir medrese olarak kabul edilebilir.

Kendisinin soyundan gelen ve halen Zokayd Medresesi'nde ders veren müderrislerin aktardığı bilgiye göre; Şeyh Abdulkahhar, bölgenin önemli şeyhlerinden ustası Şeyh Abdurrahman et-Taği'nin¹⁵ (ö.1886) emri üzerine, irşad amacıyla Siirt'e bağlı Halenze/Bağtepe köyünden Zokayd'e gelip yerleşir. Şeyh Abdulkahhar bir taraftan irşad çalışmalarını yaparken öte yandan ders vermeye devam eder. Caminin bitişiğinde bir medrese inşa ederek ders vermeye devam eder. Kısa zamanda bu medrese teşkilatlanıp önemli âlimlerin yetiştiği bir yer olur. Zokayd Medresesi'ne, hem köyden hem de civar bölgelerden talebeler, ilim tahsil etmek için gelirler. Zamanla talebe sayısı artan Zokayd Medresesi, süreç içerisinde en gözde medreseler arasına girer.

Şeyh Abdulkahhar'ın ardından kendisinden icazet alan Şeyh Mahmud ez-Zokaydî (ö.1945), babası gibi bir yandan irşad faaliyetlerini yürütürken öte yandan medresede müderrislik yapmış; özellikle Tevhid-i Tedrisat Kanunu öncesinde ve sonrasında ders vererek birçok âlimin yetişmesine vesile olmuştur. Nitekim sadece Zokayd köyünden olan talebelerden onlarca kişi, bu medresede okuyup icazet almışlardır. Ayrıca civar köylerden ve diğer şark diyarlarından gelen birçok âlim de burada yetişmiştir.

¹⁵ On dokuzuncu yüzyılda yaşamış şarkın büyük alimlerinden olan Şeyh Abdurrahman et-Taği, 1831 yılında Şirvan'da doğdu. Babası Molla Mahmud Efendi, annesi Meyâsin hanımdır. Dedesi Molla Muhammed, Abdurrahman'ın eğitimine özel önem vererek ilmi ve manevi yönden iyi yetişmesini istedi. Şeyh Abdurrahman özellikle hadis, fıkıh, tefsir gibi ilim dallarında iyi bir eğitim gördü. Bölgenin önde gelen alimlerinden olan Molla Abdüssamed ve Molla Ziyaüddin Arvasî'den ilim öğrendi. Şeyh Abdurrahman et-Taği, bölgenin büyük alimlerinden ve sevilen simalarından olan Seyyit Sibgatullah el-Arvasî'nin yanına gidip kendisinden ders aldı. Dokuz yıl boyunca hocasının hizmetinde bulundu ve kendisinden icazet aldı. Hocasının da tavsiyesi ile Bitlis'in Norşin nahiyesine yerleşerek burada irşad faaliyetlerinde bulunmaya başladı. Şeyh Abdurrahman et-Taği, yaklaşık yirmi yıl kaldığı Nurşin'de, insanları Hakk'a davet etmek için büyük bir gayret gösterdi. 1886 yılında Nurşin'de vefat etti ve buraya defnedildi. Bölgedeki birçok Nakşibendî tarikatının icazet silsilesi kendisine dayanır. Kendisinden çeşitli memleketlerde irşad yapmak üzere icazet almış olanların isimleri şunlardır:

1. Şeyh Fethullah el-Verkanisî (ö.1317/1899)
2. Şeyh Abdulkahhar ez-Zokaydî (ö.1324/1906)
3. Şeyh Muhammed Samî el-Erzincanî
4. Şeyh İbrahim el-Çokreşî
5. Şeyh Mustafa el-Bidlisî
6. Hacı Süleyman el-Bidlisî
7. Hacı Yusuf el-Bidlisî
8. Şeyh Abdülhâdî el-İspahirtî
9. Şeyh İbrahim en-Neynikî
10. Seyyid Tahir el-Abrî
11. Molla Ahmed ed-Dumlî Taşkesenî
12. Molla Abdullah el-Hizânî
13. Şeyh Abdullah Subaşı
14. Molla Reşîd Subaşı
15. Seyyid İbrahim el-Siirdî
16. Şeyh Abdülhakîm el-Fürsaffî (ö. 1308)
17. Şeyh Abdülkâdir el-Mollakendî
18. Hacı Yusuf el-Koşkî
19. Şeyh Halil el-Çokreşî'dir.

Zokayd Medresesi, Şeyh Mahmud ez-Zokaydî zamanında gerek medreselerin legal olduğu dönemde, gerekse faaliyetlerinin hükümet tarafından yasaklandığı dönemde faaliyetine devam etmiştir. Özellikle medreselere baskının arttığı dönemlerde, gizli olarak bodrumlarda ve evlerde ders verilmeye devam edilmiştir. Baskının azaldığı veya kalktığı dönemlerde ise kalabalık hoca ve öğrencilerle tedrisata devam eden Zokayd Medresesi, yöredeki en gözde medrese olma özelliğini her dönem korumuştur. Bu medresede ders veren müderrisler, dönemin en seçkin âlimlerinden oluşmuşlardır. Bu medreseye okumak için gelen birçok öğrenci, çoğu zaman kapasitenin dolmasından ötürü böyle bir imkândan yararlanamamıştır. Bu sıkıntının bir nebze de olsa önüne geçmek için Zokaydli talebeler, medresede okuyup kendi evlerinde ikamet etmek zorunda kalmışlardır.

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin vefatından sonra da Zokayd Medresesi, hem talebeleri hem de çocukları tarafından tedrisata devam etmiştir. Medresede dersler okutulmuş ve mezunlara icazetler verilmiştir. Şeyh Mahmud'un çocuklarından Şeyh Haydar (ö.1967), Şeyh Cüneyd (ö.1967), Şeyh Fudayl (ö.1992) ile talebelerinden; Molla Nasreddin (ö.1935), Molla Ali (ö.?), Molla Muhammed (ö.1975) ve Molla Emin (ö.1972) bu medresede hem Şeyh Mahmud hayatta iken hem de vefatından sonra, ders veren kişiler olmuşlardır. İlmi ile meşhur olan oğlu Şeyh Cüneyd, babasından sonra medresedeki birçok talebeyi yetiştirmiş ve icazetlerini vermiştir. Bu kuşağın ardından oğlu Şeyh Fudayl yıllarca medresede birçok talebe yetiştirmiştir. Yine Şeyh Haydar'ın oğlu Şeyh Cüneyd'in talebesi olan Şeyh Mahmud'un torunlarından Şeyh Mazhar (ö.1980) ve Molla Zeki (ö.2003) bu medresede ders vermişlerdir. Ayrıca Molla Bedreddin Seven (ö.2006), Şeyh Selim Sevgili, Molla Abdülmecit Seven (ö.2007), Molla Muhammed Evcil (ö.1994) Zokayd'te ders veren diğer müderrisler olmuştur.

Zokayd Medresesi'nde yüzlerce talebe okumuş ve birçoğu buradan mezun olmuştur. Medrese son otuz yıla kadar, yetmiş civarında talebe ile faaliyetlerine devam etmiştir. Medreselerin sıkıntı çektiği son yıllarda ise sayı azalmıştır. Ciddi bir eğitimin görüldüğü bu medresede, sabahın erken saatlerinden itibaren dersler verilmeye başlanırdı. Genellikle ikindiden önce dersler biterdi. Talebelerin sabah vakitlerinde olduğu kadar zihinlerinin açık olmadığı gerekçesi ile ikindi vaktinden sonra ders verilmezdi. Buradaki müderrislerin fazla olması, bir taraftan zenginlik sağlarken öte yandan okutulan derslerin de erken bitmesini sağlıyordu.

Şimdi o medresenin devamı sayılan ve ilim seçeresi Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve Şeyh Abdulkahhar'a ve onlardan da Molla Halil es-Siirdî'ye dayanan tedrisat, Molla Sıbgatullah (Sevgili) tarafından devam ettirilmektedir.

B. ZOKAYD MEDRESESİ'NİN YÖREDEKİ ROLÜ

Sosyal bir varlık olan insan, yaşam boyunca başkalarıyla iletişim içindedir. Bunun sonucunda gerek içinde yaşadığı toplumdaki etkilenir. Buldukları toplumlarda iz bırakan diğer şark medreseleri gibi Zokayd Medresesi de bir asrı aşkın süre faaliyet göstererek bulunduğu yörede birçok görevi ifa ederek içinde bulunduğu toplumu ciddi manada etkilemiştir. Şimdi yörede etkin rol oynayan bu medresenin, gerçekleştirdiği önemli vazifelerden bazılarını zikredeceğiz.

Bu vazifelerden en önemlisi bölgedeki eğitim ve öğretim ihtiyacını karşılamasıdır. Bilindiği gibi Osmanlı devleti himayesinde bulunan bölgelerin tümünü kapsayacak bir eğitim politikası gerçekleştirememiştir. Bu durum Cumhuriyet döneminde de uzun bir süre devam etmiştir. Zokayd Medresesi bu bölgede mevcut eğitim-öğretim boşluğunu doldurmuştur. Tevhid-i Tedrisat kanunu ile medreseler kapatılmasına rağmen Zokayd Medresesi bu faaliyetlerine devam ettirmiştir.

Zokayd Medresesi'nin ifa etmiş olduğu en önemli vazifelerinden biri de İslami hayat tarzı ve ahlak anlayışının yöre insanı arasında büyük ölçüde yerleşmesinin sağlamasıdır. Nitekim bu yörede yaşayan insanların ekserisi mütedeyyin bir hayat felsefesini benimsemiştir. Yöre halkı düğünlerinde, taziyelerinde vb. sosyal olaylarda İslama aykırılığı terk etmiştir. Yine Zokayd Medresesi'nin bulunduğu yörede kan davalarında ciddi anlamda azalma görülmüş, diğer yörelere nispeten bu tür olaylar çok az yaşanmıştır. Oluşan problemler olabildiğince ucuz atlatılarak çözülebilmektedir.

Önemli vazifelerinden biri de yöredeki yöneticiler ile halk arasında katalizör görevinde bulunarak halkı yöneticilerden gelecek sıkıntılara karşı korumak, yöneticiler arasında çıkabilecek çatışmalara engel olmaktır. Zokayd Medresesi'ndeki âlimler, önceki dönemlerde bölgede yönetici olan bey, ağa ve aşiret reislerinin hem dini duygulardan hem de âlimlere karşı saygılı davranmalarından dolayı, bunların halk üzerindeki baskılarına¹⁶ ve kendi aralarında oluşan husumetlere birçok defa engel olmuşlardır. Nitekim Şeyh Abdulkahhar döneminde Fettah Bey, Şeyh Mahmud döneminde Cemil-Çeto Ağa ve çocukları dönemindeki diğer ağalar hep medrese ehli olan bu ailenin sözlerini dinleyerek birçok yanlış kararlardan dönmüşlerdir.

Yine önemli vazifelerinden biri, kişiler arasında oluşacak problemlerin medresedeki hocalar tarafından çözüme kavuşturulmasıdır. Zokayd Medresesi, yörede birçok kan davaları ve diğer anlaşmazlıkları kısa zaman içinde çözmüş, bu yönü ile bir mahkeme görevini yaparak sulh makamı olmuştur. Gerek Şeyh Abdulkahhar, gerek Şeyh Mahmud ve çocukları zamanında olsun, insanlar arasında oluşan birçok olay kendilerinin araya girmesi ile barışla sonuçlanmıştır. Örnek olması açısından Zokayd'te gerçekleşmiş bir olayı aktarmayı faydalı görüyoruz. Zokayd'te bir zamanlar iki aile arasında çıkan kavgada her iki aileden de bir kişi öldürülmüştü.¹⁷ Olayın meydana geldiği köyde hazır bulunmayan Şeyh Mahmud, olayı duyar duymaz hemen Zokayd'e gelmiş, tarafları çağırıp barıştırmıştır. Ölen iki adamın da mezarını yan yana yapılmasını sağlayarak bu olayın kan davasına dönüşmesine engel olmuştur.

C. ZOKAYD MEDRESESİ'NDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM

Zokayd Medresesi, birçok şark medresesi gibi dini ağırlıklı eğitim veren bir kurum olmuştur. Burada eğitim gören talebeler, yatılı olup bu medreseden mezun olan hocalar

¹⁶ Nitekim Zokayd köyünün hayvanlarını çalan bir gurup hırsız, Şeyh Mahmud'un Cemil-e Çeto'ya haber vermesi sonucu yakalanmış çalınan hayvanlar mal sahiplerine teslim edilmiştir. Bu gibi örnekler defalarca yaşanmış ve bu sorunlar çözümlenerek haksızlığa engel olunmuştur.

¹⁷ Bu olayda ölen şahısların ismi Şemdin ve Kadir'dir.

tarafından yetiştirilmiştir. Medreselerde ders veren hocalara “*müderriis*”, ders okuyan talebelere “*fakih*” denilir. Eğitim ve öğretimin temel taşlarını oluşturan hoca ve talebelerdir.¹⁸

Medresedeki eğitim kademeli olup belirli safhalardan oluşur. Talebelere, Kur’an-ı Kerim’i okutulduktan sonra hazırlayıcı süreç diye nitelendirilen ve bir kısmı Kürtçe kitaplardan oluşan bazı nahiv ve sarf kitapları okutulup ezberletilir. Süreç, nahiv ilmini konu edinen ve Arapça olarak yazılı bir takım kitapların okunmasıyla devam eder. Bu süreçte talebenin sağlam bir Arapça gramer bilgisine vakıf olması sağlanır. Ayrıca bu safhanın sağlıklı bir şekilde tamamlanmasıyla talebe, bundan sonra okuyacağı kitapları, ayrıca fıkıh, tefsir vs. kitapları bireysel becerileriyle çözme kabiliyetine ulaşır. Bundan sonraki süreçte mantık, istiare, münazara, meani, beyan, bedi’, akaid ve usul fıkıh ilimlerini konu edinen kitaplar okutulur. Tüm bu süreç içerisinde fıkıh başta olmak üzere tefsir, hadis, siyer kitapları da ders olarak okutulur. Bu safhaların tamamlanmasıyla talebeler icazet alabilecek konuma gelirler.

Medresede okunan kitaplar, talebenin seviyesini ve bulunduğu safhayı bildirir. Genel olarak Molla Camii ve daha yukarıdaki kitapları okuyan talebelere “*tâlib*” denilir. Kitaplarını bitirip, ilmi yeterlilik anlamına gelen diplomayı alan talebelere ise “*mucâz*” denilir.

Şimdi de birçok şark medreselerinde olduğu gibi Zokayd Medresesi’nde de eğitim-öğretim sürecinde her safhada uygulanan eğitim-öğretim usullerine temas edeceğiz. Bunlar; mutalaa, müzakere, ezber, meşk, terkiplerin yapılması ve kitapta yer göstermedir.

1. Mutalaa

Sözlük anlamı; üzerine eğilmek, incelemek, düşünmek anlamına gelen mütalaa, okunacak olan derse hazırlık yapma işidir. Mütalaa, talebeyi en çok geliştiren çalışma biçimi olmasından dolayı medrese eğitim sisteminde önemli bir yeri vardır. Çünkü bu çalışma metodu ile talebeler birçok problemi ders öncesi halleder. Eğitim bilimlerinde “buluş yolu ile öğrenme” dediğimiz bu yöntem, bireysel çabalardan ibaret olup öğrenmenin kalıcı hale gelmesini sağlar. Zokayd Medresesi’nde, talebeler ve müderriisler akşam yemeğinden sonra, iki üç saat devam eden mütalaa yapardı. Elektriğin olmadığı zamanlarda, akşamları odanın ortasına konan çıra veya lüks lambasının etrafında toplanıp bu şekilde mütalaa ederlerdi. Bazen tek bir çiranın etrafında onun üzerinde talebe mütalaa yapardı. Mütalaa talebelere has olmayıp müderriisler de okutacakları dersler öncesi muhakkak günlük mütalaa yapardı. Hocalar için müşkil yerlerin çözümü ve ders verme becerisinin gelişimi için mütalaa şarttı. Mütalaa metodunun hem müderriis hem de talebe tarafından kullanılması, kaliteli bir eğitim-öğretimin gerçekleşmesinde ciddi katkı sağlardı. Bu çalışma yöntemi ile kaliteli bir öğrenme ve öğretme için ciddi bir çalışma gerçekleşmiş oluyordu.

2. Müzakere

Müzakere, talebenin hocasından ders aldıktan sonra kendisinden daha üst seviyede bulunan diğer talebeler ile okuduğu dersi tekrar yaparak daha anlaşılır hale getirmesi için yaptığı çalışmadır. Müzakere, hem dersini yeni okumuş olan talebe için hem de daha ileri seviyedeki talebe için gelişmeyi sağlayan önemli bir çalışmadır. Zokayd Medresesi’nde müzakere çalışmaları yoğun bir şekilde yapılarak devam ederdi. Müzakereler esnasında

¹⁸ Çağmar, a.g.e.,s.671.

karşılıklı sorulan sorular ve verilen cevaplar ile ders daha da anlaşılır hale gelirdi. Talebelerin müzakere çalışması yapmaları kesinlikle istenirdi. Bu yönü ile aynı zamanda sonraki dersin anlaşılmasında da katkı sağlardı. Okuyacağı dersi müzakere etmeyen talebeler, yeni bir ders okutulmaz, müzakere yaptıktan sonra ders verilirdi.

3. Ezber

Zokayd Medresesi'nde talebenin ilk okumaya başlamasında itibaren okunan her kitapla ilgili metinler ezberlenirdi. Bu çalışma ile talebelerin, öğrendikleri kaideleri unutulmamaları sağlanırdı. Okumaya erken başlayan talebelerin hafızalarının daha güçlü olması, bu işi daha da kolay hale getirirdi. Ezberlenecek olan metin, medrese avlusunda ya da özel bir alanda yürüyüş halinde gerçekleştirilirdi. İkinci sonrası ve sabah namazından sonra ezber çalışmalarına başlayan talebeler ders esnasına kadar ezberlerini hallederlerdi.

4. Meşk-Hat Sanatı

Zokayd Medresesi'nde yaptığı başka bir çalışma yazı ve hat sanatı çalışmasıydı. Bu çalışma için hoca talebesine yazdığı bir veya iki satırlık örnek yazının aynısını yazmasını isterdi. Bu çalışmaya *meşk* denilirdi. Meşk yapan talebeler, böylece Arap harfleriyle yazmayı öğrenirlerdi. Medresedeki “el-hattu, nısfu'l-ilmi /yazı, ilmin yarısıdır.” sözü ile hat sanatına verilen önem belirtilmiştir. Zokayd Medresesinde çok önem arz eden bu çalışma ile birçok hattat yetişmiş ve birçok el yazma eser yazılmıştır. Medresenin kurucusu olan Şeyh Abdulkahhar, çok iyi bir hat ve süsleme sanatı ustasıydı. Onun bu özelliği kendisinden sonra gelen birçok talebede görülmüştür. Şeyh Mahmud, Molla Resul, Şeyh Cüneyd, Şeyh Fudayl, Şeyh Mazhar ve bu medresede yetişen diğer talebeler de iyi birer hattat idiler. Nitekim bu medresede okuyan birçok talebenin el yazmaları bulunmaktadır. Yine ailenin özel kütüphanesinde bulunan birçok yazılı eserin, dedeleri Molla Halil es-Siirdi'nin birçok eseri ve Şeyh Mahmud'un eserleri Şeyh Cüneyd, Şeyh Fudayl ve Şeyh Mazhar tarafından yazılmıştır.

5. Terkiplerin Yapılması

Zokayd Medresesi'nde başka bir eğitim çalışması, cümle çözümlene ve cümlenin öğelerini bulma işi olan terkiplerin yapılmasıydı. Medresede, Terkip adlı kitap okutularak talebeler bu doğrultuda yetiştirilirdi. Ayrıca bu çalışma için, belli bir seviyeye gelen talebeye, hocası tarafından özlü söz veya şiirden bir beyti deftere yazarak, ter kibini doğru bir şekilde bulunmasını istenirdi. Talebe, cümleyi doğru çözümlenmek için araştırma yapar, yaptığı ter kibin doğruluğundan emin olmak için daha seviyeli talebelerden faydalanırdı. Sonra hocasının yanında eksikliklerini giderirdi. Bu çalışma ile talebe, belli bir süre sonra eksiksiz olarak terkipleri yapardı. Terkip yapma çalışmaları sayesinde, talebeler kitaplardaki muammaları çözme kabiliyetini geliştirerek bunları doğru olarak anlamayı gerçekleştirirdi.

6. Kitapta Yer Gösterme

Zokayd Medresesi'nde, eğitimde gelişmeyi sağlayan en önemli çalışmalardan biri de kitapta yer göstermeydi. Kitapta yer gösterme, seviye durumuna göre, kitapta zor olabilecek yerlerin birbirlerine sorulması, ter kibinin yapılması ve doğru bir şekilde anlamını istenmesidir. Bu çalışma, talebeler arasında olduğu kadar hocaların arasında da

yapılmaktaydı. Bu çalışma bir bakıma sınav ölçütü de sayılmaktaydı. Bu durum ise hem talebenin hem de hocaların sürekli çalışmalarını zorunlu kılarak ilmi gelişimlerini sağlardı.

D. İCÂZET - İCÂZETNAME

İcazet lafzı, *ecâze yucûzu* kelimesinin mastarı olup “izin, caiz görme, izin verme, ruhsat verme”¹⁹ manalarına gelmektedir. Örfî istilahta anlaşılan mana, bir kişiye öğrendiği bilgileri, ilimleri öğretme hususunda izin vermek, mezun etmek anlamlarına gelir. Medresede icazet, diploma kelimesinin karşılığıdır.

Zokayd Medresesi’nde eğitim programını tamamlayan talebelere, hocası tarafından verilen icazetname, aynı zamanda talebenin de yeterliliğine ve ders verebilecek duruma geldiğini ifade etmektedir. Zokayd Medresesi’nde, icazet merasimi mütevazı bir şekilde yapılırdı. Ayrıca buradan icazet almak kolay değildi. Nitekim birçok talebe kitaplarını bitirmelerine rağmen, icazet alamamışlardır. Çünkü Zokayd Medresesi’nde, tam manası ile yeterliliği ile ders verme kabiliyeti olan kişiler icazet alırdı. Bu durum talebeyi, daha çok çalışmaya ve bitirdikten sonra ders vermeye teşvik ediyordu. Böylece mezun olacak olan talebeler hem iyi yetişiyor hem çoğunlukla ders verecekleri için bu kurumlarının gelişmesine destek sağlıyorlardı.

Zokayd Medresesi’nde Şeyh Abdulkahhar, Şeyh Mahmud, Şeyh Haydar, Şeyh Cüneyd, Şeyh Fudayl, Molla Muhammed, Molla Bedreddin, Molla Subgatullah icazet veren müderrisler olmuştur. Zokayd Medresesi’ndeki icazet silsilesi²⁰, Molla Halil es-Siirdî’ye dayanmaktadır.

E. ZOKAYD MEDRESESİ’NDE OKUTULAN İLİMLER VE KİTAPLAR

Şark medreselerinde, büyük ölçüde klasik eğitim programı uygulanırdı. Bu eğitim, Kur’an-ı Kerim’i ve Tecvîd ilmi öğrenmekle başlar. Daha sonra Molla Hasan el-Batî’nin yazdığı Kürtçe Mevlîd-i Şerif, Molla Halil es-Siirdî’nin iman ve ahlâk ile ilgili Kürtçe manzum eseri Nehcü’l-En’am, yine Şeyh Ahmed-i Hanî’nin Kürtçe manzum ettiği Âkide-i İman ve Arapça-Kürtçe manzum sözlük olan Nûbahar okunup ezberlenirdi. Daha sonra, öncelik Arap dili, Belagatı ve Lûgat’ına verilirdi. Bu yöntem özellikle Arap olmayan ve Arapça bilmeyen tüm İslam topluluklarında görülmektedir. Çünkü Kuran dilinin Arapça olması bunu gerekli kılıyordu. Nitekim İslami ilimlere vukufiyet, iyi bir Arapça ile mümkündür. Bunun için medresede ilm-i alet olarak isimlendirilen sarf, nahiv ilimleri uzun

¹⁹ Komisyon, *Mucmei’l-Lüğati’l-Arabiyeti el- Mu’cemu-l Vasi*, Bakrî yay. Tahran trz.,s. 29.

²⁰ Zokayd Medresesi’nin icazet silsilesi şu şekildedir: Şeyh Mahmud ez-Zokaydi, Şeyh Abdulkahhar, Molla Ömer, Molla Mustafa, Molla Halil es-Siirdî, Mele Mahmud el-Umeydî, Mele Salih el-Mavsili, İsmail Efendi es-Savafî, İbrahim b. Haydar, Haydar b. Ahmed, Ahmed b. Haydar Muhammed, Ahmed el-Mahallî, Mirza Mağdum, Mirza Can eş-Şirazi, Haca Cemaleddin ed-Devvanî ve Şeyh Kurdi el-Eşnevî, Mirza Can eş-Şirazi, Haca Cemaleddin Mahmud eş-Şirazi, ed-Davvanî, Esad es-Siddik ed-Davvanî, Ali el-Cürcanî, Tacüddin Mahmud el-Farukî, Mahmud b. Fetf es-Sımnanî, Celaleddin el-Kazvinî, Necmüddin Abdulgaffar el-Kazvinî, Ebü’l-Kasım er-Rafîî, el-Kadî, Muhammed b. Mudammed el-Cezerî, Mazharuddin Muhammed Kazranî, Seyyit Şerif, Mecdüddin Firuzabadî, Şeyh Muhyiddin el-Haddad, Muhyuddin el-Navavî, Koşkanarî, eş-Şerif el-Cürcanî, Mübarek Şah el-Buharî, Kudbuddin er-Razî, Şirazi, el-Kâtip el-Kazvinî, Fahreddin er-Razî, İmam Gazalî, İmamü’l-Hümeameyn el-Cüveynî, Ebi Talip el-Mekkî, Osman el-Mağribî, Ebu Amr ez-Zeccac, Cüneyd el-Bağdadî, Sırrı es-Sakatî, Maruf el-Kerhî, Ebu Selim Davud et-Tai, Habil el-Acemî, Hasan Basrî, Ali b. Ebi Talip (r.a), Hz. Muhammed (s.a.s).

bir süre okutulurdu. Bu ilimler iyice öğrenildikten sonra ise mantık, edebi sanatlar, münazara, maani, bedi, beyan, usul fıkıh, akide gibi ilimlerden dersler okutulurdu. Bu derslerle birlikte başta fıkıh olmak üzere tefsir ve hadis ilimleri okutulurdu.

Medresede okutulan ve adını vereceğimiz kitapların bazıları birbirinin alternatifi durumundadır. Hoca ile talebenin istekleri doğrultusunda birbirine denk durumunda olan bu kitaplardan biri seçilirdi. Bu da medrese eğitiminde alternatif kitap okunması açısından dikkade değerdir.

Şimdi de bu ilimler hakkında bir nebze bilgi verip bunlarla ilgili okutulan kitapların isimlerine ve yazarlarını zikretmeye çalışacağız.²¹

a. Sarf

Sarf, sözlükte döndürmek, çevirmek, sarf etmek, işlemek, harcamak gibi anlamlara gelir. Arapça dilbilgisi terimi olarak ise sarf, kök halinde olan bir kelimeyi belli anlamlara gelebilmesi için başka hallere dönüştürerek türetmeye denir. Sarf ilmi, kelimelerin şekil ve türemeleri ilmidir. Bu ilim sayesinde Arapçadaki bir kelimenin illi olup olmadığını, kelimenin veznini ve taşıdığı anlamın anlaşılmasını sağlar. Bu ilim, kelimenin yapısında hata yapmadan amaçlanan doğrultuda kullanılmasını sağlar. Bu yönü ile bakıldığı zaman çok önemli bir ilim olduğu anlaşılmaktadır.

Zokayd Medresesi'nde sarf ilmine son derece önem verilirdi. Burada verilen sarf ilmi diğer medreselere göre daha iyi sayılırdı. Bu nedenle birçok talebe sarf ilmini tahsil etmek için bir süreliğine Zokayd Medresesi'ne gelerek ders alırdı. Özellikle Kürtçe'de "Sarf-a Hûr" diye adlandırılan sarfın tüm kaideleri şifahi olarak ders verilip ezberlenmesi sağlanırdı. Zokayd Medresesi'nde sarf ilmi ile ilgili okutulan kitapların tümü okutulurdu. Bu kitapların isimleri şunlardır:

- Emsile-i Muhtelif (?)
- Binaü'l-Ef'al (Seyyit Abdullah)
- 'İzzî (İzuddin İbrahim ez-Zencani 655/1257)
- Sadinî/Şerh'ul-İzzî (Sadullah et-Teftezanî791/1388)
- Kürtçe Tasrif-Tenbih (Molla Ali Teramukhi)
- Sarf-â Hûr (Yüksek sarf, ayrıntı sarf) (Molla Ali Teramukhi)

b. Nahiv

Cümle bilgisi olarak bilinen bu ilim dalı, Arapçadaki grameri anlatır. Bu ilim sayesinde cümle içindeki fiil, fail, mef'ul vb. durumlarına göre kelimelerin alacakları i'rablar tespit edilir. Nahiv özellikle Arapça öğrenmek isteyenlerin bilmesi gereken bir ilim dalıdır. Bu ilmi iyi bilenlerin ibareleri gayet doğru olur ve cümleleri isabetli olarak anlama ve tercüme etme yeteneklerine sahip olurlar. Birçok şark medresesinde olduğu gibi Zokayd Medresesi'nde de son derece iyi bir nahiv ilmi öğretilirdi. Medreselerde yılarca okutulan bu ilim son derece mühimdir. Çünkü ana dili Arapça olmayan herkesin doğru bir şekilde anlama ve anlatma yapabilmesi için bu ilim gereklidir. Bu ilimle ilgili okutulan kitaplar ise şunlardır.

²¹ Çiçek, a.g.e., s.69.

- el-Avamilu'l-Cürcanî (Abdulkahir el-Cürcanî 741/1078)
- el-Avamilu'l-Birgivî (Muhammed Birgivî 1573)
- Zurûf (Molla Yusuf el- Cezerî)
- Terkîb (Molla Yusuf el- Cezerî)
- Sa'dullah es-Sağîr/Şerhu'l Avamil (Sa'dullah)
- el-Muğnî (Ahmed b. Hasan el- Çarperdî 746/1345)
- Şerhu'l-Muğnî (Muhammed b. Abdirrahim el-'Umerî el-Milanî)
- Şerhu'l-Katr (?)
- Hallû'l-Maakidi'l-Kavâ'id (Ahmed b. Muhammed, Osmanlı müellifi)
- Netaicü'l-Efkâr (?)
- el-İ'râb 'an Kavâ'idü'l-İ'râb (Cemaluddin Yusuf b. Hişam el-Misrî 761/1360)
- el-Unzumec fi'n-Nahv (Ebu'l Kâsım Mahmud ez-Zemahşerî 538/1143)
- Unmüzeç şerhi/Hakâiku'd-Dekaik (Sa'duddin el- Berdaî)
- Elfiyye (Ebû 'Abdullah Muhammed b. Malik 673/1274)
- Behcetü'l-Mardiyye fi Şerhi'l-Elfiyye (Celâluddîn A.Rahman es-Suyûtî 911/1505)
- el-Kâfiye (Ebû 'Amr 'Usâm b. 'Umar el- Hacib 647/1249)
- el-Fevâidü'd-Diyâiyye/Molla Camî (Abdurrahmân el-Camî 898/1492)
- Molla Camî'nin Larî ve Seyalkoti haşiyeleri (Abdulgafur Larî ve Abdulhakim Seyalkotî)

c. Mantık

Bir şeyi tanımak, onun hakkında hüküm vermek ve onu ispatlamak için tamamen akli esaslara dayalı olan bir ilimdir²². Bu sebeple tarif, hüküm ve kıyas başlıkları altında bunlar incelenir ve sonuca sistemli bir şekilde varılır. Bu ilim sayesinde insanları hata yapmaktan kurtaran birçok kuralı içerir. Böylece daha mutedil olmaya yardımcı olan bu ilim dalı için okutulan kitaplar arasında Molla Halil es-Siirdî'nin de yazdığı bir mantık kitabı bulunmaktadır. Mantık ile ilgili Zokayd Medresesi'nde okutulan kitaplar ise şunlardır.

- İsâgûcî (Esîruddin el-Ebherî 663/1264)
- Süllem (?)
- Gelenbevî (?)
- İsâgûcî (Molla Halil es-Siirdî)
- Şerhu İsâgûcî (Husâmuddîn el-Kâtî 760/1358)
- Şerhu İsâgûcî (Molla Şemsüddin Muhammed Fenarî 835/1431)
- Haşiyeye 'ala'l-Fenarî (Kul/Kavl Ahmed, Osmanlı müelliflerinden)
- Şemsiye (Umar b. Ali el- Kazvinî 695/1295)
- Şerhu's-Şemsiye (Kutbuddin Muhammed b. Muhammed er- Razî 766/1364)
- Haşiyeye ala Şerh's-Şemsiyye (Seyyit Şerif el-Curcânî 816/1413)
- Muhyeddin (?)

²²Mecmûi'l-Lüğati'l-Arabiyye, a.g.e., s.95.

d. Vad'

Sözlük anlamı, bir şeyi bir yere koymaktır. Vad', bir terim olarak bir şeyi başka bir şey için alamet olarak kullanmak şeklinde tanımlanmaktadır²³. Birinci şeye mevdu', ikinci şeye mevduun leh denilir. Bu ilimle ilgili şu kitaplar okutulmaktadır:

- er-Risâlet'l-' Adudiyye (Adududdin el- İclî 756/1354)
- Şerhu'r-Risâleti'l-Vad'iyye (Ali el-Kuşî, Osmanlı müellifi)

e. Belagât

Sözlük anlamı, varmak olan belagat terim olarak bir cümlenin kusursuz ve anlaşılabilir söylenip algılanması anlamına gelmektedir²⁴. Bu niyeti gerçekleştirmek için Zokayd Medresesinde bu ilim dalı ile ilgili aşağıdaki kitaplar okutulmuştur.

- el-Ferîde es-Semerkindiyye (Ebu'l Kâsım el-Leysî es-Semerkindî 888/1483)
- Sabban 'ale'l İsam (?)
- 'İsam 'ale'l-Feride ('İsamuddin el- İsferrâinî 945/1538)
- Haşiyetü'z-Zibarî (Hasen Zibarî)
- Talhisu'l-Miftâh (Hatîb el- Kazvinî 739/ 1338)
- Muhtasarû'l-Ma'anî (Sa'duddin Teftazanî)
- Mutavval (Sa'duddin Teftazanî)

f. Münazara

Sözlük anlamı; "bakmak, düşünmek" anlamlarına gelen nazar kelimesinden türeyen "karşılıklı olarak bakmak, birlikte düşünmek" anlamındaki münazara kelimesinin terim anlamı ise, "gerçeklerin bilinmesine yönelik tartışmaların yöntem ve kurallarını tespit eden ilim dalıdır"²⁵ bu ilmin amacı, ilmi ve ahlaki bir tartışma sanatını geliştirmek ve bu yol ile hakikate varmaya çalışmaktır. Bu ilim ile ilgili kitaplar, şark medreselerinde ileri seviyedeki talebelerin okuması gereken ilimler arasında yer alırlar. Bu ilimle ilgili okutulan kitapların isimleri şunlardır:

- el-Velediyye (Saçaklızade Muhammed el-Mer'aşî, Osmanlı müellifi)
- Habiyye (Molla Halil es- Siirdî)
- Miracü'l-Feth (?)
- Abdulvahhâb 'ala'l-Velediyye (Abdulvahhâb al-Amidî, Osmanlı müellifi)
- Şah Hüseyin (?)

g. Kelam

İslam ilimlerinin itikat ile ilgili konularını açıklayan bilim dalına Kelam ilmi denir. Kelam ilminde, delilleri ortaya koymak, şüpheleri yok etmek sureti ile dini akideleri ispat etme gücü kazandıran ilim dalıdır. Şark medreselerinin hepsinde okutulan bu kitaplar, Ehl-i Sünnet görüşündeki âlimlerin yazmış oldukları kitaplardır. Bu ilimle ilgili okutulan kitapların isimleri şunlardır:

²³Mecmû'l-Lügati'l-Arabiyye, a.g.e.,s.158.

²⁴Mecmû'l-Lügati'l-Arabiyye, a.g.e., s.365

²⁵ Mecmû'l-Lügati'l-Arabiyye, a.g.e., s.124

- el-‘Akâidü’n-Nesefiye (Ebu Hafs en-Nesefî 537/1142)
- Şerhü’l-Akâidü’n-Nesefiyye (Sa’duddin Teftazanî)
- Cevhertü’t-Tevhid (Şeyh İbrahim b. Muhammed el-Beycürî)

h. Fıkıh Usulü

Usul, “asl” kelimesinin çoğuludur. Sözlükte, kökler ve asıllar üzerine bina edilen şey anlamına gelmektedir. Fıkıh usulu, fıkıhın asılları anlamına gelmektedir. İstilahta ise, “Müctehidin, Şer’i amelî hükümleri tafsilî delillerden çıkarabilmesi için gerekli olan kural ve prensiplerdir”²⁶. Fıkıh Usulu ise; İslam bilginlerinin delillerden hüküm çıkartacak müctehidler ile ilgili kurallar için içtihad ve içtihad şartlar, hükümleri, taklidi ve taklidin hükümlerini açıklayan ve inceleyen bilim dalıdır.²⁷ Bu ilimle ilgili okutulan kitapların isimleri şunlardır:

- Cemû’l-Cevâmî’ (Abdulvahhâb b. Sübkî 771/1340)
- Şerhü’l-Mahallî ‘ala Cem’il-Cevâmî’ (Celaluddin Muhammed b. Ahmed el- Mahallî 864/1459)

i. Tefsir

Tefsirin sözlük anlamı, bir şeyi iyice açıklamak, keşfetmek anlamında “el-Fesr” mastarının tef’il babında bir kelimedir²⁸. İstilahi anlamı ise beşeri takat oranında, Kuran-ı Kerim’i inceleyip açıklayan bir ilmidir. Tefsirin konusu Kur’an ayetleridir. Bu ilimle ilgili okutulan kitapların isimleri şunlardır:

- Celaleyn (Celaluddin Suyutî ve Celaluddin Mahallî)
- Kadı Beyzavî/Envârü’t-Tenzil (Kadı Beyzavî)

j. Fıkıh

Fıkıh, İslam hukuku anlamına gelmektedir. Müctehidler her bir ameli meseleyi ilgilendiren meseleyi tek tek inceleyip onlardan çıkardıkları hükümlere fıkıh denir.²⁹ Bu ilimle ilgili okutulan kitapların isimleri şunlardır:

- Gayetu’l-İhtisar (Kadı Ebu Şuca’ el- İsfahanî)
- Minhacu’t-Talibin (İmam Nevevî)
- Fethü’l-Muin (?)
- Envaru’l-Mesalik (?)
- Minhac (Kadı Zekeriyya el-Ensarî)

Minhac şerhleri ise şunlardır:

- Tuhfetü’l-Muhtac (İbn Hacer el-Heytemî)
- Muğni’l-Muhtac (Hatip Şerbînî)
- Nihayetü’l-Muhtac (Muhammed Remlî)

²⁶ Şa’ban Ziyaüddin, *İslam Hukuk İliminin Esasları*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 2007, s.28

²⁷ Şa’ban Ziyaüddin *a.g.e.*, s.29

²⁸ Mecmû’l-Lügati’l-Arabiyye, *a.g.e.*, s. 375

²⁹ Şa’ban Ziyaüddin, *a.g.e.*, s.27.

k. Hadis

Hadis, Hz. Muhammed'in (s.a.s) değişik olay ve soruları açıklamak, Kur'an'ın bazı ayetlerini daha açık daha açık bir dille ifade etmek için söylediği sözlerin bütünüdür. Hadis, Hz. Muhammed'in sözlerini ve davranışlarını derleyen, bu bilgileri yazılı olarak senetleri ile ispat eden bir ilimdir. Zokayd Medresesi'nde hadis ile ilgili aşağıdaki kitaplar okutulup mutalaa edilirdi.

- Münebbihat (İbn Hacer el-Askalanî)
- Riyazü's-Salihin (İmam Nevevî)
- Erbaîn (İmam Nevevî)

F. ZOKAYD MEDRESESİ'NİN TEMAYÜZ ETTİĞİ HUSUSLAR

Zokayd Medresesi'nde gerek dini gerekse akli ilimlerde okutulan dersler ve yapılan diğer sosyal faaliyetlere bakıldığında diğerlerinden bazı farklılıklar göstermektedir. Birçok şark medreselerinde ihmal edilen faaliyetlere burada önem atfedildiği göze çarpmaktadır. Şimdi de bu medresede yapılmış olan bu faaliyetlere değineceğiz.

Zokayd Medresesi'ndeki en dikkat çeken özelliği burada yetişmiş olan talebelerin çoğunun şiir yazabilme becerisine sahip olmalarıdır. Burada yetişen hocaların birçoğu şair olarak da nitelendirilebilir. Nitekim buradan mezun olmuş olan birçok hoca ve talebenin divane yazmışlardır. Şeyh Mahmud, yazmış olduğu birçok eserin dışında edebi ve tarihi önem arz eden hatıratları mevcuttur. Ayrıca buradaki âlimlerin yazdıkları mektuplardaki edebi zarafet onların edebiyat ve yazım ustası olduklarını gösteren delillerdir. Birçoğunun şiir dışında daha başka edebi eserler de ortaya koymuşlardır. Şeyh Mahmud, Şeyh Selahattin, Şeyh Fudayl, Şeyh Mazhar, Mele Emin, Mele Hasip ve birçok kişi şiirler ve başka eserler yazmıştır.

Zokayd Medresesi'nde yetişen hocaların yazdıkları şiirler ciddi bir araştırma konusu olacak derecede edebi değer taşımaktadır.

Zokayd Medresesi'nde ayrıca hat sanatına ciddi şekilde önem verilirdi. Medresenin kurucusu olan Şeyh Abdulkahhar, usta bir hattat olup yine bu medresede yetişen hocaların hemen hemen hepsi birer usta hattat olarak yetişmişlerdir. Bunlardan dikkat çeken Şeyh Mahmud, Şeyh Cüneyd, Şeyh Fudayl, Şeyh Mazhar, yazdıkları birçok el yazması kitaplarından anlaşıldığı gibi iyi hat ustaları idi. Ayrıca burada mezar taşlarında bulunan ve bu medresede yetişen hocalar tarafından yazılan hatların güzelliği dikkat çekmektedir. Bu talebeler arasında Molla Tâhâ hala bu hat sanatını icra etmektedir.

Zokayd Medresesi'nin diğer bir farklılığı, birçok medresede olmayan Farsça derslerinin okutulmasıdır. Zokayd Medresesi'nde, Şadî Şirazi'nin Gülistan ve Bostan adlı eserleri, Molla Cami'nin Baharistan adlı eseri ve Hafız Şirazi'nin Divanı ve Behcetü'l-Esrarı okutulur ve mütalaa edilirdi. Zokayd Medresesi'nde talebelerin Farsça şiirler yazmış olması, bu eğitimin ciddiye alındığına örnek teşkil etmektedir. Farsça şiir yazarlar arasında müellifimiz Şeyh Mahmud örnek olarak verilebilir.

Zokayd Medresesi'nde diğer medreselerden bir diğer farkı da tecvid ilmine çok önem verilmesi ve okutumasıdır. Tecvid ile ilgili ciddi bir eğitim alan Şeyh Mahmud, bu ilim eserler yazmış ve bu eserini medresedeki talebelere ders olarak okutmuştur.

Zokayd Medresesi'nde diğer medreselerden daha çok önem verilen ilimlerden birisi de sarf ilmi olmuştur. Özellikle Kürtçe ve Arapça yazılan sarf kitapları okutulduktan sonra ayrıntılı sarf dersleri okutulur ve ezberlenirdi. Buradaki kaideler ezberleyen talebeler, ders öncesi bir önceki dersten sınava tabi tutulurdu. “Sarf-a Hûr, Tasrif-a Kürmanci” gibi kitaplar muhakkak ezberletilirdi. Böylece sağlam bir sarf ilmi öğrenilirdi.

Bölgede dini bir otorite olması itibarı ile sürekli fikhî sorularla karşı karşıya kalan Zokayd Medresesi'nin fıkıh ilmine özel bir önem vermek zorunda kalmıştır. Bölge halkı arasında yaşanan problemler ekseriyetle bu medreseye intikal edilerek çözülmüştür. Bu medresede talebeler bilinen kitapların yanı sıra seviyelerine uygun fıkıh dersleri de okurlardı. Ayrıca okutulan bazı fıkıh kitapları ezberlenirdi. Böylece talebeler her dönemde aldıkları fıkıh dersleriyle sayesinde yetişmiş olurlardı.

G. ZOKAYD MEDRESESİ'NİN İŞLEYİŞİ

Zokayd Medresesi'nde, yatılı erkek talebeler eğitim görmekteydi. Bu durum medrese içinde ve dışında bazı hizmetleri de yanında getiriyordu. Tabi bu işler medresede okuyan talebeler tarafından yapılmaktaydı. Bunların başında medrese içindeki ev işleri diyebileceğimiz temizlik yapma, yemek yapma, bulaşık yıkama, misafir ağırlama ve mevcut talebelerin hem eğitim hem de düzenlerini kontrol etme işleriydi. Bütün bu işler hocanın kontrolünde olan talebeler vasıtasıyla yapıyordu. Talebeler arasında görev paylaşımı yapılarak medresenin düzeni sağlanmış oluyordu. Medresedeki talebeler bir yandan sorumluluk öğrenirken öte yandan koordineli iş yapmayı öğreniyorlardı.³⁰

Medresedeki temizlik işleri talebeler arasında nöbetleşe yapılırdı. Bu işi genelde daha alt seviyedeki talebeler yapar. Tıpkı askerlik sisteminde olduğu gibi bu işlerde de ast üst durumdaki talebeler bu şekilde bu hizmeti gerçekleştiriyorlardı.

Medresedeki işlerin koordineli olarak yapılmasını sağlayan “mir”, bu işlerin sıra ile yapılması anlamına gelen “dor/tayin” sistemi geliştirilmişti.³¹

Mir, hoca tarafından seçilmiş medrese içindeki en yetkili kişidir. Bu talebe genelde kitaplarının çoğunu bitirmiş olan talebelerden seçilirdi. Zokayd Medresesi'nde mir, medrese içindeki düzeni, iş takibini ve tahsil takibini yapardı. Mir, işleri gayet ciddi bir şekilde takip eder ve özellikle hocanın olmadığı vakitlerde daha aktif bir rol oynardı. Medrese içinde gerekli tüm organizeleri yapardı. Bu şekilde bakıldığında, mirlerin tutumu ve disiplini bir medresenin de fotoğrafını göstermek için yeterliydi.

Dor veya Tayin, Kürtçede sıra anlamına gelen ve şark medreselerinde kullanılan bir terimdir. Medresenin öğle ve akşam yemeklerini karşılayan köy halkından gelen yemeklerin

³⁰ Çiçek, a.g.e. s.85.

³¹ Çiçek, a.g.e. s.45.

talebeler tarafından medreseye getirilmesi, medresedeki yemek yapma ile diğer tüm işlerin sıra ile yapılması dor sistemi ile gerçekleştirilirdi.

Zokayd Medresesi'nde de tüm işler mirin kontrolünde dor sistemi ile yapılıyordu. Dor işine "talip" seviyesindeki talebeler ile "mir" katılmazdı. Bu işe genellikle alt kitapları okuyan talebeler katılırdı.³²

H. ZOKAYD MEDRESESİ'NDE SOSYAL AKTİVİTELER

Zokayd'te su sıkıntısı ve medresede barınma sıkıntısının olmasına rağmen talebeler büyük bir ilgi ve istekle bu medresede okumak isterdi. Bunun sebebi, hem iyi bir öğrenmenin gerçekleştirilebileceği yer olması, hem de güzel hatıraların yaşanacağı, arkadaşlıkların ve samimi ortamın olması idi. Medresede özellikle izin günü olan, Perşembe ikindi vaktinden sonra başlayan ve Cuma akşamına kadar devam eden sürede, birçok sosyal aktivite yapılırdı. Bunlardan bazılarını aşağıda anlatmaya çalışacağız;

Halay: Zokayd Medresesi'nde talebeler tef çalıp Kürtçe şarkılar eşliğinde halay çekerek eğlenirlerdi. Yörede "Beylite"³³ olarak bilinen Kürtçe sözler söylenirdi. Birkaç kişilik grubun karşılıklı olarak söylediği bu beyliteler, bölgenin kültürel miraslarından.

Oyunlar: Talebeler özellikle tatil günlerinde, piknikte ve akşamları birçok oyunlar oynayarak eğlenirlerdi. Bu oyunlardan tespit ettiklerimiz: Bire³⁴, Mame Mus³⁵, Nıft³⁶, Göhre/Çorap³⁷, Gazale-Delale³⁸, Se gav³⁹ ve Keledir.

Piknik: Zokayd Medresesi'ndeki hocalar ve talebeler havaların güzel olduğu tatil olan Perşembe günlerinde pikniğe giderlerdi. Bunun için Zokayd'liler ve civarda bulunan diğer köylüler medresedekilere ikram olarak oğlaklar getirirdi. Yılda ortalama altmış yetmiş oğlak bu şekilde medreseye verilirdi. Pikniğe gidildiği zaman bu oğlaklardan her defasında iki üç tane götürülürdü. Yine pikniğe gidildiğinde köylüler talebeler bulgur, yağ ve diğer

³² Çiçek, a.g.e. s.46.

³³ Zokayd Medresesinde talebelerin okuduğu Beylite'den bir örnek verelim.

Lo bilbılo tû di beji, sad kurmalo tû dibeci, bilbil kawlân tû di beji, kad bı Arabi nâbêjî:

Kâlet elê leytemê, hêze'l-hamâmu lenê, ilê hamâmetine, we nisfehu fekadî.

Lo bilbılo tû di beji, sad kurmâlo tû di beji, bilbil kawlân tû di beji, kad bı Tırkî nâbeji:

Erzurum çarşı Pazar, içinde bir kız gezer, elinde kâğıt defter, oturmuş derdim yazar.

Lo bilbılo tû di beji, sad kurmâlo tû di beji, bilbil kawlân tû di beji, kad bı Fârsî nâbeji:

Puşti dû tâye felek, râstû şud ez hürremî, tacû tû ferzendi zâd, mâ dêre ey yareme,

Hikmete mahdest egâ, lutfê cihân âferin, hâsse kured bendei, maslahate âmere.

³⁴ Dışarıda oynanan bu oyun için kişiler iki guruba ayrılırdı. Her gurubun bir sözcüsü olur ve bunlar dağılarak birbirlerini yakalamaya çalışırdı.

³⁵ Medrese içinde oynanan bu oyunda ortada kalan kişinin gözü kapatılır ve elindeki kemer ile kendisini çağırana yönelirdi. Onu elindeki kemer ile vurmaya çalışırdı.

³⁶ Medrese içinde oynanan bu oyunda iki guruba ayrılan talebeler, kibritin her yönü bir anlam ve sayı belirtecek şekilde oyun oynarlardı. Kaybeden gurup dayak verdi.

³⁷ İki gurup şeklinde karşılıklı olarak çorapların içine saklanan metal para bulunmaya çalışılırdı. Bunun için belli seçme hakkı olan gurup kazanırsa bu sefer kendisi bu parayı saklardı. Oyun sonucunda iki gurup aralarında para toplar ve meyve alır ve birlikte yerlerdi.

³⁸ Bire'ye benzer bir oyundu.

³⁹ Dışarıda oynanan bu oyunda çizilen bir çizgiden üç adım atılarak en uzun mesafeyi alan kişi belirlenirdi.

malzemeleri verirdi. Talebeler ve hocalar piknik için köy dışında bulunan bahçelere gidilir, yemekler yapılır, yenilirdi.

Mele-Kâr: Zokayd Medresesi'ndeki hocalar ve talebeler genellikle her hafta Perşembe günleri pikniğe gittiklerinde yiyeceklerini paylaşmak için önce yiyeceklerini kişi sayısı kadar bölüşürlerdi. Bu yemeklerdeki etlerden birkaç tanesi diğerlerine göre daha fazla olurdu. Daha sonra talebeler halka şeklinde sıraya geçerek birkaç kişinin rastgele söylediği sayılar toplanarak baştan sayılmaya başlanırdı. Toplam sayı, kime rast gelirse mele olur ve en büyük pay sahibi olurdu. Diğer talebeler ise sırayla yemeklerini seçerlerdi. İlk olarak o kişi yemek seçerdi. Melenin sağında kalan kişi ise en son seçme hakkına sahip olup karı olarak isimlendirilirdi.

Sersâl: Yılbaşının 14 Ocak tarihine denk geldiği Rumi takvime göre "Sersal" olarak zikredilen yılbaşı, medrese talebeleri için başka bir eğlence tarihi idi. Talebeler bu tarihte üçgün boyunca akşamları köylülerin evine gidip "sersal"ı kutlardı. Köylülerde kendilerine buğday verirdi. Talebeler topladıkları bu buğdayı bakkalda satardı.

Meftuhâne: Talebenin bir kitabı bitirip sonraki kitaba geçeceği zaman diğer talebe arkadaşlarına bazı ikramlarda bulunurdu. Yeni kitaba başlama için verilen bu hediyeye meftuhane denilirdi. Meftuhane hediyeleri tüm talebelerin beraberce eğlendiği başka bir durumdu. Zokayd Medresesi'nde her bitirilen kitap için meftuhane verilir, bu da talebeler için zevkli bir ortam sağlayan anlardan olurdu.

Zokayd Medresesi ile ilgili verdiğimiz bu bilgilerden sonra bu medrese ile özdeşleşen ve seyda lakabı ile anılan Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin hayatı ve ilmi kişiliği ile ilgili bölüme geçeceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYH MAHMUD ez-ZOKAYDÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1. ŞEYH MAHMUD ez-ZOKAYDÎ DÖNEMİNE BİR BAKIŞ

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'yi iyi tanıyabilmek için, onun yaşadığı döneme ve genel itibarla bu dönemdeki İslam toplumunun genel durumunu ve yaşadığı coğrafyadaki siyasi ve sosyal yapıyı ortaya koymak gerekir. Zira hiçbir ferdin şahsiyeti, sosyal bir boşlukta teşekkül etmez ve tarihi hiçbir olay, yaşanan dönemin siyasi, iktisadi, kültürel yapısından bağımsız olarak açıklanamaz. Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin yaşadığı dönem, Osmanlı Devleti'nin hızla çözüldüğü, topraklarının bir bir elden gittiği, siyasi kargaşanın en üst düzeye ulaştığı, batılılaşma hareketlerinin hız kazandığı, geleneksel yapıların hızla bozulduğu bir dönemdir. Bir yandan, sömürgeci ülkeler arasındaki ilişkilerin dünyaya yön verdiği ve bu sömürgelelere karşı İslam dünyasında tepkilerin oluştuğu görülür. Bu dönemde İslam dünyasındaki siyasi alanda yeniden yapılanması, hürriyet fikirleri, İslam birliğini kurma düşüncesi, Birinci Dünya Savaşı gibi olaylar gerçekleşir. 19. yüzyılın başlarından başlayan ve 20. yüzyılın ortalarına kadar devam eden ve Türkiye, İran ve Afganistan dışında uygarlık götürme bahanesiyle ülkelerin sömürüldüğü dönem, İslam dünyası açısından en buhranlı dönemlerdendir. Müslümanların bu dönemde büyük bir acizliğe düştükleri, âdete yıldıkları ve yaptıkları birçok çalışmalarında da taklidin ötesine geçemediği görülür.⁴⁰

Müellifin yaşadığı bu dönemde Birinci Dünya Savaşı'na tekabül eder. Bu savaşa bizzat müdahil olan Osmanlı Devleti'nin toprakları işgal edilmiş, halk Kuvay-i Milliye birlikleri olarak yurtlarını savunma gayretine girişirler. Doğu bölgelerinde yaşayan Kürt halkı da, Kuvay-i Milliye birlikleri olarak savaşmışlardır. 1916-17 yıllarında Rus ordusu, Muş ve Bitlis illerine kadar ilerler ve buraları işgal eder. Mart 1917 yılındaki Bolşevik İhtilali ile çekilme kararı alan Rusya ile 16 Aralık 1917 yılında Erzincan Mütarekesi yapılarak bu topraklar boşaltılır. Yine bu dönemde çıkan Ermeni isyanları sonucu Tecrid Yasası çıkarılarak bu bölgedeki Ermeniler, başka memleketlere sürgün edilir. 19. yüzyılda doğuda göze çarpan siyasi olaylardan birisi de burada çıkan isyanlardır.⁴¹ Bu isyanlarda genellikle dini sloganlar kullanılır.⁴² Nitekim 13 Şubat 1925'te Şeyh Sait, hilafetin kaldırılmasını gerekçe göstererek Kürt halkının da desteğini alarak ayaklanır, ancak bastırılarak akamete uğrar. Cumhuriyet döneminde devletin çıkardığı yasalar ile doğudaki birçok insan yargılanır. Nitekim İsmet İnönü hükümeti tarafından, 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn yasası çıkarılarak isyancıların yargılanması için İstiklal Mahkemeleri kurulur.⁴³ Yine isyanların ardından ilan edilen 1925

⁴⁰ Bkz. Nişancı, Tarık, *Bediuzzaman*, Köprü Dergisi 100. Sayı 2007, s.25.

⁴¹ Bu isyanlardan bazıları şunlardır: Nasturi Ayaklanması (12-28 Eylül 1924), Şeyh Sait Ayaklanması (13 Şubat 31 Mayıs 1925). Nehri Ayaklanması (1925-1926), Raçkotan ve Reman Ayaklanması (9-12 Ağustos 1925), Eruhlu Yakup ve oğulları Ayaklanması (1926), Şeyh Abdurrahman ve kardeşinin Pervari Ayaklanması (1926), Güyan ve Çölemerik (Hakkâri) Baskını ve Hakkâri-Beytüşşebap-Haco Ayaklanmaları (1926), Koçuşağı Ayaklanması (7-30 Ekim 1926), Mutki Ayaklanması (26 Mayıs-25 Ağustos 1927), Birinci ve İkinci Ağrı Dağı Ayaklanması (1926-1927), Biçar Tenkil Harekâtı (7 Ekim - 17 Kasım 1927), Asi Resul Ayaklanması (22 Mayıs-3 Ağustos 1929), Şeyh Abdülkadir (Tendürük) Ayaklanması (14-27 Eylül 1929), Savur Tenkil Harekâtı (20 Mayıs-9 Haziran 1930), Zeylan Ayaklanması (20 Haziran-Eylül 1030), Oramar Ayaklanması (16 Temmuz-10 Ekim 1930), Üçüncü Ağrı Cıvarı Ayaklanması. Bu isyanlar hakkında Bkz. Hüseyin Koca, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Umumi Müfettişlikten Olağanüstü Hal Bölge Valiliğine I, Konya 1998, s.319.; *Türkiye ve Güneydoğu*, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, s.61 vd.

⁴² Celile Celil, *XIX. Yüzyıl İmparatorluğunda Kürtler*, (nşr. M. Demir), Ankara 1992, s.65 vd.

⁴³ Nitekim 14 Nisan'da Şeyh Said yakalanmış ve hükümete teslim edilmişti. Şeyh Sait ve 47 adamı 29 Haziran 1925 tarihinde Diyarbakır'da idam edilmişti. 1927 Mart ayına kadar bu mahkemelerde 5110 kişi yargılanarak

Şark Islahat Planı uyarınca bölgenin ileri gelen birçok kanaat önderi sürgüne gönderilir.⁴⁴ 1927 yılında “Bazı Şahısların Şark Mıntıklarından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanunla” daha da genişletilir.⁴⁵

Doğu bölgelerdeki sosyal yapıyı oluşturan nüfus, çoğunlukla müslüman Kürtlerdir. Bölgede yaygın olan tasavvuf ve şeyhler, bölgenin genel karakteristiğinde etkilidir. Nitekim şeyhler, buradaki tasavvufi faaliyetlerinden dolayı muteber oldukları görülür. Ayrıca yönetici durumundaki ağa, bey be aşiret reislerinin bu insanlara itibar ve itimat etmesi, sosyolojik anlamda bölge halkı üzerinde daha da etkili olmalarını sağlar. Bu nedenle kültür, genelde İslami yaşam tarzına uygun biçimde şekillenir. Kürtlerin dışında Arap ve Türklerin de yaşadığı yerler bulunmaktadır. Karmaşık bir yapıda olan doğu bölgesinde, farklı dil ve din mevcut olmasına rağmen, buradaki insanlar uzun yıllar birlikte yaşamışlardır. Ancak Osmanlının son döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan yanlış politikalar sonucu, bu durum farklılaşarak bölgedeki insanların adeta birbirine düşman olduğu görülür.⁴⁶

Doğudaki sosyal yapının dikkat çeken diğer bir özelliği, feodal karakter taşımasıdır. Bölgedeki aşiretlerin varlığı ve gücü, adeta devlet görevini görmesi ve toprak ağaları oldukları bilinen bir gerçektir. Halk, bu hâkim zümrelere ekonomik ilişkiler, dini, aşiret dayanışması gibi nedenlerden dolayı bağımlıdır. Doğu bölgesi ekonomi bakımından yeterli bir seviyede olmaması, tüm zamanlarda Anadolu'nun ortalaması altında olduğu bilinmektedir.

Bu dönemde dikkat çeken diğer bir durum bölgede yaşanan kıtlıklardır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli geliri olan tarım ve hayvancılık, savaş sebebi ile uzun bir müddet yapılamamıştır. İnsanlar savaştan ve oluşan kıtlıktan kaçarak güneye göç etmek zorunda kalarak birçok kişinin ölümü ile sonuçlanmıştır. Yine 1940'lı yıllarda yaşanan ikinci kıtlık, bu bölgelerde yaşayan insanların, önceki yaşadıklarına benzer durumları yaşamalarına sebep olmuştur.⁴⁷

Doğu bölgeleri, eğitim alanında Anadolu gibi devlet destekli bir eğitime sahip olamaz. Nitekim Osmanlı döneminde Osmanlı Medreseleri olarak adlandırılan Anadolu Medreseleri devlet destekli iken doğuda bulunan ve Şark Medreseleri olarak isimlendirilen medreselerin devlet destekli olmayışı, yine Cumhuriyet döneminde diğer bölgelerdeki eğitim kurumlarının doğuda yeteri kadar olmayışı tezimizin delilidir. Bu nedenle bu bölgede eğitim ve öğretim

---

420 kişi idam ve 1911 hapis cezası verilmiştir. Mete Tuncay, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, Tarih Vakfı yay., 2005, s.134-155; İstiklal Mahkemeleri 1923-1927, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay, 1982, s.125

⁴⁴ Müellif de bu yasa sonucu sürgün edilmiştir.

⁴⁵ 8 Eylül 1925 tarihinde Şark Islahat Planı hazırlanmasına dair kararname adıyla ve çok gizli olmak üzere düzenlenen ve Gazi Mustafa Kemal'in Reis-i Cumhuriyetle imza koyduğu bir kararname hazırlandı. Belgeye göre “irtica” tehlikesi altındaki Kürt illerinin müşahade altında tutulması ve çeşitli tedbirlerin alınması için bir rapor hazırlanması isteniyordu. Nitekim 24 Eylül 1925 tarihli Şark Islahat Planı adlı rapor, 8 Eylül 1925 tarihli kararnameye göre oluşturulan komisyon tarafından Başbakanlık aracılığıyla Bakanlar Kurulu'na sunuldu.

⁴⁶ Nitekim Türk ve Kürt halkları arasında daha önce bir problem yoktu. Fakat sonradan uygulanan doğu bölgelerine uygulanan sert politikalar, milliyetçilik politikaları ve doğu insanlarına güvenilmemesi sonucu böyle bir durum olmuştur.

⁴⁷ Yaşanan kıtlıklarla ilgili bilgiler, bizzat 1940'lı yıllarda gerçekleşen kıtlığı yaşayan ve Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki kıtlığı ise ailesinin yaşaması ve babası Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin bu kıtlıktaki çabalarını duymuş olan Yahya Sevgili'den alınmıştır.

görevini yerine getirmek amacıyla yoğun olarak medreselerin varlığı görülür. Bu görev, bu kurumlar vasıtasıyla ifa edilir.⁴⁸

1.2. ŞEYH MAHMUD ez-ZOKAYDÎ'NİN HAYATI⁴⁹

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, miladî 1877 yılında Siirt'in Halenze/Bağtepe köyünde dünyaya gelir. Çocuk yaşta iken (6-7 yaşlarında) babası Şeyh Abdulkahhar, Zokayd köyüne yerleşir. Yaşadığı ve tanındığı yerin Zokayd olması nedeniyle Şeyh Mahmud ez-Zokaydî olarak tanınır. Büyük bir âlim olması ve Nakşibendî tarikatının şeyhi olması nedeni ile seyda ismiyle de bilinmektedir. Nakşibendî silsilesinde, “*el-Vefiyyi bi'l-Uhûd*” (sözünün eri, vefalı) ile sıfatlandırılmaktadır.

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, Şeyh Abdulkahhar ez-Zokaydî'nin oğlu, Şeyh Abdulkahhar Molla Mahmud'un oğlu, Molla Mahmud ise bölgenin tanınan âlimlerinden Molla Halil es-Siirdî'nin oğludur. Molla Halil es-Siirdî⁵⁰ ise Mardin'de medfun olan Sultan Şeyh Musa ez-Zûlî'nin soyundan gelmektedir. Sultan Şeyh Musa ez-Zûlî ise neseb itibarı ile İslam'ın ikinci halifesi olan Hz. Ömer (r.a)'in soyundan gelmektedir. Bu bağlamda Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, neseb itibarıyla Ömerîdir.⁵¹

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî dönemindeki bir takım sosyal olaylar dikkat çekicidir. Kendisi bu sosyal olaylarda ön planda yer alması münasebeti ile döneminde gerçekleşen durumlardan bazılarını aktarmayı faydalı görüyoruz.

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, iyi bir medrese eğitimi aldıktan sonra Zokayd Medresesi'nde yıllarca müderrislik yapmış ve birçok âlim yetiştirmiştir. Babasının vefatından sonra irşat faaliyetlerini üstlenen Şeyh Mahmud, tasavvufa büyük hizmetler yapmış ve hayatının sonuna kadar insanların doğru yola yönelmesi için çabalamıştır.

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, yörede birçok kimsesiz ve terk edilmiş olan çocukların bakımını üstlenmiştir. Özellikle Tecrid Yasası ile sürgün edilen Ermenilerin geride kalan birçok çocuklarının bakımlarını üstlenmiş ve onları evlendirene kadar yanında himaye etmiştir. Bu çocuklardan isimlerimi tespit ettiklerimiz şunlardır; Şükrü Elibol, Şemsettin Öner, Seyran, Şükrü Polat, Selime, Emine Petek, Latife Minsin, Hanım Seven, Azize, Necmiye ve terk edilmiş halde bulunan Cemile Özalp'tır.

Şeyh Mahmud'un yaşadığı bölgede feodal yapı, aşiret ve ağalık sistemi hâkim olmasından dolayı buralarda meydana gelen haksızlık ve yanlış uygulamalar olmuştur. Şeyh

⁴⁸ Bkz. 1898 ve 1903 Maarif-i Umumiye Salnamesi'nden anlaşılacağı gibi bölgedeki eğitim faaliyetlerini yürüten medreseler olmuştur. Bu medreselerin tarihi araştırıldığında ise devlet destekli olmadıkları görülecektir.

⁴⁹ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin hayatı ile ilgili bilgiler oğlu Yahya Sevgili'nin evinde 26.11.2010 tarihinde kendisi ile yaptığımız görüşmede alınmıştır.

⁵⁰ Allâme-i Seyda Molla Halil es-Siirdî olarak meşhur olan Seyda, başta Doğu ve Güney Doğu Anadolu olmak üzere Irak, Suriye gibi devletlerde bulunan birçok medrese hocalarının ilim şecereleri kendisine dayanmaktadır.

⁵¹ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin neseb seceresi şu şekildedir: Şeyh Mahmud b. Şeyh Abdulkahhar b. Mele Mahmud b. Molla Halil es-Siirdî b. Mele Hüseyin b. Şeyh Halid b. Hacı Hasan b. Şeyh İzzeddin b. Hacı Hüseyin ağa b. Mele Yusuf b. Sultan Şeyh Musa ez-Zûlî b. Şeyh Mehdi b. Şeyh Mahin b. Şeyh Kasım b. Abdülhennan b. Abdülmennan b. Ömer b. Abdülaziz b. Hz. Abdullah b. Hz. Ömer (r.a).

Mahmud daima bu zihniyete ve yapılan zulümlere karşı koymaya koymuş ve birçok yanlış uygulamanın önüne geçmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'na Doğu Cephesi'nden katılan Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, iki yıl boyunca İran'ın Tebriz vilayeti yakınlarında yörede tanınmış şahsiyetlerden olan Bışar-e Çeto, Davut oğlu İsmail, Rıstak ağalarından Osman ağa ile ayrıca kendisine eşlik eden ve aralarında talebelerinin de bulunduğu kırk kişi ile birlikte savaşa katılmıştır. Bışar-e Çeto savaş sırasında şehit olmuştur.⁵²

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, savaş nedeniyle Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılamayan çiftçilik ve hayvancılık nedeniyle burada büyük kıtlık meydana gelmişti. Şeyh Mahmud, bu esnada Garzan'a muhacir olan gelen insanlara, malını ve tüm imkânlarını karşılıksız olarak seferber etmiştir. Ayrıca bu esnada gelen fakir insanların bir kısmının Zokayd'te kalmasını sağlamış ve kendilerine öz evlat muamelesi yapmıştır. Bunlardan Minsin ve Ersan soyisimli aileler hala köyde ikamet etmektedirler. Yine 1940'lı yıllarda bölgede baş gösteren ikinci kıtlıkta da tüm imkânlarını fakir insanlar için seferber ederek onlara yardımcı olmuştur.

1925 Şeyh Sait isyanından sonra kendisi de sürgün edilerek üç yıl boyunca çeşitli eziyetlere maruz bırakılmış, Antalya-Korkuteli'ne sürülmüştür. Döndükten sonra da yerel yönetimin baskılarından kurtulamamıştır. Bu nedenle, 1935-37 yılları arasında Diyarbakır'a hicret etmek zorunda kalan Şeyh Mahmud, burada iki yıl boyunca ikamet etmek zorunda kalmıştır.

Şeyh Mahmud, h. 1364 yılında Mart ayında (m.1945) vefat etmiştir. Mezarı, Zokayd kabristanında, babasının yakınında bulunmaktadır.⁵³

1.2.1. Ailesi

Üçüncü göbekten Molla Halil es-Siirdî'nin torunu olan Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin, babası Şeyh Abdulkahhar ez-Zokaydî, annesi bedevî seyyitlerinden olan Saliha'dır. Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ailenin en büyük çocuğu olup Şefik, Hatice ve Afife olmak üzere üç kardeşi vardı.

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî dört evlilik yapar. Bu evlilikleri genelde önceki eşlerinin vefatı nedeni ile olmuştur. İlk olarak Habibe ile evlenir. Bu evlilikten Ahmed, Haydar, Cüneyd, Azize, Cemile ve Sekine adında altı çocuğu olur. İkinci evliliğini amcası Molla Yusuf'un kızı Hayriye ile gerçekleştirir. Bu evlilikten Sabriye ve Necip adında iki çocuğu olur. Daha sonra Zenzem ile evlenen Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, bu evlilikten Masum, Selahattin, Fudayl, Yahya, Rakiye, Safiye, Semiye, Nasibe, Menfiye ve Hediye adlarında on çocuğu olur. Antalya'nın Korkuteli ilçesinde sürgünde iken yalnız olması ve ev işlerini yapacak durumda olmamasından dolayı Fatma ile evlenir. Fatma ile evliliğinden İzzettin

⁵² Şeyh Fudayl Sevgili, *Menakibu'l- Validi'l-Üstad eş-Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve'l-Ced eş-Şeyh Abdulkahhar*, yazma eser, h.1400, m.1980, elyazma, s.38.

⁵³ Şeyh Fudayl Sevgili, *a.g.e.*, s.38.

doğar. Bu çocuk on beş yaşında iken ölür. Neticede Habibe ve Zemzem'den doğan çocukları hayatta kalır.

1.2.2. Beyrut Seferi

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, büyük oğlu olan Ahmed'i, rahatsızlığından dolayı önce Halep'e ardından Beyrut'a götürür. 26 Eylül 1922 tarihinde Zokayd'den yola çıkarlar⁵⁴. Bu yolculukta kendisi yakın dostu Hacı Muhammed ve talebelerinden Molla Nasreddin eşlik eder. Önce Halep kentine giderler. Ahmed bir süre burada tedavi edilir. Şeyh Mahmud burada iken birçok âlim ile tanışır. Bunlardan Delailü'l-Hayrat adlı eserin müellifi olan Şeyh Said el-Medeni⁵⁵ ve meşhur âlimlerden Şeyh Muhammed el-Halebî'nin isimlerini zikreder.⁵⁶ Halep'te on beş gün kaldıktan sonra Beyrut'a giderler.⁵⁷ Beyrut'ta iken memlekette birçok kişiden mektup ve telgraflar aldığını yazan müellif, bu dönemde yazdığı hatıralarında isimlerini yazdıkları şunlardır: Hazret, Garzan kaymakamı Celal Bey, Cemil Çeto Ağa, İsmail-Davut Ağa, oğlu Haydar ve diğer talebeleridir.

Beyrut'ta, önce otelde kalan Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne giderek kendisinin ilim ehli olduğunu ve otellerde kalmanın kendisine layık olmadığını, kendisine vakıftan bir yer verilmesini talep eder. Bunun üzerine ilmi sınava tabi tutulan Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, deruni ilmi ile kendisini sınava tabi tutan âlim cemaatine ilmini kabul ettirip ve kendisine vakıftan bir ev verilir⁵⁸. Bu arada Beyrut'ta çok muteber olan büyük âlim Şeyh Salih Yafî Efendi ile komşu olur ve aralarında bir muhabbet oluşur. Şeyh Mahmud ez-Zokaydî Beyrut'ta yerli âlim ve halk arasında çok tanınır. İnsanlar kendisi için: "Kürdistan'dan gelen âlim" diye hitap edilir.⁵⁹

Beyrut'ta Ahmed'in rahatsızlığı daha da artar ve bu nedenle iki kez ameliyat olur. Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, son anlarında oğlu Ahmed'e ölümden korkup korkmadığını sorar. Bunun üzerine Ahmed, ölümden korkmadığını, sahabilerden Ka'b bin Züheyr'in şu beytini okur:

"Ne kadar uzun zaman annelerin oğlu dünyada kalırsa da,

*Bir gün yine tabutta insanlar tarafından defnedilecektir."*⁶⁰

Daha sonra kelime-i tevhit getirerek vefat eder. Ahmed'in cenazesine Beyrut'taki birçok âlim ve ileri gelenler ile büyük bir kalabalık katılır. Ahmed, Beyrut'ta Şeyh Abdurrahman-i Hutî'nin mezarının yanına defnedilir. Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve yol

⁵⁴ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *Şam ve Beyrut Hatıratları*, el yazma, 5 Aralık 1922, s. 1.

⁵⁵ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 9.

⁵⁶ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 12.

⁵⁷ Osmanlı Devleti'ne bağlı büyük bir vilayet olan Beyrut, bu tarihte Fransız işgali altına girmişti.

⁵⁸ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s.17.

⁵⁹ Kürdistan, o zamanlar doğu bölgeleri için kullanılırdı. Şeyh Fudayl Sevgili, *a.g.e.*, 41-42.

⁶⁰ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 29.

arkadaşları ile Hacı Muhammed ile Molla Nasreddin 31 Haziran 1923 tarihinde Zokayd'e dönerler.⁶¹

1.2.3. Antalya-Korkuteli Sürgünü

Şubat-Nisan 1925 tarihindeki Doğu Anadolu'da, merkezi otoriteye karşı oluşturulan geniş çaplı Şeyh Sait⁶² isyanından sonra, özellikle doğudaki halk içinde etkinliği bulunan birçok kanaat önderi gibi Şeyh Mahmud ez-Zokaydî de baskı altına alınır. Bu isyan sonrasında birçok şeyh ve âlim gibi Şeyh Mahmud ez-Zokaydî de isyana destek verdiği veya başka isyanlarda etkinliği olabileceği gerekçesi ile Antalya Korkuteli ilçesine sürgüne gönderilir.

Şeyh Sait isyanı ile herhangi bir bağı bulunmayan Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, 28 Ocak 1925 yılında Garzan kaymakamlığı tarafından çağrılıp kendisinin tutuklu olarak Diyarbakır Kolorduya teslim edilmeyi emreden mektubun ardından sürgün hayatı başlar.⁶³

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî iki ayı aşkın süren (28 Ocak-31 Mart) sürgün yolculuğunu sonunda, Antalya Korkuteli kasabasına ulaşır. Bu sürenin bir kısmını yolda, bir kısmını hapisane ve nezarethanelerde geçirir.

Şeyh Mahmud, yolculuğu sırasında gördüğü memleketler hakkında edindiği tarihi ve coğrafik bilgileri, konakladığı yerlerde yaşadığı olayları, çektiği sıkıntıları ayrıntılı olarak hatıratlarında yazar. Bu güzergâhta uğradığı yerlerin isimleri de tek tek yazar.⁶⁴

Şeyh Mahmud, sürgün esnasında yolda ve kaldığı yerlerde birçok meşhur âlim ile karşılaşır dostluk kurar ve aralarında samimiyet oluşur.⁶⁵

⁶¹ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 33.

⁶² Metin Töker, *Şeyh Sait İsyanı*, II. baskı, Bilgi yayınları, Ankara Temmuz 1994, s. 75.

⁶³ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *et-Tab'îdu ile Antalya ve's-Seyahatu fi Diyari'l- İslam*, h.1343, (m.1925) el yazma eser, s.1.

⁶⁴ Şeyh Mahmud'un uğradığı yerler şu şekildedir: Cımzerk, Şeyh Yunus, Şeyh Hıvından köyü, Sinan, Ambar köyü, Diyarbakır, Karabağçe, Siverek, Paşalıköy, Çüngüş köyü, Urfa, Suruç, Nizip, Antep, Hurşit Ağa Köyü, İslahiye, Kiler, Gâvur Dağı, Bahçe, Ceyhan, Adana, Karapınar, Pozantı, Akköprü, Çiftehane, Elçili, Karaman, Akviran, Kışlan, Konya, Kadınhanı, Elfen, Akşehir, Bolvadin, Afyon, Burdur, Antalya ve Kaorkuteli. Bkz. s.3, 4, 7, 8,12, vd.

⁶⁵ Müellifin dostları olarak zikrettiği hatıra eserinde isimlerini tespit ettiklerimiz şunlardır: Muhammed Sükkani, Şeyh Kemaleddin ve Şeyh Seyfeddin, müezzin Mustafa hoca, aslen Tillo'lu Şeyh Muhammed Reşid, Burdurlu Hacı Mustafa Efendi, Burdur'un âlimlerinden Hacı Muhammed Efendi Hatipzade Hoca, Burdurlu Kasapzade Hacı Sadık Efendi ve oğlu Hamdi Efendi, Yürizade Hüsnü Efendi, Burdurlu Reşit Bakizade, eski müftü ve tüccar Hacı Rifat Efendi, Antalya âlimlerinden eski müftü Ahmet Hamdi Akseki Efendi, Korkuteli müftüsü Hüseyin Efendi, Abdurrahman Çelebi, Mısırlı Şeyh Halil'in oğlu Ahmet Bedevi ve kardeşi İbrahim Düsuki, Korkuteli âlimlerinden Hacı Osman Efendi, Korkuteli yetimhane müdürü Hafız Sadık Efendi Şazilli Tarikatı'ndan Şeyh Muhammed Emin etabından Konyalı âlim Ömer Efendi'nin talebelerinden Muhammed Efendi, Hüseyin Paşa Haydari, eski Garzan kaymakamı Hasan Bey (I. Dünya Savaşı sırasında Garzan Kaymakamı idi), Burdur'da tutuklu Suruçlu Mustafa Bey (Oğlu Ahmed'in hastalığı için Haleb'e giderken kendisine misafir olmuştu) Diyarbakır'lı Abdulgani Bey, arzuhalci/dilekçeci Mumammed Efendi (Kendisi yaşlı bir âlim, salih bir kişi ve faraz ilminde mahir bir kişi idi.) Salih Efendi, Nusaybinli Şeyh Musa ve Hilmi Efendi, Derikli Ali Ağa, Haydariye aşiretinin reisi Hüseyin Paşa ve oğlu Rizgili Şerif Ağa ve kardeşleri, Kulplu Ömer, Mardinli Abdülhakim, Hafız Emin Efendi, Nusaybinli Molla Hacı, Eski Antalya müftüsü Yusuf Talat Efendi, Hasan Efendi, Girit'li Zeki Bey, Hurşid bey, Muhammed Ağa Keskicizade, Halef Ağa, Savurlu galip Bey, Hüseyin Tahsin Bey, Girit muhacirlerinden Hacı Hüseyin ve kardeşi Mustafa Hoca, Recep Usta, Rodos'lu Rifat Efendi, Antalya Vakıflar Müdürü Haydar Efendi, Necmeddin Efendi,

Şeyh Mahmud, sürgününün iki yılını Korkuteli kasabasında bir yılını da Antalya'da geçirir. İlk iki yıl boyunca sürgünde yalnız olan Şeyh Mahmud, resmi olarak ailesini de yanına alabilmesi için izin çıkması ile ailesini yanına alır. Bundan sonraki bir yılda, ailesi ile beraber sürgünde kalır.

Şeyh Mahmud, sürgün yıllarında kaleme aldığı hatıralarında, rüyalarını, aldığı ve gönderdiği mektup ve telgrafları, yaşadığı ve tanık olduğu olayları, karşılaştığı durumları, bazı tarihi ve coğrafik bilgileri ile daha birçok şeyi içermektedir.

Şeyh Mahmud, sürgün yıllarında ders verme fırsatını bulamamışsa da ilmi çalışmalarından da kopmayarak birçok eser telif etmiştir. Bunlardan tez konumuz olan *ed-Dâ' ve 'd-Devâ'* adlı eseri burada telif etmiştir.

Bu dönemdeki tarihi birçok olaya tanıklık etmesi açısından önem arz eden sürgün hatıralarını yazan Şeyh Mahmud'un bu eserinden bazı bölümleri aktarmayı uydun görmekteyiz.

Sürgün edileceğinden habersiz olan Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, Siirt'in Garzan ilçesine çağrılarak sürgün haberini Garzan Kaymakamı İbrahim Bey'den öğrenir. (Rumi: 1341 Kanun-i Sâni'nin son Çarşamba günü/28 Ocak 1925) kendisinin tutuklu olarak Diyarbakır Kolordu Komutanlığı'na teslim olması emri üzerine emre uyacağını ve aynı gün yola çıkmak istediğini belirtir.⁶⁶

Sürgün boyunca birçok eziyete maruz kalan Şeyh Mahmud, bu eziyetlerini ayrıntılı olarak yazar. Bunlardan bir kısmını aktaracağız.

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, emri aldığı gün Garzan'dan dostu Hacı Muhammed ile birlikte yola çıkarak üç günün sonunda Diyarbakır'a ulaşırlar. Kolordu Merkez Komutanlığı'nda karşılandıktan sonra altı gün hapsedilirler. Yedinci günde Jandarma Dairesi'ne götürülüp Ordu Müfettişi İzzettin Paşa tarafından Antalya ili Akdeniz sahillerine uzaklaştırma yönündeki emri kendisine iletilir.⁶⁷

Bundan sonra Diyarbakır'dan Urfa'ya giden Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, burada iki gece kalır. Kendi tabiri ile burayı cehenneme benzetir. Daha sonra Suruç'a giderken otomobillerinin arıza yapması üzerine burada nezarethaneye atılıp burada büyük bir eziyete maruz bırakılırlar.⁶⁸

Celali aşiretinden Binbaşı Beyzadeli Mustafa Bey ve dayısı Hacı Sabri Bey, Vanlı Fehim Arvası'nın oğlu Şeyh Mahsum, Naci Efendi, Mardinli Mahmud, Molla Yahya, Kasım Efendi, Yusuf Efendi, Said Efendi, Mardinli Salih Ağa. Bkz. s. 2 vd.

⁶⁶ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 2.

⁶⁷ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 3.

⁶⁸ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 3.

Urfa'dan sonra Birecik'e sonra Nizip ve Antep'e ulaşan Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve Hacı Muhammed, burada hapisanenin hamamında ışısız olarak sıkıntılı geçecek yedi gece süreyle hapsedilirler. Sekizinci günde ise hakaret ve küfürlerle çıkartılırlar.⁶⁹

Sürgün esnasında Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, Afyon ilinde de insanlık dışı muameleye görür ve şiddete maruz kalır. Burada kendi ifadesiyle ömrü boyunca göremediği biçimde bir muameleye maruz kaldığını ve lağımlı bir yerde hapsedildiğini ifade eder.⁷⁰

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, bu dönemde birçok kişi ile dostluk kurduğunu ve mektuplaştığını yazmaktadır. Bunlardan; Bediuzzaman Said Nursi, Ahmet Hamdi Akseki, milletvekili Mahmut Nedim Bey ve Halil Hulki, Şeyh Kemal, Norşin şeyhlerinden Şeyh Mahsum, Şeyh Alâeddin, ailesi, dostları ve memleketten birçok kişi bulunmaktadır.⁷¹ Şeyh Mahmud mektuplarının içeriğini kısa ifadelerle açıklamıştır.

Şeyh Mahmud, eski Antalya müftüsü Ahmed Hamdi Akseki'den aldığı mektubu önemine binaen hatıratında geniş olarak yervermiştir. Akseki, Şeyh Mahmud'a gönderdiği mektupta Hitme-i Hacegan halkasında kendisi ile beraber müellifin bulunduğunu dairenin sağ tarafında fahr-i kâinat Hz. Muhammed (s.a.s), solunda İdris (a.s) ve Âdem (a.s) bulunduğunu, dairenin ortasına Mevla celle celalühünün tecelli ettiğini, ancak eşyalar gibi gözle görülmediğini, halkada bulunanlardan birinin *Allah'ü zü'l-Celali'l-Hâkim, el-Adl, el-Latif*" şeklinde seslendiğini yazmaktadır. Akseki, rüyayı kurtuluşa ve ferahlığa tevil etmektedir.⁷²

Şeyh Mahmud, sarık yasağının konulması nedeniyle Korkuteli kasabasından soğuduğunu, bu nedenle içişleri bakanlığına Adana veya İstanbul illerinden birine nakil olmak istediğine dair talepte bulunmuş ancak talebi kabul edilmemiştir.⁷³

Şeyh Mahmud, sürgünde iken ilim ehlinin düştüğü sıkıntılara tahammül edemeyip maddi sıkıntı çekmesine rağmen cömertçe davranmıştır. Eski Antalya müftüsü Ahmet Hamdi Akseki'nin emekli sandığına olan borcundan dolayı evine haciz konulur ve satışa çıkarılır. Akseki bu durumu müellife mektupla haber verir. Şeyh Mahmud evini satın alıp Akseki'ye vermek amacıyla müzayedeye/açık artırırma girer. Bu arada Murat adında (bu şahıs Akseki'ni kendisine büyük emek verdiği talebelerindendir) bir şahıs evi kendine almak için açık artırırma girer. Ancak Şeyh Mahmud, evi almak için fiyatı yükseltir. Evin satışını gerçekleştiren komisyon başka şahısların katılması için satışı ertelerler. Yapılan ikinci artırırma öncesinde Akseki borcunun belli bir kısmını verir ancak tamamını ödeyemez. Ümitsiz bir vaziyette kalır. Şeyh Mahmud bu arada gidip dostlarından birinden kalan parayı ödemek üzere borç ister. Kendisinde olmadığını söyleyince eşinin zinet eşyalarını ister. Dostu, istediklerini getirir. Şeyh Mahmud bu altınları bankaya teminat olarak verir ve kalan parayı alır. Açık artırırma

⁶⁹ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 4.

⁷⁰ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 8.

⁷¹ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 10, 19, 25, 44, vd.

⁷² Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 38.

⁷³ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 44.

komisyonunda bulunan üyelerine giderek Akseki'nin kalan borcunu öder ve evini hacizden kurtarır.⁷⁴

Şeyh Mahmud, gördüğü rüyaları hatıralarında yazmış ve bu rüyaları genelde hayra yorumuştur.

Şeyh Mahmud, sürgün yıllarında dikkat çeken bazı olayları da yazmıştır. Bunlarda biri de Ankara hükümetine gönderdiği bir telgrafta masum olduğunu belirtip şayet varsa bir suçunun kendisine söylemelerini, kendisinin buralarda haksız yere perişan olduğunu ve çocuklarının da memlekette perişan olduğunu yazar. Ancak bu telgrafa binaen şöyle bir cevap alır:

“Masum ve gayri masum birdir. Emir lâ yeteğeyyer velâ yetezelzeldir. Makamı âliyeyi tasdi’ etmeyiniz”

Anlamı: *“Masum ve masum olmayan aynıdır. Emir değişmez ve kesindir. Yüksek makamı rahatsız etmeyiniz.”*

Bu cevabı alan Şeyh Mahmud, bundan sonra Allah (c.c)'tan başka kimsenin kapısını çalmayacağını ifade eder. Nitekim kendi sıkıntılarını sadece Allah'a şikâyet etme niyeti ile nazım şeklinde arzuhallere döküp denize bırakır.⁷⁵

Şeyh Mahmud, üç yılın sonunda Rumî, 16 Cemaziyülevvel 1344 tarihinde Antalya'ya sürgün edilenlerin tümünün af listesinin çıkmasıyla⁷⁶ (Molla Ahmed el-Hori hariç) sürgün hayatından kurtulur.⁷⁷ 20 Cemaziyülevvel tarihinde Korkuteli kasabasından ailesiyle birlikte Antalya'ya gelirler. Burada 22 Cemaziyülevvel tarihinde af vesikasını alır ve 23 Cemaziyülevvel tarihinde buraya sürgün edilen tüm Kürtleri, il müftüsünü ve bazı dostlarını çağırarak bir mevlit verir. Şeyh Mahmud bu andan sonra sürgün hatıralarını sonlandırır.⁷⁸

1.2.4. Diyarbakır Hicreti

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, sürgününden döndükten sonra yerel baskılardan kurtulamaz. Özellikle âlim ve ileri gelenlerine karşı büyük bir baskı uygulayan dönemin Siirt Valisi İzzettin Çarpar, aynı şekilde kendisine de baskı yapar. Valinin baskısından bunalan Şeyh Mahmud, kurulabilmek için Diyarbakır'a hicret etmek durumunda kalır. Ailesinin tümünü (oğlu Selahattin hariç) yanına alarak Diyarbakır'a gitmek üzere yola çıkar. Dört gün süren bu yolculukta Beşiri, Batman, Bismil ve ardından Diyarbakır'a varılır.⁷⁹

⁷⁴ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 135.

⁷⁵ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 281.

⁷⁶ Şeyh Mahmud, kendisine bu müjdeyi veren komisere 10 lira, telgrafçıya 5 lira ve ailesine müjdeyi veren çocuklara 5'er lira hediye olarak verir. Bkz. s.277.

⁷⁷ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 278.

⁷⁸ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s.280.

⁷⁹ Bu dramatik olayı oğlu Yahya şöyle anlatmaktadır. *“Babam bizden önce Diyarbakır'a varmıştı. Halimiz muhacirlere benziyordu. Ben küçüktüm. Biz çocuklar hayvanların sırtına konulmuş kovalara konulmuştuk. Diyarbakır'a vardığımızda babam bu halimizi görünce bize baktı ve ağladı.”*

Şeyh Mahmud, Aynalı Minare Mahallesi'nde, Behrem Paşa Camisi yakınında bir ev satın alarak bu süre içinde burada yaşar.⁸⁰ Bu arada çocukları için dükkân açıp ticaret yaparlar.

Diyarbakır'da iki yıl kaldıktan sonra dönemin valisi İzzettin Çarpar'ın tayini çıkması üzerine Zokayd'e geri döner.

1.3. İLMÎ KİŞİLİĞİ VE HOCALARI

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, ilk olarak Kur'an-ı Kerim'i hatmeder. Daha sonra dönemim en gözde medreselerinden olan Zokayd Medresesi'nde babasının yanında Kürtçe Nehcü'l-Enam, Nûbahar, Kürtçe sarf kitapları okuduktan sonra arapça tedrisata başlar. Belli bir süre Zokayd Medresesi'nde tedrisat yaptıktan sonra, babası tarafından Siirt'e dedesi Molla Halil es-Siirdî tarafından kurulan Mahmudiye Medresesi'ne gönderilir ve burada tahsiline devam eder. Mahmudiye Medresesi'nde en âlim müderrislerden ve Molla Halil es-Siirdî'nin torunu Molla Hasan'ın yanında ders almaya başlar. Molla Hasan'ın yanında uzun bir süre ders aldıktan sonra tekrar Zokayd'e dönerek babasında ders almaya devam eder. Burada kalan diğer kitapları okuyup kendisinden ilmi icazetnamesini alır.

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, bölgenin en saygın âlimleri tarafından ders alır. Arap Dili, Temel İslam Bilimleri, Edebiyat, Fars Dili ve birçok aklî ilimlerden icazet alan Şeyh Mahmud; ilme bağlılığı, keskin zekâsı, araştırmacı yönü ile tüm dikkatleri üzerine çeker ve bölgede muteber bir âlim olur.

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, hem Mahmudiye Medresesi'nde hem de Zokayd Medresesi'nde okurken talebelere ders verir. Ancak asıl tedrisat hayatı, babası Şeyh Abdulkahhar'dan icazetname aldıktan sonra başlar. Zokayd Medresesi'nde ders veren Şeyh Mahmud, burada birçok talebeyi yetiştirir ve birçoğuna icazet verir.

Derin ilmi bilgisinin yanında edip ve şairliği ile de dikkat çeken Şeyh Mahmud, yetiştirdiği âlimler, yazdığı eserler ve şiirleriyle bunu ortaya koymuştur. Ayrıca iyi bir düşünür olan Şeyh Mahmud, günlük meseleleri takip ederek bölgede ve tüm müslümanlar arasında bulunan problemlerle yakından ilgilenmiş ve bunlara çözüm üretme adına kitaplar yazmıştır.⁸¹ Hatıratlarında gözlemleri, sosyolojik tespitleri ve coğrafi bilgileri ile ilmi genişliği daha iyi görülmektedir.

Şeyh Mahmud, ilmi birikimi ile gittiği yerlerdeki âlimlere kendini kısa zamanda kabul ettirmiştir. Birçok medrese âlimi, medresede kalıp eser yazmayı adet edinmemiş ve sosyal hayattan uzaklaşmışken, Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, eser yazarak hem problemlere çözümler aramış hem de medrese dışındaki sosyal hayatta ön plana çıkmıştır.

⁸⁰ Şeyh Fudayl Sevgili, *a.g.e.*, s.72.

⁸¹ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, klasik medreselerde okutulan ilimlerin yanında Mezhepler Tarihi, Dinler Tarihi, İslam Tarihi, Tecvit, Hüsn-ü Hat gibi alanlarda uzmanlaşmış ve bu alanlarda çeşitli kitaplar yazmıştır. Bunlardan örnek olarak; İslam dünyasındaki manevi hastalıkların çaresi olması açısından ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri, tüm müslümanlar için gerekli gördüğü ve akıl ve ahlakla ilgili konuları içeren Hulasatü'l-Edeb fi Mekarimi'l-Ahlakü'l-Me'süreti min Seyyidi'l-Acemi ve'l-Arab adlı eseri, dini yanlış hüküm veren şahsa reddiye olarak yazdığı İzâletü's-Şubehi fi Tezkiyeti'l-Luhûmi fi'l-İslâm adlı eseri ve diğer eserlerini amaçlı olarak yazmıştır.

Şeyh Mahmud, babası Şeyh Abdulkahhar ile amcası Molla Hasan'ın yanında talebelik yaparak yetişmiştir.

1.3.1. Şeyh Abdulkahhar ez-Zokaydî

Şeyh Abdulkahhar ez-Zokaydî, Hicri 10 Muharrem 1260 tarihinde (Miladi 31 Ocak 1844) Siirt'in Eruh ilçesinin Tanze köyünde dünyaya gelir. Şeyh Abdulkahhar, Molla Mahmud'un oğludur. Molla Mahmud ise meşhur Molla Halil es-Siirdî'nin küçük oğludur. İlmî tahsiline dedesi Molla Halil es-Siirdî'nin medresesinde Molla Ömer'in yanında başlayıp yine burada bitiren Şeyh Abdulkahhar, ilim icazetini hocası Molla Ömer'den alır. Şeyh Abdulkahhar, babasının tek oğlu olması nedeniyle gerek amcaları ve gerekse kendisinden yaş itibarı ile büyük olan amca çocukları ilim tahsiline büyük bir ehemmiyet verirler. Şeyh Abdulkahhar, gayet zeki ve akıllı bir çocuk olarak başladığı ilim tahsilini en iyi şekilde bitirir. Daha sonra kendisi de yine bu medresede ders vermeye başlar.

Şeyh Abdulkahhar, medresede ders verdiği yıllarda Nakşibendî şeyhi olan Seyyit Sıbgatullah el-Arvasî'nin namı her tarafa duyulmuştur. Şeyh Abdulkahhar ve tüm Molla Halil es-Siirdî ailesinin mensupları, dedeleri Kadirî tarikatının meşhur şeyhi olan Şeyh Ahmed el-Raşidî'nin halifesi olması münasebetiyle tasavvufa uzak olmadıkları gibi içine de girmemişlerdi.

Şeyh Abdulkahhar, Molla Halid el-Örekî arasında geçen bir konuşmadan etkilenerek kendisi de tarikata girer.⁸² Şeyh Abdulkahhar önce Şeyh Muhammed el-Fersafî'nin yanında tarikata girer. Daha sonra tarakki edemediğini düşünerek başka bir mürcid arar. Norşin'e giderek Nakşibendî tarikatına mensup Şeyh Abdurrahman et-Tağî'ye intisap eder. Norşin'de

⁸² Molla Halil es-Siirdî ailesi Molla Halid el-Örekî'yi büyük bir âlim olmasından dolayı çok sevmektedir. Yine ilim ehli olan Molla Halil ailesi de Molla Hali el-Örekî tarafından çok sevilmektedir. Molla Halit el-Örekî sık sık Molla Halil es-Siirdî'nin medresesini ziyarete gelir ve karşılıklı özlemlerini giderirlerdi. Bu arada Seyyit Sıbgatullah Arvasî'ye intisap olan Molla Halit el-Örekî büyük bir teslimiyet ile tarikata bağlanmıştı. Ayrıca irşada çıkan arada Seyyit Sıbgatullah el-Arvasî atına bindiğinde eğilip ata çıkması için basamak olduğunu duyan Molla Halil es-Siirdî ailesi bu hareketinden dolayı aralarında konuşup, Molla Halit el-Örekî'nin bir sonraki gelişinde bu kadar ilgilenmeyeceklerini hatta ilmi ve ilim ehlini alçalttığı için kendisi ile konuşmayacaklarını söylerler. Bir süre sonra Molla Halit el-Örekî yine medreseye Molla Halil ailesini ziyarete gelir. Molla Halil ailesi aldığı karara rağmen kendilerine hâkim olmayarak büyük bir hürmet ve muhabbet ile kendilerini karşılar. Fakat Şeyh Abdulkahhar ez-Zokaydî kendisini karşılamaz. Bir köşeye çekilip eline aldığı kitabı mütalaaya dalar. Bu değişik halini gören Molla Halit el-Örekî kendisine dönerek şöyle seslenir:

-Molla Abdulkahhar pek keyfin yok, hasta mısın? diye sorar.

Molla Abdulkahhar ise şöyle cevap verir.

-Hayır, hasta değilim fakat anlıyorum ki okuduğumuz ilmin bir faydası ve değeri yok, der.

Bunun üzerine Molla Halit el-Örekî biraz düşündükten sonra kendisine şöyle der:

"Molla Abdulkahhar! Sen yüz yıl daha dedenin medresesinde okursan, benim kadar âlim olamazsın. Buna rağmen ben mahşer gününde ilmime hiç güvenmiyorum. Bilakis şeyhim için seçtiğim hizmete güveniyorum. Allah (c.c) bana tattırdığı o manevi tadı sana da tattırsın." der. Bu duası kabul olur. Daha sonra Şeyh Abdulkahhar ez-Zokaydî önce Şeyh Muhammed el-Fersafî'nin yanında Nakşibendî tarikatına girer. Burada altı yıl boyunca Nakşibendî tarikatının adab ve zikirlerine devam eder. Daha sonra kendisinden izin alarak başka bir mürcidin yanına gitmek istediğini söyler. Şeyh Muhammed el-Fersafî'de kendisine izin verir. Ayrıca yanında talebesi olan Molla Abdulkahhar el-Cezni'de gider. Norşine giderek Şeyh Abdurrahman et-Tağî'ye intisap ederler. Burada birkaç yıl daha bu zikirlerle devam de Şeyh Abdulkahhar ez-Zokaydî, kendisinden hilafet ve irşad iznini alır.

uzun zamanlar üstadının hizmetinde bulunmuştur.⁸³ Uzun bir seyrü sülükten sonra, üstadından hilafet icazesini alır ve kendisine irşad için izin verilir.

Üstadı kendisini önce Bağtepe köyüne gitmesini ister. Birkaç yıl sonra ise Zokayd köyüne gidip yerleşmesini ister. Ayrıca Şirvan ve Botan taraflarına irşat için gitmesini söyler. Şeyh Abdulkahhar Botan mntikasında irşat yaptığı sırada on yedi köy toplu olarak kendisine intisap eder. Şeyh Abdulkahhar tasavvuf hizmetini Botan'dan Şirvan'a, Kozluk'tan Sason'a ve Garzan'dan Bitlis'e kadar geniş bir alana yayar.

En önemli irşat faaliyeti tüm halkı Yezidî olan yüz haneli olan Batran köyünün müslüman olmasına vesile olmasıdır. Şeyh Abdulkahhar bu köye gittiğinde yaşlı bir adam olan Mirza eski dininde kalmakta ısrar edince, Şeyh Abdulkahhar kendisini sırtına alarak müslüman oluncaya kadar indirmeyeceğini söylemiştir. Bu samimiyet karşısında kendisi de İslam dinini seçer. Bundan sonra Mirza, Mirza Muhammed adını alır.⁸⁴

Zokayd'e gelen Şeyh Abdulkahhar burada insanlara İslamiyet'i anlatır. Kendilerine baskı yapan yerel ve zalim otoritelere engel olur. İnsanlar da kendisini çok sevip kendisine intisap ederler. Yaptığı ilmi ve irşat faaliyetleri sonucunda halkın İslami bir yaşam tarzını benimsemesine vesile olur.⁸⁵

Şeyh Abdulkahhar, Zokayd'te medrese açıp ilmin yayılması için müderrislik yapmış ve birçok âlimin yetişmesi sağlamıştır. Medresede okutulan birçok eseri el yazması eseri, dedesi Molla Halil es-Siirdî'nin telif ettiği eserlerin çoğunu el yazması ile yazdı. Yine dünya'nın meşhur âlimlerinden Şeyh Ahmed'i Hanî'nin Nübahar adlı meşhur eserini haşiyelendirdi. Şeyh Abdurrahman et-Tağî'nin mektuplarını el yazması ile yazıp kitap haline getirdi. Bunların dışında birçok müellifin teliflerini el yazması ile yazıp özellikle anlaşılması zor olan yerleri hâşiye⁸⁶ ile açıklığa kavuşturarak vefatından sonra da ilim talebelerine yardımcı oldu.

⁸³ Nitekim Şeyh Abdurrahman et-Tağî'nin girişimiyle Murat nehri üzerinde yapılan üç gözlü Kargir köprü (Pırc Abiriye) yapımında bizzat çalışmış ve bu köprünün ustalarını kendisi Musul'dan getirtmiştir. Bu köprü yapımı için üstadı Şeyh Abdurrahman et-Tağî, İstanbul Hükümeti tarafından 4 Zilhicce 1302 (Miladî 14 Eylül 1885) tarihinde Üçüncü Rütbeden bir Kit'a Mecidi Nişanı verilmiştir. Bkz. Üçüncü Rütbeden Mecidî Nişanı Verilmesine Dair Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Yer Alan Vesika: BOA. İ. DH, 962/ 761244/Z/1302

⁸⁴ Şeyh Abdulkahhar ez-Zokaydî'nin vefatından sonra çok yaşlanan Mirza Muhammed bir gün Zokayd köyüne gelmek için yola koyulur. Tarla süren Bahams köyü seyyitlerinden bazıları Mirza Muhammad'e nereye gittiğini sorarlar. O da "Zokayd köyüne çocuklarımı Şeyhime şikâyeteye gidiyorum. Bana iyi davranmıyorlar." der. Şeyhin vefat ettiğini söyleyince, "olsun yine de gideceğim" der. Akşam dönünce köylüler ne olduğunu sorarlar. O da; Şeyh bana "üzülme, bir hafta sonra bize kavuşacaksın" dedi. Mirza Muhammed bir hafta sonra vefat eder.

⁸⁵ Nitekim Ballıkaya/Badaye köyüne giden Şeyh Abdulkahhar ez-Zokaydî, köyde düğün olduğunu görür. Bu köyde iki gün kalır fakat yanına kimse uğramaz. Darılarak buradan Yanarsu/Zok köyüne, Fettah Bey'in yanına gider. Köylüler, gelen misafir bir âlimin yanına gitmediklerini anlayıp davet etmek için Yanarsu'ya giderler. Fakat kendisi bir şart ile geleceğini söyler. "Eğer düğünlerinizde davul ve zurnayı kaldırırsanız ve erkekler ile kadınları ayırırsanız gelirim" der. Köylüler de dediklerini yapacaklarını ve bundan sonra bu şekilde düğünlerini yapacaklarını söylerler. Ballıkaya'ya tekrar gider ve misafir olur. Onlar da düğünlerine İslami bir şekil getirirler.

⁸⁶ Haşiye, kitapların zor olan kısımlarının iyi anlaşılması için genelde kitabın kenarlarına yapılan açıklamalardır.

Ömrünü ilim, irşat ile geçirmek sureti ile İslam'a adayan Şeyh Abdulkahhar, Hicri 26 Safer 1324 (Miladi 21 Nisan 1906) tarihinde 63 yaşında iken vefat etti. Zokayd kabristanına defnedildi.

1.3.2. Molla Hasan

Molla Hasan 1840 yılında Siirt'te dünyaya geldi. Babası Molla Mustafa, Molla Halil es-Siirdî'nin en büyük ve en âlim oğludur. Molla Hasan, diğer Molla Halil es-Siirdî'nin ailesi gibi Mahmudiye Medresesi'nde tahsiline başlamış ve burada icazet almıştır. Yine burada ömrünün son zamanlarına kadar birçok talebeye ders vererek onları yetiştirmiştir. İlmî kişiliği ve ilme olan merakı ile tanınmaktadır.⁸⁷ Ayrıca Molla Hasan'ın şairliği de dikkat çekmektedir.⁸⁸

Molla Hasan, amcaoğlu ve talebelik arkadaşı olan Şeyh Abdulkahhar'ın oğlu Mahmud'u, kendisine ders vermesi için teslim etmişti. Yeğeni Mahmud'un yetişmesine çok önem veren Molla Hasan, medresedeki en meşhur âlimlerden olması münasebetiyle Şeyh Mahmud'un yetişmesinde katkısı büyük olmuştur. Molla Hasan, Molla Halil es-Siirdî ailesinde, ilmi seviye bakımından önde gelen âlimlerden olmuştur.

Molla Hasan, 1895 yılında Siirt'te vefat etmiş ve burada dedesi Molla Halil es-Siirdî'nin mezarının yanına defnedilmiştir.

1.4. TALEBELERİ

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, Zokayd Medresesi'nde birçok talebe yetiştirerek bunlardan çok az sayıda talebeye icazet vermiştir. Kendilerine icazet verdiği âlimlerden tespit ettiklerimiz hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

1.4.1. Molla Nasreddin (Seven)⁸⁹

Molla Nasreddin miladî 1890 yılında Zokayd'te dünyaya gelir. Babası Hacı Rasul Efendi Siirt'te Mustantik (Sorgu hâkimi) olan Molla Nasreddin, ilmi tahsilini Zokayd Medresesinde, Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin yanında başlayıp tamamlar ve kendisinden ilmi icazetini alır. Medresedeki en iyi talebelerden olan Molla Nasreddin, icazetini aldıktan sonra Zokayd Medresesi'nde müderrislik yaparak birçok kişiye ders verir.

⁸⁷ İlmî kişiliğini ortaya koyması açısından bir aneknot aktarmak istiyoruz. Molla Hasan, medresede müderrislik ile birlikte ayrıca mahkemede kâtiplik görevini yürütmüştür. Şeyh Mahmud'un anlatmış olduğu bilgilere göre; Hocası Molla Hasan, mahkemede görevde iken ders esnasında müşkil yerleri açığa kavuşturduğunu kendisine ifade etmiştir. Yine amcazadeleri ile hac ibadetini yerine getirmek için deniz yolu ile yolculuk yaptığı sırada Molla Ömer'in kendisine yönelttiği tüm ilmi sorulara cevap vermesi, Molla Hasan'ın ilmi yönünü ortaya koymakta ve tezimizi desteklemektedir.

⁸⁸ Bilgi sahibi olduğumuz bazı şiirleri şunlardır: Şeyh Hazin için yazdığı (ö.1892) iki kaside⁸⁸, Şeyh Hazin vefatı üzerine yazdığı Arapça mersiye⁸⁸ ve kaside⁸⁸, Medine'de yazdığı Arapça üç kaside, birini Medine'de yazdığı iki muhammesi, Mekke'de yazdığı bir kaside, Veysel Karani'nin mezarının kapısında yazdığı Arapça tarih manzumesi ve Yusuf Ziya Paşa el-Makdisî (ö.1906)'nin el-Hamidiyyetü'l fi'l-Lügati'l Kürdiyye adlı sözlüğüne yazdığı Arapça manzum bir takrizi bulunmaktadır. Makdisi, Yusuf Ziyaeddin Paşa, *el-Hediyetü'l-Hamidiyye fi'l-Lügati'l-Kurdiyye*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1310.

⁸⁹ 15.01.2011 tarihinde torunu Mucip Seven (oğlu Molla Hasib'in oğlu) ile yapılan görüşmede alınmıştır.

Molla Nasreddin'in Kürtçe telif ettiği “*Akide-i İman*” adlı elyazması eser, halen ailesinin kütüphanesinde mevcuttur.

Molla Nasreddin bir süre Cımzerk köyüne fahri imam olarak görev alır ve burada tedrisata devam eder. 1935 yılında 45 yaşında iken burada vefat eder ve bu köyde defnedilir.

1.4.2. Şeyh Haydar (Sevgili)⁹⁰

Şeyh Haydar, miladî 1899 tarihinde Zokayd'de dünyaya gelir. İlk tahsilini babasının talebesi ve aynı zamanda Zokayd Medresesi'nin müderrisi olan Molla Nasreddin'den alır. Molla Nasreddin'in yanında bir süre tahsil yapar. Daha sonra babası Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin yanında tahsiline devam eder. Babasının yanında tahsilini tamamlayıp kendisinden ilim icazetini alır. Daha sonra Zokayd Medresesi'nde ders vermeye başlar. Medresede kendilerine icazet verdiği kişiler, Seyit Ahmed ve Şeyh Rasul el-Bışerî (Beykent)'dir.

Şeyh Haydar'ın yazdığı bir eseri bulunmaktadır. Bu eserde rüyalarının bir kısmı, vasiyetnamesi ve başka şeyler mevcuttur.

Şeyh Haydar, abisi Ahmed vefatından sonra ailenin en büyük çocuğu olarak büyük sorumluluklar almak zorunda kalır. Özellikle Şeyh Mahmud'un Beyrut ve Antalya olduğu dönemlerde hem ailenin, hem medresenin işlerini takip eder. Şeyh Mahmud'a bu dönemlerde yolladığı mektup ve telgraflarda bu durum anlaşılmaktadır.

İlmi kişiliğinin yanında tasavvufu yönü de ağır basan olan Şeyh Haydar, ilk olarak babasının yanında uzun yıllar seyr-i suluk yapar. Babasının vefatından sonra Norşin'e gidip Molla Muhammed Emin'in halifesi Şeyh Muhammed Baki'ye intisap eder. Yanında iki yıl kaldıktan sonra kendisinden hilafet iznini alır. Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin sohbetine katılan insanların kendi sohbetlerine katılır. Kendisi de babası gibi irşat faaliyetlerini devam ettirir. Kendi döneminde insanlar, yoğun olarak tasavvufa yönelir. Çünkü bu dönemde, devletin baskısının azalması, irşat faaliyetlerini daha da kolaylaştırır. Kendisi dedesi Şeyh Abdulkahhar'ın yaptığı irşada benzeyen bir irşat yapar. Nitekim kendisi de halkının yarısı hıristiyan olan Siirt'e bağlı Kutmıs/Yerlibahçe köyünü İslam dinine davet ederek onların müslüman olmalarına vesile olur. Yine önceki inançları Yezidilik olan bir ailenin tüm fertlerinin müslüman olmasına vesile olur.

Oğlu Şeyh Mazhar, Şeyh Mahmud'un talebelerinden Molla Abdussamed'e babasının tarikat icazetini verdiğini aktarır. Nitekim Molla Abdussamed'in Şeyh Haydar'a yazdığı mektuplarda bu durum anlaşılmaktadır.

Şeyh Haydar, 30 Aralık 1966 tarihinde Siirt'te, 68 yaşında iken vefat etmiş, Zokayd'e babasının yanına defnedilmiştir.

⁹⁰ Şeyh Haydar ile ilgili bilgiler, 05.01.2011 tarihinde torunu (Şeyh Mazhar'ın oğlu)M. Ata Sevgili'den alınmıştır.

1.4.3. Molla Ali (Eviz)⁹¹

Molla Ali, Zokayd'te dünyaya gelir. İlk tahsiline Zokayd Medresesi'nde başlar. Belli bir süre Beykent köyüne gidip Molla Mehmet Şerif'in yanında okur. Daha sonra medrese tahsiline ara verir. Okumaya ara verdiği için, Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, oğlunun tekrar okuması için babasını ikna ederek tekrar medreseye dönmesini sağlar. Bundan sonra Zokayd Medresesi'nde, Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin talebesi olarak tahsiline devam eder. Şeyh Mahmud'un yanında tahsilini tamamlayarak kendisinden icazet alır.

Molla Ali, bundan sonra köyün fahri imamlığını ve Zokayd Medresesi'nin müderrisliğini görevlerini uzun yıllar yapar. Zokayd Medresesi'nde birçok talebeye ders verir. İlmî kişiliği ön planda olan Molla Ali, ilim derecesi iyi olanların askere alınmadığı dönemde askerlik için Bitlis'te girdiği sınavı kazanarak askerlikten muaf tutulur. Molla Ali, hocası Şeyh Mahmud ile beraber Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı savaşır.

Tasavvufî yönü ile de dikkat çeken Molla Ali, hocası önce Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin yanında uzun bir süre seyr-i sülûk eder. Şeyh Mahmud'un vefatından sonra ise Norşinli Şeyh Mahşuk Efendi'nin yanında seyr-i sülûk devam ederek mezun olmuştur.

İcazet aldıktan vefat edinceye kadar müderrislik yapan Molla Ali, mütevazı kişiliği, ilmi kişiliğinden hiç ödün vermemiştir. Seksen beş yaşında iken Zokayd'te vefat etmiş ve burada defnedilmiştir.

1.4.4. Şeyh Cüneyd (Sevgili)⁹²

Şeyh Cüneyd, miladî 1911 yılında Zokayd'de dünyaya gelir. Kuran-ı Kerim'i okuduktan sonra Zokayd Medresesi'nde ilim tahsil etmeye başlayan Şeyh Cüneyd, Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin talebesi Molla Ali'den belli bir süre ders alır. Daha sonra babasının yanında tahsiline devam eder. Uzun bir müddet babasının yanındaki tahsilinden sonra kendisinden ilim icazetini alır. İcazet aldıktan sonra Zokayd Medresesi'nde ders veren Şeyh Cüneyd, ilmi deruniliği ve mudakkık kişiliği ile tüm bölgede meşhur olur. Zokayd Medresesi'nde yetiştirdiği talebelerin ilmi yönü, bunu ispat etmek için yeterlidir.

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin en âlim oğlu olan Şeyh Cüneyd, dedesi Molla Halil es-Siirdî'nin ve babası Şeyh Mahmud'un eserlerinin çoğunu elyazması ile yazarak bu eserlerin kaybolmasını önlemiştir. İyi bir hattat olan Şeyh Cüneyd, medresede okutulan akli ve nakli tüm kitapların üzerine talikatlar yazarak kendisinden sonraki müderrislerin işini kolaylaştırmıştır.

Şeyh Cüneyd, Zokayd Medresesi'nde birçok talebeye ders vererek onları yetiştirmiş ve ilmin geniş bir alana yayılmasını sağlamıştır. Kendilerine ilim icazeti verdiği talebeleri şunlardır: Kardeşi Şeyh Fudayl, abisinin oğlu Şeyh Mazhar, kardeşinin oğlu Şeyh Selim, Tosunbağlı Seyyid Ömer, Vanlı Molla Musa, Beykentli Molla Sadık, Gulpikli Molla Hüseyin, Aynili Molla Ali'dir.

⁹¹ 23.03.2011 tarihinde Molla Ali Eviz'in oğlu Molla Abdullah Eviz ile evinde yaptığımız görüşme sonucu bu bilgiler kendisinden alınmıştır.

⁹² Şeyh Cüneyd ile ilgili bilgiler, 10.01.2011 tarihinde oğlu Molla Naman ile yaptığımız görüşme sonucu alınmıştır.

Kendisinin yanında uzun süre ders alıp icazet almayanlar ise; kardeşi Şeyh Selahattin, kardeşi Şeyh Yahya, abisinin oğlu Molla Zeki ve Molla Mahfuz, Meleflî Seyyit Ahmed, Arıncılı Mele Mihamed, amcazadesi Molla Behcet Özerdem, M. Halil Gönenç, eski Malatya Müftüsü Molla Feyyaz, eski Siirt Müftüsü Molla Haydar Hatipoğlu, Eski Müftü M. Said Ergin, Diyarbakırlı Molla Tayfur, Şeyh Hasip Eren, Molla Havi bilinen kişilerdir.

Tasavvufî yönü de olan Şeyh Cüneyd, ilk olarak babası Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin yanında seyr-i sülûke başlamıştır. Babasını vefat edince Ohinli Şeyh Alâeddin (ö.1949) (Şeyh Diyaeddin Norşini'nin halifesi) yanında seyr-i sülûk etmiştir. Onun da vefat etmesi üzerine, 1951 yılında Suriye'de ikamet eden Şeyh Mahmud el-Karaköyi'nin yanında (Şeyh Diyaeddin Norşini'nin halifesi) iki yıl daha seyr-i sülûk ederek kendisinden hilafet iznini alır.

Şeyh Cüneyd, örnek kişiliği ve bıraktığı ilmi miras ile dillerden düşmemektedir. 11 Haziran 1963 tarihinde 53 yaşında iken Zokayd'te vefat eden Şeyh Cüneyd, babasının yanında defnedilmiştir. Vefatı üzerine kardeşi Şeyh Selahattin ve yeğeni Şeyh Mazhar birer mersiye yazarak hüznlerini dile getirmişlerdir.

1.4.5. Molla Abdussamed (Bilgin)⁹³

Molla Abdussamed, 1907 yılında Siirt'in Baykan ilçesine bağlı Atabağ/Comani beldesinde dünyaya gelir. İlk eğitimini babası Molla İbrahim Efendi'den aldı. İlk öğreniminin ardından Norşin'e giderek burada belli bir süre ilim tahsil eder. Cumhuriyet'in ilanından sonra Tevhid-i Tedrisat kanunu ile yasaklanan medrese eğitimini devam ettirmek için kendisinden büyük arkadaşı Molla Muhyiddin'i Haveli ile beraber üç yıl süre ile Suriye'ye giderek Şeyh Ahmed el-Haznevî'nin yanında tahsiline devam eder. Burada iken Şeyh Muhammed Arapkendî ve Şeyh Abdulkakim el-Kesri ile tanışıp arkadaşlık eder. Türkiye'ye dönünce Molla Alâeddin en-Nari ve Molla Muhyeddin el-Havelî'nin yanında bir süre ilim tahsil eder. Daha sonra Zokayd'e gelerek Zokayd Medresesi'ne giderek Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin yanında tahsilini tamamlar ve kendisinden ilim icazetini alır. Ayrıca Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin yanında tasavvufa girerek büyük bir bağlılıkla bağlanır.

Molla Abdussamed icazet aldıktan sonra Siirt ve Diyarbakır ve civarında talebelere ders vererek tedrisat yapar. Vefat ettiği yıla kadar tedrisat hayatını devam ettiren Molla Abdussamed, birçok talebeye ders verip onlarca müderrisin yetişmesine vesile olur. Yetiştirdiği bazı talebeleri şunlardır; Kardeşi Molla Süleyman, Şeyh Muhammed Emin Er, Prof. Dr. Ahmet Bilgin'dir.

İlim, edep, takva ve tevazu bir yaşam sürdüren Molla Abdussamed, tarikat icazetini, Şeyh Mahmud'un ez-Zokaydî'nin büyük oğlu Şeyh Haydar'dan alır.

Molla Abdussamed 1993 yılında 86 yaşında vefat edip Diyarbakır'da Yeniköy mezarlığında defnedilmiştir.

⁹³ 10.02.2011 tarihinde Molla Abdussamed'in oğlu ve talebesi olan Molla Zeki ile yapılan görüşmede alınmıştır.

1.4.6. Molla Rasul (Özlük)⁹⁴

Molla Resul, Zokayd'te dünyaya gelir. Babasının adı Faka Ömer'dir. Siirt'te ilkokul ve ortaokul okur, yine Siirt'te okula giderken Molla Muhammed Fındıkî'nin yanında uzun bir müddet medrese eğitimini görür. Asıl medrese eğitimini Zokayd Medresesi'nde Şeyh Abdulkahhar ve ardından Şeyh Mahmud'un yanında alır ve Şeyh Mahmud tarafından kendisine ilim icazeti verilir.

Molla Rasul'un en göze çarpan özelliği, çok ileri seviyede Feraiz (Miras Hukuku) ilmini bilmesidir. Hatta birçok Faraiz problemini zihinden çözecek kadar, bu ilimde mahir olur. Aynı zamanda iyi bir hattat olan Molla Resul, birçok eseri, elyazması ile yazmıştır. Uzun yıllar Zokayd Medresesi'nde birçok talebeye ders vererek onları yetiştirir.

İlim ehli ve takvalı bir kişiliğe sahip olan Molla Rasul, Şeyh Abdulkahhar ve Şeyh Mahmud'un yanında tarikata girmiştir. 1940 yılında Zokayd'te vefat etmiş ve buradaki mezarlığa defnedilmiştir.

1.4.7. Molla Muhammed (Özlük)⁹⁵

Molla Muhammed, Zokayd âlimlerinden Molla Rasul'un oğludur. 1905 tarihinde Zokayd'te dünyaya gelir. Babası Molla Rasul'un yanında belli bir süre okuduktan sonra, Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin yanında uzun bir süre okur ve kendisinden ilmi icazetini alır. İcazet aldıktan sonra uzun bir müddet Zokayd Medresesi'nde ve başka yerlerde olmak üzere ders vererek birçok talebe yetiştirir. Feraiz ve Hüsn-ü Hat ilimlerinde dikkat çeken bir özelliği bulunur.

Kendisinin el yazma ile yazdığı ve fıkıh ile ilgili bilgileri içeren "Çanta" isimli risale, ailesinin kütüphanesinde halen mevcuttur. Şeyh Mahmud'un yanında tasavvufa giren Molla Muhammed, Şeyh Mahmud'un vefatından sonra Norşinli Şeyh Maşuk'un yanında seyr-i sülûke devam etmiştir. İlmi kişiliği, takvalı yapısı ve cömertliği ile tanınan Molla Muhammed, 75 yaşında iken 1977 yılında Kayseri'de vefat etmiş ve Zokayd'te defnedilmiştir.

1.4..8. Molla Emin (Seven)⁹⁶

Molla Emin, 1897 yılında Zokayd'te doğar. Molla Emin, ilmi tahsiline Zokayd Medresesi'nde, ağabeyi olan Molla Nasreddin'in yanında başlar. Daha sonra Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin yanında tahsiline devam ederek kendisinden ilim icazetini alır. İlim icazetini aldıktan sonra, Zokayd Medresesi'nde ve başka köylerde hayatının son demlerine kadar ilim ile meşgul olur ve birçok talebeyi yetiştirir.

İyi bir hattat ve şair olan Molla Emin, kendi el yazması ile yazdığı ve birçok şiiri naklederek topladığı şiir divanı ailesinin kütüphanesinde mevcuttur. Hayatında talebelik,

⁹⁴ Bu bilgiler, 01.03.2011 tarihinde Molla Resul'ün torunu olan Hacı Ömer ile yaptığımız görüşme sonucu alınmıştır.

⁹⁵ Bu bilgiler, 01.03.2011 tarihinde Molla Resul'ün torunu olan ve Molla Muhammed'in oğlu Hacı Ömer ile yaptığımız görüşme sonucu alınmıştır.

⁹⁶ Bu bilgiler, 12.02.2011 tarihinde Molla Emin'in oğlu Hacı Muhyeddin ile yaptığımız görüşme sonucu alınmıştır.

müderrislik ve fahri imamlık dışında hiçbir şey ile meşgul olmayan Molla Emin, ilmi kişiliği, mütevazı yapısı ve dindar kişiliği ile tanınmaktadır. 1972 yılında, 75 yaşında iken Zokayd'te vefat ederek buradaki mezarlığa defnedilir.

1.5. METODOLOJİSİ

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, araştırmacı olup bilimsel bir medoda bağlı ve tarafsızlığını korumaya çalışan bir âlimdir. Bu özelliği yazdığı eserleri ve talikatlarından açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Müellifin araştırmacı ve özgün kişiliğine bir örnek getirmeyi yeterli görüyoruz.

Dedesi Molla Halil es-Siirdî'nin, İbn Teymiyye'ye isnat ettiği "*Allah hakkında tecessüm ve cihet*"⁹⁷ iddiasını kabul etmeyip yazdığı talikatta/haşiyede itirazını dile getirmesi, tezimizi delillendirmektedir.

"Ben diyorum ki; İbn Teymiyye'nin kitaplarına vakıf olan (araştıran) bir kişi, onun görüşlerinin Hambelî (Selefi) mezhebinin görüşleri ile aynı olduğunu, farklı olmadığını görür. İbn Teymiyye, Molla Halil es-Siirdî'nin kendisine isnat ettiği şeyden (tecessüm) çok çok uzaktır. Onun görüşleri selefilerin görüşlerinin aynısıdır. Fakat bazı kitaplarındaki bir takım ibareleri bunu (tecessüm) vehmedici olmakla beraber, maksadı bu (tecessüm) değildir. Bu ibareler, tevili kabul eden bazı sapmalardır. Keşke bilseydim müellif (Molla Halil es-Siirdî) ve onun gibileri bu düşünceye iten neden nedir. Hâlbuki İbn Teymiyye, Şeyh-ül İslam ve Muktedaü'l-enam biridir. Bunlar (müellif Molla Halil ve onun gibi düşünenler) başka âlimlerin bu tür ibarelerini tevil etmişlerdir. İbn Teymiyye ise bu tür ibarelerden sonra, -leyse kemislihi şey ün ve hüves semi- ül-basir- ayetini zikretmiştir.

Kanaatimce Molla Halil es-Siirdî, İbn Teymiyye'nin kitaplarına vakıf olmayıp bu görüşü, İbn Hacer el-Heytemî'nin İbn Teymiyye hakkındaki görüşlerinden almıştır. İbn Hacer el-Heytemî de bu görüşleri İmam Sübki'den almıştır. İbn Teymiyye ile İmam Sübki muasır âlimlerdir. Muasır âlimler arasında cereyan eden münakaşalar malumdur."⁹⁸

Yukarıdaki verdiğimiz örnekte görüleceği gibi Şeyh Mahmud ez-Zokaydi, fikirlerin izini sürerek kimin hangi görüşü kimden aldığını tespit etmiştir. Bu yönü ile kendisinin araştırmacı yönü ortaya çıkmaktadır.

Yine görüldüğü gibi atası bile olsa ilmi üslup içerisinde yanlış bir bilgiyi tenkit etmekten geri kalmamıştır. Bu da ilim adamına yaraşan bir durumdur.

⁹⁷ Molla Halil es-Siirdî el-Ömeri eş-Şafîî, *el-Usulü'l-Akaid*, trz. s. 42.

⁹⁸ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *Talikatün ale'l-Usulu'l-Akaid*, trz. s. 42.

1.6. ESERLERİ

1.6. 1. Hulâsatu'l-Edeb fi Mekârimi'l-Ahlâki'l-Me'sûreti min Seyyidi'l-Acemi ve'l-Arab

Eserde esas aldığımız, müellifin kendi el yazma nüshasıdır. Nüsha halen Şeyh Mahmud'un aile kütüphanesinde mevcuttur.

Eser, nesih hatla, Arapça 200X140 mm. ölçülerinde, 69 sayfa, 22 satır, adi kâğıda yazılmış, karton ciltlidir. Sayfa altı redâdesi mevcuttur. Şeyh Mahmud, eseri Antalya'nın Korkuteli Kasabasında yazdığını, 9 Ramazan'da (h.1349) başlayıp 14 Şevval (h.1349) tarihinde bitirdiğini belirtmektedir.⁹⁹

Eserin kaynağı, Ebu'l-Hasan el-Maverdî'ye ait *Edebü'd-Dünya ve'd-Din* adlı eseridir.

Şeyh Mahmud, Ebu'l Hasan el-Maverdî'ye ait *Edebü'd-Dünya ve'd-Din* adlı eserin içerdiği ahlaki/dini adap konularını içermesi itibarı ile her müslüman için istiğna olunamayacak derecede gerekli olduğunu, ancak eserin bu asır ehlinin fikirlerini nefret ettirecek derecede uzun ve ibaresinin zor olduğunu, bunu nihai derecede kısaltıp ibaresini kolaylaştırmak amacıyla yazdığını belirtmektedir.¹⁰⁰

Eserin isminden de anlaşılacağı gibi din ve dünya ile ilgili adab konularını içermektedir.

Şeyh Mahmud'un eserin mukaddimesinde işaret ettiği gibi İmam Maverdî'nin değerli eserinin uzun olması ve ibaresinin zorluğu, istifadesini zorlaştırmaktadır. Müellifin bu eseri sade bir dil ihtisar etmek suretiyle istifadesini kolaylaştırması açısından önemi haizdir.

1.6.2. Şerhün alâ Diyâu Basîreti Kalbi'l- Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resm ve Farşî'i-Hurûf

Eserde esas aldığımız nüsha, Şeyh Mahmud'un talebelerinden Molla Ali (Eviz) tarafından orijinal nüshaya bağlı kalınarak yazılan nüshadır. Mevcut nüsha halen el yazması olup ailenin kütüphanesinde mevcuttur.

Eser, nesih hatla, Arapça 250X180 mm. ölçülerinde, 26 sayfa, 18 satır, adi kâğıda yazılmış, karton ciltlidir. Sayfa altı redâdesi mevcuttur. Eserin yazılış tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Şeyh Mahmud, eserin yazılış sebebini mukaddimesinde şöyle ifade etmektedir: “*Uzun zamandır talebelere ders vermek için Tecvit usulü üzerinde durmayı arzuladım. Ancak bu işe yeltendikçe engeller ayaklarımı geri tepiyor nefsimi engelliyordu. Ta ki Allah Teâlâ, aziz oğlum Muhammed Cüneyd ile bazı tecvit risalelerini okumayı nasip etti. Daha sonra dedem Molla Halil es-Süirdî'nin tecvid, resm-i hat ve kıraat konusundaki manzum eseri ve yine kendisine ait şerhini ahbab talebelerden biriyle müzakere etme şansını elde ettim. Gördüm ki,*

⁹⁹ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *Hulasatü'l-Edeb fi Mekarimi'l-Ahlaki'l-Me'sûreti min Seyyidi'l-Acemi ve'l-Arab*, el yazma, 1349. s. 1.

¹⁰⁰ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 1.

(dedem Molla Halil es-Siirdî'nin) bu iki eseri (nazım ve şerhi) kıymetli cevherlerle doluydu. Bu nedenle bu nazmı nesre çevirmeyi, mefhumunu yazmayı ve ona şerh olacak nesir tarzda ihtiyaç duyduğu bir şerh eklemeyi arzuladım.¹⁰¹

Eserin kaynağı, Şeyh Mahmud'un dedesi Molla Halil es-Siirdî'ye ait olan *Diyâu Basîreti Kalbi'l- Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resm ve Fârşî'i-Hurûf* adlı eseridir.

Eser tecvid, resmi hat ve kırâat konusundaki bilgileri içermektedir.

Şeyh Mahmud, birçok medresede dersi bile verilmeyen Tecvit ilmine dair yazmış olduğu bu eser, ilmi kişiliğini ve araştırmacı yönünü ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

1.6.3. Beyrut Hatıraları

Esas aldığımız nüsha, Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin çocuklarından Şeyh Fudayl tarafından yazılan nüshaya bağlı kalmak üzere 13 Ağustos 2002 tarihinde Hamit SEVGİLİ tarafından yazılan nüshadır.¹⁰²

Eser, nesih hatla, Arapça 210X150 mm. ölçülerinde, 33 sayfa, 15 satır, adi kâğıda yazılmış, karton ciltlidir. Eserin yazılış tarihi 26 Eylül 1922 (Rumî 26 Eylül 1338) olarak kaydedilmiştir.¹⁰³ Eser hatırat niteliğinde olup sefer boyunca Şeyh Mahmud'un başından geçen olayları, bir takım bilgileri ve gördüğü rüyaları içermektedir. Şeyh Mahmud, eserini 23 Haziran 1923 tarihinde Zokaydî'e dönüşünde sonlandırmaktadır.¹⁰⁴

Şeyh Mahmud, hatıratlarının yazılış sebebini ifade etmemiş ancak eser incelendiğinde sefer sırasında karşılaştığı olayları, tanık olduğu durumları, dönemin siyasi ve sosyal olayları ve gittiği yerlerin coğrafik ve toplumsal yapısını aktarmak için yazdığı görülmektedir.

Eser, sefer boyunca hatıra olabilecek durumları aktarmaktadır

Eser, dönemin siyasal ve sosyal durumunu aktarması açısından önem arz etmektedir.

1.6.4. İzâletu's-Şubehi fî Tezkiyeti'l-Luhûmi fi'l-İslâm

Esas aldığımız eser müellifin kendi el yazma nüshasıdır. Nüsha halen Şeyh Mahmud'un aile kütüphanesinde mevcuttur.

Eser, Arapça nesih hatla, 200X130 mm. ölçülerinde, 13 sayfa, 19 satır, adi kâğıda yazılmış, karton ciltlidir.

Şeyh Mahmud, kitabın mukaddimesinde eserini, Milaslı İsmail Hakkı Bey'e ait *Tezkiyetu'l- Luhûm-i fi'l-İslâm* adlı eserine reddiye olarak yazdığını belirtmektedir.¹⁰⁵ Şeyh

¹⁰¹ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *Şerhun alâ Diyâu Basîret'il-Kalbi'l- Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resm ve Fârşî'i-Hurûf*, el yazma, trz. s.1.

¹⁰² Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *Halep ve Beyrut Seferi*, el yazma, 1922. s.33.

¹⁰³ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s.1.

¹⁰⁴ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s.32.

¹⁰⁵ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *İzâletu's-Şubehi fî Tezkiyeti'l-Luhûmi fi'l-İslâm*, el yazma trz., s. 2.

Mahmud, İsmail Hakkı Bey'in, domuz eti dâhil İslam dininde haram kılınan tüm etleri helal saydığını, bununla ilgili Mâide suresinin 3. ayetini¹⁰⁶ -bozuk görüşü ve eksik bilgileri ile tefsir ederek- delil getirdiğini belirtmektedir. Şeyh Mahmud, bu görüşle amel edilmenin yaygınlaşmasını önlemek için gerekli reddiyeyi yazdığını belirtmektedir.¹⁰⁷

Eser reddiye niteliğinde bulunup bahsi edilen konu ile ilgili ayet-i kerimenin tefsirini yapmakta ve iddia edilen görüşü çürütmektedir.

Eser, Şeyh Mahmud'un tefsir ve İslam hukuku ilimlerimde otorite sahibi olduğunu göstermekte, ayrıca reddiye özelliği taşıması ve tüm müslümanları ilgilendiren bir konu ile alakalı olması açısından önem taşımaktadır.

1.6.5. Usûlü'l-Hadîs

Eserde esas aldığımız nüsha, Şeyh Mahmud'un kendi el yazması nüshasıdır. Nüsha halen el yazması olup ailenin kütüphanesinde mevcuttur.

Eser, nesih hatla, Arapça 100X150 mm. ölçülerinde, 21 sayfa, 9 satır, adi kâğıda yazılmış, karton ciltlidir. Sayfa altı redâdesi mevcuttur. Hitamesinde Hicrî 4 Zilhicce 1355 (m. 1932) tarihinde yazıldığı belirtilmektedir.

Şeyh Mahmud, kitabın mukaddimesinde eseri neden yazdığını şu ifadelerle dile getirmektedir: *“Günümüz insanların/talebelerinin hadis usulü ve ıstılahı ile ilgili bilgilerden gafil olduklarını görünce, bununla birlikte buna olan ihtiyaçlarından dolayı istedim ki bununla ilgili gerekli bilgileri toplamak suretiyle onların istifadesine sunmak üzere böyle bir kitap yazmak istedim.”*¹⁰⁸

Şeyh Mahmud, eserin kaynakları, Nühbe adlı hadis kitabı ve bu eser üzerine yazılmış olan şerhin yanında Buharî'nin ve Müslim'in hadis kitapları ile bu kitapların üzerine yazılmış olan şerhler olarak zikretmektedir.¹⁰⁹

Eser, hadis usulü ile ilgili temel bilgileri içermekte ve bu ilim ile gerekli tanımları içermekte, hadislerin kısımlarını birbirinden ayırt etmek için gerekli ıstılahı teknik bilgileri içermektedir.

Şeyh Mahmud'un böyle bir ilim ile ilgili eser yazması son derece önemlidir. Nitekim şark medreselerinde böyle bir ilim çok uğraşılan bir ilim olmamakla beraber Şeyh Mahmud'un belirttiği gibi birçok kişinin de bu ilimle ilgili bilgi sahibi değilken kendisinin hadis usulü ile ilgili böyle bir eser yazması son derece manidardır.

¹⁰⁶ “Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş (hayvanlar ile) canavarların yediği hayvanlar -ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna- dikili taslar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar yoldan çıkmaktır. Bugün kâfirler, sizin dininizden (onu yok etmekten) ümit kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim. Kim, gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık halinde dara düşerse (haram etlerden yiyebilir). Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.” 5.Maide 3.ayet.

¹⁰⁷ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, a.g.e., s. 2.

¹⁰⁸ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *Hulasatü'n-Nühbetü fi fenni mustalahi'l-Hadis*, el yazma 1932, s. 1.

¹⁰⁹ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, a.g.e. s.1.

1.6.6. Hutbe Kitabı

Eserin tek nüshası bulunup bu nüshanın bir kısmı kendi el yazması bir kısım da oğlu Şeyh Cüneyd'in el yazması ile yazılmıştır. Şeyh Mahmud'un hutbe kitabı, ailesinin kütüphanesinde mevcuttur.

Eser, nesih hatla, Arapça 210X150 mm. ölçülerinde, 53 sayfa, 15 satır, adi kâğıda yazılmış, karton ciltlidir. Eserin yazılış tarihi ve sebebi hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Kitap, hutbenin birinci bölümünden on dokuz, ikinci bölümünden iki, ayrıca yağmur duası için yazdığı bir adet hutbeyi içermektedir. Kitapta ayrıca bir adet dua bulunmaktadır.

Hutbeler genel olarak dünya ve ahret hayatı üzerine yazılmış olup, Allah'a ibadet, cihad, takva, ahret hayatına hazırlık, kurban ve ramazan hutbeleri, tövbe, ölüm ve nefis terbiyesi, tevazu zühd, hayâ-emanet ve doğruluk, kan davası, kıyametin alametleri v.b. konularda yazılmıştır.

Eser, özgünlüğünün yanında edebi sanatlarla süslenmiş olması ve önemli konuları veciz ve etkileyici bir şekilde ifade etmesi bakımından önem arz etmektedir.

1.6.7. Tavdihü'l-Mesâlik (Elfiyye Nesri)

Eserde esas aldığımız nüsha oğlu Şeyh Fudayl tarafından orijinal nüshaya kalınarak yazmış olduğu el yazma nüshadır. Nüsha halen el yazması olup aile kütüphanesinde mevcuttur.

Eser, nesih ve düzgün hatla, Arapça olarak, 210X150 mm. ölçülerinde, 180 sayfa, 9 satır, adi kâğıda yazılmış, karton ciltlidir. Sayfa altı redâdesi mevcuttur. Hitamesinde, Hicrî 2 Rabiülevvel 1352 (m. 1929) tarihinde yazıldığı belirtilmektedir.

Şeyh Mahmud, kitabın yazılış sebebini mukaddimesinde şöyle ifade etmektedir: *“Meşhur âlim İbn Malik'e ait Elfiyye'nin tüm medreselerde okutulduğunu görünce, nazım olması münasebeti ile avam olanların bundan istifade etmesi az olmaktadır. Bu nedenle, istedim ki bu nazım Elfiyeyi kısa olacak biçimde ve zihinlere yerleşecek şekilde aynı seviye ile devam edecek açık/anlaşılır bir nesre çevirmek istedim. Bu esnada elfiyede bulunan tüm meseleleri almakla beraber gereken bazı hususları da ilave ettim. Sıkıntı çekilmemesi için ibaresini kolaylaştırmaya çalıştım.”*¹¹⁰

Eser, medresede okutulan nahv ve sarf ile ilgili tüm bilgileri içinde barındıran önemli bir eser mahiyetindedir.

Şeyh Mahmud, medreselerde okutulan *Elfiyye* adlı eserin ibaresinde bulunan sıkıntılarını aşmak amacı ile yazmış olduğu eserde, nesre çevirerek daha anlaşılır hale getirmiştir. Ayrıca kendi ifadesinde olduğu gibi yapmış olduğu ilavelerle gerekli bazı bilgileri ilave etmesi önemlidir. Şeyh Mahmud, medreselerde ezberi bozacak şekilde yazdığı bu eser, hem ilmi kişiliğini ortaya koymasından hem de özgün eser olması bakımından son derece mühim bir çalışmadır.

¹¹⁰ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *Tavdihü'l-Mesalik*, el yazma 1929.

1.6.8. Risâletün fi'l-Eymân ve't-Talâk

Müellifin *Ba'du Mesâili'd-Talâki ve'l-Eymân* olarak isimlendirdiği eserde esas aldığımız, Şeyh Mahmud'un kendi el yazma nüshasıdır. Nüsha halen müellifin aile kütüphanesinde mevcuttur.

Eser, Arapça nesih hatla, 200X120 mm. ölçülerinde, 9 sayfa, 16 satır, adi kâğıda yazılmış, karton ciltlidir. Eserin hitamesinde 16 Cemazilahir 1352 tarihinde yazıldığı belirtilmektedir.¹¹¹

Şeyh Mahmud, esersini Şeyhü'l İslam Takyüddin İbn Teymiyye el-Harranî'nin Fetava adlı eserini telhis ederek yazdığını belirtmektedir.¹¹²

Şeyh Mahmud'un, eseri incelendiğinde talak ve yeminlerle ilgili fıkıh konularını içerdiği görülmektedir.

Şeyh Mahmud'un fıkıh alanında yazmış olduğu bu eseri, bu alandaki araştırmacı kişiliği ve otoritesini göstermesi ve soysal konularla ilgilenmesi açısından önemlidir.

1.6.9. Ferâiz Risâlesi

Esas aldığımız eser, müellifin kendi el yazma nüshasıdır. Nüsha halen müellifin aile kütüphanesinde mevcuttur.

Eser, Arapça nesih hatla, 200X120 mm. ölçülerinde, 35 sayfa, 12 satır, adi kâğıda yazılmış, karton ciltlidir. Müellif, eseri Antalya Korkuteli kasabasında 4 Rabiülahir 1345/ 2 Tişrîni'l-Evvel 1342 tarihinde Pazartesi günü güneşin doğmasıyla başlayıp aynı günün ikinci vakti öncesi bitirdiğini belirtmektedir.¹¹³

Şeyh Mahmud, Yusuf el-Erdebili'ye ait Envar adlı eserinin Kitabü'l-Feraiz bölümünü ihtisar ederek yazdığını belirtmektedir.

Şeyh Mahmud, eserin yazılış sebebini yazmamakla birlikte eser incelendiğinde Erdebili'nin eserinden esinlenerek bir takım ilavelerle yaptığını görülmektedir.

İslam miras hukuku ile ilgili konuları içermektedir.

Şeyh Mahmud'un İslam Hukuku konularından Miras Hukuku alanındaki bu eseri, kısa ve anlaşılır bir dille yazmış olması nedeniyle istifadeyi kolaylaştırması açısından önem arz etmektedir.

1.6.10. Risâletün fi'l-Eymân

Esas aldığımız eser müellifin kendi el yazma nüshasıdır. Nüsha halen müellifin aile kütüphanesinde mevcuttur.

¹¹¹ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *Ba'du Mesâili'd-Talâki ve'l-Eymân*, el yazma 1352, s. 9.

¹¹² Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 9.

¹¹³ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *Hulâsatü'l-Farâiz*, el yazma trz., s. 35.

Eser, Arapça nesih hatla, 210X150 mm. ölçülerinde, 4 sayfa, 26 satır, adi kâğıda yazılmış, karton ciltlidir. Eserin hitamesinde 5 Cemazilahir 1352 tarihinde yazıldığı belirtilmektedir.¹¹⁴

Şeyh Mahmud'un kaynak belirtmediği eseri incelendiğinde ayet ve hadislerin ışığında özgün bir eser olduğu görülmektedir.

Şeyh Mahmud eserinin yazılış sebebini şöyle ifade etmektedir: “*Günümüz insanların çoğunun yalan veya doğru Allaha ve onun dışındaki şeyhlere, mescitlere kabirlere, taşlara, ağaçlara, neseplere, babalara, annelere, dayılara, halalara, ayrıca peygamberlere, meleklerle, göğe, hayata ve en şiddetli nehiy edilen ölümlere çokça yemin ettiklerini görünce bundan sakınmaları ümidiyle yemin hükmünü beyan etmek istedim.*”¹¹⁵

Eserde yemin kısımları ve hükümlerini ifade edilmeye çalışılmaktadır.

Sürekli güncelliğini koruyan bir konu üzerinde yazılması önem arz etmektedir.

1.6.11. Risâletün fi Resmî'l-Hatt

Esas aldığımız eser müellifin kendi el yazma nüshasıdır. Nüsha halen Şeyh Mahmud'un aile kütüphanesinde mevcuttur.

Eser, Arapça nesih hatla, 250X180 mm. ölçülerinde, 27 sayfa, 17 satır, adi kâğıda yazılmış, karton ciltlidir. Eserin hitamesinde Recep 1342 tarihinde müsveddesini, 8 Şaban 1342 tarihimde mübyaddesini yazıldığı belirtilmektedir.¹¹⁶

Eserin kaynağı dedesi Molla Halil es-Siirdî'ye ait olan *Diyâu Basîreti Kalbi'l- Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resm ve Farşi'i-Hurûf* adlı eseri ve şerhinden resmi hat kısmındaki bölümünden alındığı belirtilmektedir.

Şeyh Mahmud'un kaynağını belirttiği eserin muhtasarını yazmıştır.

Tecvitle işigalin tamamen terk edildiği bir dönemde Şeyh Mahmud'un böyle bir eseri kaleme alması dikkat çekicidir.

1.6.12. Risâletün fi Beyâni'l-Muâşere

Esas aldığımız eser Şeyh Mahmud'un oğlu Şeyh Cüneyd tarafından yazılan el yazma nüshasıdır. Nüsha halen müellifin aile kütüphanesinde mevcuttur.

Eser, Arapça nesih hatla, 210X150 mm. ölçülerinde, 32 sayfa, 13 satır, adi kâğıda yazılmış, karton ciltlidir.

Şeyh Mahmud eserin yazılış sebebini şöyle ifade etmektedir: “*İnsanların çoğunun birlikte yaşama hukukunu bilmeyerek veya yaratıcılarına inat olması için terk ettiklerini görünce, onlara bu hakları beyan etmeyi ve bu isyanları onlardan defetmeyi arzuladım.*”¹¹⁷

¹¹⁴ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *Risaletün fi'l-Eymân*, trz. s. 4.

¹¹⁵ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s. 1.

¹¹⁶ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *Risaletün fi Rasmi'l-Hatti*, trz. s. 4.

Eser sekiz kısımdan oluşan bölüme ayrılarak; anne-baba hakları, çocukların anne ve babayla muâşeret, talebe-şeyh/üstat muâşeret, din kardeşlerinin birbirine karşı muâşeret, karı-koca muâşeret, cahillerle muâşeret, düşmanlarla muâşeret ve Allah'la muâşeret adabı altında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Şeyh Mahmud, daima güncelliğini koruyan sosyal meseleleri ele alması bu konularda tüm Müslümanları muhatap alması itibarı ile önem arz etmektedir.

1.6.13. Antalya-Korkuteli Sürgünü Hatıraları

Esas aldığımız nüsha, Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin çocuklarından Şeyh Fudayl tarafından yazılan nüshaya bağlı kalmak üzere 30 Mart 2002 tarihinde Hamit SEVGİLİ tarafından tamamlanan nüshadır.¹¹⁸

Eser, nesih hatla, Arapça 210X150 mm. ölçülerinde, 280 sayfa, 17 satır, adi kâğıda yazılmış, karton ciltlidir. Eserin yazılış tarihi h. 1341/1925 olarak kaydedilmiştir.¹¹⁹

Şeyh Mahmud eserin yazılış sebebini kitabının mukaddimesin de şöyle ifade etmektedir: “*Ne zaman ki Mevla Sübhanehû ve Teâlâ şu fakire (bana) İslam diyarında - Mevlam fitne-i zamandan muhafaza etsin- seyahat etmeyi takdir etti, gözlerin şahit olduğu, kulakların duyduğu bazı olayları, bir zaman sonra hatıra olsun diye zikretmeyi ve yazmayı istedim.*”¹²⁰

Eser, üç yıllık sürgün hayatının günlüklerini ihtiva etmektedir.

Eser, dönemin olaylarına ışık tutması ve tarihi belge değerini taşıması açısından son derece önem arz etmektedir.

1.6.14. er-Risâletü'l-Arûdiyye ve'l-Kavâfiyye

Esas aldığımız eser müellifin oğlu Şeyh Cüneyd tarafından yazılan el yazma nüshasıdır. Nüsha halen müellifin aile kütüphanesinde mevcuttur.

Eser, Arapça nesih hatla, 210X150 mm. ölçülerinde, 17 sayfa, 17 satır, adi kâğıda yazılmış, karton ciltlidir.

Şeyh Mahmud, eserin mukaddimesinde eserini vatan evlatlarına hediye olarak yazdığını beyan etmektedir.¹²¹

Eser aruz ve kafiye olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

Eser, medrese döneminde bu konuda yazılan ender eserlerden olması açısından önem arz etmektedir.

¹¹⁷ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *Risaletün fi Beyani'l-Muâşeret*, trz. el yazma, s.2.

¹¹⁸ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *et-Tab'îdu ile Antalya ve's Seyahatu fi Diyari'l-İslam (Antalya Sürgünü ve İslam Diyarında Yolculuk)*, h. 1343 m. 1925, el yazma eser, s. 280.

¹¹⁹ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s.1.

¹²⁰ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *a.g.e.*, s.1.

¹²¹ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *er-Risaletü'l-Arûdiyye ve'l-Kavâfiyye*, trs., el yazma, s.1.

1.6.15. Risâletün bi't-Telaffuzi bi's-Sâdi ve'd-Dâd

Esas aldığımız eser müellifin oğlu Şeyh Cüneyd tarafından yazılan el yazma nüshasıdır. Nüsha halen Şeyh Mahmud'un aile kütüphanesinde mevcuttur. Şeyh Cüneyd eserin hitamesinde Şeyh Mahmud'un eseri telif ettiği tarihi h. 12 Şaban 1352 olarak vermektedir.¹²²

Eser, Arapça nesih hatla, 210X150 mm. ölçülerinde, 15 sayfa, 17 satır, adi kâğıda yazılmış, karton ciltlidir.

Şeyh Mahmud, eserin yazılış sebebini şöyle ifade etmektedir: *“Bölgemiz ve birçok bölge halkının Dad ve Ta harflerini telaffuz edemediklerini, bu harfleri hakikatlerinden çıkartacak şekilde telaffuz ettiklerini, zira bu harfleri mahreçlerinden çıkartamadıklarını, bu harflere kendilerine ait olmayan bazı sıfatlar yüklediklerini görünce, -hâlbuki Fıkıh kitapları böyle bir kullanımın namazın kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir.- doğru olanın ortaya çıkması ve bu hususta yapılan mücadelelerin terk edilmesi için bu iki harfin mahrecini ve sıfatlarını beyan etmek istedim.”*

Eser, mahreç ve sıfatları tarif eden mukaddimeden sonra Dâd ve tâ harflerin mahreç ve sıfatlarını beyan etmektedir.

Şeyh Mahmud eserin mukaddimesinde ifade ettiği gibi, namazın bozulmasına dahi sebep olabilecek ve tüm müslümanları ilgilendiren bir kıraat konusu hakkında yazılmış olması eserin önemini ortaya koymaktadır. Ancak eserin Arapça olarak yazılmış olması günümüz insanların istifadesini zorlaştırmaktadır.

1.6.16. Ma'fuvvât Şerhi

Esas aldığımız eser müellifin oğlu Şeyh Cüneyd tarafından yazılan el yazma nüshasıdır. Nüsha halen ailenin kütüphanesinde mevcuttur.

Eser, Arapça nesih hatla, 210X150 mm. ölçülerinde, 131 sayfa, 17 satır, adi kâğıda yazılmış, karton ciltlidir.

Şeyh Mahmud, kitabın hitamesinde tenbih başlığı altında yazılış sebebini ifade etmektedir. Müellif, Molla Halil es-Siirdi'nin Ma'fuvvat adlı eserini şerh etmeyi arzuladığını ancak buna fırsat bulamadığını, bu arzusunun vazgeçeceği sırada eserin Molla Abdullah Nursî tarafından şerh edildiğini duyduğunu, bilahare bu kitaba Molla Abdullah b. merhum Molla Abdurrahman el-İspayirti'nin yanında muttali' olduğunu, kitabı kendisinden ödünç aldığını, müsvedde halindeki bu şerhin ibaresinde değişiklikler yapmak, bir takım beyanlarda bulunmak, ekleme ve çıkarımlar yapmak suretiyle tasarruflarda bulduğunu ifade etmektedir.¹²³

Ma'fuvvat, isminden anlaşılacağı gibi şer'an caiz görülen durumları ifade etmektedir. Ma'fuvvat, namaz ve benzeri konularla alakalı otuz sekiz konu başlığını içermektedir. Eser, bu konuları şerhidir.

¹²² Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *Risaletün bi't-Teleffüzi bi's-Sadi ve'd-Dadi*, el yazma, 1352, s. 11

¹²³ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *Şerhü'l-Ma'fuvattü'l-Haliliyye*, el yazma, 1 Muharrem/10 Nisan 1349. s. 130.

Ma'fuvvat, İslam fıkı ilmindeki istisnai konuları içeren bir kitaptır. Bu konular, birçok âlimin değinmediği ve cesaretle yaklaşmadığı halde Molla Halil'in böyle bir eseri ortaya koyması önemlidir. Şeyh Mahmud, bu esere yazdığı şerh bu münasebetle ve halk arasında faydalı olacak bir şekle büründürmesi anlamında aynı şekilde önem arz etmektedir.

1.6.17. ed-Dâ' ve'd-Devâ'

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin çalışmamızda ele aldığımız eseri olduğu için, bu eser ile ilgili açıklamayı daha geniş bir şekilde ikinci bölümde verilmiştir.

1.6.18. Şiirleri

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'ye ait şiir divanına ulaşamadık. Ancak kendisine ait otuz yakın kaside, beyit ve şiirlerine, oğlu Şeyh Cüneyd ve Şeyh Fudayl'e ait derleme divanlarında karşılaştık. Bu divanlarda yaptığımız araştırmalarda, Şeyh Mahmud'un mersiye, methiye, münacat, takriz, nasihat, hiciv ve sıkıntılarını dile getirdiği şiirlerden oluşmaktadır. Bu şiirler Kürtçe, Arapça ve Farsça olarak yazılmıştır.

Bu şiirler incelendiğinde, Şeyh Mahmud'un iyi bir şair olduğu, şiirlerinde edebi sanatları ustaca kullandığı, Arapça, Kürtçe ve Farsçaya hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

1.6.19. Talikatları

Şeyh Mahmud'un aile kütüphanesinde kendisine ait birçok kitaba talikat ve haşiyeler yazdığını müşahade ettik. Şeyh Mahmud, medresede okutulan Arapça, Kürtçe ve Farsça dillerinden nahiv, sarf, Edebiyat ve diğer ilim dalları ile ilgili Gülistan, Risaletü'l-Vad, Sadini, Molla Cami, Usulü'l-Akaid, Cemi'l-Cevai', Tecvid ve daha birçok kitabın üzerine yazmıştır. Bu husus, müellifin tadvik yönünü göstermesi ve müşkül konularda sonraki müderrislere kolaylık sağlaması açısından önem taşımaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

ed-DÂ' ve'd-DEVÂ' ADLI ESERİN İNCELENMESİ

2.1. Eserin Nüshası

Üzerinde çalışma yaptığımız *ed-Dâ' ve 'd-Devâ'* adlı kitabın birden çok nüshası bulunmaktadır. Bizim esas aldığımız nüsha, Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin kendi el yazması olan orijinal nüshadır. Bu nüshanın dışında kalan diğer nüshalar ise şunlardır: Şeyh Mahmud'un torunlarından Şeyh Mazhar'ın yazdığı iki nüsha daha mevcuttur. Bu nüshalardan biri kendisi tarafından tamamlanmış ikinci nüsha ise vefatı sebebi ile yarım bırakılmış, daha sonra torunlarından Hamit SEVGİLİ tarafından orijinal metne bağlı kalınarak tamamlanmıştır. Bu nüshaların dışında torunlarından Sıbgatullah SEVGİLİ hocanın yazdığı nüsha bulunmaktadır. Bu nüsha yine orijinal nüshaya bağlı kalınarak yazılmıştır. Bu el yazmaların dışında, bilgisayar ortamında, kendini Nasruddin el-Mardinî b. Molla İsmail el-İyluzî olarak tanıtan kişi tarafından (1420/1999) bu nüsha yazılmıştır. Bu nüsha orijinal nüshadan farklı olmamakla birlikte az da olsa eksiklik ya da yanlışlıklar mevcuttur. Bu nedenle yeniden düzenlenmesine ihtiyaç vardır.

Eserin asıl nüshası, nesih hatla, Arapça olarak 200X130 mm. ölçülerinde, 62 sayfa, 22 satır, adı kâğıda yazılmış, karton ciltlidir. Sayfa altı redâdesi mevcuttur. Hitamesinde Hicri 5 Ramazan 1349 (Miladi: 19 Şubat 1931; Rumi: 16 Kanun-i Sâni 1347) tarihinde Antalya sürgününde iken Korkuteli kasabasında Şeyh Mahmud tarafından yazıldığı kaydedilmektedir.

2.2. Eserin Telif Amacı

Şeyh Mahmud'un eseri (*ed-Dâ' ve 'd-Devâ'* adlı eserini) diğer klasik eserlerde olduğu gibi besmele, hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Daha sonra eserin yazılış sebebinin giriş kısmında belirttiği gibi İslam dünyasının içinde bulunduğu sorunları¹²⁴ ve bu sorunlardan kurtulmak için çözüm yollarını önermektedir.¹²⁵ Gerek hastalıkların teşhisi olsun gerek tedavileri olsun her birini ayrıntılı olarak veren ve örneklemeler ile somutlaştıran Şeyh Mahmud, bu sorunların teşhisinin çok önem arz ettiğini ve teşhisi konulmayan hastalığın tedavisinin olamayacağını dile getirmektedir. Özellikle birinci kısmı oluşturan İslam dünyasındaki manevi hastalıkları ve sebeplerini ayrıntılı olarak ele almaktadır. Daha sonra bu hastalıkların çözümü olabilecek durumları önermektedir.

Şeyh Mahmud eserinde herhangi bir başlık kullanmamış ve sınıflandırmaya gitmemiş, ancak bazı yerlerde sayfaların taraflarına mevzunun ne olduğunu bazı işaretlerle belirtmektedir. Eserin yazımı tek renk kalem kullanılarak yazılmış, fakat haşiyelerin bir kısmı farklı renk kalem ile yazılmıştır. Ancak cümlelerin birbirinde ayrı olduğunu gösteren cümle başlarında işaretler mevcuttur. Ayrıca terim isimlerini ve şahısların ismini parantez içinde yazarak belirtmiştir. Biz ise kolaylık olması açısından eseri üç bölüme ayırıp bu bölümleri parantez içinde başlık kullanacağız.

¹²⁴ Bkz. Şeyh Mahmud ez-Zokaydî, *ed-Dâ' ve 'd-Devâ'* el yazma, m. 1929, s. 1.

¹²⁵ Bkz. s. 2.

2.3. Eserin Referansları

Bir eser araştırma konusu olduğu zaman, eserin referansları hakkında verilecek bilgiler yapılan çalışmanın da önemini artıracaktır.

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin *ed-Dâ' ve 'd-Devâ'* adlı eserini yazarken istifa ettiği kaynaklar hakkında şunları söyleyebiliriz.

Şeyh Mahmud, birçok yazma eserde olduğu gibi eserinin kaynaklar hakkında bazı atıflar haricinde bilgi vermemektedir. Ancak eser incelendiğinde, müellifin yararlandığı kaynaklar ortaya çıkabilmektedir. Şeyh Mahmud'un kullanmış olduğu kaynaklar genel olarak; Mezhepler ile alakalı yazılmış fırak ve makalat türü eserler, tarih, hadis ve siyer kitaplarıdır. Eser ayrıca müellifin bizzat şahit olduğu veya duyduğu birtakım tarihi bilgileri ve sosyal olayları da ihtiva etmektedir.

Şeyh Mahmud, Hz. Muhammed (s.a.s) ve sonraki ilk iki halife döneminin siyasi ve sosyal hayatları ile ilgili bilgileri siyer ve hadis kitaplarından aldığı anlaşılmaktadır.

Şeyh Mahmud, şii fırakalar hakkında verdiği bilgileri Abdulkâhir Tâhir b. Muhammed el-Bağdadî'nin (429/1037), el-Fark Beyne'l-Fırak kitabından, Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani'nin el-Milel ve'n-Nihâl adlı eserinden ve Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî'nin Makalatu'l- İslamiyyin ve'htilafu'l-Musallin adlı eserinden aldığı anlaşılmaktadır. Müellif Anadolu Alevileri hakkındaki bazı inançlarını aktarırken ise tarihçi Mehmet Arif Bey'in Bin Bir Hadis adlı kitabına atıflar yapmaktadır.

Şeyh Mahmud'un tarih kısmındaki Abbasi döneminde meydana gelen tarihi vakaları aktarırken; İslam tarihçilerinden İbnü'l-Esir'in olarak tanınan İzuddin Ebû'l- Hasan Ali b. Muhammed b. Abdulkerim el-Cezerî'nin el-Kamil fi't-Tarih ve Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî'nin Tarih'ül-Umem ve'l-Mülük adlı eserinden faydalandığı anlaşılmaktadır.

Şeyh Mahmud'un eserinde büyük bir kısmı oluşturan Anadolu inançları ve doğudaki aşiretler ile ilgili bilgileri ise bizzat şahit olduğu veya duyduğu olaylardan ibarettir.

2.4. Eserin Mahiyeti

2.4.1. Hz. Peygamber ve İlk İki Halife Dönemi

Bu bölümde İslam dininin doğuşu ile beraber, Hz. Peygamber (s.a.s), ilk iki halife olan Hz. Ebubekir (r.a) ve Hz. Ömer (r.a) dönemini kapsayan ideal toplumdan bahsedilmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s) İslamiyet'e davet yöntemi ve bu yöntemin etkileyciliği hakkında bilgi verilmektedir. Bu dönemdeki İslam'ı tebliğ yöntemine dikkat çeken Şeyh Mahmud; tebliğin, hurafelerden uzak, akla uygun delillerle, adalet ve hakkaniyete riayet edilerek ve yumuşak bir dil ile yapıldığını belirtmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in sahabelere öğrettiği bu yöntem ile İslamiyet'in kısa bir zaman diliminde geniş bir coğrafyaya hızlı bir şekilde yayıldığı belirtilmektedir.¹²⁶

¹²⁶ Bkz. s. 1, 2.

Şeyh Mahmud, İslam dininin adalet kavramına, insan haklarına ve kadınların sosyal hayattaki statülerine verdiği değeri belirtmektedir.¹²⁷ Hz. Muhammed (s.a.s) vefat ettikten sonra da İslami yöntemlere tamamen uyulduğunu, müslümanların birlikteliklerini koruduklarını, bu nedenle İslamiyet'in gün be gün/sürekli artmaya devam ettiğini belirtmektedir. Şeyh Mahmud'a göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatının ardından tam olarak vuzuha kavuşmayan bazı meselelerde farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Ancak hiç kimse, başkasını kendi fikrine uymaya zorlamamış, şiddete başvurmamıştır. Hz. Muhammed (s.a.s) vefat ettikten sonra gerek Hz. Ebubekir (r.a) gerekse Hz. Ömer (r.a) dönemlerinde yapılan icraatlardan bahsedilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hayatta olmadığı, bu dönem idarecileri, toplumu nasıl bir yönetim anlayışını sergilemeleri gerektiği hakkında bizlere fikir vermektedir. Şeyh Mahmud bu dönemde şu tespitte bulunmaktadır: Bu dönemde İslam hükümleri; amir-memur, zengin-fakir, uzak-yakın fark gözetilmeden herkese aynı şekilde ve eşit mesafede olan, adil bir yönetim uygulanmaktaydı. Hilafet makamı herkesin biatı ile sabit olmaktaydı. Halifenin yanında İslam hükümlerini iyi bilen büyük âlimler vardı. Bunlar istişare ile kararlar alıp, görüşlerinde istibdat etmezlerdi. İnsanlar, halifeye her durumda ulaşip şikâyetlerini dile getirebiliyorlardı.¹²⁸ İslamiyet'in bu sistemi sayesinde, Hicaz bölgesindeki insanlar, cehalet fık ve diğer kötülükleri terk edip İslamiyet'i seçti ve rahat bir yaşama kavuştu. Bu durum, Hz. Osman (r.a)'ın hilafetinin bir kısmına kadar devam etti. Bu dönemde Müslümanlar arasında içtihat yapabilecek Ömer, Ali, Selman-i Farisi, İbn Abbas, Ebu Hureyre, Zeyd b. Faris, Aişe b. Sıddık gibi kişiler bulunmaktaydı.¹²⁹ Bunlar toplanır, kararlar alırdı. Müctehid olmayan diğer bireyler ise, istediği müctehide tabi olurdu. Herhangi bir konu ihtilafı kaldığında ise müctehidler toplanır, herhangi bir baskı altında kalmadan fikirlerini açıklarlardı. Böyle bir durumda kimse diğerine gülmez ve başka düşüncedeki kişiyi aşağılamazdı. Aksine Kur'an ve sünnet çerçevesinde hep birlikte hak olanı tespit etmeye çalışırlardı. Bu durum, o dönemdeki özgürlüğün göstergesi olması açısından, son derece önemlidir.¹³⁰

Yine bu dönemde her bir kişi ehil olduğu konuda görev alıyordu.¹³¹ Bu dönemde Kayser ve Kısralar'ın uyguladıkları zulümler, insanları bıktırmıştı. İslamiyet'in bu bölgelere gelip güzel ahlak, hüsnü muamele ve adalet ile davranmalarından dolayı İslam askerleri gittikleri yerlerde, insanların tevaccühü ile karşılaşılıyordu. Böylece insanlar, İslam egemenliğini talep edip hızla müslüman oluyorlardı.¹³² İslamiyet'in mutlak adaleti, insanlar arasındaki eşitliği, kadınlara verdiği değeri¹³³ ve güzel ahlakı ile İslamiyet hızla yayılıyordu.¹³⁴

¹²⁷ Bkz. (Veda Haccı) s. 1, 2.

¹²⁸ Bkz. s. 2.

¹²⁹ Bkz. s. 3.

¹³⁰ Bkz. s. 3.

¹³¹ Nitekim Hz. Peygamber, Usame (r.a)'ye yaşı küçük olmasına rağmen savaş konusundaki maharetinden dolayı savaş kumandanı olarak tayin etti. Hz. Ebubekir (r.a)'ın hilafeti döneminde, adli ve mali işler Hz. Ömer (r.a)'e, savaş işleri ise Hz. Ali (r.a)'ye teslim edilmişti. Bkz. s. 3.

¹³² Bkz. s. 3, 4.

¹³³ Hz. Peygamber'in kadına verdiği değer ve toplumda üstlendikleri görevlere de değinilmiştir. Nitekim müctehidlerden birisi de Hz. Aişe'dir. Hz. Peygamber, kadınlara da hüsnü muamele ile yaklaşılmasını vasiyet etmiş; haklarının gözetilmesini emretmiştir. O dönemde kadınlar da dini eğitim almaya çalışmışlardır. Nitekim

Şeyh Mahmud, müslümanların Hz. Muhammed (s.a.s) döneminde ve sonraki ilk dönemdeki ahlakları, kişilikleri ve ideal toplum olan İslam toplumunu oluşturan sahabelerin karakterleri hakkında bilgi vermektedir.¹³⁵

Şeyh Mahmud daha sonra Hz. Ömer (r.a) tarafından yapılan faaliyetlerden bahsetmektedir. Hz. Ebubekir (r.a)'in hilafeti döneminde Hz. Ömer (r.a)'in başkanlığında bir meclisin olduğunu, bu mecliste şer'i hükümlerin tüm insanlara aynı şekilde uygulandığını¹³⁶, hakların iadesi konusunda müslim ve gayr-i müslim ayrımı gözetilmediğini ifade etmektedir.¹³⁷ Hz. Ömer (r.a)'in hilafeti döneminde, İslam birliği sağlanarak mutlak adaletin hâkim olduğunu ve cahiliye döneminden kalan hurafelerin tamamen ortadan kaldırıldığını, şayet hilafet süresi daha da uzamış olsaydı, tüm kötülükleri ortadan kaldıracağını ifade etmektedir. Daha sonra, Hz. Ömer (r.a)'in hilafet seçimini sahabeler arasında şuraya bıraktığını, bu şuraya oğlunu dâhil etmediğini ifade etmektedir. Bu şekilde yaşayan ve yönetilen İslam toplumu; ahlaklı, güvenilir, ilimle meşgul olan, adaletten ayrılmayan, eşitliğin sağlandığı ve şuurlu bireylerden oluşmuştur.¹³⁸

2.4.2. “ ed-Dâ’ ” İslam Dünyasında Mevcut Hastalıklar ve Sebepleri

2.4.2.1. Emevilerin İktidar Dönemi ve Bunun Olumsuz Etkileri

Şeyh Mahmud, ideal yönetim anlayışının üçüncü halife Hz. Osman dönemine kadar devam ettiğini, hatta kendi döneminin bir kısmına kadar sürdüğünü söylemekte;¹³⁹ ancak daha sonra durumun değiştiğine vurgu yapmaktadır. Bunun gerekçesini ise, halifenin gerektiği şekilde icraatlarda bulunup adilane davranmasına rağmen akrabasına düşkün bir karaktere sahip olmasına bağlamaktadır.¹⁴⁰ Hz. Osman (a.s)'ın mensubu olduğu Emeviler, onun hilafeti döneminde birçok görevlere ve yöneticilik makamlarına geldiğini, bunun yanı sıra diğer sahabe ve çocuklarının bu görevlerden mahrum bırakıldığını, bu nedenle halifeye karşı nefret meydana geldiği belirtilmektedir. Şeyh Mahmud, Emevilerin, Hz. Osman (a.s)'ın hilafetini

---

İbn Abbas'ın öğrencileri arasında bir grup kadın da vardı. Yine kadınlar savaşa katılmakta, hatta bunlardan bir kısmı bizzat savaşmaktaydı. Hz. Ebu Bekir döneminde Müseylemetü'l-Kezzâb'la savaşta yer alan Nuseybet'e buna örnek olarak verilebilir. Diğer bir kısmı ise yaralıları tedavi etmişlerdir. Diğer bir kısmı ise cahiliye döneminden kalma bir gelenek olarak savaşçıları cesaretlendirmek ve motive etmek için şiirler okumuşlardır. Bkz. s. 4, 5.

¹³⁴ Bkz. S.5.

¹³⁵ Bu dönemde, ilme önem veren ve takvalı İslam âlimlerinin olduğu, yöneticilerin adaletli, Müslümanların son derece çalışkan ve tedbirli oldukları, insanlar arasında sıkı bir din kardeşliğinin olduğu ifade edilmektedir. İnsanlar hakkında kötü düşünmenin haram sayıldığı, komşu ve din kardeşliği konusunda gayet güzel muamele edildiği, insanların birbirine zarar vermediği ve bu durumlara riayet etmek için yoğun bir çaba sarf ettikleri ifade edilmektedir. Hoşgörünün dinde çok önemli olduğu, Müslümanların güzel ahlaklı oldukları, ibadetlerinde orta yolu takip ettikleri, çalışkan ve temizliğe önem verdikleri belirtilmektedir. İdarecilere sadece iyi durumlarda riayet edildiği, âlimlere ve ilme önem verildiğini, helal ve haram konusunda gayet titiz davranıldığı belirtilmektedir. Yine Müslümanların iktisada, spor yapmaya ve sevgi ile saygıya uydukları ifade edilmektedir. Bkz. s. 6-7-9-10-11.

¹³⁶ Nitekim Hz. Ali (r.a) ile Yahudi hasmı Şer'i hükmü bilmek için mahkemeye gitmişlerdi. Bkz. s.2.

¹³⁷ Bkz. s. 2.

¹³⁸ Bkz. s. 11.

¹³⁹ Bkz. s. 5, 11, 12.

¹⁴⁰ Nitekim Hz. Muhammed (s.a.s) döneminde çirkin fiillerinden dolayı Medine-i Münevvere'den kovulan ve ilk iki halife döneminde de geri getirilmesine karşı çıkılan Mervan, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde geri getirilmiş, hatta genel vezirlik makamında görev almış ve hilafetim tüm işlerini elinde bulundurmuştur. Bkz. s. 12.

fırsat görüp kendilerinin ülkeyi yönetmeye kalkıştığını, bunu yaparken baskı/istibdat, ayrımcılık ve zulüm yaparak milliyetçilik duygularını ön planda tuttıklarını belirtmektedir. Emevilerin bu yönetimi karşısında halk ise hilafet makamından umutsuzluğa düştüklerini, hatta nefret eder hale geldiklerini ifade etmektedir. Nitekim yapılan zulümlere karşı bu makama yapılan şikâyetlerin sonuçsuz kalması, insanları böyle bir duruma sürüklemekte olduğunu, böylece birlik ve beraberlik düşüncesi azalıp düşmanlık artmakta, mükemmeliyete doğru giden İslam toplumunun geriye doğru gitmesine sebep olduğunu belirtmektedir. Şeyh Mahmud, bu duruma sebep olan Emevilerin tasvirini şöyle ifade etmektedir:

*“Cahiliye döneminde Kureyşlilerin ileri gelen ailesi olan Emeviler, İslamiyet’in gelişi ile bu sıfatlarını yitirdikleri, fakat böyle bir konuma gelmek için fırsat kolladıkları, Hz. Osman (r.a) döneminde bu fırsatı yakalayıp halifeden habersiz olarak akrabalarını yöneticiliklere atadıkları, kendi aileleri dışındakileri aşağılayan, baskıcı bir yapıya sahip olduklarını ve akrabalık bağından başka bir şey gözetmedikleri belirtmektedir.”*¹⁴¹

Şeyh Mahmud, Emevi yönetiminin ırk ayırımını yaptığını, arap milliyetçiliğini ön planda tuttuğunu, arap olmayanlara köle muamelesi yapıldığını, araplar arasında da akrabalık derecelerine göre muamelede bulunduğunu ifade edilmektedir. Bu durumun İslamiyet’le hiçbir şekilde örtüşmediği, zira İslamiyet’in diğer tüm bağları ortadan kaldırıp ve yerine yalnız İslam bağı bıraktığı belirtmektedir.¹⁴²

2.4.2.2. Farşlıların İslam ile Hesaplaşma Mücadelesi

Emeviler, İslamiyet’in emrettiği adalet, İslam kardeşliği, fikir hürriyeti, hakkaniyet, iyi muamele ile güzel ahlakın aksine zulüm, baskı, milliyetçilik ve ayrımcılık içeren yönetim sergilemelerinden dolayı, İslam dinini yeni kabul etmiş olan bazı toplumları bu dinden soğutmuş ve eski dinlerine özlem duyar hale getirmiştir. Şeyh Mahmud, bunlardan bir kısmını, eski dinlerini unutmamalarına karşın siyasi bir garez olmayıp inançlarını İslam kisvesi altında yaşatanlar olarak tanıtmıştır. Bunların Hz. Ömer (r.a) döneminde, gördükleri iyi muamele ve adaletten dolayı İslam dinini kabul ettiklerini, yalnız eski inançlarını da tamamen unutmadıklarını ifade etmektedir.¹⁴³ Şeyh Mahmud, siyasi garezleri olup İslam ile hesaplaşmak isteyen Farşlıları art niyetli olarak zikretmiştir. Şeyh Mahmud’a göre, Emeviler döneminde uygulanan baskı ve zulüm, yeni müslüman olan toplumlar üzerinde olumsuz etki yapmış ve onları eski inançlarına dönmeye yöneltmiştir. Emevilerin uyguladığı bu adaletsiz yönetim sonucunda eski dinlerini unutmayan Farşlılar, hem eski inançlarına hem de önceki yönetimleri olan Kısralar’a özlemleri artmıştır. İslam yönetimine doğrudan güçleri yetmeyen Farşlılar, farklı bir taklit ile arapları halifeye karşı kışkırtmış, onların kalplerine vesveseler sokarak isyan etmeye teşvik etmiştir. Şeyh Mahmud, bu vesveseleri çıkaranların başında müslüman gibi görünüp gerçekte mecusi ve İslam düşmanı olan Abdullah b. Sebe’den¹⁴⁴ bahsetmektedir. Ona göre Abdullah b. Sebe,¹⁴⁵ müslümanlar arasında sapık telkinlerde

¹⁴¹ Bkz. s. 12.

¹⁴² Bkz. s. 12.

¹⁴³ Bkz. s. 12.

¹⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Fiğlalı Ethem Ruhi, *DiA*, İstanbul 1988, c. I, s.133-134.

¹⁴⁵ Şeyh Mahmud’a göre gizli bir İslam düşmanı ve münafık olan Abdullah b. Sebe, Irak ve Mısır’ı dolaşarak Arapların arasında zehir yaymış; çeşitli şehirlerde örgütlenerek bu amacına ulaşmıştır. Bkz. s. 14.

bulunmakta, onların kalplerine vesveseler sokmaktadır. Şeyh Mahmud'a göre, halife Hz. Osman (r.a)'a karşı isyana sebebiyet verip kin ve düşmanlığa yol açan ve onun şehit edilmesinde hazır bulunan, Hz. Ali (r.a)'nin ile Hz. Hüseyin (r.a)'in şehit edilmesinde ve Hz. Hasan (r.a)'ın zehirletilmesine sebep olan Abdullah b. Sebe'dir. Ayrıca Eski Fars hurafelerini İslam'a sokan, Ehl-i Beyt sevgisini birinci rükün sayıp, bunlara düşmanlık yapanları kâfir saymak sureti ile kanlarının dökülmesi gerektiğini telkin eden, tüm bu sinsî oyunların başrolünde oynayan, İslam otoritesini kırıp saltanatı tekrar Farşlılara vermek isteyen, müslümanlardan Kadisiye Savaşı'nın intikamını almak isteyen, tüm bunları alet eden bir İslam düşmanı Abdullah b. Sebe'dir. Şeyh Mahmud, tüm bu olaylara sebep olan ise, Emevilerin baskı ve zulümlerinin olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁶

Şeyh Mahmud, İslam inancına giren hurafelerin sebebi olarak, fetihlerle beraber müslümanların İran, Hint ve Eski Yunan inançlarına sahip insanlarla olan ilişkilerinin sebep olduğunu belirtmektedir. Bu ifadesiyle fırkalaşmada sebep olan kültür ve medeniyetlerin oluşan etkileşim sonucu, iletişimden kaynaklanan etkiden bahsetmesi dikkat çekicidir.¹⁴⁷

Şeyh Mahmud, Farşların eski inançlarını ihya etmek için Emevilere karşı mücadele ettiklerini, neticede Emevilerin yıkılışında etkili olduklarını zikretmektedir. Farşların, müslümanlar arasında fitne çıkardıkları, Emevilere karşı Abbasileri desteklediklerini ve bunların neticesinde vezirlik makamını ele geçirerek bu makamdan istifade ettiklerini ifade etmektedir.¹⁴⁸ Abbasi Devleti'nde Bermekilerin uzun süren önemli görevleri ve vezirlikleri, Abbasi Halifesi Harun Reşit döneminde, zengin olup tüm ülkeye hâkim oldukları ve Harun Reşid'in bu nedenle tehlikeli oldukları düşüncesiyle kendilerine son verdiği belirtmektedir.¹⁴⁹ Halife Mu'tasım döneminde ise Abbasiler Devleti'nde resmi görevlerde İranlıların yerine Türkleri yönetimde görevlendirip kendilerine valilikler verildiği ifade etmektedir.¹⁵⁰

Şeyh Mahmud, tarih boyunca Farşlılar tarafından birçok devlet kurulduğunu, bunlardan: Tahiriler, Safeviler, Samaniler, Saciyeler, Zeyyadiler ve Büveyhoğulları devletlerini zikretmektedir. Bunlar içinde Büveyhoğulları güçlü bir devlet olduğunu ifade eden Şeyh Mahmud, Büveyhoğullarını ortadan kaldırdığı için Büyük Selçuklu Devleti'nden övgüyle bahsetmektedir. Şeyh Mahmud, Selçukluların Büveyhoğullarını ortadan kaldırması, İranlıların eski inançlarını ihya edememesi ve yeniden hâkimiyetlerine kavuşmamasına sebep olduğunu ifade etmektedir.¹⁵¹

¹⁴⁶ Bkz. s. 13, 14.

¹⁴⁷ Bkz. s. 14.

¹⁴⁸ Bkz. s. 15.

¹⁴⁹ Halife Harun Reşit ve oğlu Emin'in döneminde amaçları anlaşılan ve devlet kademelerinde görev verilmeyen İranlılar, Halife Emin'in ölümüne sebep olan aslen mecusi ve sonra şii-alevi fırkasına katılan İranlı Fazl b. Sehl er-Rehşi, Tahir b. Hüseyin komutasında bir ordu hazırlayıp hilafet merkezi olan Bağdat'a gönderdi. Halife Emin'i öldürüp Me'mun'un halife olmasını sağladı. Halife Me'mun ise Alevi-Şiileri sevmekte, aralarına katılmakta, hatta şii-alevi olan Ali b. Musa er-Rıdâ'yı veliyaht ilan edip Abbasi'lerin sembolü olan siyah rengi terk edip alevilerin sembolü olan yeşil rengi sembol edinildi. Halife Mu'tasım döneminde ise İranlılar tekrar tasfiye edilmiştir.

¹⁵⁰ Bkz. s. 16.

¹⁵¹ Bkz. s. 16.

Şeyh Mahmud, Türklerin önceleri selim fikirli ve sağlam bir inanca sahip olduklarını, ancak İranlılarla münasebetleri sonucu, Türklerin de inançlarına hurafelerin girdiğini ve İranlıların nifaklarından payidar olduklarını belirtmektedir. İranlıların amaçlarını gerçekleştirmek isteyen ve saltanatı İran'a getirenler arasında, (Şah) İsmail Safevi, Şah Tahmasp, Şah Abbas ve Nadir Şah olduklarını, bunların amaçlarına ulaştıklarını, bunu da çeşitli desiselerle ve müslümanlar arasına tefrikalar sokarak gerçekleştirdiklerini iddia etmektedir. Şeyh Mahmud, İslam dinindeki hurafelerin İranlılar tarafından sokulduğunu ve amaçlarının mübizan saltanatını geri getirmek, Kadisiye Savaşı'nın intikamını almak ve eski inançlarını canlandırmak için olduğunu ifade etmektedir.¹⁵²

Şeyh Mahmud, İran-Sasani devletinin dini duygular ile kurulduğunu, eski inançlarını ve hâkimiyetlerine kavuşmak için cahil müslümanları kandırıp kalplerine çeşitli vesveseler soktukları, imamet meselesini en önemli unsur haline getirip merkeze aldıklarını, onlara göre yöneticiliğin babadan oğla geçtiğini ifade etmektedir. Daha sonra bu özelliklerin hepsinin eski inançlarındaki hurafelerde bulunduğunu belirtmektedir.¹⁵³

Şeyh Mahmud, İranlıların baskıcı yönetimlerinin benzeri, Roma'nın egemenliğinde bulunmuş olan ve onların zulmünden etkilenen Mısır ve Suriye'de de yaşandığını, Hz. Ali (r.a) ile Muaviye (r.a) arasında yaşanan Hakem Olayı'nın, İranlıların hurafeleri ile Suriyelilerin entrikalarının sonucu olduğunu iddia etmektedir.¹⁵⁴

Şeyh Mahmud'a göre, Farslıların itikadı alandaki faaliyetleri söz konusudur. Buna göre Farslılar, cahil müslümanların zihinlerini bozmak için bir takım teşebbüslere girişmiş; bu hususta özellikle imamet meselesini gündeme getirmişlerdir.¹⁵⁵ Şeyh Mahmud, Emevilerin yıkılmasında ve Abbasilerin kurulmasında etkili olan İranlılar, özellikle vezir Ebu Müslim el-Horasani döneminde, imamet meselesini kabul etmedikleri için çok sayıda müslümanın katledildiği¹⁵⁶, İranlıların eski inançlarında olduğu gibi yönetimin başındaki şahsı tanrılaşma yoluna gittiklerini ifade etmektedir.¹⁵⁷ Ebu Müslim el-Horasani etrafında gelişen ve Abbasiler hakkında aşırı fikirler ileri süren Ravendiler¹⁵⁸, Zerdüştlüğü¹⁵⁹ yeniden diriltmeye çalışan, tenasüh ve hulul fikirlerine inanan Mukanna'¹⁶⁰ ve taraftarları, ahlaksızca bir takım öğretilere

¹⁵² Bkz. s. 16.

¹⁵³ Bkz. s. 17.

¹⁵⁴ Bkz. s. 17.

¹⁵⁵ Bkz. s. 18.

¹⁵⁶ Nitekim Şeyh Mahmud, tarihçi İbnü'l-Esir el-Cezerî'nin bildirdiğine göre, şüphe üzerine altı yüz bin müslümanın katledildiğini söylemektedir.

¹⁵⁷ Nitekim bir gün Ravent Şehrinde Abbasi halifesi Mansur'a; "Hüdavende ma" (Rabbimiz) dediler. İmamı kendi inançların tanrılaştırdılar. Hatta Mansur'dan önce Ebu Müslim için ulûhiyet (tanrılık) iddiasında bulundular.

¹⁵⁸ Bkz. Bağdâdî, Abdulkâhir Tâhir b. Muhammed (429/1037), *el-Fark Beyne'l-Fırak*, thk. İbrahim Ramazan, Beyrut 1997

¹⁵⁹ Daha geniş bilgi için bkz. eş-Şehristanî Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Dâr İbn Hazm Matbaası, Beyrut 2005. s. 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168.

¹⁶⁰ Nitekim Mukanaa' şöyle diyordu: "Allah önce Âdem'de sonra Nuh'ta daha sonra İbrahim'de sonra Musa ve sonra Muhammed'te daha sonra Ali'de, sonra oğlu Muhammed b. Hanefiyye'de tecelli etti. Aynı şekilde Ebu Müslim ve Mukanna''da tecelli etti." diyordu. Bkz. s. 18.

sahip Mazdek inancını¹⁶¹ diriltmeye çalışan Zındıklar ve yine her türlü cinsel ilişkiyi mübah sayan İbahiler¹⁶² hep İran kökenli inanışlardan neşet etmiştir.¹⁶³

Şeyh Mahmud daha sonra, Emevi yöneticilerini yapmış oldukları zulüm özellikle İran müslümanları olmak üzere tüm müslümanların kalplerini yaraladığını, onları atalarının dinlerine yönlendirdiğini, buna ilk yeltenen kişinin Abdullah b. Sebe ve daha sonra imamet meselesini en önemli mesele yapan tüm şii fırkalarının olduğunu ifade eder.

Şeyh Mahmud, şii fırkalardan öncelikle Caferiyye'den bahseder ve bu kolun Ehl-i Sünnete en yakın mezhep olduğunu ifade eder. Sonra İmamiyye fırkasından söz eder. Bu fırkayı el-İsnâ Aşeriyye olarak da adlandırıldığını belirtir ve bu fırkanın mensuplarının Ehl-i Sünnete büyük bir kin ve düşmanlık beslediklerini, Hz. Ali (r.a)'yi ilk üç halifeden üstün tutup hilafetin Hz. Ali ve ondan sonra çocuklarına ait olduğunu, ilk üç halifeyi gasıp olarak nitelendirdiklerini ifade eder.¹⁶⁴ On iki imam inançlarından bahseden müellif, bu fırkanın son imam olan on ikinci imamı beklediklerini, o geldiği zaman yeryüzünü adaletle dolduracağını, bu inançlarının eski İran inancındaki Hürmüz¹⁶⁵ hakkındaki görüşlerine benzediğini ifade etmektedir. Daha sonra on iki imamın ismini ve bu fırkada bulunan Gaybetü'l-Kübra ve Gaybetü's-Sügra zaman dilimlerini zikreden Şeyh Mahmud, bu fırkanın inançlarının akıl ile bağdaşmadığını ifade etmektedir. İmamiyye fırkasının kendi inançları doğrultusunda birçok uydurma hadis uydurduklarını dile getirmektedir. Şeyh Mahmud, imamet meselesinin İslam birliğine büyük bir darbe vurduğunu belirterek bu meselenin verdiği zarara dikkat çekmektedir.

İslam dinine bu fırkaların tenasüh/reenkarnasyon ve mütecessim/cisimleşmiş gibi bozuk inançlarını soktuklarını, bu inançların eski Yunan inancındaki Mitra ve Hıristiyanlıktaki İsa hakkındaki inançlarına benzediğini ifade etmektedir.¹⁶⁶

Kermatilerin¹⁶⁷ hurafelerinden bahseden Şeyh Mahmud, bunların zengin olmak için yerler inşa ettiğini, Allah'ın değer vermediği bu yerlerde velilerin yattığını söyleyip cahil insanları buraya yönlendirdikleri, özellikle kadınlar olmak üzere buraya akın edenlerin kurbanlar ve adaklar adadığını, yine insanları korkutmak veya sevindirmek için kitaplarında uydurma hadisler yazdıklarını ifade etmektedir.¹⁶⁸

Şeyh Mahmud, daha sonra şii gulat fırkalarından bahsederek, diğer dinlerin hurafelerini en fazla İslam dinine sokan Benan b. Sem'an'ın olduğunu, Ali'nin tanrılığına inanan Ulhaiyye fırkası, Allah'ın şekil ve hakikatini araştıran Muğiriyye fırkası, Ebu Mansur el-Iclî tarafından imamet meselesi hakkındaki aşırı görüşler savunan Mansuriyye fırkası,

¹⁶¹ Daha geniş bilgi için bkz. eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s.172.

¹⁶² İbahiler uzun süren çirkin faaliyetlerine ve zulümlerine, Abbasi halifesi Mu'tasın b. Reşit döneminde, Türk asıllı komutan olan Avşin komutasındaki ordu ile onları ortadan kaldırmıştır. Bkz. s. 18.

¹⁶³ Bkz. s. 17, 18.

¹⁶⁴ Nitekim onlara göre Kur'an ayetlerinin bir kısmı Hz. Ali'nin faziletlerine dair olduğunu ve bu ayetlerin Hz. Osman tarafından çıkartılıp yakıldığını, bu sûrelerin bir kısmının mushaflarında yazdıklarını belirtir. Bkz. s. 19.

¹⁶⁵ Daha geniş bilgi için bkz. eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 210.

¹⁶⁶ Bkz. s. 19, 20.

¹⁶⁷ Daha geniş bilgi için bkz. eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s.71.

¹⁶⁸ Bkz. s. 20.

tenasüh inancına inanan ve imam ile peygamberlerin ilahlığına inanan Hattabiye fırkası, tanrının ceset olduğunu iddia eden Hişamiyye fırkası, yine tanrının ceset olduğunu iddia eden Hakemiyye fırkası, tanrının melekler tarafından arşın üzerinde taşındığını iddia eden Yunusiyye fırkası, yaratıcılığı Hz. Muhammed ve Hz. Ali'ye isnat eden Mufavvada fırkası, Allah'ın ceset ve insan şeklinde olduğunu iddia eden Müşebbihe fırkası, Allah'ın yeryüzünde güneş gibi görüldüğünü iddia eden Müşebbihe-Kerramiye fırkası, Kur'an'ın Bâtını manasının olduğunu ve asıl maksadın bu mana olduğunu iddia eden Batıniyye fırkası ve Bâtını firkalardan olan İsmailiyye firkaları hakkında bilgi vermektedir. Şeyh Mahmud özellikle Bâtınilik ve İsmaililik firkaları üzerinde durup bu firkalar hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.¹⁶⁹

Şeyh Mahmud, Bâtınilik¹⁷⁰ firkasından bahsederek kurucusunun ğurabi mecusileden Abdullah b. Meymun el-Kaddah olduğunu, müslümanların yönetiminden kurtulmak için kendi inançlarını İslam dini kisvesi altında müslümanlara dayatarak onları da kendi inançlarına inandırıp yönetimi ele geçirebileceğini ifade etmektedir. Bu şahsın Yunan felsefesini, Sabî inancını, Zerdüşt hurafelerini İslam dinine soktuğunu, bu düşüncenin felsefecilerin imamet fikri ve şianın imamet fikrine, hıristiyanların İsa hakkındaki görüşlerine ve yahudilerin Farklit hakkındaki görüşlerine uyduğunu belirtmektedir. Bu inanç sahipleri, Kur'an'ın kabuğu sayılan zahiri manası ve özünü teşkil eden Bâtını manasının olduğunu iddia ederler. Abdullah b. Maymun el-Kaddah, inancına uygun olduğu için kendisini İsmaili olarak tanıttığını ifade etmektedir.¹⁷¹

Şeyh Mahmud, daha sonra Bâtını firkalardan İsmailiyye fırkasına geçerek kurucusunun Humus'a bağlı Selemiye köyünden Muhammed el-Habib olduğunu belirtmektedir. Bu firkanın imametin Cafer Sadık'ın (148/765) oğlu İsmail'in soyunda devam ettiğine inanan bu kesim olduğunu, bunların felsefi izahatlarla dini yorumlamaya çalıştıklarını ifade etmektedir. Bâtını İsmaililerin akıl mertebesine ulaşanların üzerlerinden şer'i tekliflerin kalktığına ve her şeyin mübah olduğuna inandıklarını ifade etmektedir.¹⁷² Müellif daha sonra Bâtını-İsmaililerin amaçları hakkında bilgi vererek, bunlardan bir kısmının amacının mutlak inkâr, bir kısmının Ehl-i Beyt sevgisi, bir kısmının yöneticilerin zulmünden kurtulmak, bir kısmının milliyetçilik fikirlerinden dolayı ve bir kısmının cehaletten dolayı böyle bir fikre sahip olduğunu ifade eder. Şeyh Mahmud, Bâtını-İsmaililiğin, kısa zaman içinde dailer tarafından Afrika, İran, Irak ve Basra'da yayıldığını ifade etmektedir.¹⁷³

Irak'taki Bâtını faaliyetlerinden söz eden Şeyh Mahmud, faaliyetlerin merkezi Kûfe'deki Darü'l-Hicr Kalesi olduğunu, Irak halkının başındaki yöneticilerin zulmü ve bazılarının nefsi arzuları nedeniyle bu inancın kısa zamanda burada yayıldığını belirtmektedir. Hüseyin el-Ahvazi'nin inancı yaydığını sonrasında halefi Hamdan el-Arvetî bu inancı yaymak adına zulüm yapıp birçok savaşlar düzenlediği, bu inanca girmeyenlerin kanının helal

¹⁶⁹ Bkz. 20, 21, 22, 23.

¹⁷⁰ Daha geniş bilgi için bkz. İlhan Avni, "Bâtınıye" DİA, c. V, İstanbul, 1992.

¹⁷¹ Bkz. s. 22.

¹⁷² Nitekim bu inanca göre, ibadetlerin avam tabakası için geçerli olduğunu, insan kâmil akıl mertebesine ulaşınca, tüm şer'i tekliflerden muaf olduğunu ifade ederler. Bkz. s. 24.

¹⁷³ Bkz. s. 24, 25.

sayıldığı belirtilmektedir. Halife Mu'tasım'ın bunları yendiğini ancak fitne ateşinin sönmeyeceğini nitekim Bahreyn'de ortaya çıkan Ebu Sait el-Cebani el-Kırmiti (293/905) ile daha fazla başarılı olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁴

Şeyh Mahmud, Ebu Said'in oğlu Ebu Tahir döneminde, müslümanların büyük bir baskı ve korku yaşadıkları, kendisi de Hülagü ve Cengizhan gibi şehirleri yakıp yıktığını, insanları zalimce öldürdüğünü, bu yüzden insanların kalbinde büyük bir korku meydana getirdiğini, İslam ordularının bunlara karşı defalarca yenildiğini ifade etmektedir. Bu şahıs, 317/929 tarihinde, Mekke'ye yönelip tüm halkını öldürdüğünü, Harem-i Şerif'i yıkıp içindekilere el koyduğunu, Haceri'l-Esved'i yerinden çıkarıp götürdüğünü¹⁷⁵, bu savaşların on beş yıl sürdüğünü, güçleri kırıldıktan sonra sona erdiğini ancak ettikleri tohumların İslam dünyasına büyük zarar verdiğini ifade etmektedir.¹⁷⁶

İran'daki Bâtınilerden Haşşaşinlerin faaliyetlerine değinen Şeyh Mahmud, bunların faaliyetlerinin Irak'taki faaliyetlerden daha şiddetli ve dehşetli olduğunu, burada Hasan Sabbah'ın İsmaili inancı sürdürmek için kurduğu Haşşaşinler ve iki yüz sene devam eden terörist faaliyetlerinden bahsetmektedir.¹⁷⁷ Hasan Sabbah'ı¹⁷⁸ âlim ve zeki olarak tanıtan Şeyh Mahmud, hayatından belli kesitler vererek tek amacının yönetimi Türklerden alıp Vezir Nizamü'l-Mülk'ü görevden attırmak olduğunu, bu amaçla çeşitli planlar yaptığını, sonra Kazvin bölgesindeki Alamut Kalesi'ne gittiğini ifade etmektedir. Hasan Sabbah, burada hâkimiyetini sağladıktan sonra bu kalede bulunan herkesin Mısır'daki İsmaili halife Mustansır el-Alevi'ye biat etmelerini sağladıktan sonra hâkimiyet alanını genişlettiğini, Hasan Sabbah'a inanılmayacak kadar itaat eden fedailerinden söz etmektedir.¹⁷⁹ Şeyh Mahmud, Hasan Sabbah'ın adamlarını çeşitli görevler için sınıflara ayırdığını¹⁸⁰, bunlardan fedailer gurubunun çekinmeden her emri yerine getirdiğini, bu kişilere cenneti¹⁸¹ vaat ettiğini ifade etmektedir. Hasan Sabbah ve sonra halefleri¹⁸² birçok terörist faaliyetler düzenledikleri, İslam dünyasında bulunan birçok yönetici ve ileri gelenlerin Nizamülmülk, Ebu Nasr, Müsterşid ve daha birçok kişinin Haşşaşinler tarafından öldürüldüğünü ifade etmektedir. Bu dönemde Selçukluların bunları ortadan kaldırmaya çalıştıkları ancak muvaffak olamadıklarını ifade etmektedir.¹⁸³

¹⁷⁴ Bkz. s. 26.

¹⁷⁵ Nitekim Haceri'l-Esved, yanlarında yirmi yıl kalmış daha sonra kendileri tarafından geri getirilmiştir. Bkz. s. 27.

¹⁷⁶ Bkz.s. 26, 27.

¹⁷⁷ Bkz. s. 27.

¹⁷⁸ Bkz. "Hasan Sabbah", *DİA*, c. XVI, İstanbul, 1988.

¹⁷⁹ Nitekim birine kaleden atlamasını emredince derhal atlardı. Ona inananlar, dünya ve ahret hayatının onun nüfuzunda olduğunu inanırlardı. Bkz. s.29.

¹⁸⁰ Bunlar aldıkları görevlere göre, ed-Dâi'lKebir, ed-Duat, er-Rifak, Fedailer, Lüsaka olarak isimlendirilirlerdi.

¹⁸¹ Bu Cennet'te her türlü dünyevi zevk olup, fedailere vaat edilen cennetti. Bkz. s. 31.

¹⁸² Hasan Sabbah'tan sonraki halefleri; Karabüzürk, Hüdavent Hasan, Hüdavent Muhammed, Hüdavent Celal, Hüdavent Aladdin, Haverşah, Muhammed Ruknettin olmuştur.

¹⁸³ Bkz. s. 32 vd.

Şeyh Mahmud, haleflerden Karabüzürk, Hüdavent Hasan, Hüdavent Muhammed, Hüdavent Celal, Hüdavent Alaattin, Haverşah, Muhammed Ruknettin dönemlerinde faaliyetlerine devam ettiklerini belirtmektedir.¹⁸⁴

Şeyh Mahmud, Hüdavent Hasan'ın, kendisini hak imam olarak adlandırdığını ve tüm şer'i hükümleri ortadan kaldırdığını,¹⁸⁵ İslam âleminde günümüze kadar benzerinin görülmediği bir fitne çıkardığını ve ektiği fitne tohumların günümüze kadar devam ettiğini ifade etmektedir. Şeyh Mahmud, Cengizhan ve Hülagü'nün Muhammed Ruknettin'in döneminde ortaya çıkmalarından sonra, Alamut Kalesi'ni yıktıklarını ve böylece bunları ortadan kaldırdıklarını ifade etmektedir.¹⁸⁶

Şeyh Mahmud, Kuhistan'daki inançlardan bahsederek eskiden reenkarnasyon inandıklarını, buradaki insanların istekleri olmadan müslüman olduklarını, İslam'ı seçince bu inançlarını İslam kisvesi altında devam ettirdiklerini ifade etmektedir. Bunların inancına göre; Allah (c.c)'ın Ali'de tecelli edip, Ali'nin hak ma'bud olduğunu, şimdiki Kur'an'ın gerçek Kur'an olmayıp değiştirildiğini iddia ettikleri ve güneşe taptiklerini ifade etmektedir.¹⁸⁷ Bu inançtaki kişilerin hayvan eti yemediğini ancak Ehl-i Sünnet'e olan düşmanlığından ötürü onların etlerini yemeyi ibadet saydıklarını belirtmektedir. Müellif, bu inançlarının eski inançları olan hindunizmden geldiğini ifade etmektedir.¹⁸⁸

Daha sonra Celalilerden bahseden Şeyh Mahmud, bunların Anadolu'da bulduklarını, Hz. Ali'nin suretini yapıp ona secde ettiklerini belirterek onları Kuhistan'daki inancın bir şubesi ve putperest olarak adlandırmaktadır.¹⁸⁹

Bundan sonra Afrika'daki İsmaili-Bâtını fırkasına geçen Şeyh Mahmud, buradaki fırkanın Muhammed el-Habib'in dailerinden Ebu Abdullah tarafından bu inancı Afrika'da yaydığını ve başarılı olduğunu ifade etmektedir. Bu bölgede yöneticilerin zulmü nedeniyle insanların Mehdi'yi bekler hale inandırdıklarını ifade etmektedir. Şeyh Mahmud, Ebu Abdullah, beklenen Mehdi'yi müjdeleyip insanların kendisine yönelmesini sağladığı ve yandaşlarını silahlandığını ifade etmektedir. Şeyh Mahmud, burada hâkim olan Ağlebiler ise güçlenen Ebu Abdullah'a karşı yaptığı savaşta büyük bir hezimete uğradığını Muhammed el-Habib'in ölümünden sonra yerine geçen Ubeydullah, kendisinin beklenen Mehdi olduğunu ilan ettiğini, Daha sonra Ebu Abdullah ile arası açılan¹⁹⁰ Mehdi, yapılan savaş sonrasında Ebu Abdullah'ın öldürdüğünü ve İsmaili inancına bağlı Fatımiler Devleti kurduğunu ifade etmektedir. Şeyh Mahmud, bu devletin diğer şii inancındaki devletlerden farkına vurgu

¹⁸⁴ Bkz. s. 32,33.

¹⁸⁵ Nitekim Hüdavent Hasan, Ramazan ayının onuncu gününde minberin üzerine çıktı. Hutbesinin bir kısmı şöyle idi: " Ben zamanın imamıyım. Bu tarihten itibaren tüm şer'i emir ve yasakları ortadan kaldırıyorum. Tüm dini sorumlulukları tabilerimden kaldırıyorum. Bugün kıyamet günüdür. Dileyip arzuladığınız her şeyi yapınız." dedi. Bkz. s. 32.

¹⁸⁶ Bkz. s.30, 31, 32, 33.

¹⁸⁷ Nitekim bu fırka mensuplarına göre Ali yükselip güneşe ulaşmıştı. Güneşe "Aliyullah" derlerdi. Güneşe, dördüncü feleğe ve Ali'nin binip güneşe çıktığı düldüle ibadet ederlerdi. Bakz. s. 34.

¹⁸⁸ Bkz. s. 33, 34.

¹⁸⁹ Bkz. s. 34.

¹⁹⁰ Mehdi olduğunu söyleyen Ubeydullah, kendisinin manevi işlerin dışında bir görevi kalmadığını görünce siyasi işleri ve mülki idareyi kontrolü altına almak istedi. Yaşanan şiddetli çatışmalarda Saltanatı ele geçirdi. Bkz. s. 36.

yaparak, Fatımilerin bilgiye önem veren tarakkiper, müteyyin ve medeni bir devlet olduğunu ifade etmektedir. Fatımilerin bu güzel durumlarının yedinci halife Hâkim bi-Emrilleh dönemine kadar devam ettiğini, ancak Hâkim bi-Emrilleh'in Bâtını inancını benimseyip ilahlık iddiasında bulunduğunu, bir takım hurafeleri İsmaili inancına soktuğunu, Dürzilik ve Nusayrilik inançlarının bundan neşet ettiğini belirtmektedir.¹⁹¹

Dürzilik inancı, Hâkim bi-Emrilleh'in Tanrı olduğuna inanan bir inanç olduğunu belirten Şeyh Mahmud, Şeyh Muhammed Dürzî'nin, peygamberlik iddiasında bulunduğunu ve bunu halka telkin ettiğini ifade etmektedir. Dürzilerin göğe yükselmeye inandıkları, Hâkim'in göğe yükseldiğini ve ahir zamanda ineceğini iddia ettiklerini ifade etmektedir.

Şeyh Mahmud, Dürzilik inancının yayılmasında etkili olan Hamza b. Ali isimli şahıstan söz ederek kendisinin Dürzilik inancını yayarken Şeyh Muhammed Dürzî'nin aksine inancın sırlarını gizlendiğini, yine kendi döneminde Dürziler için tapınakların yapıldığını ve Dürzilerin sayılarının arttığını belirtmektedir. Müellif, Dürzilerin *Gaye ve Nasihat* adlı kitaplarından bahsederek, bu inancın hurafelerini bu kitapta bulunduğunu, Dürziliğin; Zerdüştlük, Hıristiyanlık, Yahudilik, Bâtınlık, İsmailiyye v.b. inançlardan derlenmiş olduğunu, tenasüh inancına sahip olduklarını ifade etmektedir. Yine Dürzilere göre her bir inanca sahip insanların ruhlarının yine aynı inançtaki insanlara geçtiğini, kendi inançlarından iyi insanların ruhlarının Çin'deki insanlara geçtiğini bu nedenle evliyanın tümünün Çin'de toplandığına inandıklarını belirtmektedir. Dürziler, tanrının insanlara intikal ettiğini, en son ise en temiz beden olan Hâkim bi-Emrihi'de hulul ettiğini, bundan böyle başka cesede girmeyeceğini iddia ederler.

Şeyh Mahmud, Dürzilik inancı sadece belli kişilerin tarafından bilinen¹⁹² ezoterizm bir inanç olduğunu, Kur'an'ın Selman-ı Farisi'ye indiğini, Muhammed'in ondan aldığını iddia ettiklerini, Kur'an'ın zahir manasını önemsemeyip kendilerine göre yorumladıklarını ifade etmektedir. Müellif, daha sonra Dürzilerin asli unsurlarının/soylarının İran'dan geldiğini iddia etmektedir.¹⁹³

Nusayrilerin bir yönü ile Dürzilere bir yönü ile de Bâtınlara benzediğini ifade eden Şeyh Mahmud, bu fırkanın Şam'ın kuzeyinde Laskiye'de Fellahun olarak da adlandırıldığını ifade etmektedir. Bu fırkanın tenasühe inandığını fakat Dürzilerden daha geniş bir tenasüh inancına sahip olup ruhların hayvan ve cisimlere de geçtiğini, daha sonra temizlenip gökyüzünde yıldızla dönüştüklerine inandıklarını söylemektedir.¹⁹⁴ Şeyh Mahmud,

¹⁹¹ Bkz. s. 35, 36, 37.

¹⁹² Nitekim Büyük Cemal Hesabı denilen ve sadece kendilerinin akılları tarafından bilinen şifreli rumuzları bulunmaktadır. Bkz. s. 39.

¹⁹³ Bkz. s. 39.

¹⁹⁴ Nitekim onlara göre ruhlar mutlak şekilde bedenlere hatta tüm hayvanlara, bitkilere ve madenlere intikal etmektedir. Ancak bedenlere intikal edip bedenlerde arındığında göğe yükselirler. Mesela bir fasık öldüğünde ruhu demire geçer. Demirci, o demiri kirden arıncaya kadar döver ve böylece bu ruh bir velinin cesedine intikal eder. Veliden sonra göğe yükselerek burada yıldızla dönüşür. Onlara göre gökyüzündeki büyük yıldızlar, akıllılar gurubundan velilerin ruhlarıdır. Bkz. s. 40.

Nusayrilerin, ulûhiyet ve nübüvvet tenasühüne inanıp,¹⁹⁵ Tanrı'nın Ali'de hulul ettiğini ve Ali'nin yaratıcı olduğunu iddia ettikleri, bu inancın Keldanî, Sabîî, Hıristiyanlık ve Şii gulatların inançlarından müteşekkil olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁶

2.4.2.3. Anadolu'daki Farklı İnanışlar

Şeyh Mahmud, Anadolu'da mevcut olan Rafizî/Alevî, Bektaşî ve Yezidilik akımlarından bahsetmekte ve Anadolu'da yaşayan bu firkalara mensup olan insanların birbirlerini hiç sevmediklerini belirtmekte bunun sebebinin de Bâtnilik, Fatmilik, Celalilik ve Bektaşilik inançlarına bağlamaktadır.¹⁹⁷

Öncelikle Rafizîleri/Alevîleri ele alan Şeyh Mahmud, Ehl-i Sünnet ile aralarında inanç farklılığından dolayı ciddi bir düşmanlığın olduğunu, bu fırkanın Ebubekir, Ömer ve Osman'a karşı düşmanlık beslediklerini belirtmektedir. Bunlardan kimilerinin dağlara, kimilerinin taş ve ağaçlara taptığını iddia etmektedir. Rafizîlerin dini liderlerine dede/seyyid ile şeyh olarak isimlendirildiğini, dedelerin Hz. Ali'nin soyundan geldiğini, dünyevi liderlerine ise bey ve ağa isimlerinin verildiğini ifade etmektedir. Şeyh Mahmud, daha sonra, Dersim Rafizîleri Sultan Munzur'a, Eskişehir Rafizîleri ise Şücaüddin Babaya bağlı olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁸

Sonra Bektaşî fırkasını zikreden Şeyh Mahmud, bunların bölgeden bölgeye farklı olmak üzere Dazlak, Çırapuf, Kızıbaş, es-Safiye, Türk, Türkmen gibi isimlerle adlandırıldığını ifade etmektedir. Şeyh Mahmud, Bektaşîlerin şii-caferî mezhebe bağlı olduklarını iddia ettiklerini, fakat aralarında inanç olarak bir bağın kalmadığını, sadece isimden ibaret olduğunu ifade etmektedir. Şeyh Mahmud, bektaşilik, farmasonluk, şiiilik, imamilik, ibahilik ve sünnilik karışımı bir inanca sahip olduğunu, Bektaşîlerde görülen üç uknum inancının (Allah, Muhammed, Ali), Hıristiyanlıktaki teslis inancına benzediğini, yine havarilerin ruhlarının on iki imama geçtiğini iddia ettiklerini, Hacı Bektaş ve yerine geçen müritlerin, ilahlaştırıldığını ifade etmektedir. Şeyh Mahmud, Mehmet Arif Bey'in Bektaşîler hakkında, Hızır inançlarından bahsederek, onların bu inançlarından dolayı birçok şeye kutsiyet atfettiklerini ifade etmektedir.¹⁹⁹

Daha sonra Yezidiler hakkında bilgi veren Şeyh Mahmud, bunların Sincar Dağı, Diyarbakır, Mardin ve Siirt'te bulduklarını, son derece gizli inançlara sahip olduklarını ancak Muaviye'yi sevip Hüseyin'den ve onu sevenlerden nefret ettiklerini belirtmektedir. Yezidilerin şeytan hakkındaki inançlarına değinen müellif, Yezidilerin şeytan ismini telaffuz

¹⁹⁵ Nitekim onlara göre tanrılık, Habil'e, daha sonra Şit, İsmail, Harun ve Petrus'a geçmiştir. Daha sonra ondan Ali b. Ebi Talip'e geçtikten sonra, gökyüzüne çıkıp güneşte karar kılmıştır. Bu nedenle güneşin doğuş ve batış vaktinde güneşe secde ederler. Bkz. s. 40.

¹⁹⁶ Bkz.s. 40, 41.

¹⁹⁷ Bkz. s. 40 vd.

¹⁹⁸ Bkz. s. 40, 41.

¹⁹⁹ Nitekim Mehmet Arif Bey, Bektaşîlerin oturduğuna inandıkları dağ, taş ve ağaçlara taptıklarını, bu yerlerin ziyaret edildiğini, yine Hızır'ın dede, şeyh, beg, ağa ve seyyidlerin evine gittiklerine inandıkları için buraları ziyaret edip bunlara birçok hediye verdiklerini ifade etmektedir. Bkz. s. 41, 42.

etmeyip bu kelime yerine Melek-i Tavus olarak adlandırdıklarını, onu çok sevip ona taptıklarını ifade etmektedir.²⁰⁰

Şeyh Mahmud'un, Yezidiler'in Hüseyiniler olarak adlandırdığı Ehl-i Sünnet ile arasında yakın tarihte yaşanan savaşlar hakkında verdiği bilgiler dikkate değerdir. Bundan yüz yıl öncesinde aralarında ciddi mücadeleler olduğunu, özellikle ilim talebeleri ile Yezidiler arasında yaşanan birçok savaş ve mücadeleler olduğunu ifade etmektedir.²⁰¹ Yine Şeyh Mahmud'un aktardığına göre, kendi döneminin çok cahil fırkasının Anadolu Yezidileri olduğunu belirtmektedir. Yezidilerin kendi bölgelerinde şeyhleri bulunmadığını, ancak bu şeyhlerin Sincar Dağı'nda ikamet etmekte olup her sene onlardan biri gelip para, mal toplayıp gittiklerini belirtmektedir. Yezidilerin Kur'an'a inandıklarını ancak şeytandan bahseden ayetlerin Hüseyiniler tarafından ilave edildiğini iddia ettiklerini, ramazan ayında üç gün oruç tuttıklarını belirtmektedir.²⁰²

Şeyh Mahmud, Yezidiler için, cesur, vefalı ve çok cömert olduklarını ifade etmektedir. Daha sonra Anadolu'da mevcut cereyanları değerlendiren Şeyh Mahmud, onların tıpkı İran kökenli fırkalar gibi bozuk itikad ve kavmiyetçiliklerinden dolayı Anadolu ahali arasında kin ve düşmanlığa neden olduğunu ifade etmektedir.²⁰³

2.4.2.5. Ehl-i Sünnet İçindeki Hurafeler ve İstismarlar

Şeyh Mahmud, Ehl-i Sünnet dışındaki fırkaları ve cereyanları ve zararlarını zikrettikten sonra Ehl-i Sünnet mensuplarından kaynaklanan birçok hurafe ve tahrifatlara da değinmektedir. Öncelikle *Ulamâü's-Sü'* olarak nitelendirdiği kötü âlimler hakkında bilgi veren Şeyh Mahmud, kendi menfaatleri için bunların İslam dininde olmayan birçok yalan yanlış hadis uydurarak bunları İslam inancına sokuşturduğunu, bu tutumları ile İslam dinine verdiği zararların (yukarıda zikredilen Ehl-i Sünnet dışı fırkalardan) daha fazla olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁴ Şeyh Mahmud, daha sonra hadis ehlinin tüm hadisleri ihata edecek şekilde taksim ederek, adalet, zabt ve ittisal yönünden tetkik ettiklerini; bu hadisleri sahih, hasen ve zayıf olarak sınıflandırdıklarını, bunun da rivayet edilen hadisleri tetkik imkânı sağladığını söylemektedir.²⁰⁵ Burada dikkat çeken husus, Şeyh Mahmud'un dini kurallarda aklı da bir ölçüt olarak ortaya koymasıdır. Ona göre, dinin tamamı aklidir ve asla akıl ile çatışmaz. Yine rivayet edilen hadislerle alakalı olarak aklın kerih gördüğü hadislerin tetkik edilmesi gerektiğini ve az amele çok sevap vadeden hadislerin uydurma hadislerden olduğunu ifade

²⁰⁰ Bkz. s. 43.

²⁰¹ Şeyh Mahmud burada Yezidiler ile medrese öğrencileri arasında bir çatışma olduğunu vurgular ve şahid olduğu Molla İbrahim el-Mavitî (Mavit, Siirt ilinin Şirvan İlçesine bağlı bir köydür.)adlı bir öğrencinin öldürülen öğrenci kardeşlerinin intikamı olarak onlardan pek çoğunu öldürdüğünü aktarır. Ancak kendi zamanında düşmanlığın eskisi gibi olmadığını, hafiflediğini söylemektedir. Bkz. s. 43.

²⁰² Şeyh Mahmud, Yezidilerin, miraç gecesinde Hz. Muhammed'in oruç için otuz gün olarak yanlış duyduğu orucun, orada bulunan Melek-i Tavus tarafından üç gün olarak doğru duyduğunu ifade ettiklerini belirtmektedir. Bkz. s. 43.

²⁰³ Bkz. s. 43.

²⁰⁴ Şeyh Mahmud bunların dine iftira ettiklerini, dine iftira etmenin dinden çıkmaktan daha dehşetli olduğunu belirtmektedir. Bkz. s. 44.

²⁰⁵ Şeyh Mahmud hadis ilmi hakkında verdiği bilgiler, bu ilim dalındaki hâkimiyetini gösterdiği için dikkate değerdir.

etmektedir.²⁰⁶ Şeyh Mahmud, bu tür rivayetlerin olumsuzluklarına da işaret ederek, bu türden rivayetlerin art niyetlileri kötülüğe bile teşvik ettiğini, dünyaya ve dünya malına yönelmeyi kerih gören rivayetlerin de insanları tembellik ve atalete sürüklediğini ifade etmektedir. Ona göre, bu tür hadisleri uyduranların kendi menfaatleri için ve müslüman olmayanları İslam'a güldürmekten başka bir iş yapmadıklarını ifade etmektedir. Şeyh Mahmud'un dikkat çeken önerisi, yetkililerin bu konuya eğilip işin ehli olanlara görev vermesini istemesidir.²⁰⁷

Şeyh Mahmud'un bu tür rivayetleri içeren Dürretü'n-Nasihin,²⁰⁸ el-Keşkül,²⁰⁹ Dürretü'l-Vaizin,²¹⁰ Mişkätü'l-Envar ve Hayatü'l-Kulüb gibi eserleri tenkit etmekte; söz konusu eserlerin İslam hükümdarlığının merkezi olan İstanbul'da basılıp satılmasını da eleştirmektedir. Şeyh Mahmud, bu tür eserlerin müslümanları başkalarının yanında küçük düşürdüğünü, bu akıl almaz rivayetler nedeniyle Hz. Peygamber (s.a.s)'in alay konusu edilip, Allah'tan vahiy aldığını iddia eden bir deli durumuna düşürüldüğünü söylemektedir. Müslümanların tembelleşmesine karşın ilim ve teknikte ilerleyen yabancıların otomobil, uçak, zırhlı araçlar ve bombalar icat ettiklerini, bunlarla İslam yurdunu işgal ettiklerini, müslümanların ırzlarına yeltendiklerine vurgu yapmaktadır. Yabancıların müslümanlara uzaktan bakıp onlarla alay ettiklerini ve bunda haklı olduklarını, zira onların bu ilerlemeleri sürecinde müslümanların gerekli olanı terk edip yalan hurafelerle oyalandıklarını söylemektedir. Uydurma hadislerle iştigal edenleri eleştirmeye devam eden Şeyh Mahmud, bunların İslam akidesini bilmediğini, güzel ahlaktan yoksun olduğunu, bu nedenle bu uydurma hadisleri seleflerinden öğrenerek müslümanlara naklettiklerini söylemektedir. Tılsım, muska gibi şeylerle iştigal eden köy imamlarının ve dinlerini dünyalarına karşılık satan âlimlerin amaçlarının, din kisvesi altında müslümanların mallarını almak; hastalıklara şifa vb. nedenlerle peşlerine takılanları sömürmek olduğunu ifade etmektedir.²¹¹ Şeyh Mahmud, yapılanların tam tersini yapmaları gereken bu kötü âlim ve vaizlerin göremediği Hz. Muhammed (s.a.s)'in ilmi, ahlakı, adaleti, tedbiri ve dünya siyasetinin çağdaş Avrupalı ilim adamları tarafından fark edilip takdir edildiğini belirtmektedir. Burada Şeyh Mahmud önemli

²⁰⁶Bu hususta Hz. Peygamberin (s.a.s) "*Bir hadisin makule aykırı, menkule muhalif ve usul ile çeliştiğini görürseniz mevzu (uydurma) hadis olduğuna hükmediniz*" hadisini delil olarak getirmektedir. Bkz. s. 44.

²⁰⁷ Bkz. s. 42, 43, 44, 45, 46.

²⁰⁸ Hopalı Osman b. Hasen b. Ahmed Zakir tarafından 1847 yılında Osmanlı Devlet Matbaasında basılmış olan 155 sayfalık vaaz, sohbet ve kıssaları içeren Arapça bir kitaptır. Bu kitap, müellifin belirttiği gibi birçok mevzu hadis ve hurafeler ve uydurma hikâyeler içermesine rağmen avam tabakası arasında en çok rağbet gören kitaplar arasında olmuştur.

²⁰⁹ Bahauddin el-Amili (ö. 1031) tarafından yazılan, Tahir Ahmed ez-Zavi tarafından tahkiki yapılan ve 953 yılında Darü'l-Kütübü'l-Arabiyye matbaasında basılmış olan iki ciltlik 535 sayfalık Arapça bir kitaptır. Bu kitap, müellifin belirttiği gibi birçok mevzu hadis ve hurafeler içermesine rağmen avam tabakası arasında en çok rağbet gören kitaplar arasında olmuştur.

²¹⁰ Hopalı Osman b. Hasen b. Ahmed Zakir tarafından Osmanlı Devlet Matbaasında basılmış olan vaaz, sohbet ve kıssaları içeren Arapça bir kitaptır. Bu kitap, müellifin belirttiği gibi birçok mevzu hadis ve uydurma rivayetler içermesine rağmen avam tabakası arasında en çok rağbet gören kitaplar arasında olmuştur.

²¹¹ Nitekim böyle durumlara bizzat şahit olduğunu, sürgün olarak gittiği bölgede kendisine de böyle taleplerle geldiklerini ve şayet isteseydi o zaman diliminde onlardan bir sürü mal toplayabilecek durumda olduğunu söylemektedir. Bkz. s. 48.

bir tespit de bulunmakta, medreselerin hükümet tarafından kapatılmasının müsebbibinin de bu kimseler olduğunu ifade etmektedir.²¹²

Şeyh Mahmud daha sonra Ehl-i Sünnet içinde bulunan şeyhlik taslayan fakat aslında şeyh olmayan müteşeyyihlerden bahsederek, bunların İslam dinine zarar veren diğer bir gurup olarak nitelendirmektedir. Söz konusu şeyhlerin söz, fiil ve tutumları ile halkı gaflete sürüklediklerini, halkın malını topladıklarını ve onları hak yoldan çıkarıp saptırdıklarını ifade etmektedir. Onların bazı fiillerinin neredeyse insanları İslam'dan bile nefret edecek duruma getirdiğini savunmaktadır. Bu türden şeyhlerin arasındaki husumetlere²¹³ değinen Şeyh Mahmud, bunun sebebinin ise kendilerine ortak istememelerine bağlamaktadır.²¹⁴ Bu şeyhler, kendi bölgeleri olarak gördükleri cahil insanları akıldan ve dinden uzak nasihatler yaptıklarını, çeşitli hile ve desiseler ile halkı kandırarak mallarını aldıkları, insanların da ihtiyaçlarını gidersen diye kendilerine adaklar adadığını, bu türden şeyhlerin çoğunun zalim, facir olup, İslam akidesinden ve Muhammad-i ahlaktan yoksun olduğunu belirtmektedir. Hatta yalancı şeyhlerden bir kısmının lisanı hal ile ulûhiyet iddiasında buldukları; zira müritlerin kendilerini *hâlık*, *rezzâk*, *muhyî* ve *mümît* olarak tanımladıkları halde, bunları duymalarına rağmen duymazlıktan geldiklerini söylemektedir.²¹⁵

Şeyh Mahmud müteşeyyihlerden bahsettikten sonra, gerçek şeyhleri bunlardan ayırt etmek için geniş bir tanımlama yapmıştır. Gerçek şeyhlerin; ilmi ile amel eden, hak yoldan ayrılmayan, şeriatı mutahharadan ihtilaf etmeyen, harama yönelmeyen, küçük bir hata yaptıklarında hemen tövbe edip Allah (c.c)'tan af dileyen, kendilerini insanların hidayeti için vakfedip, kalpleri Allah (c.c)'tan ve zikirten gafil olmayanlar olarak tanımlamaktadır. Bu şeyhlerin bidatlerden sakındığını, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sünnetine tabi olmak için büyük bir çaba gösterdiklerini söylemektedir. Bunların meclislerinde ilmi ile amel eden âlimlerin bulunduğunu, sürekli doğru ilim ile amel etmek için çaba harcadıklarını, kalpleri hak ile bedenleri ise halk ile beraber olduğunu, onların da diğer insanlar gibi çalışıp emek verdiğini, peygamberlerin varisi olanların bunlar olduğunu ifade etmektedir. Yine bu şeyhlerin Allah (c.c)'a hakkı ile kulluk eden kişiler olduğunu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ahlakı ile ahlaklandıklarını, onların meclislerinde bulunmanın büyük bir sevap olduğunu, bunların musibetler karşısında sabredip nimetler karşısında hamd ettiklerini ifade etmektedir. Şeyh Mahmud, gerçek şeyhler ile müteşeyyihler arasındaki farkın ise şeriat-ı mutahhara terazi ile bilineceğini, bu teraziye uyanların peygamberlerin varisi olduklarını, uymayıp insanları saptırmak, kandırmak ve mallarını almak isteyenlerin ise şeytanın varisi olduklarını hatta vekilleri olduklarını belirtmektedir. Şeyh Mahmud, daha sonra peygamberlerin varisi olan

²¹² Bkz. s. 46, 47, 48.

²¹³ Şeyh Mahmud, şayet bu şeyhlerin aralarındaki düşmanlık anlatılacak olursa, kalplerin bu tür insanlar yüzünden İslam dininden nefret edeceğini ifade etmektedir. Bkz. s. 49.

²¹⁴ Nitekim bu türden her şeyhin belli bir bölgesi olup buradaki müritleri, kendisine birçok mal vermekteler. Şayet başka şeyh bu bölgeye girecek olursa, diğer şeyhin malına ortak olacağı için, başka şeyhin bu bölgeye girmesine izin verilmez. Bkz. s. 49.

²¹⁵ Bkz. s. 49.

gerçek şeyhlere kendisini feda edip hizmetkârlığını yapacağını ancak sayılarının çok az olduğunu belirtmiştir.²¹⁶

Şeyh Mahmud daha sonra İslamiyet'te olmayan, insanların bazı zararlı inanışlara meylettğini söylemekte; özellikle de kadınlar arasındaki bu tür hurafelerin daha yoğun olduğunu belirtmektedir. Şeyh Mahmud, çocuk ölümlerine karşı, hamile kalmak için ve şifa kaynağı sayılıp adak adanan türbe ziyaretlerden²¹⁷, dileklerinin yerine gelmesi için ağaç ve taşlara çaput bağlamalardan, şeyh ve âlimlere saygı karşı yere eğilme ve geri gitme gibi yapılan saçmalıklardan ve uğursuzluk sayılan diğer hurafelerden örnekler vermektedir.²¹⁸ Şeyh Mahmud, tüm bu hurafelerin şaşkırtıcı yönünün ise şeriattan sayılması olarak ifade etmektedir.²¹⁹

Şeyh Mahmud, İslam dünyasının içinde bulunduğu bu durumu tasvir ettikten sonra bunun olumsuz etkilerine değinmektedir. Müslümanlar arasında yaygınlaşan hurafeler ve batıl inanışlar nedeniyle İslam'ın bir çocuğun elindeki top haline dönüştüğünü, gerçek âlimler dışında kimsenin dine sokulan adetleri ibadetlerden ayıramaz hale geldiğini, bu nedenle ahlakın kötüleştiğini, müslümanlar arasında düşmanlık ve nefret oluştuğunu, herkesin kendi fikrinin doğru olduğunu ileri sürerek diğer müslümanlara muhalefet ettiğini bu nedenle çeşitli fırkaların birbirlerini tekfir ettiğini ifade etmektedir. Şeyh Mahmud burada Ehl-i Sünnet'in küfür hakkındaki görüşünü zikrederek bu mezhebe göre tekfir etmenin zorluğunu ifade etmektedir.²²⁰

Şeyh Mahmud, bu tür hastalıklara tüm müslümanların arasında yayıldığını, bundan ötürü müslümanların birbirini sevemez hale geldiğini, sözgelimi İranlı bir müslüman'ın Arap müslümana sadece atasından öğrene geldiği inancı dolayısıyla buğz ettiğini söylemekte ve onları İslam medeniyetinden, ilerlemekten ve terakki etmekten alıkoyduğunu; cehaleti, maarif ve teknolojiye tercih ettiklerini vurgulamaktadır. Şeyh Mahmud'un dikkat çeken başka bir tespiti de, müslümanların başkalarının yönetimini altına girmesinin sebebini, bu tür hastalıklara bağlamasıdır.²²¹

2.4.3. “ ed-Devâ' ” Hastalığın Tedavisi

Şeyh Mahmud, daha sonra hastalık olarak nitelediği bu sorunların tedavisinin doktorları aciz bıraktığını, İslam âlemindeki bazı âlimlerin farklı çözümler ürettiği, daha sonra kendisinin bu konuda ehil olmasa da onların yolunu takip ettiğini ve nelerin yapılması

²¹⁶ Bkz. s. 49, 50.

²¹⁷ Şeyh Mahmud bu tür inançlara sahip olan birçok insan olduğunu ve yaşadığı yöredeki türbelerin ismini örnek olarak vermektedir. Nitekim Mardin'deki Şeyh Musa, Aynkısır'daki Kilise, Aynık'taki Şeyh Arak, Zokpirt'taki Şeyh Münevver türbelerinin birçok insan tarafından bu tür hurafeler yüzünden ziyaret edildiğini belirtmektedir. Bkz. s. 51.

²¹⁸ Şeyh Mahmud bunlara örnek olarak geceleri ve Cuma günleri temizliğin yapılmaması, Salı ve Çarşamba yola çıkılmaması, hayvan kellesinin yenilmemesi ve üzerinde iken elbiseye düğme dikilmemesi olaylarını örnek verir. Bkz. s. 51.

²¹⁹ Bkz. s. 51.

²²⁰ Nitekim Ehl-i Sünnet düşüncesine göre, dindeki açık olarak sabit olmayan bir nassa muhalefet edilmedikçe, kible ehlinde olanlar tekfir edilemez. Bkz. s. 52.

²²¹ Bkz. s. 52.

gerektiğini hakkında bir takım bilgiler verir. Ona göre taklitçi olmayan ve özgürce düşünen herkesin bildiği şey, öncelikli olarak toplumda adalet ve eşitliğin temin edilmesidir. Adalet sayesinde toplumların ıslah olduğunu, memleketlerin müreffeh olacağını, diyanet ve sanayideki ilerlemenin/terakki sağlanabileceğini ifade etmektedir. Nitekim insanoğlu için dünyevi nimetlerin önemli olduğunu, adaletin sağlandığı ve malın ve canın güvende olduğu bir ortamda yaşayan insanlar daha fazla üretim yapacaklarını dile getirmektedir. Aksi durumda ise yani canı ve malı hususunda bir güven yoksa insanlar isteksizlik olacak, ziraat ve ticaret ile uğraşmayacak, bir şey üretemeyecek; bir köşede tembelce oturacaktır. Şeyh Mahmud, bu vaziyetin sonuçlarına dikkat çekmektedir. Ona göre bu gibi insanlar, içinde buldukları durumdan kurtuluş yollarını arayacak, fırsatını bulursa menfi propagandaların etkisinde kalarak başkalarının da fikirlerini zehirleyip, insanların ölümlerine, zulmün artmasına ve yaşamın zorlaşmasına neden olan isyan hareketlerine girişebilecektir. Şayet buna güç yetiremiyorsa, bu defa kendini teselli edecek mehdilik, kıyametin yaklaştığı gibi manevi fikirlerin peşinden gidecektir. Bu da İslam âleminde hurafeleri ortaya çıkaracak ve haksızlığa maruz kalan insanlar, psikolojilerine uygun düşen bu tür hikâyelerle teselli bulmaya çalışacaklardır. Böylece İslam âleminde çok yönlü bir gevşeme olacaktır.²²²

Şeyh Mahmud, tezini doğu vilayetlerinin içinde bulunduğu sıkıntılı durum ile delillendirmeye çalışmaktadır. Bu bölgelerde aşiretlerin zulmüne²²³ uğrayan insanların, adalet aramak niyeti ile yaptıkları resmi müracaatların da neticesiz kalması sebebi ile daha önce zikredilen çok yönlü çaresizliğe düştüğünü veya iyi bir insan iken aşiretler gibi zulme başladığını belirtmektedir. Aşiretlerin zulümlerden daha fena olan zulümlerin ise, buradaki askerler tarafından yapıldığını ifade etmektedir.²²⁴ Ayrıca dolaylı olarak kimi devlet kurumlarının sebep olduğu zulümlere de değinen Şeyh Mahmud,²²⁵ yapılan zulümlerin başka zulümleri doğurduğunu, bu nedenle insanların tembelleştğini, fikirlerin bozulduğunu, ilerleme çabasının kırıldığını, insanlar arasındaki hurafelerin arttığını belirtmektedir. Bu tür

²²² Bkz. s. 52, 53.

²²³ Şeyh Mahmud doğudaki aşiretler tarafından tüyleri ürperten öldürme olaylarından birini şöyle aktarmaktadır “Doğu Anadolu’da yaşanan zulümlerin bir örneğini güvendiğim bir kişi bana şöyle anlattı: “Eşkiyadan bir gurup (Sıloki Aşireti) Müslümanların yolunu kesmek ve mallarını gasp etmek için hazırlandılar. Yanlarında binek hayvanları olan yedi kişi ile karşılaştılar. Bunları (soyduktan sonra) yakalayıp birbirlerinin düğümlerini çözmeleri için ayrı yerlerde bağladılar. Binek hayvanlarını ve yüklerini alıp onları bağlı olarak orada bıraktılar. Bu insanlar ise açlık ve susuzluktan orada öldüler. Bu eşkiya gurubu bana şunları söyledi: “Ertesi yıl aynı çirkin şeyleri yapmak için buraya geldik. Bağladığımız insanların kemiklerinin orada kaldığını gördük.”” Bkz. s. 54.(Haşiyeye kısmı).

²²⁴ Şeyh Mahmud aşiretlerin zulmünden kat kat daha çirkin olaylara tanık olduğunu dile getirmektedir. Resmi makamlara yapılan müracaat üzerine caniler hükümet tarafından takibe alınır. Ancak alınan rüşvet için sağlıklı sonuç vermesini engeller. Aksine bu takipler esnasında anlatılması mümkün olmayan bazı şeyler ortaya çıkar ve zulüm daha da artar. Bütün insanlar bu takipçi askeri birliğin gerçekleştirdiği zulümlerden bıkar hale gelir. Öyle ki resmi makamlara müracaat eden mazlum şahıs şikâyet ettiğine pişman olur. Zira daha önce gördüğü zararlardan daha fazla zarar görür. Yine bir gün adamın biri, takipçi asker birliklerine canilerin buldukları yeri ihbar eder. Askeri müfrezeye oraya gidip kimseyi bulamayınca, birliğin komutanı adama şöyle der: “Ey yalancı, hani haydutlar nerede?” diye çıkışır. Adam: “Onların burada bulunduğunu biliyordum. Bildiklerimi size haber verdim. Ancak araya zaman girmesi ya da geleceğinizden haberdar olmalarından dolayı kaçmışlardır.” der. Komutan: “Bu söylediklerinin hepsi asılsız ve yalan. Sen bozguncusun ve devleti yanlış yönlendiriyorsun. Devleti zarara soktuğun için bu kadar ceza ödeyeceksin.” der ve adamdan ceza olarak belli bir miktar para alır. Böylece adam devletin hismine uğrar ve mahvolur. Bkz. s. 53, 54.

²²⁵ Bkz. s. 54.

olayların batıda bölgelerinde de yaşandığını fakat doğudaki olayların daha fazla olduğunu, doğuda yaşamının çok zor olduğunu, doğu halkının medeni hukuktan neredeyse hiç istifade edemediğini ve tüm bunların insanları olumsuz etkilediğini belirtmektedir.²²⁶ Şeyh Mahmud Doğu bölgelerinde çıkan isyanların sebebinin, buradaki adaletsizlik ve aşiretlerin yaptığı baskı ve zulümlere bağlamaktadır.²²⁷

Şeyh Mahmud, daha sonra da toplum için vazgeçilmez olan adaletin etkilerini zikreder. Buna göre adalet, insanları ıslah eder, kötülüklerden arındırır, ahlaklarını güzelleştirir. Şeyh Mahmud teşhis edilen hastalıkların çözümünün de kolay olduğunu belirterek adaletin gerekliliğine vurgu yaptıktan sonra bunun gerçekleşmesinin bazı temel hususlara dayandığını ve bu hususları maddeler halinde sunmaktadır.

Birinci maddede, yöneticiler öncelikle güzel ahlaklı, halka karşı yumuşak huylu ve güzel sözler kullanan kimseler olmalıdırlar.²²⁸ Halkla iletişimde güzel üslubun çok güçlü silahların veya yüklü miktarda paranın yapamadığı etkiyi yaptığına, kötü üslubun ise bir insanı öldürmekten daha fazla kin ve nefrete yol açtığına dikkat çeker.

İkinci maddede, yöneticilerin statü farkı gözetmeksizin herkese eşit muamele yapması gerektiğini söyler. Bu mutlak adalet ile beraber, yöneticilerin, görevliler tarafından mağdur edilenlerin şikâyetlerine kulak vermesi, halkın nabzını tutması,²²⁹ mağdur eden görevlileri görevden uzaklaştırması, kanunları uygulayanları ödüllendirmesi, zulmedenleri derhal cezalandırması gerektiğini söylemektedir. Zulmedenlerin cezalandırılmasında ihmal veya ağır davranmanın, normalde zulmetmeyen kişilere de zulmetme hususunda cesaret vereceğini ifade etmektedir.

Üçüncü maddede, yöneticilere bilgi akışı ile ilgilidir. Burada kendilerine aktarılan şikâyetler ile ilgili yöneticilerin alması gereken tedbirlere değinmektedir.

Dördüncü ve son maddede ise hükümetin mevcut öğretmenlere ilaveten tüm okullara öğrencilerin kapasitesi oranında ikna edici akli deliller ile dini akideleri, Hz. Peygamber'in hayatını ve güzel ahlakla ahlaklaşmayı öğretecek muttaki öğretmenler atamasıdır. Ona göre bu öğretmenler kardeşliği, dostluğu, sevgiyi ve İslam birliğini telkin edeceklerdir.

²²⁶ Şeyh Mahmud, doğu insanlarına farklı bir göz ile bakıldığını, kendilerine ikinci sınıf insan muamelesi yapıldığını ifade etmektedir. Bkz. s. 55.

²²⁷ Şeyh Mahmud' göre isyanların bir diğer sebebi de İkinci Abdülhamit zamanında aşiretlerin oldukça itibar görmesi, liderlerine ayrıcalıklı davranılmasıdır. Bu aşiretler, tıpkı Sultan Mahmud zamanındaki Yeniçeriler gibi memlekete zarar verdiler. İnsanlara zulmedip mallarını gasp ettiler. Cumhuriyet hükümeti gelip bu imtiyazları kaldırdığında ise isyana girişip Müslümanlar arasına fitne sokma gayretlerine giriştiler. Ancak bu maksatlarını dini gerekçelerin ardına gizlediler. Fakat şeraiti uygulayan bir hükümet gelse bile razı olmazlardı. Bkz s. 55, 56.

²²⁸ Halkla konuşurken kaba değil; aksine şefkatli olmaları gerektiğini belirtir. Bkz. s. 57.

²²⁹ Yöneticinin toplumla ilişkisini ele alırken yöneticinin toplumun ahvalinden sürekli haberdar olması, insanların toplumdaki konumuna göre onlara iltifat edilmesi gerektiğini; ancak icra makamı olarak asla araya fark koymaması gerektiğini söyler. Bkz. s. 58.

İslam birliğine özel bir vurgu yapan Şeyh Mahmud, burada kavmiyetçiliği eleştirmektedir.²³⁰ İran örneğinde olduğu gibi kavmiyetçiliğin müslümanlar arasına düşmanlık ve nefret tohumları ektiğini, itikadı farklılıklara sebep olduğunu, onların birliğini bozduğunu, kuvvetlerini zayıflattığını ve bugünkü hallere düşürdüğünü savunmaktadır.²³¹

Şeyh Mahmud eserini, İslam ahlakı hakkında, İslam âlemine şifa olacağını umduğu bir takım ayet ve hadisler naklederek noktalamıştır.²³²

---

²³⁰ Zira kible ehlinin tümü kardeşirler. Burada İslam'da kavmiyetçiliğin olmadığını esas olanın İslam kardeşliği olduğunu savunmaktadır. Eskiden güçlü bir Arap kavmiyetçiliği vardı fakat İslam nuru geldiğinde gerçek bağ İslamiyet olmuştur kavmiyetçilik bitmiştir. Bkz. s. 59.

²³¹ Bkz. s. 57, 58, 59.

²³² Bkz. s. 59, 60, 61, 62.

SONUÇ

Şark medreseleri, yüzyıllar boyunca kuruldukları Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde ilim dünyasına hizmet etmişlerdir. Şark medreselerinin bir örneği de Zokayd Medresesi'dir. Zokayd Medresesi, kurulduğu günden itibaren diğer medreselerden farklı olarak eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yanında bölgenin kronikleşmiş birçok sosyal problemin de çözüm odağı olmuştur. Bu yönü ile yöre halkı tarafından büyük ilgi ve kabul görmüştür. Kanaatimize göre bu medrese müderrislerinin medrese çevresinde otorite olarak kabul edilen Molla Halil es-Siirdî'nin soyundan gelmeleri, bu medreseye ilgiyi artıran başka bir etmendir.

Zokayd Medresesi'nde yetişmiş olan âlimlerin kendilerini karşılıksız olarak ilme vakfetmeleri diğer medreselerde olduğu gibi bu medresenin temel felsefesi olmuştur.

Zokayd Medresesi'nin karakteristik diğer bir özelliği olan burada yetişen âlimlerin birçoğunun eser telif dikkate değerdir. Nitekim Nûbahar adlı eserin şerhini yazan Şeyh Abdulkahhar ez-Zokaydî ve birçok eser telif eden Şeyh Mahmud ez-Zokaydî dışında, şiir divanı yazan Şeyh Cüneyd, Âkîdetü'l-İman adlı eserin müellifi Molla Nasreddin, Menakibu'l-Validi'l-Üstad eş-Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve'l-Ced eş-Şeyh Abdulkahhar adlı eserin müellifi Şeyh Fudayl, Akdü'l-Ferîd fi Dabti ve Cem'il-Mekâtîb adlı eserin müellifi Şeyh Mazhar, Zokayd Medresesi'nin yetiştirmiş olduğu âlimlerdendirler. Zokayd Medresesi'ndeki sosyal etkinlikleri sayesinde donanımlı insanlar yetiştiren bir kurum olması ise dikkat çekicidir. Uzun yıllar geçmesine rağmen, burada yetişen âlimlerin isimleri zikredilmektedir. Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin eserleri incelendiğinde mütefekkir ve entelektüel bir kişiliğe sahip olduğu görülecektir.

Şeyh Mahmud ez-Zokaydî de şark medrese geleneğinden yetişmiş önemli âlimlerdendir. Sedyâ lakabı ile meşhur olan Şeyh Mahmud, Zokayd Medresesi'nde uzun yıllar ders vererek birçok talebe yetiştirmiştir. Bölgenin siyasi ve sosyal olaylarına tanıklık eden müellif, bölgede baş gösteren kıtlıklara şahitlik etmiş ve sıkıntı yaşayan insanlara büyük maddi destek sağlamıştır. Aynı zamanda tasavvufi yönü de dikkat çeken şeyh Mahmud, bölgede irşat faaliyetlerini geniş bir bölgede yürütmüştür. Bölgenin siyasi ve sosyal alanında da aktif rol oynayan Şeyh Mahmud, sürgünlere maruz bırakılmıştır. Sürgün yolculuğunda ve sürgün esnasında birçok sıkıntı ve işkenceye maruz kalmıştır. Şeyh Mahmud yaşadığı bu durumları şiirlerinde ve hatıratında dile getirmiştir. Şeyh Mahmud sürgün yaşamı her ne kadar sıkıntılı geçmişse de farklı yerler görmesi ve değişik insanlarla tanışması kendisine pozitif yönde yansımıştır. Nitekim konumuz olan eserini, dönemin olaylarına ışık tutan hatıratını ve daha birçok eserini sürgün yıllarında telif etme şansını bulmuştur. Şeyh Mahmud'un çağdaşı birçok âlimden farklı olarak eser telif etmesi, eserlerine sosyal ve siyasi problemleri konu etmesi ayrıca bunlara yönelik çözümler üretmesi, kendisinin entelektüel yönünü ortaya koymaktadır.

Müellif Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin üzerinde çalıştığımız *ed-Da' ve'd-Deva'* eserinde, İslam âleminin içinde bulunduğu sıkıntıları konu edinmiş, bunların arka planındaki tarihi ve sosyal sebeplerini aralamaya çalışmıştır. Şeyh Mahmud bu sebepleri; atalet, hurafe, ahlaksızlık, itikadi bozukluk, kavmiyetçilik, adaletsizlik, zulüm ve tembellik olarak tespit

etmiştir. Şeyh Mahmud, bu sebeplerin temelini yöneticilerin adaletsiz uygulamalarına dayandırmaktadır. Müslümanların yakalandığı hastalıkların çaresinin; mutlak adalet, İslam birliği ve İslam ahlakını yeniden tesis edilmesi ile mümkün olacağını ifade etmektedir.

Eserin içeriğine bakıldığı zaman, Şeyh Mahmud'un sade bir dil kullandığı, görüşlerini ayet ve hadislerle desteklediği, akla ayrı bir önem verdiği, tarihi ve güncel olaylardan örnekler verdiği ve geniş çapta bir araştırma yaptığı görülmektedir.

Şeyh Mahmud, İslamiyet'in asıl maksadının insanlara ilmi, akli, mutlak adaleti ve güzel ahlakı öğretmek olduğunu, İslam dininin bu maksatla ortaya çıktığını ifade etmesi dikkate değerdir. Şeyh Mahmud, Hz. Peygamber (s.a.s) döneminden başlayarak kendisinden sonra gelen ilk iki halife dönemi, örnek yönetim anlayışlarını örnek olarak vermiştir. Müslümanlığın hızla yayılma sebebinin bu adalet anlayışından kaynaklandığını ifade etmektedir.

Şeyh Mahmud, İslam siyaset tarihindeki kötü yönetim anlayışına Emevileri örnek göstermektedir. Emevilerin adaletsiz yönetim anlayışları ve ırkçılık politikaları gerek Emevi dışındaki Arap toplumlarında gerekse Arap olmayan başta Farslar olmak üzere müslüman toplumlarda ciddi anlamda olumsuz etkiler bırakarak aralarında kin ve düşmanlığa sebep olduğunu ifade etmesi dikkat çekmektedir.

Şeyh Mahmud, mezhepleri tetkik ederken tarihsel açıdan onların kökenine işaret ederek; itikatları hakkında bilgi vermesi, hangi din ve akımlardan geldiğini tespit etmeye çalışması önemlidir. Müslümanlar arasında ortaya çıkan ve İslamiyet'le bağdaşmayan fırkaların çoğu zaman eski inançların yeniden filizlendiğini ve müslümanlık kisvesi altında gösterildiğini belirtmektedir. Şeyh Mahmud'un Mezhepler Tarihi açısından önem arz eden fırkaların ortaya çıkış sebeplerinden olan inançların ve kültürlerin etkileşiminin etkisi ile bazı mezheplerin teşekkülünde, şahsi heves ve menfaatlerin rol oynadığına vurgu yapması önem arz etmektedir.

Şeyh Mahmud, Anadolu Alevileri hakkındaki bilgilerin bir kısmını Mehmet Arif Bey'in *Bin Bir Hadis* adlı kitabından bir kısmını ise bizzat duyduklarından aktarmaktadır. Bunların inançları hakkında örnekler vermekte aralarında hurafelerin yaygın olduğunu dağ ve benzeri tabiat varlıklarına kutsiyet atfettiklerini belirtmekte ve inançları ile ilgili izlenimlerini ve yorumunu aktarmaktadır.

Şeyh Mahmud'un Yezidiler hakkında bilgi vermesi ise dikkat çekicidir. Şeyh Mahmud, Yezidiler ile ilgili bizzat şahit olduğu ve duyduğu bilgileri aktarmaktadır. Nitekim yaşadığı yörede bazı Yezidi köylerin bulunduğu bilinmektedir. Bunlarla ilgili bazı tarihi bilgileri aktararak müslümanlarla aralarındaki düşmanlığa değinmektedir. Bunlardan, Yezidiler ile medrese öğrencileri arasında yaşanan ve tarihi yüzyıl kadar geriye giden olaylar dikkate değerdir.

Şeyh Mahmud, yanlış inanışlar ve hurafelerin Ehl-i sünnet dışındakilere münhasır olmadığını, bu tür inanışların Ehl-i sünnet içerisine de sızıp yayılmış olduğuna değinmektedir. Bunların sebepleri arasında kimi sahte şeyh ve kötü niyetli hoca kılıklı insanların olduğunu ve

bunların İslam ve müslümanlar üzerindeki olumsuz etkilerini zikretmesi, özellikle de medreselerin hükümet tarafından kapatılmasının müsebbibinin bu kimseler olduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir.

Şeyh Mahmud'un şark vilayetlerinde aşiretler tarafından gerçekleştirilen ya da desteklenen isyan hareketlerinde aşiretleri samimi görmemesi, isyan hareketlerin arka planında II. Abdülhamit tarafından kendilerine verilen imtiyazların cumhuriyet dönemiyle son bulmasına tepki olarak ortaya çıktığını iddiası dikkat çekicidir.

Eser ayrıca Cumhuriyetin ilk dönemindeki şark vilayetlerinde aşiret ve devlet tarafından yapılan baskılardan örnek vermesi, dönemin sosyal ve siyasal tasvirlerinin yapılması, yaşanan sıkıntılar ve nedenlerinin tahlil edilmesi açısından değerlidir.

Eserde eleştiriye açık bazı hususlar bulunmaktadır. Şeyh Mahmud, eserinde itikadi bozuklukların ortaya çıkmasının ardında özellikle Farşlıları ve dönemin karıştırıcısı olarak Abdullah b. Sebe'yi merkezde görmektedir. Oysa sosyal, siyasi ve dini hadiselerin oluşumunda pek çok unsurun olduğu bilinmektedir. Yine mezheplerin teşekkülünde kişilerin, toplumun, eski kültür ve medeniyetlerin, dini metinlerin etkili olduğu bilinmektedir. Eserde mezheplerin tasnifinde bazı sıkıntılar mevcuttur. Ayrıca Şeyh Mahmud'un Anadolu'daki inançlardan olan Bektaşilik ve Rafizîlik ile ilgili yapmış olduğu yorumları ise, daha ziyade toplumda bir kesime nispet edilen fikirlere dayanmaktadır. Şeyh Mahmud'un eleştirdiği kesimlere karşı sert üslup kullandığı da tespit edilebilmektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde yaşamış olan Siirt'li değerli âlim Şeyh Mahmud ez-Zokaydî tarafından sürgün yıllarında kaleme alınan *ed-Da' ve'd-Deva'* adlı eser, İslam toplumunda kronikleşmiş problemleri teşhis ve çözüm yollarını önermesi açısından önemlidir. Adalet, eşitlik ve manevi ilimlerle desteklenmiş bir eğitim sistemi ile toplumun bidat ve hurafelerden korunabileceği, maddi ve manevi ilimlerde ilerlemelerin sağlanabileceğini önermesi önem arz etmektedir.

Şark medrese geleneğinden gelen âlimler, çoğunlukla daha önceki âlimleri taklit edip onların fikirlerini aktarmak ile yetinirlerken, yine bu medreselerdeki birçok âlim yazmayı adet edinmemiş iken, müellifin birçok alanda eser telif etmesi ve toplumsal problemler için çözüm araması önemlidir. Eser Cumhuriyet öncesinde ve sonrasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan bir âlimin, genelde İslam dünyasının özelde ise Anadolu'nun problemlerini teşhis çabası ve getirdiği çözüm önerileri açısından takdire değerdir.

KAYNAKÇA

- Aclunî**, İsmail b. Muhammed (1162/1749), *Keşfu'l-Hafa ve Mezizü'l-Elbas 'amma İştehere mine'l-Ehadisi ala Elsineti'n-Nas*, trz.
- Askalanî**, el-Hafız Şihabüddin Ebi'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer (852/1448), *Fethu'l-Barî bi Şerhi Sahihi'l-Buharî*, terkim, tashih, terci' M.F. Abdülbaki, M. el-Hatip, Dâru'r-Reyyan li't-Turas, Kahire 1407/1987.
- Aydın**, Vakımidin, *Kasideler ve On Dokuz Risale*, byy. 1999.
- Bağdâdî**, Abdulkâhir Tâhir b. Muhammed (429/1037), *el-Fark Beyne'l-Fırak*, thk. İbrahim Ramazan, Beyrut 1997
- Beyhakî**, Ebubekir Ahmed b. el-Hüseyn (384/458), *Şuabu'l-İman*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990.
- Buharî**, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğire b. Berdizbeh (256/870), *Sahihu'l-Buharî*, el-Mektebetu'l-İslamiyye, İstanbul, trz.
- Celil**, Celile, *XIX. Yüzyıl İmparatorluğunda Kürtler*, (nşr. M. Demir), Ankara 1992.
- Çağmar**, Edip, *Uluslar arası Siirt Sempozyumu*, Siirt ve Çevresindeki Medreselerde Eğitim, Birleşik Mat. İzmir Ağustos 2007.
- Çiçek**, Halil, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, Beyan yay, Van 2009.
- Darimî**, Ebu Muhammed Abdullah b. Behram (250/864), *Sünen ed-Dârimî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut trz.
- Dursun**, Hasan, "Ebû Seleme", *DİA*, c. X, İstanbul 1992.
- Eş'arî**, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makalatu'l-İslamiyyin ve'htilafu'l-Musallin*, (thk. Hellmut Ritter), Franz Steiner Verlag, Wiesbedan 1980.
- Hanbel**, Ahmed b. (ö. 245) *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnayud, Adil Mürşit, Beyrut 1995.
- Hâkim**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysaburî, *el-Müstedrek, ala's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut1411/1990.
- Hindî**, Alauddin Ali el-Mütteki b. Hüsameddin (h.975), *Kenzü'l-Ümman fi Süneni'l-Akval ve'l-Efal*, Beyrut 1985.
- İbn Mâce**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, (275/888), *Sünenü İbn Mâce*, Dâru'l-Hadis, Kahire trz.
- İbnü'l Esir**, İzuddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdulkerim el-Cezerî, *el-Kamil fi't-Tarih*, (trc. M. B. Eryarsoy), Beyrut 1979.
- ....., *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. V-VIII. İstanbul 1987

- İbn Hacer**, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali (852/1448), *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, c. III, Beyrut 1940
- İlhan**, Avni, "Bâtınîye" *DİA*, c. V, İstanbul 1992.
- İmadeddin**, İsmail b. Ömer b. Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut 1966.
- Koca**, Hüseyin, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Umumi Müfettişlikten Olağanüstü Hal Bölge Valiliğine I, Konya 1998.
- Mecmû'l-Lügati'l-Arabiyye**, *el-Mu'cemi'l-Vasit*, Bakrî yay. Tahran trz.
- Malik**, b. Enes, *Muvatta*, takdim, thk., tarc., Arif el-Hac. S. M. Lahham, Mustafa Kassâs, Dâru İhyai'l-Ulûm, Beyrut 1411/1990.
- Makdisî**, Yusuf Ziyaeddin Paşa, *el-Hediyetü'l-Hamidiyye fi'l-Lügati'l-Kürdiyye*, Şirketi'l-Mürettibiye Mat, İstanbul 1310.
- Maşnuk**, Abdullah, *Tariha't-Terbiye*, el-Keşşaf Mat. Beyrut 1937.
- Munavî**, Muhammed Abdurrauf, *Faydu'l-Kadir Şerhu el-Camii's-Sağir min Ehadîsi'l-Beşîri'n-Nezir*, tsh. Ahmed Abdüsselam, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990. Ve *et-Teyisir bi Şerhi el-Camii's-Sağir*, el-Mektebu'l-İslamî, Beyrut trz.
- Müslim**, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. El-Haccac el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (261/875), *Sahihu Müslim*, thk. M.F. Abdülbaki, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabî, Kâhîre trz.
- Nesaî**, Ebu Abdurrahim Ahmed b. Şuayb b Ali b. Bahr, (302/914), *Sünenu'n-Nesâî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz.
- Nişancı**, Tarık, Bediuzzaman, *Köprü Dergisi 100. Sayı 2007*.
- Sicistanî**, Süleyman b. Eş'as el-Ezdî (275/888) *Sünenu Ebi Davud*, (Avnu'l-Ma'bud ile beraber), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1399/1979.
- Şevkani**, Muhammed b. Ali (1250) *el-Fevaid'ül-Mecmua fi Ehadisi'l-Muvdua*, Kahire 1380/1960.
- Taberî**, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarih'ül-Umem ve'l-Mülük*, c. VIII, Beyrut trz.
- Tirmizî**, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Süre (279/892), *el-Camii's-Sahih*, Dâru'l-Fikr, Beyrut trz.
- Töker**, Metin, *Şeyh Sait İsyani*, İkinci Baskı, Bilgi yay, Ankara, Temmuz 1994.
- Tuncay**, Mete, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, Tarih Vakfı yay, 2005.
- ....., *İstiklal Mahkemeleri 1923-1927*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay, 1982.

Sevgili, Şeyh Fudayl, *Menakıbu'l- Validi'l-Üstad eş-Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve'l-Ced eş-Şeyh Abdulkahhar*, yazma eser, el yazma, h.1400/1980.

Siirdî, el-Ömeri eş-Şafî Molla Halil, *el-Usulû'l-Akaîd*, trz.

....., *Nehcû'l-En'am*, trz.

Şehristanî, Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Dâr İbn Hazm Mat. Beyrut 2005.

Yalar, Mehmet, *I. Uluslararası Düünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyum Bildirileri*, Beyan yay, Temmuz 2008.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayib el-Arnaut, *Müessesetü'r-Risâle*, c. XVII, Beyrut 1982.

Ziyaüddin, Şa'ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 2007.

Zokaydî, Şeyh Mahmud, *Ba'du Mesâili'd-Talâki ve'l-Eymân*, el yazma 1352.

....., *Bazı Harflerin Okunuşu ile ilgili Risale*, el yazma 1352.

....., *ed-Dâ' ve'd-Devâ'*, el yazma 1349/ 1929.

....., *et-Tab'îdu ilâ Antalya ve's-Seyahatu fi Diyari'l-İslam (Antalya Sürgünü ve İslam Diyarında Yolculuk)*, el yazma h. 1343/1925.

....., *er-Risaletü'l-Arûdiyye ve'l-Kavafiye*, el yazma trz.

....., *Halep ve Beyrut Seferi*, el yazma 1922.

....., *Hulasatü'l-Edeb fi Mekarimi'l-Ahlaki'l-Me'süreti min Seyyidi'l-Acemi ve'l-Arab*, el yazma 1349.

....., *Hulâsatu'l-Farâiz*, el yazma trz.

....., *Hulasatü'n-Nühbetü fi fenni Mustalahi'l-Hadis*, el yazma 1932

....., *İzâletu's-Şübehi fi Tezkiyeti'l-Luhûmi fi'l-İslâm*, el yazma, trz.

....., *Şerhun 'alâ Diyâu Basîreti Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resm ve Farşî'i-Hurûf*, el yazma trz.

....., *Talikatün ale'l-Usulu'l-Akaidi*, trz.

....., *Tavdihü'l-Mesalik*, el yazma 1929.

....., *Risaletün fi Beyani'l-Müaşereti*, el yazma trz.

....., *Risaletün fi'l-Eymân*, el yazma trz.

....., *Risaletün fi Rasmi'l-Hatti*, el yazma trz.

EKLER

Ek-1: ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eserin tercümesi

[S.1] BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah (c.c)'a mahsustur. Salât, seyyidimiz Muhammed (s.a.s)'in âline ve ashabına olsun.

Ne zaman ki hastalığın tüm müslümanları kapsadığını ve onların bu hastalıktan gafil olduğunu gördüm. Bu esnada batı diyarında Antalya'nın Korkuteli kasabasında bulunmaktaydım (Hicri: 1349 Şaban ayı). Müslümanlar için birkaç yapraklık (kitap) yazmayı istedim. Umulur ki, bu (kitap) kendilerini gaflet uykusundan uyandırır, kendilerine bulaşan bu öldürücü hastalıktan kurtarır, kendilerine hastalıklarını teşhis eder ve bu hastalığın kökünü kesecek çareyi gösterir. Şayet nefislerini bununla tedavi ederlerse bu ne güzel (olur). Aksi takdirde sadece kendilerine sitemde bulunsunlar.

Bu (kitabı) *ed-Dâ' ve'd-Devâ'* olarak isimlendirdim. Bana tevfiik verecek yalnız Allah'tır. O'na tevekkül ettim, o bana yeter ve ne güzel vekildir. Tüm güç ve kuvvetten yoksun olarak diyorum ki;

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

*"Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır. Onlarla en güzel şekilde mücadele et."*²³³

Hız. Peygamber (s.a.s), ümmetin fertlerini Halik-ı Mutlak hakkında kulak verip şahit olan herkesin beynine uygun inançlar içeren, mubin din İslam'a (Bu esnada Hız. Peygamber (s.a.s) Mekke-i Mükerrreme'de bulunmakta idi.) yumuşaklıkla, diğer dinlerde bulunan hurafelerin kokusu dahi bulunmayan, sarıh akla uygun, açık burhanlarla davet etmekteydi. Kendisinden tebliğ eden ashabını da yumuşak davranmalarını şu sözleriyle emretmekte idi:

*"Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz."*²³⁴ Böylece İslamiyet kısa bir sürede dağın üzerinde bulunan bir ateş misali, her yönün ışığıyla aydınlandığı, yüksek bir ışık (çıra) konuma geldi. Hız. Peygamber (s.a.s) sayıları binlerden aşkın müslüman topluluğuna Veda Haccı Hutbesi'nde özetle şöyle hitap etti: *"Kulak veriniz, susunuz ve bildiriniz. Önümüzdeki sene aranızda bulunacağımı zannetmiyorum."*²³⁵ Daha sonra kardeşlik, adalet, mal ve beden bu haram ayda bu belde gibi hürmetli olduğunu zikretti.

[S.2] *"Şüphesiz sizler hesap gününde tüm hareketlerinizle, sözlerinizle, fiillerinizle hesaba çekileceksiniz. Şüphesiz sizin, eşleriniz üzerinde haklarınız olduğu gibi; eşlerinizin de üzerinizde hakları vardır. Ey insanlar burada bulunanlar bulunmayanlara bildirsün. Şüphesiz müslümanlar kardeştir. Hiç kimseye kardeşinin rızası olmadan malından bir şey helal değildir. Hiçbiriniz diğerine zulüm etmesin..."*²³⁶

Müslümanlar ilk devirde ciddi anlamda Nebevi emirlere sıkı sıkıya bağlı idiler. Öyle ki İslamiyet Hız. (Ömer) Faruk (r.a.) döneminde parmakla işaret edilen dağ üzerindeki ateş gibi olmuştu. Zira sahabenin her biri İslami emirlere Resullerinin emrettiğine mutabık olarak şiddetli bir şekilde tutunmuşlardı. O dönemde müslümanlar fikir ve görüş olarak tek vücut idiler. *"Müminler ancak kardeşirler."*²³⁷ ve *"Allah'ın ipine topluca bağlanınız. Birbirinizden*

²³³ 16. Nahl, 125.

²³⁴ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. El-Muğire b. Berdizbeh el-Buharî (v.256/870), Sahihu'l-Buharî 78/ Edeb 80, el-Mektebetu'l-İslamiyye, İstanbul, ts.; el-Hafız Şihabüddin Ebî'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalanî (852/1448), Fethu'l-Barî bi Şerhi Sahihi'l-Buharî, Feth X. 541, r.6124, 6125, 7172, terkim, tevbib, tashih, terci' M.F. Abdülbaki, M. El-Hatip, Dâru'r-Reyyan li't-Turas, Kahire, 1407/1987.

Ebu'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccac el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî el-Müslim (261/875), Sahihu Müslim, 32/ Cihad 4, r. 6/1732, thk. M.F. Abdülbaki, Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabî, Kâhire ts.

²³⁵ Buharî, 25/ Hac 132; Askalanî, Feth, III. 670, r.1739, 1740, 1841, 1843, 5804, 5853; Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî İbn Mâce, (275/888), Sünenü İbn Mâce, Dâru'l-Hadis, 25/ Menasik 76, r.3055, 3056, 3057, 3058 Kahire, trz.

²³⁶ Buharî, 25/ Hac 132; Askalanî, Feth, III. 670, r.1739, 1740, 1841, 1843, 5804, 5853; İbn Mâce, 25/ Menasik 76, r.3055, 3056, 3057, 3058.

²³⁷ 49. Hucurat, 10.

ayrılmayınız, zira korkak duruma düşer, korkunuzu yitirirsiniz."²³⁸ Müslümanlar arasında aklın idrak edemeyeceği kadar sıkı bir bağlılık vardı.

İslamiyet zuhur edip Şeyheyn (Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer) döneminde yayıldı. Zira onlar görüşleri ile istibdat etmiyorlardı. Hz. Peygamberin (s.a.s) ümmet ile yaptığı muamelenin ne şekilde olduğunun ortaya çıkması için, sahabe kardeşleri ile istişare içinde bulunurdu. "*İşleri aralarında şura iledir*"²³⁹ Hz. Ebubekir'in (r.a) Hz. (Ömer) Faruk (r.a) başkanlığında bir meclisi bulunmakta idi. Hz. (Ömer) Faruk (r.a), Şeriat-ı Ahmedî kanununa mutabık olarak hükmederdi. Başkalarına icra ettiği Şer'i hudutların aynısını oğluna da icra ederdi. Hz. Ali (r.a) Yahudi hasmı ile şeriat sahibinin emrettiği şekilde şer'i hâkimin meclisinde bir araya gelmişti.

İlk devirde zengin-fakir, memur-amir arasında hükümleri icra hususunda fark gözetilmezdi. Keza halife, tüm halkın bireyleri arasında fark gözetmezdi. O dönemde hilafet tümünün biati ile sabit olurdu. Halifenin yanında, hükümleri bilen büyük âlimler bulunmakta idi. Halife'ye herhangi bir hüküm belirsiz görüldüğünde onlara bu konuda istişare eder, kendi görüşünü (başkasına) direktmezdi. Halkın her bireyinin herhangi bir problemi olduğunda hiçbir engelle karşılaşmadan bizzat halifeye müracaatta bulunur ve şikâyetini dile getirirdi. Hicaz bölgesinde cehalet fisk, kumar, içki içme, puta tapma v.s. kötü alışkanlıklar bulunmasına rağmen kısa bir sürede bu fiiller terk edildi ve bu bölge hak nuru ile aydınlandı. En rahat yaşam biçimine kavuştu. Bu durum Hz. Osman (r.a) dönemine kadar devam etti. Hz. Osman döneminde bir süre daha bu şekilde devam etti. [S.3] Daha sonra; sizlere –inşallah- bir kısmını zikredeceğim şekilde olan oldu.

Sahabe arasında nice hatipler, fikir aydınları vardı ki şayet dağ üzerinde teşvik veya tehdit içeren bir hutbe okusalardı dağ yıkılacaktı. Bu dönemde Medine-i Münevvere bu yönü ile Mekke-i Mükerreme'den üstün idi. Bu nedenle (Medine-i Münevvere) hilafet yeri olmuştu. Ömer, Ali, Selman-i Farisi, İbn Abbas, Ebu Hureyre, Zeyd b. Faris, müminlerin annesi Aişe b. Sıddık (Allah cümlesinden razı olsun) gibi İslamî esaslara vakıf olanlar bazı zamanlar şer'î nasslardan hükümler çıkarmak ve bu konuda içtihat etmek için toplanırlardı. İctihat gücüne sahip olmayan ümmetin her bir ferdi, fikrinde özgür olup müçtehitlerden dilediğine tabi olabilmekte idi. Hiç kimse onu belli bir müçtehide tabi olmaya zorlamazdı. İctihatla ilgili bir meselede ihtilaf olduğunda tümü bir araya gelir, her biri görüşünü çekinmeden açıklardı. Hiç biri arkadaşını yanlış göstermez, aşağılamaz ve ona gülmezdi. Her biri, nerede olursa olsun hakkı talep ederdi. Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra bazı meseleler ihtilafı kaldı. Bu hususta ittifak (söz birliği) sağlanamadı. Bu durumda her biri içtihadına uygun amel eder ve bu hususta tartışma da olmazdı. Hz. Ömer Faruk (r.a.)'un içtihadının çoğu hakka uygundu. Bu durum Hz. Peygamber(s.a.s) döneminde de bu şekilde idi. Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.s) "*Kur'ân, Ömer'in fikrine göre nazil oldu.*"²⁴⁰ buyurdu. Sahabeler arasında hata yapanlara, hem Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde hem de Hulafa-i Raşidin döneminde yumuşaklıkla davranılırdı. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştu. "*Eğer (ictihadında) isabet edersen*

²³⁸ 3. Âl-i İmran,103.

²³⁹ 42. Şûra, 38.

²⁴⁰ Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sûre et-Tirmizî (279/892), *el-Camiu's-Sahih ve hüve Sünnetu't-Tirmizî*, 50/ Menakıb 18,r. 3682,Dâru'l-Fikr, Beyrut trz.

sana on hasene vardır, eğer (içtihadında) hata yaparsan sana bir hasene vardır."²⁴¹ İctihat ve ihtilaflar Hulafa-i Raşidin döneminden sonra da bir süre devam etti.

Hız. Sıddık-i Ekber (r.a) (Ebubekir), hilafeti döneminde adlî ve malî işleri Hız. (Ömer) Faruk'a (r.a) teslim etti. Savaş işlerini de Hız. Ali (r.a) 'ye teslim etti. Herhangi bir özelliği ile mümtaz olan her kişiye bu özelliğine uygun işi verirdi. Hız. Peygamber, Usame (r.a) 'ye yaşı küçük olmasına rağmen savaş konusundaki maharetinden dolayı harp (savaş) kumandanı olarak tayin etti.

Şeyheyn (Hız. Ebubekir ve Hız. Ömer) döneminde İslam askerleri nereye yönelirlerse, adaleti sağlayıp zulmün eserinin söndürdükleri için yardım alırlardı. İslam'ın bu kısa sürede yayılmasının en büyük sebebi, Kayserlerin, Kisraların ve yöneticilerin uyguladığı zulüm, baskı ve istibdatların aksine, İslam askerleri ve başlarında bulunanların uyguladıkları zulmün en azının dahi kokmadığı, mutlak adalet idi. Kayserler ve Kisralar döneminde halk yaşamdaki tüm haklardan mahrum, köle konumunda idiler. **[S.4 boş]**

[S.5] İşte İslam bu şekilde adalet nuru ile nurlandı ve şöhet buldu. İslam'ın bu adaletini duyan kişiler, adil bir hükümet idaresinde bulunsa bile, yine de İslam'ın ve müslümanların kendi memleketini otoritesi altına girmeyi istemekte ve bunu beklemekte idiler. Zira insan yaşamı, özgürlükler artıkça daha güzel ve lezzetli olur. Böylece tüm milletler müslümanların himayesine girmeyi arzulamaktaydı. Bu durum ya müslümanların akidelerine gösterdiği sevgiden ya da adaletlerinin nurundaki ışıktan kaynaklanmakta idi. Ne zaman İslam askerlerinden bir gurup memleketlerine yaklaşırsa halk onlara iltica edip, (İslam) bayraklarının altına girerler, kendi hükümetlerini terk ederlerdi. Halkların tümü iki halife (Hız. Ebubekir ve Hız. Ömer) döneminde ortaya çıkan bu mutlak adalet karşısında hayretler içerisinde kalmışlardı. Daha sonra üçüncü halife Hız. Osman (r.a) döneminde Emevîler bu adalet ve hürriyeti biraz ihmal ettiler. Çeşitli zulüm ve baskılar uyguladılar. İşler tersine gidip gerileme ortaya çıktı. -İnne lillah ve inne ileyhi raciun.-

İslam, ilk dönemde günden güne yücelip ilerleme kat ediyordu. Kuran ayetleri ve Nebevî hadislerle amel ediliyordu. Sahabe, bir konuda şüpheye düştüklerinde biri diğerinden yardım talep ediyor böylece gaye ortaya çıkıyor ve bununla amel ederlerdi. Hiç biri Allah (c.c) ve Resulünün helal veya haram kıldıkları dışında arzularına göre bir şeyi helal veya haram kılmazlardı.

Müslümanların erkek, kadın, hür, köle, esnaf ve düşük tüm bireyleri görüşlerini ifade etme haklarına sahip idiler.

Dinî terbiye ve İslam ahlakı bakışlarının odağıydı. Dinî ve sınaî ilimleri tahsil etmek üzerilerine aynî ve kifaî farzlardandı. Zira Rasulullah (s.a.s) bu hususta şöyle buyurmaktaydı:

*"İlim tahsil etmek tüm erkek ve kadınlara farzdır."*²⁴²

²⁴¹ Buharî, İ'tisam 21; Müslim, Ekdıye 15; Ebu Davut, Ekdıye 2; Tirmizî, Ahkâm 2;

Ebu Abdurrahim Ahmed b. Şuayb b Ali b. Bahr en-Nesâî, (302/914), Kudat 3, Sünenü'n-Nesâî, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut trz.;

İbn Mace, Ahkâm 3;

Müsned, Ahmed b. Hambel (241/855), III. 187, Çağrı yay, İstanbul. 1413/1992.

Zikrettiğimiz gibi Rasulullah (s.a.s) Veda Haccı'nda kadınlara iyi davranılmasını, onlarla iyi muamele edilmesini, haklarının muhafaza edilmesini tavsiye etmiştir. Kadınlar, bu dönemde güzel vaazlarda dinlerinin hükümlerini öğrenirlerdi. Kapanırlar, açılıp saçılmazlardı. Öyle ki İbn-i Abbas'ın öğrencilerinden bir kısmı kadın idiler. Bunlar savaşa katılırlardı.

Hz. (Ebubekir) es-Sıddık (r.a) zamanında, Müseylemetü'l-Kezzab'a karşı savaşan Nüseybete (r.a) gibi bazıları bizzat savaşmışlardı. Bazıları yaralıları tedavi eder, bazıları şiirler inşat ederek Müslüman erkeklerin cesaret damarlarını harekete geçirirlerdi. Cahiliye döneminde Arap kadınların adetleri gibi Hz. Peygamber (s.a.s) 'in de İslam'ı müdafaa eden, müşrikler karşısında İslam zımarını (toplumunu ve ırzını) koruyan şairleri bulunmakta idi. Rasulullah (s.a.s) şöyle buyuruyor;

*“Şüphesiz sihir gibi açıklamalar bulunduğu gibi, hikmet dolu şiirler de bulunmaktadır.”*²⁴³

Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashapları peygamberin huzurunda şiirler inşat ederler, peygamber (a.s) ise aralarında tebessüm ederdi.

[S.6] İslam âlimleri son derece takva sahibiydiler. Amirleri gayet adil idiler. Halk gayet çalışkan, gayretli ve hamiyet sahibiydiler. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurur: *“Dinin afeti üç şeydir; fasık bir hukukçu, zalim bir lider ve cahil bir müçtehit.”*²⁴⁴

Ümmetin fertleri, âlim veya müteallim veya dinleyen yahut onları sevenlerden biri idi. Zira Hz. Peygamberin (s.a.s) emri bu yöndeydi. *“Âlim veya müteallim (öğrenen) veya dinleyici veya onları seven biri olarak sabahla. Beşincisi olma yoksa helak olursun.”*²⁴⁵ O dönemde zulüm ve haklara tecavüz etmek en çirkin şey olarak sayılırdı. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *“Allah adaleti ve iyiliği emreder.”*²⁴⁶

Zulmün akıbetini şiddetli bir vahamet olarak görürlerdi. Zira bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurur. *“Zulmedenler hangi akıbeti döndürüleceklerini bilirler.”*²⁴⁷ Hz. Peygamber de; *“Ey insanlar, Allah'tan (c.c) sakınınız. Vallahi bir mümin diğer mümine zulüm ederse Allah Teâlâ kıyamet gününde ondan intikam alacaktır.”*²⁴⁸ ve *“Kâfir de olsa mazlumun duasından sakınınız. Zira onunla Allah (c.c) arasında perde yoktur.”*²⁴⁹

²⁴² İbn Mace, Mukaddime 17.

²⁴³ Buharî, Edeb 90; Tirmizî, Edeb 69;

Darimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Behram (250/864), *Sünen ed-Dârimî*, Dâru'l-Fikr trz. İsti'zan 68.

²⁴⁴ Alauddin Ali el-Mütteki b. Hüsameddin el-Hindî (h.975), *Kenzü'l-Ümman fi Süneni'l-Akval ve'l-Ef'al*, III., s. 183, Beyrut 1985.

²⁴⁵ Munavi, Muhammed Abdurrauf, Faydu'l-Kadir, *Şerhu el-Camii's-Sağir min Ehadîsi'l-Beşîri'n-Nezir*, Tashih Ahmed Abdüsselam II. 22, r. 1213, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.

²⁴⁶ 16.Nahl, 90

²⁴⁷ 26.Şuarâ, 227.

²⁴⁸ el-Hâkim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysaburî, *el-Müstedrek, ala's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990;

Munavî, *a.g.e.*, III. s. 206, r. 3014.

²⁴⁹ Munavi, *a.g.e.*, III. s.164, r. 2915.

Peygamber Efendimizin (s.a.s), “Sizden öncekilerin helak olmalarının sebebi, aralarında şerif olanlar hırsızlık yaptığında ceza uygulamaz; zayıf biri hırsızlık yaptığında ise had (ceza) uygulanırdı.”²⁵⁰ hadisi gereğince, biri şeriata aykırı bir eylem gerçekleştirdiğinde küçük, büyük, şerif, zayıf olmalarına bakılmaksızın Şer’i Hükümler uygulanırdı.

Müslüman bireyler arasında akılları hayretler içerisinde bırakacak kadar sıkı bir kardeşlik ve sevgi bağı bulunmaktaydı. “Baş ağrısından bütün cesedin acı duyduğu gibi, müslümanların da birbirlerinin acısını çekmesi üzerlerinde bir haktır.”²⁵¹ hadisi gereğince doğudaki bir müslüman batıdaki bir müslümanın acısını paylaşırdı.

Peygamber Efendimizin (s.a.s), “Tefrika (ayrılık yapan) yapan bizden değildir”²⁵² ve “Köpürmekten ve laf taşımaktan sakınınız.”²⁵³ hadisleri gereği müslümanların arasını bozan kişiyi müslüman saymazlardı. “Zandan sakınınız. Zira zan sözün en yalan olanıdır. Casusluk yapmayınız, duygularınızla oynamayınız, birbirinize darılmayınız, birbirilerinize sırt çevirmeyiniz ve Allah (c.c)’ın kardeş kulları olunuz.”²⁵⁴ hadisi gereğince müslümanlar hakkında kötü zannı çirkin münkerattan sayarlardı.

Hz. Peygamber (s.a.s) sahabeyi mescitte guruplar halinde konuştuklarını görünce, “Sizleri böyle dağınık görmek istemem.”²⁵⁵ hadisi gereği, ayrılık yerilip (çirkin görülüp) birleşmeyi ise güzel görüyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) “Müminler, sevgi, rahmet ve şefkat konusunda tek beden gibidir; bir organ ağrıdığına bütün ceset uykusuz ve hasta kalır.”²⁵⁶ hadisi gereği ilk iki halife döneminde müminler arasındaki sevgi gün geçtikçe artmaktaydı. Allah Teâlâ’nın “Topluca Allah’ın ipine sımsıkı sarılınız, ayrılmayınız.”²⁵⁷ ayeti gereği bir tek cismin parçaları gibiydiler. Hz. Peygamber’in (s.a.s) “İki kişi bir kişiden, üç kişi iki kişiden, dört kişi üç kişiden daha hayırlıdır.”²⁵⁸ hadisi gereği bütün işlerinde birlik içindeydi.

[S.7] Hz. Peygamber’in (s.a.s) “Komşuna ihsanda (iyilikte) bulun mümin olursun, nefsin için istediklerini insanlar için de iste Müslüman olursun.”²⁵⁹ hadisi gereği komşuları ve din kardeşlerinin hakkı konusunda gayet şefkat, merhamet ve güzel muamelede bulunurlardı.

Hz. Peygamber’in (s.a.s) “Münafıkların alameti üçtür. Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiği yerde getirmeyen ve emanete ihanet eder.”²⁶⁰ hadisi gereği konuştuklarında doğru söylerlerdi, söz verdiklerinde yerine getirirler ve ihanette bulunmazlardı. Hz.

²⁵⁰ Buhari, Hudut 12.

²⁵¹ Müslim, Birr 67.

²⁵² Munavî, a.g.e., VI., s. 243, r. 8888.

²⁵³ Beyhakî, Ebubekir Ahmed b. El-Hüseeyin (ö. 458), Şa’bü’l-İman, III. s. 201, thk. Muhammed Said Zağul, Daru’l-Kitabu’l-İlmiyye, Beyrut 1410.

²⁵⁴ Buharî, Vesaya 8; Faraid 2; Nikâh 45, Edeb 57; Müslim, Birr 28; Tirmizi, Birr 56; Muvatta’ Hüsnü’l-Huluk 15.

²⁵⁵ Müslim, Salât 119;

Süleyman b. Eş’as es-Sicistanî el-Ezdî (275/888) Sünenü Ebi Davud, (Avnu’l-Ma’bud ile beraber), Edeb 14, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1399/1979.

²⁵⁶ Buharî, Edeb 27; Müslim, Birr 66; Müsned, IV. 270.

²⁵⁷ 3. Â-i İmran, 103.

²⁵⁸ Munavî, a.g.e., I. s. 194, r. 163.

²⁵⁹ Munavî, a.g.e., I. s. 227, r. 222.

²⁶⁰ Müslim, İman 1, r. 108.

Peygamber'in (s.a.s) *"Bir münker (kötülük) gördüğünüzde elinizle veya dilinizle veya kalbinizle düzeltin, bu (kalbinizle) ise imanın en zayıfıdır."*²⁶¹ hadisi gereği bir münker gördüklerinde ilk ikisi ile (el ve dil) ile değiştirirlerdi. Sahabeler, halifenin karşısına çıkabiliyor, huzurunda marufu (iyiliği) emredip münkeri (kötülüğü) nehiy (uzak durmalarını) ediliyorlardı. Hz. Peygamber'in (s.a.s) *"Müslümanları aldatan, onlara zarar veren ve kötülük yapan bizden değildir."*²⁶² hadisi gereği birbirlerine zarar vermez, birbirlerini aldatmaz ve birbirilerine kötülük yapmazlardı. Hz. Peygamber'in (s.a.s) *"Emirin (yöneticinin) hediye kabul etmesi çirkin, hâkimin rüşvet yemesi küfürdür."*²⁶³ hadisi gereği, yöneticiler hediye kabul etmez ve hâkimler rüşvet almazlardı.

Nazil olduğunda, Peygamber Efendimiz'e; *"Hûd suresi beni ihtiyarlattı."*²⁶⁴ sözlerini dedirten *"O halde seninle beraber tövbe edenlerle emrolunduğun gibi dosdoğru ol."*²⁶⁵ ayeti gereği, doğru olmak için çok çaba sarf ederlerdi. Bu hususta Hz. Ömer (r.a)'ın son derece Allah'tan korktuğuna delalet eden bir durum nakledilmiştir. (Şöyle ki;) Şam fethedilmiş ve Hz. Ömer Şam'dan dönmekteydi. Yolda küçük bir çadır gördü. Çadırın önüne çok susadığı için indi. Yalnız başınaydı. Çadırın içinde ihtiyar bir kadın vardı. Hz. Ömer (r.a) kadına: "İçecek su var mı?" diye sordu. Kadın: *"Hayır, ama süt var"* dedi. Hz. Ömer (r.a); *"Güzel (tamam)"* dedi. Kadın Hz. Ömer'e bir bardak süt verdi. Ömer sütü içti. Kadın onun halife olduğunu bilmiyordu. Nereden geldiğini sordu. Hz. Ömer Şam'dan geldiğini söyleyince, - kadın, Müslümanların oradaki durumunu sordu. Hz. Ömer (r.a); *"Allah'a (c.c) hamd olsun ki müslümanların lehine fethedildi."* cevabını verdi. Bunun üzerine kadın: *"Allah'ım İslam'a yardım et, fakat Ömer'e yardım etme."* dedi. Hz. Ömer; *"Neden ey kadın?"* diye sordu. Kadın; *"Benim Beyt-ül Mal'da hakkım var. Zira gördüğün gibi ben yaşlı bir kadınum. Şu ana kadar bana bir şey verilmedi."* dedi. Hz. Ömer (r.a); *"Ey kadın, Ömer senin burada hak sahibi bir yaşlı kadın olduğunu nerden bilirsin?"* dedi. Yaşlı kadın; *"Dur! Müslümanların her bir ferdini ve onların muhtaç olanlarını tanımıyorsa müslümanlara nasıl vali (sorumluluklarını üstlenen) olur"* dedi. Ömer, sakalları ıslanıncaya kadar ağladı. *"Yazık Ömer'e yazık!"* diye söylendi. Sonra kadına: *"Eğer sana şu kadar dirhem verirsem zimmetindeki hakkından vazgeçer misin? (onu affeder misin?)"* diye sordu. Kadın: *"Evet"* dedi. Ömer'in yanında bir miktar para bulunmaktaydı. Bu para Ömer'in ganimetten hissesiydi. Parayı kadına vermek için çıkardı. O esnada Hz. Ali ve beraberindeki biriyle geçerken Hz. Ömer (r.a)'i gördüler. Atlarından inip Emiri'l-Mü'minin'in selamıyla selamladılar. Yaşlı kadın Halife Ömer (r.a) olduğunu öğrenince korkup titremeye başladı. Hz. Ömer (r.a); *"Sana zarar gelmez (korkmana gerek yok). Ancak verdiğin sözde duruyor musun?"* dedi. Kadın; *"Evet, Ey Emiri'l-Mü'minin,"* dedi. [S.8] Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a), Hz. Ali'ye (r.a) dönerek: *"Gerektiğinde ibraz edilebilmesi için bir senet yaz."* dedi. Olayı Hz. Ali'ye (r.a) anlattı. Hz. Ali (r.a) şöyle yazdı. *"Falanca kadın Ali ve yanındaki huzurunda Emiri'l-Mü'minin'in zimmetindeki kendi hakkından şu kadar dirhem karşılığında vazgeçmiştir."*

²⁶¹ Müslim, İman 78; Ebu Davud, Salât 232; Nesaî, İman 17; İbn Mace, İkame 155.

²⁶² Munavî, a.g.e., VI. s. 241, r. 8881.

²⁶³ Alauddin el-Müttaki b. Hüsameddin el-Hindî, a.g.e., VI. s. 112.

²⁶⁴ Tirmizi, Tefsir, 56.

²⁶⁵ 11.Hûd, 112.

Hız. Ali (r.a) ve yanındaki (sahabe) bu vesikayı mühürleyip Emiri'l-Mü'minin'e (Hız. Ömer'e) verdiler. Emiri'l-Mü'minin söz verdiği miktarı kadına teslim etti. Daha sonra vefat edeceği sırada oğlu Abdullah'a şu vasiyette bulundu: *"Odamda bulunan falan sandığı benimle birlikte kabrime defnedin."* Hız. Ömer (r.a) defnedilirken oğlu Abdullah'ta sandığı getirdi. Hız. Osman (r.a): *"Bu nedir, ya Abdullah?"* deyince, Abdullah: Bilmiyorum ancak babam yaralanırken, bana: *"Öldüğünde bu sandığı benimle defnedin."* dedi. Hız. Osman (r.a), içinde ne olduğunu bilmesi gerektiğini söyleyip sandığı açtı. Sandığın içinden Ömer ile ihtiyar kadın arasında yazılan senet bulunmaktaydı. Hız. Osman (r.a); *"Allah sana rahmet etsin, ey Ömer! Senden sonra gelenleri zor durumda bıraktın."* dedi. Bazıları bu sözün Hız. Ali'ye ait olduğunu söylemişlerdir.

Hız. Ömer (r.a) halife olmadan önce her hafta sırtında bir tulum su ile bir yaşlı kadına su götürürdü. Halife olduktan sonra Hız. Ali (r.a) onu çarşıda sırtında bir tulum su ile görünce, *"Bu nedir, ya Emiri'l-Müminin?"* diye sordu. Hız. Ömer (r.a) durumu kendisine anlattı ve şöyle dedi; *"Müslümanlara yönetici seçildikten sonra bu tulum suyu götürmezsem korkarım ki Allah (c.c) bu husus için beni cezalandırır. Bu nedenle önceden yaptığım bir işe devam ediyorum ki, bana bu konuda sual sorulmasın"* dedi. Hız. Ali (r.a); *"Vallahi senden sonrakileri zor durumda bıraktın."* deyip yoluna devam etti.

-Bak, tefekkür et, itibar et ve içinde bulunduğun gurur ve sevinçten ötürü ağla. Eğer ağlayamıyorsan bu durumuna ağla. Hidayet veren Allah'tır.-

Hız. (Ömer) Faruk (r.a) son derece takvalı, adaletli ve Allah'ın kulları arasında eşitlik sağlardı. İctihat ve çabalarının çoğu İslam birliğinin sağlanması ve ayrılığın (tefrika) oluşmaması içindi. Öyle ki, adalet ve İslam birliği hususunda örnek verilecek (darb-i mesel olacak) bir isim oldu. İslam fetihlerinde büyük aşamalar kaydetti. Doğu ve batıya hükmedecek seviyeye ulaştı.

-Kardeşim itibar et, Allah (c.c) ve Resul'ünün emirlerine sıkıca sarıl. Malayani (maksat olmayan) şeyleri konuşmayı terk et. Allah (c.c) bizleri ve seni dosdoğru yolunda muvaffak kılsın. Şüphesiz o, her şeyde kâdirdir.-

Allah Sübhanehü ve Teâlâ *"Sen güzel ahlak üzeresin."*²⁶⁶ ayetinde Nebi'sini güzel ahlak ile övmüştür. Hız. Peygamber (s.a.s) *"Müminlerin en faziletlisi ahlakı en güzel olanıdır."*²⁶⁷ buyurmuşlardır. [S.9] Başka bir hadiste *"Müminlerden İslam'ı en güzel olanı, müslümanların kendi dili ve elinden emin olduklarıdır, müminlerin amel açısından en faziletlisi, ahlakı en güzel olanıdır"*²⁶⁸ buyurmuşlardır. Bir hadiste, *"Mümin güzel ahlakıyla, gecesini ikame eden (namaz ile) ve oruç tutanın seviyesine ulaşır."*²⁶⁹ buyurmuştur.

Güzel ahlakın bir parçası da hoşgörüdür. Müslümanlar ilk dönemde son derece güzel ahlaklıydılar. Öyle ki birbirleriyle karşılaştıklarında selamı ilk veren ve hatırı soranı, her iki cennet şarabıyla kurtulduğunu kabul ederlerdi. Zira Hız. Peygamber (s.a.s), *"Aranızda selamı*

²⁶⁶ 68. Kalem, 4.

²⁶⁷ Ebu Davut, Süne 14; Müsned II. 250, 472.

²⁶⁸ Buharî, İman 4,5; Müslim İman 64; Ebu Davud, Cihad 2; Tirmizî, Kıyame, 52.

²⁶⁹ Alauddin el-Müttaki b. Hüsameddin el-Hindî, *Kenzü'l-Umman*, III. s. 4.

yaşınız ve birbirinizi seviniz.”²⁷⁰ buyurmuşlardır. Hz. Peygamber (s.a.s) “Müsamaha gösterin ki Allah (c.c) 'da size müsamaha göstereyim.”²⁷¹ hadisi gereği birbirlerine karşı davranışlarda müsamahalı ve yumuşak davranırlardı.

Hz. Peygamber (s.a.s) “Allah (c.c) her işte yumuşak davranmayı sever.”²⁷² ve “Allah Teâlâ yüzü asık olana darılır.”²⁷³ hadisleri gereği birbirlerine sert değil yumuşak konuşurlardı. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, “Cezaları dışında insanların ayak kaymalarını görmezden geliniz.”²⁷⁴ hadisi gereği birbirlerinin hatalarını affederlerdi.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in “Allah, kötü olan nefesine azap verir, gamı çok olan bedenini hasta eder, insanlara düşmanlık besleyen değerini ve kişiliğini yitirir.”²⁷⁵ ve “Cihat dört kısımdır. İyiliği emredip kötülükten men etmek, sabır gerektiren yerlerde doğru olmak, fasıktan darılıp ona iltifat etmemektir.”²⁷⁶ hadisler gereği kötü ahlaklı insanlara darılıp onlara iltifat etmezlerdi.

Hz. Peygamber (s.a.s) “Ey insanlar, orta (normal) yola tutununuz. Zira siz bıkmadıkça Allah Teâlâ bıkmaz.”²⁷⁷ hadis-i şerifi gereği bedenleri cihat etmekten zayıf düşecekleri için aşırı nafile ibadetler yapmaktan kaçınırlardı. İbn Abbas (r.a), önceleri gündüz oruç tutar, geceleri ihya ederdi. Bu nedenle bedeni zayıf düştü. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) “Orucu bazen tut bazen tutma, geceleri hem ikame et hem de yat. Şüphesiz bedeninin senin üzerinde hakkı vardır.”²⁷⁸ dedi. Bundan dolayı İbn-i Abbas bir gün oruç tutar bir gün tutmazdı. Geceleri ikame eder, ama yatmayı da ihmal etmezdi.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in “Geceleri ikame eden (ibadetle geçiren) birçok kişi vardır ki bundan payı sadece uykusuzlukları kendilerine kalır, birçok oruç tutan var ki orucu ondan kendisine açlık ve susuzlukları kalır.”²⁷⁹ hadisi gereğince kötü ahlaklı kişinin ibadeti fayda vermez denilirdi.

Hz. Peygamber (s.a.s) “Şüphesiz bu din sağlamdır. O halde bu dinde yumuşak davranınız.”²⁸⁰ ve “Dinde aşırılıktan kaçınınız. Gerçekten sizden önce helak olanlar dinde aşırılıktan dolayı helak olmuşlardır.”²⁸¹ hadisi gereği dinde aşırılıktan men ederlerdi.

²⁷⁰ Tirmizî, 43/ İsti'zan 1, r. 2688; İbn Mace, Mukaddime 9, r. 68.

²⁷¹ Muhammed b. Ali (1250) *el-Fevaid'ül Mecmua fi'l-Ehadisil Muvdua*, el-Şevkani s.147. r.38, Kahire 1380/1960.

²⁷² Munavî, *a.g.e.*, II. s. 364, r. 1864.

²⁷³ Munavî, *a.g.e.*, II. s. 361, r. 1854.

²⁷³ Munavî, *a.g.e.*, II. s. 361, r. 1854.

²⁷⁴ Ebu Davut, Hudut 5; Müsned, IV. 181; Darimî, İsti'zan 3; Munavî, *a.g.e.*, II. 94, r. 1363.

²⁷⁵ Munavî, *a.g.e.*, VI. s. 186, r. 8726.

²⁷⁶ Munavî, *a.g.e.*, III. s. 483, r. 3654.

²⁷⁷ Munavî, *a.g.e.*, III. s. 207, r. 3013.

²⁷⁸ Ebubekir Ahmed b. El-Hüseyn (384/458) el-Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, III. 399, r. 3878. Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990.

²⁷⁹ Munavî, *a.g.e.*, VI. s. 21, r. 4404.

²⁸⁰ Munavî, *a.g.e.*, II. s. 690, r. 2508.

²⁸¹ Munavî, *a.g.e.*, III. s. 162, r. 2909.

Hız. Peygamber'in (s.a.s) "*Yedirip şükreden niceleri var ki oruç tutup sabredenlerden daha büyük hayra sahiptirler.*"²⁸² hadisi gereği ibadet için bir köşeye çekilip çocuklarının nafakaları için çalışmayı terk etmezlerdi.

Hız. Peygamber (s.a.s)'in "*Ticaret yapan, çalışan ve güvenilir olan kişiler peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraberdir.*"²⁸³ hadisi gereği ticaret ve benzeri kazanç yollarında çalışıp çocuklarına nafakalarını verdikten sonra Allah yolunda harcarlardı.

[S.10] Hız. Peygamber (s.a.s)'in "*Temizlik imandandır.*"²⁸⁴ sözlerinden dolayı beden ve elbisenin temizliğini severlerdi. İmam Malik'e (r.a), süs ve lezzetli yemek hususunda soru sorulduğunda: "*De ki, Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı.*"²⁸⁵ ayeti ile cevap verdi. Bazı insanlar fakirliği, yoksulluğu, zillet ve kıt kanaat geçinmeyi diyanetten saymışsa da hakikat bu şekilde değildir. Hız. Peygamber (s.a.s)'in günlerin çoğunda arpa ekmeğini yemesi ve bir tek hasır üzerinde yatması çelişki arz etmez. Zira bunu ümmetinin fakir olanların gönüllerini almak ve onları teselli etmek için yapıyordu. Bu da emredilen güzel ahlakın örneklerindendir Hız. Ömer (r.a) de hilafeti döneminde dahi bu şekildeydi.

Hız. Peygamber (s.a.s)'in "*Ölümü arzulamayın.*"²⁸⁶ sözleri nedeniyle ölümü arzulamaz, hasenelerinin (sevapları) çoğalması için uzun yaşam ve salih ameli severlerdi. Hız. Peygamber (s.a.s)'in "*Ümmetimden karnı (midesi) büyük, uykusu çok, tembel ve inancı zayıf olanlar için korkuyorum.*"²⁸⁷ hadisi gereği müslümanlar ilk dönemde Resülullah (s.a.s)'in emirlerine icabet ve yasakladıklarından sakınma konusunda çaba sarf ederlerdi.

Aziz Peygamber (s.a.s)'in "*Halkı aldatan yönetici cehennemdedir.*"²⁸⁸ sözleri gereği müslümanları aldatan kişileri sevmezler, onları Ehl-i İslam zümresinden çıkarırlardı. Hız. Peygamber (s.a.s)'in "*İtaat ancak iyi şeylerdedir.*"²⁸⁹ hadisi gereği sahabeler, büyüklerine sadece iyi şeylerde itaat eder, dinlerinde mubah olmayan şeylerde itaat etmezlerdi. Hız. Peygamber (s.a.s)'in "*Büyüklerle oturun, âlimlere sorun hikmet ehli ile içli dışlı olun.*"²⁹⁰ hadisi gereği âlimlerle ve hikmet ehli ile mücalesede bulunur, büyüklerle içli dışlı olurlardı.

Hız. Peygamber (s.a.s)'in "*Sadakanın en faziletlisi müslüman bir kişinin ilim öğrenip onu müslüman kardeşine öğretmesidir.*"²⁹¹ hadisi gereği faydalı ilimleri öğrenir ve onu müslüman kardeşlerine öğretirlerdi. Hız. Peygamber (s.a.s)'in "*Nefsine bir şüphe düştüğü zaman onu terk et.*"²⁹² başka bir hadiste "*Nefsinden fetva iste, müftüler sana fetva verseler*

²⁸² Munavî, a.g.e., IV. s. 22, r. 4405.

²⁸³ Munavî, a.g.e., III. s. 366, r. 3309

²⁸⁴ Müslim, Tahare 1; Tirmizi, Daavat 86; Darimî, Vüdu' 2.

²⁸⁵ 7. A'raf, 32

²⁸⁶ Buharî, Marad 19, Daavat 30, Temenni 6; Müslim, Zikir 10,13; Ebu Davut, Cenaiz 9; Nesaî, Cenaiz 1; İbn Mace, Zühd 31; Darimî, Rikkak 45.

²⁸⁷ Munavî, a.g.e., I. s. 278, r. 295.

²⁸⁸ Munavî, a.g.e., III. s. 196, r. 2987.

²⁸⁹ Buharî, Ahkâm 4; Müslüm, İmare 39; Ebu Davud, Cihad 87; Nesaî, Bey' 34.

²⁹⁰ Munavî, a.g.e., III. s. 451, r. 3577.

²⁹¹ Munavî, a.g.e., II. s. 49, r. 1262.

²⁹² Buharî, Büyü' 3.

bile...”²⁹³ hadisleri gereği bir şüphe oluştuğu zaman nefislerine bakıp akılları doğrultusunda tefekkür ederler, böylelikle onun helal veya haram olduklarını bilirlerdi.

(Bu durumda) Günümüzde tedavülde bulunan kâğıt paralardan zekât çıkarılması gerektiği anlaşılmaktadır. Zira zekâtta amaçlanan fakirlerin ihtiyaçlarını gidermektir. Hal böyle iken bu kâğıt paralarla da bu ihtiyaç giderilebilmektedir. Hem altın ve gümüş para Türkiye’de bulunmayacak kadar azdır. Türkiye’de yaşayan zenginler bu kâğıt para sahipleridir. Şayet zekât bu kâğıt paralarda vacip değilse, fakirler ve zekâta muhtaç sınıflar bundan böyle ne yapsın. Hakkıyla tefekkür edip hakkı ortadan kaldırmak istemediğin zaman denilir ki zekât kâğıt paralarda vacip olduğu anlaşılmaktadır. -Tevfik veren Allah (c.c)’tır.-

Hz. Peygamber (s.a.s)’in “*Mekânlarınızı temiz tutunuz ve güzelleştiriniz.*”²⁹⁴ başka bir hadiste “*Elbiselerinizi güzelleştiriniz ve yolculuklarınızı düzgün yapınız ki insanlara örnek olasınız.*”²⁹⁵ ve “*Müslümanların yolunda eziyeti ortadan kaldırınız.*”²⁹⁶, başka bir hadiste “*Mescitlerinizi (camilerinizi) derli toplu, şehirlerinizi planlı yapınız.*”²⁹⁷ Başka bir hadiste “*Müslümanların yollarında eziyet verenler laneti hak ederler.*” demiştir. [S.11] Hz. Peygamber (s.a.s)’in “*Üç kişi var ki Allah onları sevmez. Yıkık evde oturanlar, sel yolunda oturanlar ve bineğini bırakıp Allah’ a tevekkül ettim diyenler.*”²⁹⁸ hadisleri gereği müslümanları temizliğe, çalışmaya, onarım yapmaya ve zahiri sebeplere tutunmaya teşvik etmiştir.

Yine bir A’rabi’ye (Bedevi) “*Deveni bağla sonra tevekkül et.*”²⁹⁹ diye tavsiyede bulunmuştur. Başka hadislerde “*Allah’a en sevimli olan kul, evine en faydalı olandır.*”³⁰⁰ ve “*Müminlerin en faziletlisi; satışta, alışta, ödemekte ve hüküm vermekte hoşgörüyü tanyandır.*”³⁰¹, “*İnsanın en kötüsü, ailesine eziyet verendir.*”³⁰² Başka bir hadiste “*Oruç tutanlar seyahat edenlerdir.*”³⁰³ ve “*Yolculuk yapınız sıhhat bulur rızıklanırsınız.*”³⁰⁴ hadisleriyle müslümanları sağlıklarını korumaya teşvik edip yollarını öğretmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s) “*Çocuklarınıza yüzme ve atıcılığı öğretiniz.*”³⁰⁵ ve “*Atıcılığı öğreniniz çünkü atıcılık sizin en hayırlı oyununuzdur.*”³⁰⁶ sözleri ile çocuklarına yüzme ve atıcılığı öğretmeye teşvik ederdi.

²⁹³ Müsned, V. 252.

²⁹⁴ Munavî, a.g.e., IV. s. 375, r. 5321.

²⁹⁵ Munavî, a.g.e., I. s. 279, r. 257.

²⁹⁶ Munavî, a.g.e., I. s. 111, r. 61

²⁹⁷ Alauddin el-Müttaki b. Hüsameddin el-Hindî, a.g.e., VII. s. 665.

²⁹⁸ Tirmizî, Kıyame 60.

²⁹⁹ Tirmizî, Kıyame 62.

³⁰⁰ Munavî, a.g.e., III. s. 621, r. 3990.

³⁰¹ Munavî, a.g.e., II. s. 64, r. 1295.

³⁰² Munavî, a.g.e., IV. s. 210, r. 4878.

³⁰³ Munavî, a.g.e., IV. s. 176, r. 4788.

³⁰⁴ Munavî, a.g.e., IV. s. 109, r. 4626.

³⁰⁵ Munavî, a.g.e., IV. s. 431, r. 5477.

³⁰⁶ Munavî, a.g.e., IV. s. 448, r. 5524.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in “Küçüklerimize şefkat göstermeyip büyüklerin kıymetini tanımayan bizden değildir.”³⁰⁷ sözleriyle büyüklere saygıyı, küçüklere şefkati teşvik ederdi.

Hz. Peygamber (s.a.s), “İktisadı yapan ne kadar ulvidir (yücelir).”³⁰⁸ ve “İslam, cimriliği kökünden kazımıştır.”³⁰⁹ ve “Cömerdin ayak kaymasını görmezlikten görünüz. Çünkü onun ayağı kaydıkça Allah onun elinden tutar.”³¹⁰ ve “İki haslet var ki müminde birleşmez. (bunlar) Cimrilik ve kötü ahlak(tır).”³¹¹ hadisleriyle iktisada verdiği önemi vurgulayıp iktisat yapmaya teşvik eder, israf ve pintiliği men ederdi.

Hz. Peygamber (s.a.s), “Bir kavmin evini izinsiz gözeten, gözlerinin çıkarılmasını hak etmiştir.”³¹² hadisi ile özel hayatı gözetmeyi yasaklamıştır. “Kardeşinin kitabına (yazısına) izinsiz bakan ateşteki kişiye bakmış gibidir.”³¹³

İlk dönemde müslümanlar nebilerinin izini takip ederlerdi. Emrine biat ve imtisalda (icabet, bağlılık) çaba sarf ederlerdi. Böylelikle insanlarla güzel ahlak ve güzel muamelede en ideal seviyeye ulaşmışlardı. Gerçekten kısa süre içinde doğu ve batıya hakim olmuşlardı. Kısraların ve Kayserlerin topraklarına hâkim olmakta muzaffer olmuşlardır. Tüm bunlar güzel ahlak ve güzel muamele ve adaletin eseri idi. Zira onlar nebînin izinden gitmeye özen gösterirlerdi.

Hz. (Ömer) Faruk (r.a) İslam şariatını tesis etmiş, aralarında adaleti sağlayarak İslam birliğini sağladı. Önceki dönemlerdeki (cahiliye) bozuk olan, kesinlikle akla uymayan itikatları, hurafe dinleri ortadan kaldırdı. Şayet hilafet dönemi uzamış olsaydı, (Allah bilir) kimsenin aklına gelmeyecek şekilde bu kötülüklerin kökünü yıkacaktı. Ancak ilahi hikmet onun şهادetini (şehit olmasını) arzuladı. Hilafeti, kalbini tatmin eden sadakatlerine güvendiği kişiler arasında şuraya bıraktı. Oğlu Abdullah'ı (r.a) şuradan çıkardı. Hâlbuki o da sahabenin büyüklerindendi. Kendisine: “Oğlun hilafeti hak ediyor.” diyenlere, “Hattapoğullarından iki kurban seçemem, bir tane yeter.” dedi.

-Ey Kardeşim, Hz. Ömer'in (r.a) bulunduğu adaletle birlikte Allah korkusuna bak ve ona güzelce itibar et.-

Daha sonra Hz. Osman (r.a) ismi üzerine ittifak oluştu. Hz. Osman (r.a) emirleri tebliğ etti, kötülükleri nehiy edip iyiliği emretti ve adaleti sağladı. Ancak tabiatında kavmine karşı sevgisi vardı. Bu nedenle kavmini diğerlerine tercih etti. Onları Ehl-i Beyt ve büyük sahabelerin önüne geçirdi. [S.12] Öyleki Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından çirkin fiilleri ve kötü ahlakı ve müslümanlara düşmanlığından dolayı Medine'den kovulan Mervan'ı (Medine'ye) geri getirdi. Hz. Osman (r.a) daha önce Mervan'ın geri getirilmesi hususunda Şeyheyne (Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer) defalarca müracaatta bulunmasına rağmen, Şeyheyne (Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer) bunu kabul etmeyip, “Kötü ahlakından dolayı Nebi (s.a.s)

³⁰⁷ Tirmizî, Birr 15.

³⁰⁸ Munavî, a.g.e., V. s. 580, r. 7939.

³⁰⁹ Munavî, a.g.e., V. s. 593, r. 7978.

³¹⁰ Munavî, a.g.e., II. s. 95, r. 1364.

³¹¹ Munavî, a.g.e., III. s. 587, r. 3915.

³¹² Munavî, a.g.e., IV. s. 92, r. 8468.

³¹³ Munavî, a.g.e., IV. s. 93, r. 8469.

tarafından kovulanı biz nasıl geri getirebiliriz.” demişlerdir. Hz. Osman (r.a) onu geri getirmekle de yetinmeyip onu genel vezirliğe getirdi ve hilafet işlerinin tamamını ona teslim etti. Ayrıca Hz. Osman’ın (r.a) diğer akrabalarını da tüm şehirlere vali tayin edip, sahabe ve çocuklarının hak ettikleri yöneticilik görevine gelmelerini engelledi. Bu nedenle bir nevi kin oluştu.

Emeviler cahiliye döneminde Kureyşlilerin en ileri gelenleri olup akit ve problemlerinin çözüm merkeziydiler. Genellikle Abdulmuttalip ve Haşimoğullarına karşı olup aralarında bir düşmanlık vardı. İslam ortaya çıkınca bu şeref Ehl-i Beytin eline geçti. Emeviler bundan ötürü sürekli fırsat bekliyorlardı. Yöneticiliğe ulaşıncı (istekleri olunca) halifeden habersiz diğer akrabalarını yanlarına aldılar. Emeviler, yabancılara hiç iltifat etmezlerdi. Öyle ki yabancılarla ilişkileri, bir efendinin kölesiyle olan ilişkisi gibiydi. *“Bu yabancıdır, onunla dilediğin gibi davranabilirsin.”* derlerdi. Fikirlerinde baskı uygularlardı. Son derece ırkçılık yaparlardı. Bu Arap’tır, bu Fars’tır, Bu Kürt’tür, bu Emevi’dir, bu Haşimi’dir, derlerdi. Hâlbuki Şeyheyn (Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer) döneminde durum bu şekilde değildi. İslam bağlılığı gözetilip bunun dışındaki bağlılıklar önemszenmezdi.

Hz. Osman (r.a), kendisinden sonrakilerde bulunmayan meziyetlere haiz olmasına rağmen Emevilerin bu tutumlarından dolayı kalpler hilafet makamından nefret etti. Birlik ve kaynaşma ateşi söndü. Bununla birlikte halk zulüm, haksızlık, hakka tecavüz v.b. durumlar ortaya çıktığında, makamlara müracaatta bulunurlardı. Ancak maalesef bu şikâyetler sonuçsuz kalırdı. Bu nedenle kin ve düşmanlık artmakta, hilafet makamına zihinleri kemiren düşmanlık kalplerine yerleşmekteydi.

Bazı müslümanlar, İslam diyaneti kalplerine ve akıllarına tam yerleşmediğinden atalarından kalan çürük akideleri depreşmekte idi. Buna açık bir örnek olarak Farslardır. Farslar, Kisra saltanatını kaybedip riyasetten düştüklerinde Hz. (Ömer) Faruk (r.a)’un adaletiyle teselli bularak bir nevi İslam’a meylettiler. Ancak bu durumdan doğan kin ve düşmanlıkları tamamen gitmemiş ve önceki akidelerini (inançların) tamamen unutmamışlardı. Emevilerin zulüm ve istibdatlarını gördüklerinde, -taklit yularını boyunlarından atmadıkları için- diğer taraftan önceki konumları, rütbeleri ve atalarının inançlarını hatırladıklarında, yöneticilerin Hz. Peygamber (s.a.s)’in emretmiş olduğu yeni müslüman olanlara ilgi ve yakınlaşma emrinin aksine, Emevilerin ilgisizliği ve yaptıkları haksızlıklar karşısında unutmadıkları saltanatları da eklenince kendilerine (Farslara) -İslami gücü ortadan kaldırıp İslam’dan intikam almaya güçleri yetmediklerinden- Arapların nefislerini dürtmeye, kalplerine vesvese vermeye ve halifeye karşı başkaldırıya teşvik ettiler.

(Sebeiyye)

[S.13] Bu ifsada şeytanlığı ve önemsemeden nefsinin tehlikeye atma pahasına fesat çıkarma ve şeytanlıkları önemsemeyenler arasında Abdullah b. Sebe³¹⁴ vardı. Bu İranlı adam bir müslüman gibi görünüp gerçekte mecusi olup bir İslam düşmanı idi. Bu münafık, arapların

³¹⁴ Kaynaklarda İbnû’s-Sevdâ, İbn Sebe, İbn Vehb b. Sebe, İbnû’s-Sevda es-Sebeî, İbn Sebe el-Himyerî, İbn Sebe Vehb er-Râsibî el-Hemedânî adlarıyla da anılan Abdullah b. Sebe, Sebeiyye, Sebâiyye veya Sâibe adlı Sîî mezhebinin aşırı bir kolunun da kurucusu sayılır. Krş. Bağdâdî, Abdulkâhir Tâhir b. Muhammed (429/1037), *el-Fark beyne’l-Fırak*, tlk. İbrahim Ramazan, Beyrut 1997, s. 212-213.

hatta tüm müslümanların arasına zehiri yaymakta, müslümanlar arasında ayrılığı gerçekleştirecek sapık telkinlerde bulunmakta ve müslümanlara; “Gerçekten Ümeyyeoğulları, müslüman değiller. İslamlıkları kılıçtan korktuklarındandır. En büyük amaçları Bedir ehli ve müslümanların tümünden intikam almak, atalarının dinlerini ihya edip Lat ve Uzza’ya kulluk etmektir.” söylemekteydi. Bu adam, daha sonra Basra’ya gidip (O zaman Basra Valisi Abdullah b. Amir’di) Basra’da da ifsad çalışmalarını sürdürdü ve müslümanların kalplerine vesveseler soktu. Vali bunu işitince, (Abdullah b. Sebe’yi) adamı huzuruna çağırıp vaziyetini sordu. Abdullah b. Sebe; “Ben kitap ehlinde biriyim. İslam dinine girmek istiyorum ve beldeye yerleşmek istiyorum.” dedi. Vali ondan şüphelenince onu Basra’dan Küfe’ye sürgün etti. Burada yine Küfe ehline de vesveseler telkin edip, İslam’ı bölmek amacıyla, -Farukî adaleti ihya etmek zulüm ve baskıyı ortadan kaldırmak iddiasıyla- bir cemiyet kurduktan sonra Mısır’a göç edip burada da cemiyetini kurdu. Habis (iğrenç) İbn Sebe’nin ağacı semere (meyve) verdi. İstekleri amacına uygun sonuçlar verdi. Böylece halife Hz. Osman (r.a)’a karşı her taraftan başkaldırı ortaya çıktı. Hz. Osman (r.a) şehit edildi ve müslümanlar arasında kin ve düşmanlık oluştu. Bu münafık, bizzat kendisi de bu olayda (Hz. Osman’ın (r.a) şahadetinde) bulunuyordu. Hatta müslümanları parçalayan ve birliklerini bozan bu feci yıkımın başını çekiyordu. Bu münafık bununla da yetinmeyip Hz. Ali (r.a)’nin öldürülmesi, oğlu Hasan (r.a)’ın zehirletilmesi ve oğlu Hüseyin (r.a)’in öldürülmesi neticelerine sebep olan bir sürü vesvese ve ifsatlar yapmaya devam etti.

Bu habis, müslümanları İslam dininden çıkarmanın mümkün olmadığını biliyordu. Zira İslamiyet gönüllerinde yer kaplamıştı. İslam’dan önce Farslara ait bir takım hurafe ve inançları İslam inancına soktu. Müslümanlarla dilediği şekilde oynadı. Ehl-i Beyt sevgisini İslam’da birinci rükun saydı. Hz. Ali (r.a) ve akrabalarına düşmanlık yapanları kâfir, kanları dökülmesi ve malları alınmayı gereken kâfirlerden saydı. Bu habisin tüm bunlardan amacı, müslümanlardan özellikle Kadisiye intikamını almak, İslamiyet’in otoritesini kırıp saltanatı Farslara vermektir. Hz. Ali (r.a)’yi, Hasan (r.a) ve Hüseyin (r.a)’i öldürenlerden intikam alınmasını ve haklarını korumayı, sinsi amaçlarına alet olarak kullanıyordu.

[S.14] (Abdullah b. Sebe) Bir gün huzurunda bulunduğu Hz. Ali (r.a)’ye; “*Sen hak Allah’sın.*” deyince Hz. Ali (r.a) onu Medain’e sürdü.³¹⁵ Ancak bu çirkin fiillerini terk etmedi. Hz. Ali (r.a)’nin vefatından sonra insanlar arasına fesad yaydı. İnsanların kalplerine; “*Hz. Ali (r.a) öldürülmedi. Şekli şeytana verildi. İbn Mülcem (Allah’ın laneti üzerine olsun) o şeytani öldürdü. Allah, Ali’yi bulutların üzerine çıkardı. Ahir zamanda yeryüzüne inip zulüm ve haksızlıkla dolu olan yeryüzünü adalet ve hikmetle dolduracaktır.*”³¹⁶ diyordu. Bu inanç, hıristiyanların Hz. İsa (r.a) hakkındaki, yahudilerin Farukî hakkındaki, müslümanların Mehdi hakkındaki ve mecusilerin Mesih hakkındaki inançlarına uygundur.

Sonuç olarak bu münafık, hıristiyan, mecusi ve yahudilerin inançlarındaki hurafeleri İslam inancına soktu. Pek çok kişi ona uydu. Bu inançların karışımından ortaya çıkan akıma “Sebeiyye” inancı olarak adlandırıldı. Bu inanç sahiplerine göre: “Şimşek sesi, Hz. Ali’nin

³¹⁵ Krş. Şehristani Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve’n-Nihal*, Kar İbn Hazm Matbaası, Beyrut 2005. s. 115.

³¹⁶ Krş. Bağdadi, *a.g.e.*, 177; Şehristani, *a.g.e.*, s. 115.

sesidir.” Bu sesi işittiklerinde, “*Selam üzerine olsun, Ey Emir-ül Mü’minin*” derlerdi. Bu İslam’a karşı yapılan ve İslam’ın temellerine ilk darbe olan İbn Sebe’nin hikâyesidir.

Tüm bunların en büyük sebebi, Emevilerin zulüm ve baskılarıydı. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır; “*Yemin olsun ki, zikirden sonra Zebur’da da; şüphesiz yeryüzüne salih (adil) kullarım varis olacaktır diye yazmıştık.*”³¹⁷. -Allah (c.c) en iyi bilendir.-

Müslümanlar arasındaki değişik inançlar, müslümanların İran, Hint ve Eski Yunanlılarla yaptıkları ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Kesin olarak biliyoruz ki; şayet müslümanlar bu ilişkilerde bulunmamış olsalardı inançlarına bu farklılıklar girmeyecekti.

İslamiyet, Hz. Peygamber (s.a.s) (şari) tarafından telkin edilen gerçek adalet, güzel ahlak ve İslam birliği üzerine temellendirilecekti. Müslümanlar bunlarla ilişkiye girince inançları da onların inançlarıyla kirlendi.

Eski İranlılar, yaratıcının iki olduğu, birinin hayır yaratıcısı, diğeri şer yaratıcısı olduğu inancına sahipti. Bunları Ehrimen ve Hürmüz olarak adlandırırlardı. İran Sasanileri, yönetimi ele geçirince, siyasi işleri ve mecusilik inancını kontrolleri altına aldılar. O dönemde İran, sınıflara (kast sistemi) ayrılmaktaydı. Bunlar avam tabakasından oluşan taciye (tahiye), havas tabakasından oluşan Şaharice hükümet memurlarından oluşan dehakin ve din liderlerinden oluşan mü’bizan sınıflarıydı.

Mübizanlar idari yönetimde son derece söz sahibi, halk arasında şaşkırtıcı bir nüfuzla sahiptiler. Mübizi mübizan, bütün problemlerin ve sözleşmelerin mercii olan tabakaydı.

İranlılar, siyasal iktidarı elinde bulunduran Arap yönetimini ortadan kaldırıp yönetimin kendi ellerine geçmesi için fırsat kolluyorlardı. Zira İranlılar, İslam fetihlerinden sonra müslümanların idaresi altına girmişlerdi. İran saltanatını merkezi Estehre bağlı Hire bölgesinde ikamet eden ve daha önce (İran saltanatı döneminde) kendi himayeleri altında bulunan Münziroğulları³¹⁸ İranlılara yönetici oldular.

[S.15] İranlılar bundan çok etkilendiler. Mübizan’ın nüfuzu ortadan kalktı. Bunun üzerine Araplar arasında zehir yayıp ve şöyle demeye başladılar; “*Emeviler hilafeti Hz. Ali’den gasp ettiler ve Ehl-i Beyti öldürdüler. Muaviye Bedir vakiasının karşılığında intikam almak için oğlu Yezid’i veliaht tayin etti.*”

Bu bozgunculuk çalışmaları, Ebû Müslim el-Horasanî’nin ortaya çıkışına kadar devam etti. Bu adam İslam’ı savunmak adına İran halkına yardım etmesi karşılığında Abbasileri destekledi. İran halkı, amacını gerçekleştirmesi için kedisine malı ve canı ile destek çıktılar. Öyle ki İranlılardan Ebû Seleme el-Hallal bunun için bütün servetini harcadı. Bu adam büyük bir servet sahibiydi. Neticede yönetim Abbasilere geçti. İranlılar tüm bu savaş ve kan akıtmalar sonucunda kendilerine fakirlik, yetim evlat ve bozulan diyarlardan başka bir şey vermediğini, ilk saltanatlarının kendilerine dönmediğini, atalarının inançlarının tesis

³¹⁷ 21. Enbiya,105.

³¹⁸Münziroğulları, İranlıların hâkimiyetleri altında bir Arap hükümeti idi. Araplar hâkimiyet sağlayınca Münziroğulları İranlılara hükümdar oldular. (Müellif.)

etmediğini, amaçladıkları mübizanların saltanatının geri dönmediği gördüler. Müslümanlar arasında ikinci defa savaş ateşini tutuşturmaya başladılar. Alevilerin sancağı altına girip Abbasiler ve aleviler arasında savaş başlattılar. Bu da kendilerine fayda sağlamayınca, Abbasiler ile barışmak zorunda kalıp yönetimleri altına girmeye ve kendileri ile iyi ilişkiler kurmaya mecbur kaldılar.

İranlılar, vezir Halit el-Bermeki döneminde (yönetimden) bir nevi istifade ettiler. Halit el-Bermeki İran halkından olup daha önce ateşperest bir Mecusi idi. Hatta İran yönetimi döneminde Nubahar Beldesi'ndeki ateş evinin sorumlusu olmuştu. İslam İran'ı fethedince o da İslamiyeti kabul etti. Ebu Müslim el-Horasanî de bu şiddetli savaflara (Abbasiler ile birlikte Emevilere karşı) katıldı. Onun kahramanlıklarını ve yönetim kabiliyetini gören Abbasiler, Seffah el-Abbasi döneminde onu vezirliğe getirdiler. Daha sonra vezirlik ondan oğlu Yahya'ya ve ondan da oğlu Cafer'e geçti. İranlılar onların bu vezirlikleri dönemlerinde amaçları doğrultusunda bir nevi istifade ettiler. Zira tüm vali ve yöneticiler İranlılardan oluşmaktaydı.

Harun Reşit, Bermekilerin tüm ülkeye hâkim olduklarını ve halifelerin elinde şekli bir hilafetten başka bir şey kalmadığını görünce, gerekeni yaptı ve tarihi kaynaklardan anlaşıldığı üzere izlerini ortadan kaldırdı.

Me'mun vali iken maiyetinde bulunan İranlı Fazl b.Sehl er-Rehsi -bu adam aslen mecusi olup sonra müslüman olmuş ve şii-alevi fırkasına katılmıştı- Emin b.Harun'un hilafeti döneminde Tahir b.Hüseyin komutasında bir ordu hazırlayıp hilafet merkezi olan Bağdat'a gönderdi. [S.16] Halife Emin'i öldürüp Me'mun'un halife olmasını sağladı. Me'mun, alevi-şii'lerin arasına katılıyor ve onları seviyordu.³¹⁹ Öyle ki (şii-alevi olan) Ali b. Musa er-Rıda'yı veliaht ilan etti. Abbasilerin sembolü olan siyah elbiseleri terk edip alevilerin sembolü olan yeşil renkli elbiseleri giydi. Sonuç olarak Me'mun İranlıları destekliyor, onları vali olarak atıyordu. Me'mun'un döneminde yöneticiler İranlılardan oluşmuştu.

Abbasi halifesi Mu'tasım İranlıların amacının saltanatlarını yinelemek, atalarının dinlerini ihya etmek ve Abbasilerden yönetimi almak olduğunu görünce, kendilerine iltifat etmeyi terk etti. Türkleri öne çıkarıp onları vali olarak atadı. Türkleri sırdaş edindi. Zira Abbasiler, Emeviler ile yapılan savaflardan dolayı araplara güvenmiyorlardı. Bilindiği gibi İranlıların tüm bu savaflardan amacı Kadisiye'nin intikamını almak, atalarının dinlerini çeşitli hilelerle ihya etmek, kendilerine ve mübizanlara ait yönetimi geri almak idi. Bu nedenle Mu'tasım, türkleri öne çıkarmak zorunda kaldı. Zira Türklerin yönetimde herhangi bir gaye ve hedefleri yoktu.

(Bil ki) bazı dönemlerde İranlılar Tahiriler, Safaviler, Samaniler, Saciyeler, Zeyyadiler ve Büveyhoğulları devletlerini kurmak sureti ile saltanatlarını geri aldılar. Hatta Büveyhoğulları ile Türkler arasında meydana gelen ve Büveyhoğullarının ortadan kalkmasına sebep olan savaflar olmasaydı, yönetimin tümüyle İranlılara geçmesi mümkün olacaktı. Zira Büveyhoğulları çok güçlüydüler ancak Türkler onları mağlup ederek ortadan kaldırdı.

³¹⁹ Bazılarına göre Me'mun, şia akidesine mensuptur. (Müellif.)

O dönemde Türkler, selim fikirli ve güzel bir akideye sahip idiler. Ancak bu savaşlardan sonra İranlılar ile münasebette bulunmaları İranlılardan etkilenmelerine sebep oldu. İranlıların nifaklarından payidar oldular ve hurafeleri kendi inançlarına soktular.-inne lillah ve inne ileyhi raciun.-

İran saltanatını bütünüyle geri alanlar arasında Şeyh Safyüddin el-Erdebili'nin torunlarından (Şah) İsmail Safevi bulunmaktaydı. Ancak tümüyle amacına ulaşamadı. Zira Osmanlı padişahı Sultan Selim kendisini ortadan kaldırdı.

Saltanatı İranlılara geri getirenler arasında Şah Tahmasp, Şah Abbas ve Nadir Şah da bulunmaktaydı. Özetle İranlılar saltanatı geri almak için çaba gösterdiler. Bazıları bunda amaçlarına ulaştı. Ancak bunu şeytani desiseler, hileler, halk arasında karıştırmalar ve müslümanlar arasına tefrikalar sokarak gerçekleştirdiler.

İslam dini, Hulefa-i Raşidin döneminde, akıllar İslam dininden hoşnut olur ve nefisler ondan huzur bulurdu. Din bu dönemde akli ve cumhuri (çoğulcu anlayış) yöntemle olup, kılıç baskısıyla değildi. Ancak İranlılar, atalarının dinini canlandırmak için kendilerinin ve mü'bizanların saltanatını geri almak ve Kadisiye intikamını almak için bazı hurafeleri İslam dinine soktular.

[S.17] İran Sasanileri, tarih kitaplarında malum olduğu üzere dini duygularla kuruldu. Kendi yönetimleri ve dinlerinin geri gelmesi için cahil müslümanların kalplerine dini şüpheler sokmaya çalıştılar. İmamet meselesini merkeze oturtup en önemli amaç haline getirdiler. Onlara göre, *"Hz. Peygamber (s.a.s) vefat ettikten sonra, ardında halife olacak erkek bir evlat bırakmamış, amcasının oğlu damadı ve Ehl-i Beyt'in en faziletlisini halef bırakmıştı. Bu nedenle hilafet, öncelikli olduğu için ona (Hz. Ali) ait olup daha sonra çocuklarından en salih olanlar seçilip devam edecektir. O halde hilafet öncelikli olduğu için onun sonrasında da çocuklarından en uygun olanındır."*

(Onlara göre) Yönetici ölünce yönetimin en yakın akrabasına geçmesi gerektiği fikri, düşüncelerinin en tipik örneğidir. Hâlbuki İslam, bu düşünceden uzaktır. Zira akıl bunu kabul etmeyip -yakın olsun uzak olsun- yöneticinin; adil, milletiyle istişare eden ve onlara destek çıkan birinin olmasını gerektirir.

Ebu Müslim el-Horasanî şunları söylüyordu; *"İmam İbrahim'in imametini tasdik etmeyen çocuk bile olsa idam edilmeyi hak etmektedir. Bu emri İmam İbrahim'in kendisinden aldım."* Ebu Muslim, imamın imametini kabul etmeyen birçok kişiyi idam etti. Ünlü tarihçi İbn-ül Esir el-Cezerî'nin belirttiğine göre, sırf şüphe üzerine altı yüz bin müslüman öldürülmüştür. Bu inanç İranlıların, *"Hüdavent³²⁰ neyi emrederse itaat edilir. Bu emre uymayanın kanı ve malı helaldir"* düşüncesine benzemektedir. Bu inançta kendilerinin ve atalarının hurafeleridir.

³²⁰ Hüdavent, Farsça bir kelime olup Sultan anlamına gelmektedir. (Müellif.)

Adı geçen Ebû Seleme el-Hellal döneminde, Abbasi veziri olarak Ebû Müslim'e malı ve canı ile beraber olmasına rağmen kendisini idamdan kurtaramamıştır.³²¹ Zira İmam İbrahim'in imametini kabul etmediği için Ebû Müslim tarafından idam edilmiştir. Ebû Müslim şöyle diyordu; *“Ben imamın emrini değiştirip, kim olursa olsun, imametini tasdik etmeyi idam etmekten vazgeçecek değilim.”* Bu zorbalık/istibdat sadece İranlılara has olmayıp Mısır ve Suriye'de de vardı. Zira baskıcı ve zalim Roma hükümeti yönetimi altında yaşamaktaydılar. Gördükleri baskı ve zulüm kendilerine de etki etmişti. Hz. Ali (r.a) ve Hz. Muaviye (r.a) döneminde yaşanan ve istenmeyen sonuçlara yol açan hakem ve tahkim meselesi de İranlıların hurafeleri ve Suriyelilerin entrikalarının bir ürünü idi.

(Mukanaa)

İranlılar, birinin idaresi altına girdiklerinde *“Rab”* anlamına *“Hüdavent”* diye adlandırılırdı. Bir gün Ravent şehrinde Abbasi halifesi Mansur'a; *“Hüdavende ma”* (Rabbimiz) dediler.³²² İmamı kendi inançların tanrılaştırdılar. Hatta Mansur'dan önce Ebu Müslim için ulûhiyet (tanrılık) iddiasında bulundular. Ebu Müslim'in kâtibi olan Horasanlı Mukanna adındaki adam, Ebu Müslim'im ölümünden sonra ortaya çıktı. [S.18] Bu adam çirkin görünümünden dolayı yüzünü örterdi. Bu yüzden Mukanna' olarak isimlendirilirdi. Bu adam, tenasüh inancını ileri süren Zerdüş dinini yeniden canlandırdı ve şöyle diyordu; *“Allah önce Âdem'de sonra Nuh'ta daha sonra İbrahim'de sonra Musa ve sonra Muhammed'te daha sonra Ali'de, sonra oğlu Muhammed b. Hanefiyye'de tecelli etti. Aynı şekilde Ebu Müslim ve Mukanna'da tecelli etti”*

Halife Mehdi b. Mansur, onu (Mukanaa) yakalamak için bir asker ordusu göndermek zorunda kaldı. Onu yakalayıp Keş Beldesinde idam etti. Ancak bu melun, aklın ve vicdanın kabul etmediği bir takım hurafeleri İslam inancına sokmayı başardı.

(Zındıklar)

Cürcan taraflarında Zındıklar diye adlandırılan bir grup ortaya çıktı. Müslümanların inançlarına acayip (tuhaf) ve garip fikirler soktular. Mukanna' ve tabileri beyaz elbise giydiklerinden *“Mubayyada”* olarak adlandırılırdı. Zındıklar ise kırmızı elbiseler giydiklerinden *“Muhammara”* olarak adlandırılırdı.

(Mezdekîler)

Enoşirevan döneminde *“Mezdek”* adında bir adam ortaya çıktı. Bu adam İranlılar arasına birliklerini yıkan, namus, hayâ ve ğyreti ortadan kaldıran bir mezhep yaydı. Hayvani şehveti aralarına soktu. Bu mezhep İranlılardan rezil (aşağılık) erkeklerin ve kadınların zevkine uygundu. Kisralar bu hayvani mezhebi ortadan kaldırmaya çalıştılsa da tümüyle

³²¹ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. V, s. 355-356; Hasan Dursun, *“Ebû Seleme”*, Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. X, s.229, İstanbul 1995.

³²² Krş. Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarih'ül-Umem ve'l-Mülük*, c. VII. s. 505-506.

başaramadı. Bu mezhep halife Mehdi dönemine kadar devam etti. (Doğrusu bu mezhep, dönemimize kadar devam etmektedir. Tefekkür et, tasdik edersin.)

Mehdi döneminde Zındıklar, Mezdek ekolündeydiler. Bu ekol mensupları, Horasan, Batı İran ve Irak'ta yaygındı. Bunlar kadınlar ve çocuklar arasında fark gözetmezdi. Bunu gizlemeden güzel çocuklara yönelik çarşılarda çirkin eylemlerde bulunurlardı.³²³ Mehdi (rahimehullah), bu gurubu yok etmek için çalıştı. Ancak müslümanlar arasında ekmiş oldukları tohumlar, kıyamete kadar yok olması mümkün görülmemektedir. Hatta zamanımızda bile bazı insanlar Mezdek düşüncesinde bulunmaktadırlar. İşte İslam'ı tehdit edip temellerini sarstıktan sonra esaslarını yok eden bu düşüncedir. -İnne lilleh ve inne ileyhi raciun.-

(İbahiler)

Halife Me'mun zamanında, Mazenderan bölgesinde tenasühe inanan Babek adında Hurramî-Mecusi asıllı bir adam ortaya çıktı. Bazı serseri cahil insanlar da ona uydular. Mazenderan'da bir kaleye sığınarak mezheplerini ilan ettiler. Bazı günler şehre ve yakın köylerine gider, mallarını gaspeder, halkını ise kimisini öldürür, kimisini esir alırlardı. Babek, Hülagü ve Cengiz gibi haksız yere insanları öldürürdü. Zina, homoseksüel ilişkiler, içki içme v.b. tüm sakıncalı şeyler onun mezhebinde mubahtı. Bu fırkanın *İbahıyyun* olarak adlandırılması uygundur. Bu mezhep bu şekilde yirmi sene devam etti. Daha sonra halife Mu'tasım b. Reşit, Türk asıllı Afşin'in komutasında bir ordu gönderdi. Afşin, kaleyi bu melunun başına yıktı ve onları yok etti. Ancak yaymış olduğu tohumlar yok olacak gibi değiller. Allah daha iyi bilir.

[S.19] Tenbih/Uyarı

Emevi yöneticilerinin Irak, İran ve diğer bölgelerde yaptıkları zulüm müslümanları etkilemiş ve kalplerini yaralamıştır. Özellikle de İran müslümanlarının. (Bu nedenle) Onları fırsat kollamaya yönlendirmiştir. Zira bu zulümlerden sonra atalarının dinleri, hatıra sayfalarından silinmemiştir. Bu şeytanlığa ve melanete ilk yeltenen daha önce zikrettiğimiz gibi Abdullah b. Sebe'idi. Daha sonra "*Rasulullah (s.a.s.), imamet meselesini yadsınamayacak bir mesele olduğu için ihmal etmeyip Hz. Ali (r.a)'ye tavsiye etmiştir.*" diyen tüm şii fırkalarıdır.

(Şİİ FIRKALAR)

(Caferiye)³²⁴

Ehl-i Sünnete en yakın fırka olup aralarında fazla bir fark bulunmamaktadır.

(İmamiyye/el-İsna-Aşeriyye)³²⁵

³²³ Krş. Taberî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 83. Beyrut trz.

³²⁴ Krş. Şehristani, *a.g.e.*, s. 129.

³²⁵ Krş. Şehristani, *a.g.e.*, s. 138.

Bu fırka Ehl-i Sünnet'e karşı hıristiyan, yahudi ve mecusilerde bile bulunmayan bir düşmanlık beslemektedirler. Bunlar Hz. Ali (r.a)'nin diğer halifelerden üstünlüğünü iddia edip hilafeti hakkında nass bulunduğunu ancak Hz. Ebubekir, Hz. Ömer'in bu makamı gasp ettiğini söylerler. Onlara göre hilafet Ali'den sonra çocuklarına aittir. Şeyheyn (Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer) ve Osman (r.a) hilafetinin zorbalıkla alındığını söylerler. Halen on iki imamın tamamlayıcısı ve yeryüzünü adaletle dolduracak gaip imamı beklemekteler. Bu inanç İranlıların Hürmüz hakkındaki: *"Hürmüz gelecek, yeryüzünü adaletle dolduracaktı."* inancına benzemektedir. Bunlar Kur'an ayetlerinin, Hz. Ali'nin faziletine ve üstünlüğüne delalet ettiğini, ancak Hz. Osman (r.a)'ın bu ayetleri Kur'an'dan çıkarıp yaktığını söylerler. Hatta Hz. Osman (r.a)'ın, Hz. Ali (r.a) hakkında inen bir takım sureleri yaktığını iddia ederler. Bu sûrelerin bir kısmını mushaflarına yazmışlardır.

Bu fırkaya göre imamların sıralanışı şu şekildedir: Ali, Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali, Ali Zeynel Abidin, Muhammed Bakır, Cafer Sadık, Musa el-Kazım, Ali b. Musa el-Rıda, Muhammed b. Ali en-Nakiyy, Ali b. Muhammed en-Nakiyy, Hasan b. Ali ez-Zeki, Muhammed b. Hasan el-Askeri. En sonuncusu ise bekledikleri imamdır.

Bunların Gaybetü'l-Kübra ve Gaybetü's-Sügra gibi ilginç ıstılahları vardır. Gaybetü's-Sügra, imam Muhammed b. Hasan el-Askeri'nin ümmetin salih insanları ile bir arada olup Abbasi Halifesi Mu'temed zamanına kadar ki dönemdir. Gaybetü'l-Kübra ise, imamın insanlardan ilişkisini kesip tekrar ortaya çıkacağı zamana kadar ki dönem kastedilmektedir. Bunlara göre gaip imam, Osman b. Sait el-Amri el-Esedî'yi vekil yaptığı, sonra oğlu Ebu Cafer'i, sonrasında Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Ruh b. Ebi Bahr'ı daha sonra da Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed es-Sümeyrî'yi vekil yaptığını söylerler.

Muhammed Sümeyrî'nin hastalığı sırasında gaip imam kendisine şu belgeyi vermiştir.

"Bismillahirrahmanirrahim,

Ey Ali b. Muhammed Sümeyrî, Allah, kardeşlerinin hakkındaki düşüncelerinden ötürü sevabını artırsın. Sen de öleceksin. Seninle benim aramda altı günden fazla yoktur. İşlerini toparla. Başka birine durumunu arz etme ki makamına kimse geçmesin. Ölümünden sonra tam gaybet vuku bulmuştur. Allah izin vermedikçe ortaya çıkış olmayacaktır. Bu ortaya çıkış ancak uzun bir zamandan sonra, kalplerin katılaştıktan ve yeryüzünün zulümle dolmasından sonra olacaktır. Şiilerden Süfyan'ın ve Seyhan'ın ortaya çıkışından önce müşahedeyi iddia eden bir şii ortaya çıkacaktır. O yalancıdır. Güç ve kuvvet ancak yüce ve büyük Allah'ındır."

[S.20] Bu belgeden sonraki zamana, Gaybetü'l-Kübra, ondan önceki zamana Gaybetü's-Sügra denilmektedir. Bu inanç, din ve akıldan ciddi bir şekilde uzaktır.

Bu imamiye fırkası, mevzu' hadisleri nakletmekten çekinmezler. Aksine arzuları doğrultusunda mevzu'-masnu' birçok hadisleri kendi inançlarına delil getirirler. Örneğin bir şeyi sevdiklerinde ona birçok uydurma hadis getirirler. Bir şeyden hoşlanmadıkları zaman ise, yine ona birçok uydurma hadis delil olarak getirirler. Bu durum Kerramilerde de aynı şekildedir. Servet sahibi ve zengin olmak istediklerinde, belirli yerleri hazırlar, çevresini

duvarla örer, üzerine kubbeler yapar, yanında kandiller yakarak yüksek bir sesle: “*Bu yer ihtiyaçların giderildiği yerdir, içinde falanca veli bulunmaktadır.*” diye seslenirler. Böylece insanların çoğu, kör ve delalet içinde bulduklarından, bu mekânlara, Allah’ın değer vermediği bu türbeler için adaklar adamak, kurbanlar kesmek ve ihtiyaçlarını (bu türbelerden) gidermek için akın etmeye başlarlar. Özellikle de kadınlar. Böylece kısa bir sürede servet sahibi olurlar. Yine teşvik etmek ve korkutmak amacı ile birçok uydurma hadis aktarırlar. Onları şari’ zannederiz. Hatta bazı tefsir kitapları bile bu uydurma hadislerle doludur.

İmamet meselesi, İslam dinini anlatılamayacak derecede bir çıkmaza sokmuştur. -Güç ve kudret yalnız Allah’tandır.-

(Şİİ GULAT FIRKALARI)

(Beyaniyye/Numaniyye)

Bu ahmaklar arasında mütecessim ve hulul/reenkarnasyon inancına sahip olanlar bulunmaktaydı. Bu inanç sahiplerine göre, tanrı önce Ali’nin bedenine girdi. Sonra oğlu Muhammed el-Hanefiyye’nin, sonra Ebi Hişam’ın, daha sonra Benan b. Sem’an eş-Şehdî’nin bedenine girdiğini ve bunların tanrılaştıklarını söylerlerdi. -Allah (c.c), bizi bu yalanlardan muhafaza eylesin.- Bu inanç, Eski Yunanlıların Mitra, Hıristiyanların Hz. İsa (a.s) hakkındaki inançlarına benzemektedir. Şii gulatları arasında İslam dinine, Benan kadar Yunan, Hıristiyan, Yahudi ve diğer inançlardan hurafeler soğan başka biri olmamıştır.³²⁶

(Ulyaiyye)

Ulhaiyye, şii gulatlardan biridir. Kurucuları Ulya b. Zira’ el-Esedî’dir. Bunlara göre tanrı Ali olup Muhammed’i o göndermiştir.³²⁷

(Muğiriyye)

Kurucusu Muğir b. Sa’d el-İclî’dir.³²⁸ Bu fırka Allah’ın şekil ve hakikatini araştırmaya çalışmışlar ki, Allah (c.c) bundan münezzehtir. Allah hakkında şöyle derler:

“*O, insan suretinde bir nurdur. Başında nurdan bir taç bulunmaktadır. Varlıkları yaratmak istediğinde, İsm-i Â’zamlı konuşuyor, kullarının amellerine vakıf oluyor ve gazaba geliyor. Yüzünden damlalar akıyor. Bu damlaların bazıları tatlı, bazıları tuzludur. [S.21] Tatlı olandan tatlı denizler yaratmakta ve tuzlu olandan tuzlu denizler yaratmaktadır. Birincisi (tatlı olan) aydınlık, ikincisi(tuzlu olan) karanlıktır. Daha sonra tatlı denizden müminleri tuzlu denizden kâfirleri yaratmaktadır.*”³²⁹ Bunlar, aydınlık ve karanlığı söyleyen Eski İran hurafelerini dile getiriyorlardı.

(Mansuriyye)

³²⁶ Krş. eş-Şehristani, a.g.e., s. 124.

³²⁷ Krş. eş-Şehristani, a.g.e., s. 116.

³²⁸ Krş. eş-Şehristani, a.g.e., s. 117.

³²⁹ Krş. eş-Şehristani, a.g.e., s. 117.

Ebu Mansur el-İclî'nin hurafeleri, Muğire'nin hurafelerinden daha fazladır. Bu adam (Ebu Mansur) Halife Abdülmelik b. Mervan zamanında mescidin güverciniydi.³³⁰ İmamet meselesini için ortaya atılırdı, ahmak insanlar da etrafında toplanırdı. Onlara şöyle derdi: *“Ben gökyüzüne çıktım. Mabudu gördüm. Elleri ile başımı okşadı ve bana; “oğulcağız, yeryüzüne git ve benden insanlara şunları bildir, dedi. Bende indim.”*³³¹ Bu Şii fırkası, Mansuriyye olarak adlandırılıp kurucusu bu köpek habistir.

(Hattabiyye)

Gulat şii fırkalarından biri de Hattabiyye fırkasıdır. Kurucusu Ebu Hattab Muhammed b. Zeynep el-Esedi'dir.³³² Bu inanç sahiplerine göre, Tanrı'nın ruhu Muhammed'e, daha sonra imamlara intikal etmiştir. Bu inanç, tenasüh inancına inanan Mısırlıların inançlarının aynısıdır. Yine bunlara göre, imamlar ve peygamberler ilahtırlar.³³³

(Hişamiyye)

Gulat şii fırkalarından biri de Hişamiyye fırkasıdır. Kurucusu Hişam b. Salim el-Cevalikî'dir.³³⁴ Bunlar şöyle derler: *“Tanrı, cesettir. Uzunluğu, genişliği ve derinliği aynıdır. O kendi karışı ile yedi karıştır.”*³³⁵ *Tanrı, cisimlerin özelliklerine sahiptir. Hareket etmekte ve durmaktadır. Arşın üzerine temas eder vaziyette, oturmuştur. Eşyayı yaratmadan önce eşyayı bilmez.”*³³⁶

(Hakemiyye)

Gulat şii fırkalarından biri de Hakemiyye fırkasıdır. Kurucusu İbn Hakem'dir. Bunlar şöyle demektedirler: *“ Tanrı, bir suretten ibaret olup; iki eli, iki ayağı, ağzı, burnu, kulağı ve iki gözü vardır. Üst yarısı boş alt yarısı doludur. Ancak et ve kan değildir.”*³³⁷

(Yunusiyye)

Şii gulat fırkalarından biri de Yunusiyye fırkasıdır. Kurucusu İbn Abdurrahman el-Kummî'dir. Çirkin sözlerinden bazıları şunlardır: *“Tanrı arşın üzerindedir. Melekler onu bir yerden başka yere taşımaktadır. Kendi kendine hareket edemez gibidir. Buna rağmen meleklerden daha güçlüdür.”*³³⁸

(Farşça şiir)

“Eğer dünyada İslam hakikati bu ise, kâfirler müslümanlara bin kere gülerler.”

³³⁰ Camide boşboğazlık ederdi. (Müellif.)

³³¹ Krş. eş-Şehristani, a.g.e., s. 118.

³³² Krş. eş-Şehristani, a.g.e., s. 118.

³³³ Krş. eş-Şehristani, a.g.e., s. 118.

³³⁴ Krş. eş-Şehristani, a.g.e., s. 122.

³³⁵ Karışın miktarı belirtilmiyor. (Müellif.)

³³⁶ Krş. eş-Şehristani, a.g.e., s. 122.

³³⁷ Krş. eş-Şehristani, a.g.e., s. 122. Bkz. Hişamiyye fırkasında altında incelenmiştir.

³³⁸ Krş. eş-Şehristani, a.g.e., s. 125.

(Mufavvada)

Şii gulat fırkalarından biri de Mufavvada fırkasıdır. Onlara göre: “Allah (c.c) Muhammed’i (s.a.s) yarattıktan sonra kâinatı ihya etme ve öldürme gibi tüm işleri ona bıraktı. Buna göre o yaratıldıktan sonra kâinatın yaratıcısıdır.” Bazıları kâinatın yaratılışını Hz. Ali’ye isnat ederler.-Hâşâ ve kelle-³³⁹

Hız. Peygamber şöyle buyurur: “Şüphesiz ben sadece bir kulum. Kulların yediğı gibi ben de yerim, onların oturdukları gibi ben de otururum.”³⁴⁰

Bu inanç, hıristiyanların Hz. İsa hakkındaki inançlarına benzemektedir.

(Müşebbihe)

Sapık fırkalardan biriside Müşebbihe fırkasıdır. Bu mezhebin en önemli adamlarından biri Ahmed el-Cehmî’dir. Bu adam şöyle demektedir: “Allah’ın organları ve cesedi vardır. Allah, dünyaya iner ve takvalılarla tokalaşır ve onlarla kucaklaşır.” Bu inanışa göre, Allah’ın arşın üstüne oturması ve dünyaya inmesi, tüm bunlar gerçektir.

(Müşebbihe-Kerramiyye)

[S.22] Önemli diğeri bir adam ise, Muhammed b. Kiram’dır. Bu guruba Müşebbihe-Kerramiye denilmektedir. Bunlar şöyle demektedir: “Allah, arşın üzerine oturmaktadır. Arşın üst kısmında temas edencesine arşı kuşatıp oturmaktadır. Yeryüzüne inip (Güneş gibi) doğmaktadır. Ancak kaldığı mekân arştır.” Muhammed b. Kiram’ın, Allah’ın arşı kuşatmışken arşın üzerinde oturması nasıl olabilir? Bunu beyan etmesi gerekirdi. Ancak bunu açıklamamaktadır. Bu konu kendi aralarında çok tartışmalı bir konudur ki burada zikretmek uygun değildir. Özetle, bu bozuk eski hurafeler, İslam inancına karışmıştır. Bu habislerden her birisi diğeri karşı kendi amaçları ve arzuları doğrultusunda, mezhepler oluşturmuşlardır. Bundan ötürü müslümanlar arasında nefret ve açıklanması imkânsız savaşlar ortaya çıkmıştır. Öyle ki Yemen’de Zeydî ile Sünnî fırkalar arasında sayılmayacak kadar savaşlar yapılmıştır. Tüm bunlar bilindiğı üzere diğeri toplumların attıkları tohumlardandır. -Allah (c.c) yardımcı olandır.

(Batıniyye)³⁴¹

Sapık fırkalardan birisi de Batıniyye fırkasıdır. Kurucusu Abdullah b. Maymun el-Kaddah’tır. Bu adam Ğurabiye Mecusilerindendir. Kendisi gibi amaçları olan kişilerle bir meclis kurdu. Şöyle derdi: “Müslümanlar memleketimizi işgal ettiler; bizler, onların yönetimleri altında esir kaldık. Bunu savaşla ortadan kaldırmak mümkün değildir. Öncelikli olarak hile ile ve kendi dillerinde bulunmayan çeşitli hile ve şeytanlıkları dillerine sokmak ve

³³⁹ Krş. Bağdadî, a.g.e.,251; Eş’arî, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, Makalatu’l- İslamiyyin ve’htilafu’l-Musallin, (thk. Hellmut Ritter), Franz Steiner Verlag, Wiesbedan 1980, s. 33.

³⁴⁰ Buharî 90, Hiyel 10; Müslim, Etkiyâ 5; Ebu Davud, Tahare 93; Tirmizî, Salât 110; Nesaî, Kudat 13; İbn Mace, Ruhûn 15.

³⁴¹ Krş. eş-Şehristani, a.g.e., s. 165.

onları dinlerinin kılıkları ile dinlerinden çıkarmak ve onları atalarımızın dinlerine inandırmaktır. İşte o zaman yönetim daha önce olduğu gibi bizlere geçecektir.”

Bu habis, Zerdüş hurafelerini, Yunan felsefesini ve Sabî inançlarını İslam'a soktu. Bu adam akli ilimler, felsefe ve eski tarih ilimlerinde mahir (yetkin/yetenekli) idi. Felsefecilerin ve Şia'nın imamet hakkındaki, hıristiyanların İsa hakkındaki ve yahudilerin kendilerine vaat edilen Farklit hakkındaki görüşlerine uygun düşünceler yaymaya başladı. Bu inançlara İslam dininin elbiselerini giydirdi. Gayretli bir şekilde bunu halka telkin etti. Ölümünden sonra oğlu Ahmet'i halef olarak bıraktı. O da babasının görevini devam ettirdi. Onun da ölümünden sonra mel'ûn Handan el-Kırmiti bu görevi üstlendi. Kırmit, Vasıt yakınlarında bir köydür. Bu inancı Irak bölgesinde, yöneticilerin zulmü altında ezilirken yaydı. Bu inanç bozuk psikolojilerine uygundu. Bu fırka Kuran'ı değiştirip tebdil ettiler. Diledikleri şekilde tefsir ettiler. Onlara göre : *“Kuran'ın kabuğunu teşkil eden zahiri manası bir de çekirdeğini teşkil eden Bâtini manası vardır”*. Şimdi de bu fırkanın durumunu kısa bir şekilde açıklayacağız. Adı geçen Abdullah b. Meymun çok zengin ve gayet zeki bir şahıstı. İsmailiye mezhebini amacına uygun olduğunu görerek kedisini önce İsmailiye olarak açıkladı.

(İsmailiye)³⁴²

İsmailiye mezhebinin kurucusu Humus'a bağlı Selemiye kasabasından Muhammed el-Habib adında bir adamdır. Bu adam şöyle diyordu: *“Cafer-i Sadık (r.a) hilafeti oğlu İsmail b. Cafer için vasiyet etmişti”*. Ancak İsmail babasından önce öldü.” [S.23] Onların mezheplerine göre hilafet tabii olarak Muhammed el-Mektum'a sonra oğlu Cafer el-Musaddık'a intikal etmiştir.

Bu habis kişi (Muhammed el-Habib), destekçilerini tüm İslam memleketlerine göndermekte ve inançlarını aralarına yaymakta idi. Muhammed el-Habib öldükten sonra oğlu Abdullah, vaat edilen imamın kendisi olduğunu iddia etti. Abdullah İbn Meymun ilahi sıfatlardan herhangi bir şeyden bahsetmedi. Şöyle derdi: *“Allah'ın ilk yaratmış olduğu şey akıldır. Akıl tek başına yeterli olmayınca, tamamlayıcı olarak nefsi yaratmıştır. Malumdur ki hareketli olanın kemale erebilmesi için kemal harekete (mükemmellik) muhtaçtır. Akabinde hareket halindeki gökyüzü cisimlerini yarattı. Bunlar aracılığı ile basit unsurî hareketleri yarattı, bunlar aracılığı ile de bitkileri, madenleri ve hayvan türlerini yarattı. Hayvan türlerinin en faziletlisi insandır. Zira sadece insan Kutsi nurlara hazırdır. Sadece o, yüce âlem ile irtibat halindedir. Ulvi âlemde hem kâmil akıl hem de nakis nefsin olması, sufli âlemin ise bu ikisinden doğmuş olması nedeniyle, sufli âlemde de kurtuluşa sebep olacak kâmil akıl ve nakis nefis bulunmaktadır. Süfli âlemde kâmil akla er-Resuli'n-Natık (konuşan elçi) nakis nefse ise İmam denir. Sufli Âlemdeki er-Resuli'n-Natık: Âdem, Nuh İbrahim, Musa, İsa, Muhammed ve Muhammed el-Mehdi'dir. Her iki Resul'in Natık arasında yedi imam bulunmaktadır. Bu yedi imamın görevleri, kendilerinden önceki Resuli'n Natık şeriatını tamamlamaktır. Onlar her bir asırdaki âlemlerin önderleridir. Bunların bulunması zorunlu olup, hiçbir asır da onlarsız değildir.”*

³⁴² Krş. eş-Şehristani, a.g.e., s.167.

Bu Bâtîni fırkasına göre insanların şu sınıfları bulunmaktadır. el-İmam, el-Hucce, zül-Missa, el-Ebvab, ed-Dai, el-Mükelleb, el-Mümin.

İmam: insanlara ilahi dinin delillerini beyan eden kişidir.

el-Hucce: imamın adına görevlerini yerine getiren ve onun ilmine sahip olan kişidir.

Zü-Missa: imamın ilmını sayan ve ondan ilim alandır.

Zül-Ebvâb: Destekçilerdir.

ed-dai: İki kısımdır.

ed-Dai'l-Kebir: Müminlerin derecelerini belirler.

ed-Dai'l-Mezun: Bâtîni inancına giren kişilerden söz ve vesika alır.

el-Mükelleb: İnsanların arasına girip (kendi düşüncelerine) katılma kabiliyetine sahip kişileri belirleyip, ed-Dai'l-Mezun'a getirerek söz ve misak almalarını sağlayan kişidir.

el-Mümin: Bu inanca girip söz ve misak alınan kişidir.

Bu Bâtînilere göre insan kâmil akıl mertebesine ulaştığında tüm şer'i mükellefiyetler üzerinden kalkar ve onun hakkında; "büyük kıyameti koptu." denmektedir. Zira o kıyametten önce sorumluluklardan arınmıştır. Dai'nin uyması gereken ilk görevi, muhatabın davete kabiliyeti olup olmadığını tespit etmektir. Şayet bu kabiliyet bulunursa "zevki vardır" denilir. Eğer kabiliyeti yoksa "çorak toprak tohum yeşertmez" ve "ışığın olduğu evde konuşamaz." derler. [S.24] Daha sonra muhataplarıyla karakterlerine göre yakınlaşmaya çalışırlar. Örneğin muhatabın karakteri diyanet sevgisi ise, bu konuda konuşurlar. Arzulardan hoşlanıyorsa bununla ilgili konuşurlar. Ticaret ve kazanca meyilli ise bu hususta konuşurlar.

Kaynaşma oluştuktan sonra muhataplarına bazı şüpheler ilka ederler. Örneğin şöyle derler: Sûrelerin başındaki elif-lam-mim, ta-sin, ha-mim harflerinin manası nedir? Meninin çıkması guslü vacip kılarken idrarın çıkması neden guslü vacip kılmaz? Farzların rekât sayılarının farklı olmasının sebebi nedir? Neden Haceri'l-Evsed'i öpmek müstahaptır? Açlığa ve bedeni zayıflatmasına rağmen neden Oruç farzdır? Hayızlı kadının orucu kaza etmesi vacip iken, namazı kaza etmesi neden vacip değildir? Hac esnasında Şeytanı küçük taşlarla taşlamanın faydası nedir? Bu şekilde sorular sorup kesinlikle cevabını vermezler. Muhataplarına: "cevap verme rütbesine daha erişmemişsin, bu rütbeye eriştiğinde bunları bileceksin," derler. Böylece işiten kişiyi cevaba meraklı halde bırakmışlar. Sonra bağlılığını gözetirler. Bu bağlılıktan amaç, muhatabın Dai'den duyduklarını kesinlikle kim olursa olsun, başka birine anlatmama sözünü almaktır. Onları fetvası olmayan büyük yeminlerle yemin ettirirler. Yemin ettirdikten sonra bazı cevapları söyler, diğer bazılarını cevapsız bırakırlar. Ta ki tam güvenini alıncaya kadar. Daha sonra tedlise başalarlar.

Tedlis: Muhataba, söz alınan ve kardeşlerden olan kişilerin mukarrebinden ve parmakla gösterilen ulemeden olduğunu tanıtmaktır. Daha sonra tesisi gözetirler.

Tesis: Kendisinden söz alınıp, güvenilir olmuş olan kişiye yavaş yavaş akidelerini tamamlayıncaya kadar ona telkin ederler. Güvendikleri kişiye şöyle derlerdi: “Allah sübhanehunünün hakikatini sadece imam bilir. Zahir âlimlerin söylediği dini hükümleri asla kabul etme. Zira bundan zahir manaları kast edilmemiştir.” Böylece bu muhataplar âlimlerden soğur. Onlara karşı tavır alır ve sözlerini kabul etmez duruma gelirler. Daha sonra akidelerine dâhil olan kişi el-hul’ mertebesine ulaşır. Hul’, dainin kendisine: “namaz, oruç, zekât vb ibadetlerin başka manalardan ibaret olduğunu söylediği kişidir. Dini ibadetler, hitaba kabil olmayan avam tabakası için geçerlidir. Fikri keşfe ulaşan kişiden ise bu tekliflerin tümü düşer.” Daha sonra selh makamına ulaşır.

Selh: Tüm dini inançlardan arınmaktır. Bu dini inançları tevil ederler. Zinayı, homoseksüel ilişkiyi, içki içmeyi, malda ve kadınlarda ortak olmayı helal sayarlar.

Şairin (Farsça şiir) :

“ Kapımızda inleme, ne istersen yap, şeriatımızda bundan başka günah yoktur.” dediği gibi olurlar.

Bunlar evlere girer, kapıları kilitler, ışıkları söndürür, içki içer, zina ve livata gerçekleştirirler. Tüm bunları mübah saymaktan öte sevap kabul ederler.

Bunlar cenneti “ibadetlerin kalkması” cehennemi “zor ibadetler olarak” [S.25] abdesti “imamın adetlerini öğrenme” teyemmümü “imam olmadığında huccete uyma” namazı “er-resulü’n-natık” olarak tevil ederler. “Şüphesiz namaz hayâsızlıktan ve kötülüğten alıkoyar.” ayetini “Resulî’n-Natık, alıkoyar. Yoksa namaz bunlardan ne zaman alıkoymuştur” derler. “İhtilam olmayı, bu inancı kabul etmeyi bilip bunun dışındakileri kabul etmemeyi bilmek”, guslü “söz ve misakı yenilemek”, zekâtı “fikirleri nurlandırıp, nefsi teskiye etmek” orucu “imanın sınırlarını muhafaza etmek, zinayı “ifşa etmek” cemaati “günahsız imama bağlılık”, Kabeyi “resule” kapıyı “Ali’ye”, Safayı “nebiye” Merve’yi “vasiyet edilen imama”, Mikatı “kaynaşmaya”, telbiyeyi “daiye icabete” yorumlarlar.

Bâtınilerin amacı, dinden çıkıp mutlak inkârdır. Ancak bazılarının amacı, sadece Ehl-i Beyt sevgisinden ibarettir. Bazılarının amacı ise sadece yöneticilerin zulmünden kurtulmak, bazılarının ise ırkçılığa bağlılık, bazılarının da cehli mürekkepten (kara cahil) öteye geçmez.

Bu inanç kısa bir sürede duatların Afrika, Irak, Basra ve İran’daki yayılma politikaları ile yayıldı. Bu melunların İslam beldelerinde ekmiş oldukları ağaçların meyvelerini (kitabımızda) kısa bir şekilde göreceğiz ve işiteceğiz inşallah. -Tevfik veren Allah’tır.-

Bu melun fırkaların asıl merkezi Irak’ın Kûfe bölgesinde bulunan Darü’l-Hicr denilen kale idi. Buradan dallanıp budaklandılar. Dinle ve kulak ver ki ilginç şeyler göresin. Bildiğin üzere bu akide İsmailiye inancının dallarındandır.

Davetçilerden birisi Hüseyin el-Ahvazî adında bir adamdır. Bu adam Irak’a gidip bu inancı orada yaydı. Bu adam keskin zekâsı, buradaki halkın yöneticilerin baskıları altında bulunmaları ve başka sebeplerden ötürü başarılı olup, kısa bir sürede inancını burada tesis etti.

Bu melun ölünce yerine bu inançtan daha yetkin olan Hamdan el-Arvefî ismindeki bir kişiyi halef tayin etti. Hamdan el-Arvefî cesur bir adam olup, Bâtını akidesine son derece bağlıydı. İnsanlar bu dönemde hükümdar ve yöneticilerden kaynaklanan zulüm nedeni ile şiddetli sıkıntı içinde idiler. Kurtuluş için en ufak şeye bağlanıyorlardı. Böylece insanlar onun etrafında toplandı. Bazıları anlattığımız şeylerden dolayı, bazıları nefislerinin arzularından ve -zikrettiğimiz gibi- inanışlarına göre teklif yularından (şer'i mükellefiyetlerden) kurtulmak için etrafında toplandı. Bu adam, kan dökme, saldırı, tahribat, milleti bağlılığa ve inançlarına girmeye zorlama kapılarını açtı. İnançlarına girmeyen kişileri öldürür, malını ve ailesini kendilerine helal sayardı. Bu adam öncelikle Küfe bölgesinden işe başladı. Halifenin burada bulunmasından dolayı, Irak'tan korkuyordu. İlk olayını Faraç b. Yahya komutasında bir orduyu hazırlayıp Küfe'ye saldırmakla gerçekleştirdi.

[S.26] Halife Mu'tasım, bir ordu hazırlayıp üzerlerine gönderdi. Onları mağlup edip elebaşlarından Ebu'l-Fevaris'i esir aldı. Adamı halifenin huzuruna çıkardılar. Halife kendisine: *"Senin inancına göre tanrının ruhu sende bulunduğça, sen masumsun"* dedi. Ebu'l-Fevaris halifeye: *"Şayet tanrının ruhu bedenime girmişse, sana ne zarar verir. Eğer şeytanın ruhu bedenime girmişse sana ne fayda verir. O halde sana fayda vermeyen şeyleri sormayı bırakıp, fayda veren şeyleri sor"* dedi. Halife: *"Bana lazım olan ne soru var ki sorayım"* dedi. Ebu'l-Fevaris ayağa kalkıp cesaret ve yiğitlik gösterdi. Halife, onun bu durumuna şaşırıp ve idamını emretti. Bu mağlubiyete rağmen fitne ateşi sönmedi. Zira Küfe'ye bağlı Bahreyn'de Ebu Sait el-Cebani el-Kırmiti adında bir adam ortaya çıktı. Bu akideyi burada yayarak öncekilerden daha başarılı oldu. Hatta bir Kurban bayramı gününde, kırk bin kişi ile Küfe'ye yürüdü. (h.293) insanların kendisini görmemesi için serap yolundan gelip, Küfe'ye beklenmedik bir zamanda girdi. İnsanlar, Kurban namazında oldukları için hiçbir şeyden haberleri yoktu. Bu grup yüksek bir sesle: *"Ey Hüseyin'in akını!"* diye bağırdı. Küfe halkından, sefih ve rezil takımı onlara katıldı. Vali (İshak b. Ümran) bu esnada Küfe'de bulunmaktaydı. Sekiz yüz atlı hazırlamasına rağmen, savunmayı gerçekleştirmedi. Gurup Küfe'ye girip halka karşı kılıç kullandılar. Aralarındaki savaş ikinci vaktine kadar devam etti. Daha sonra Küfe'den Kadisiye'ye yöneldiler.

İranlıların, Hüseyin'in intikam iddiasının amacı, müslümanlardan intikam almaktı. Zira Kadisiye gününde İranlılar, müslümanlarla yaptıkları savaşta hezimete uğramış, Kısraları ortadan kaldırılmış ve saltanatları ellerinden alınmıştı.

Daha sonra halife, bir ordu hazırlayıp üzerilerine gönderdi. İki gurup savaştı. Birinci galibiyet her ne kadar hak ehlinin olmuşsa da ikinci savaş bu melun gurubun olmuştur. Zira on bin kişiden oluşan İslam ordusu, anlatılamayacak derecede hezimete uğramıştı. Bu vaziyet melun Ebu Said'in ölümüne kadar devam etti. Bu köpek Ebu Tahir adında -Allah lanet etsin- bir köpek yavrusunu halef bıraktı. Bu adam babasından kat kat daha habis idi. Ne diyanet ile ne insan ve medeniyet ahlakı ile alakası vardı. Bu domuz, şehirleri yaktı, insanları öldürdü ve Küfe'yi işgal etti. Küfe'nin savunması yedi gün sürdü. Kılıçlardan kan aktı. Küfe'nin bütün evlerini yıktı. Ebu Tahir'in fitnesi, Cengiz ve Hülagü'nun fitnesine benzemektedir.-Allah onlara lanet etsin- Müslüman kadın ve çocuk esirleri alıp, yer dolana kadar toprağa gömerdi. Hacıların güzergâhı olan Hicaz yolunu keser, onları öldürüp mallarını gasp ederdi. Öyle ki, Hicaz'a giden yol kalmamıştı. [S.27] Halife asker yolladıkça, (halifenin askerleri) şiddetli bir

şekilde hezimete uğrarlardı. Bu melunun ismi tüm beldelere yayıldı. İnsanların kalplerine, korkusu yerleşti. Bu köpek (Ebu Tahir)³⁴³, h.317 yılında, Mekke-i Mükerreme'ye yöneldi. Halkını öldürüp, evlerini yaktı ve mallarına el koydu. Dağlara kaçanların dışında kurtulan olmadı. Mekke'de öldürülenlerin sayısı, yetmiş bine ulaştı. Harem-i Şerif'i yıkıp içindekilere el koydu. Dönüşünde Haceri'l-Esved'i yerinden çıkarıp beraberinde getirdi. Bir ev inşa edip Haceri'l-Esved'i yerine koydu. Bu taş yanlarında 20 yıl kaldıktan sonra, yine kendileri tarafından yerine gönderildi. Böylece bu gurup ve halife arasındaki savaşlar 15 yıl sürdü. Sonunda güçleri kırıldı. Ancak ettikleri tohumlar, kıyamet gününe kadar baki kalacaktır. Zira güçleri kırılıp dağıldıklarında, beldelere dağılıp insanlar arasında bu zehri yayarlardı. -İnne lillah ve inne ileyhi raciun.- Savaşın ateşi söndüyse de, fesat her yere dağılıp yayıldı.

Yöneticiler ve idareciler bunu ortadan kaldırmak için, uğraşılsa da başarılı olamadılar. Hatta Osmanlı padişahı Sultan Selim, Sultan Mahmud ve diğerlerinin takındıkları düşmanlığa rağmen ve bu işi son derece önemsemelerine rağmen bu tohumu, Irak, Suriye ve Anadolu'dan sökemediler. -Her şey Allah'ın kudretindedir. O, dilediğini yapar ve dilediğine hükmeder.- Bu anlattıklarımız sadece Irak'taki azgın (taği) fırkanın hallerinin bir özeti idi.

(Haşşâşinler)³⁴⁴

İran'da bulunan fırka, bundan daha şiddetli ve dehşetli durumda idi. İki yüz seneyi aşkın zaman devam etti. Zira Mazenderan bölgesinde Hasan Sabbah adında şii bir adam ortaya çıktı. Babası da kendisi gibi şii-batınî idi. Selçuklu sultanları döneminde ortaya çıktı. Aslen, Yemen'in Himyeri sultanlarının soyundandı. Babası, İran taraflarına hareket edip Rey'e yerleşti. Bu esnada dönemin valisi Ebu Müslim er-Razî idi. Hasan Sabbah'ın Babası, valinin korkusundan oğlu ile birlikte Nisabur'a göç edip buraya yerleşti. Nisabur'da meşhur âlimlerden el- İmamü'l-Muvaffak bulunmaktaydı. Hasan Sabbah, onun derslerine katılıp yanında ders aldı. İnanç bakımından hocası ile zıt idi. Zira kendisi Batınî, hocası Sünnî idi. Hasan Sabbah, akli ilimleri tahsil edip bu ilimlerde üstün bir seviyeye ulaşarak akranlarını geçti.

Hasan Sabbah, kendisi ile hiç kimsenin kıyaslanmayacağı kadar zeki ve kabiliyetli idi. Ancak medresede, kendisi gibi zeki iki kişi daha bulunmaktaydı. Aralarında şiddetli tartışmalar ve mücadeleler cereyan ederdi. [S.28] Bunlardan biri Nizamüddin diğeri Ömer Hayyam idi. Bu üçü tartıştıkları bir esnada Hasan Sabbah şöyle bir teklifte bulundu: "Gelin aramızda şöyle bir anlaşma yapalım. Hangimiz yöneticilikte bir makama gelirse diğer iki arkadaşına idari ve ekonomik açıdan yardımda bulunsun," dedi. Böylece anlaştilar. Hasan Sabbah, rütbe elde etme ve mal biriktirme konusunda çok hırslıydı. Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde, Nizamüddin vezirliğe getirildi. Nizamülmülk aralarındaki sözü hatırlayarak, Hasan Sabbah'a valilik teklifinde bulundu. Dünyaya aşırı hırslı olduğu bilinen Hasan Sabbah, bu teklifi kabul ederek vali oldu. Ömer Hayyam'a da aynı teklifte bulundu. Ancak, Ömer Hayyam, siyaset ve yöneticiliği yapmak istemediğini şöyle dedi: "Bana iyilik yapmak istiyorsan, bana bir maaş bağlamak sureti ile Nişabur'da tedrisat yapmak istiyorum" dedi. Nizamülmülk istediğini yaptı. Hasan Sabbah, kötü karakterinden ötürü Sultanın yanında

³⁴³ Krş. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. VIII., s. 173-174.

³⁴⁴ Krş. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, IX, 448; X, 237, 316, 431, 433. 477, 527-528, 625; eş-Şehristani, *a.g.e.*, s. 167 vd.

çeşitli hilelere başvurarak Nizamülmülk'ü vezirlikten attırmaya çalıştı. Bunda başarılı olamadı. “Kardeşine kuyu kazan içine düşer” meşhur sözünde olduğu gibi, Melikşah'ın gazabına maruz kaldı. Vezirlik mücadelesini veren Hasan Sabbah, Melikşah tarafından valilikten atıldı. Yapmış olduğu ihanetten dolayı, sultan ve Nizamülmülk'ten korkan Hasan Sabbah, Rey bölgesine kaçtı. İsmaili duatlardan olan Abdülmelik el-Attas ile arkadaşlık ederek, yanında kaldı. Ancak korkusundan burada uzun süre kalmayıp İsfahan'a yine İsmaili duatlardan olan Ebu'l-Fadl'ın evine sığındı. Burada inzivaya çekilerek, saltanatı ve vezirliği ortadan kaldırma planlarını yaptı. Bunun için çeşitli hile ve şeytanlıklar düşünmeye başladı. (Hasan Sabbah) Bir gün ev sahibi Ebu'l-Fadl'a: “Şayet iki samimi arkadaşım olsaydı, yönetimi bu ahmak Türklerden ve bu köylü vezirden alacaktım” dedi. Ebu'l-Fadl güldü fakat bir şey demedi. Şuurunun bozulduğunu zannetti. Daha fazla ikramda bulunarak bu hastalığa gerekli olan çeşitli faydalı yiyeceklerle onu tedavi etti. Hasan Sabbah iyileşti ancak dudak ucu ile dahi konuşmayı içinde gizledi.

Hasan Sabbah, daha sonra Irak ve Azerbaycan'a gitti. Oradan da Mısır'a geçti. Bu esnada halife Abdullah el-Mehdi'nin torunlarından Mustansır el-Alevi idi. O da İsmaili akidesine bağlıydı. Hasan Sabbah'ı çok sever, iyilikte bulunur ve onu üst makamlara getirdi. Hatta antlaşmalarına yetkili kıldı. Ancak karakterindeki bozukluktan dolayı burada fazla kalamadı. Halife ve oğlu arasına fesat sokup fitne ateşini yakarak geri döndü. [S.29] Şam, Halep, Diyarbakır, Bağdat, Azerbaycan, İsfahan, Horasan, Damğan ve Cürcan şehirlerini dolaşarak tüm bu yerlere zehir yaydı. Bu adamın en büyük amacı, yönetimi Türklerden almak ve Nizamülmülk'ü vezirlikten atmaktı. Nizamülmülk Hasan Sabbah'ın haberini aldıkça onu yakalamak için bir mefreze asker gönderirdi. Ancak Allah katında verilen hükümden ötürü amacına ulaşamazdı. Hasan Sabbah, korkusundan bir yerde duramıyordu. Kazvin bölgesine gitti. Duatlarından bazısını Alamut Kalesi'ne göndererek kendilerine Mısır'da bulunan İsmaili inanca sahip halifeye davet etmelerini ve ona biat etmelerini telkin etti. Bu sefer Duatlar amaçlarına ulaştılar. Alamut Kalesi'ndeki herkes İsmaili halifeye biat etti. Hasan Sabbah ta Selçuklular tarafından tayin edilen bu kaledeki görevlileri öldürdükten sonra kaleye girerek burada korunmaya çalıştı. Selçuklu Türklerine karşı isyan hazırlığı yaptı.

Hasan Sabbah, önceleri şeyh olarak şöhret buldu. Kalede kendini güven altına aldıktan sonra kendini Melik olarak da tanıttı. Ancak o, tarikatı desise, şeyhliği avlama ve amacına ulaşma aracı olarak kullanıyordu. Kendisini “Şeyhü'l-Cebel” ve “Seyyidüna” olarak isimlendirdi. Duatlarını kaleye yakın Rödbar ve Kuhistan gibi şehirlere gönderdi. Buradaki cahil halkı kandırarak beldelerde Hasan Sabbah'ın vilayetini ilan ettiler. Bu hususta muvaffak oldular. Hasan Sabbah, daha sonra etraftaki diğer kaleleri ve şehirleri istila etti. Emirler koyup yasaklar getirdi. Atamalar yapıp görevlere son verdi. Bu şehirlerden Türk idarecileri kovdu. Halk, hiç kimsenin görmediği şekilde ona itaat etti. Öyle ki birine kaleden atlamasını emredince derhal atlardı. Dünya ve ahret hayatının onun nüfuzunda olduğunu inanırlardı. Bu çirkin örnekler çok defa gerçekleşmiştir.

Bir gün Selçuklu sultanı kendisine bir elçi göndererek onu tehdit etti. Kaleden inmesini ve yönetimi altına girmesini emretti. Hasan Sabbah, hemen müritlerinden bir gurup çağırıp bu guruptan birine kaleden atlamasını söyledi. Adam kaleden atladı. Sonra diğerlerine emretti. Onlar da derhal emrini yerine getirdiler. Daha sonra elçiye dönerek: “Ey adam,

durumumuza bak. Gördüğün gibi bu müritler gibi yanımda yetmiş bini aşkın mürit vardır. Sultana deki; benimle savaştık gücü varsa hiç çekinmesin savaşmaya hazırım. Cevabım budur. Vesselam” dedi.

Rivayet edilir ki, Hasan Sabbah’ın sultan ve vezirin korkusundan evine saklandığı Ebu’l-Fadl, ziyaret için Alamut Kalesi’ne gelir. Hasan Sabbah, kendisine ikramda bulunarak şöyle der: “Evinde iken söylediklerimi hatırlıyor musun? Şayet sadık iki dostum bana uyarsa yönetimi Türklerden alıp şu köylü adamı vezirlikten atacağım demiştim. Sen ise gülmüş ve aklımı kaçırdığımı zannederek delilere uygulanan tedaviyi bana uygulamıştın” [S.30] Ebu’l-Fadl, “Evet, ey seyidimiz!” diyerek ayaklarını öptü ve bunu, şeyhin en büyük kerameti olarak saydı.

Ey kardeşim! Adamların gayretine bak. Bu adam can korkusundan bir yerden bir yere kaçıyordu. Ancak amacına ulaşmak için faydalı ve gerekli şeyleri bırakmadı. Amacına ulaşınca kadar çalıştı, çabaladı. Kim talep eder ve çaba gösterirse kavuşur.

Hasan Sabbah adamlarını sınıflara ayırıyordu. Bunlar;

ed-Dai’l-Kebir: Genel vali ve genel müfettiş derecesinde bulunan kişilerdi.

ed-Duat: İnsanları Hasan Sabbah’a davet eden kişilerdi.

er-Rifak: Duatlara refakat edip insanları buna teşvik ederdi.

Fedailer: Şeyh bir şeyi emrettiğinde kendilerini feda eden gruptu. Fedailer kendilerini tehlikeye atarak Türk yöneticileri çeşitli hile ve desiselerle öldürüyorlardı. Kendilerine karşı olan âlimleri de öldürüyorlardı. Öyle ki Türk yöneticilerine huzur kalmamış, âlimler ise bu fedailerin kendilerini öldürmelerinden korkuyorlardı.

Lüsaka: Şeyh fedailere bir şey emrettiğinde yol göstermek için fedailere refaket ederlerdi. Bir nevi fedailerin yardımcıları idiler.

Şeyhin istediği şekilde desise ve hastalıklı bir faaliyet gerçekleştirdiklerinde bu faaliyeti gösteren kişi, fedailer makamına yükselir ve şeyhin yakınlarından oluyordu.

Heyhat, çocukları ihtiyarlatan ve büyükleri yok eden şu fitneye.

Daha sonra Hasan Sabbah, -Adn Cenneti gibi- bir cennet yaptı. Öyle bir cennet ki akıllar onun vasıflarını dile getirmeye gücü yetmez. Bu cennete Türk yöneticilerin kız ve erkek çocuklarını yerleştirdi. Cennete sevdiği müritlerini alıp, burada şeytani lezzetleri tadarlardı. Sonra müritlere sarhoş oluncaya kadar içki içirmelerini emrederdi. Daha sonra onları cennetten çıkarırdı. Ayıldıklarında onlara: “cenneti gördün mü?” diye sorardı. Mürit: “Evet ey seyidimiz” derdi. Bunun üzerine Hasan Sabbah, “itaatimi tam yaparsan cennetten çıkmazsın. Tam çaba göster ki orada ebedi kalasın” derdi. Bu cahil de ebedi kalmak için Şeyhin emirlerine tabi olmak için çok çalışırdı. Bu fitne, günümüze kadar Müslümanların benzeriyle karşılaşmadığı bir fitnedir. Bu fedailer fırkası ebedi cennette kalmak, huriler ve hayvani lezzetlere olan rağbetlerinden dolayı nice Türk ileri gelenlerini ve âlimleri öldürmüştür.

[S.31] Hasan Sabbah, sultanın ve vezirin korkusundan kaleden çıkamıyordu. Onları öldürme planları ile sürekli meşgul idi. Sonunda fedailerden Ebu Tahir adındaki biri vezir Nizamülmülk'e suikast düzenleyerek onu öldürdü. Böylece Şeyhin amacı gerçekleşmiş ve Hasan Sabbah'ın içi rahatlamıştı. Ebu Tahir müslümanların arasındaki dahi, siyasetçi, mütedeyyin olan veziri öldürerek bu fani cenneti hak edenlerden olup; takvalı insanlar için hazırlanmış olan, yer ve göklerden daha geniş cennetten mahrum oldu. -İnne lilleh ve inne ileyhi raciun.-

Hasan Sabbah, daha sonra dailerini Irak, Diyarbakır, Maveraünnehir ve diğer bölgelere gönderip Türklerin işini zora soktu. Hicri 500 (m.1106) yılında Sultan Muhammed Melikşah, Nizamülmülk'ün öldürülmesinden sonra bu düzenbaz gurubu ortadan kaldırmak için asker topladı. Sağlam bir kale olan Şahdiz Kalesi'ne yürüyerek burayı muhasara altına alıp ele geçirdi. Buradaki muhafızın (komutanın) adı Ahmed b. Abdülmelik idi. Sultan onu yanına çağırıp akidesini sordu. Adam, Hasan Sabbah'ın cennetine kavuşmak ümidi ile hiçbir şey söylemeyip ölümü tercih etti.

-Ey Kardeşim! Kendin için düşün. Adn Cenneti için bunun en azına sabredebilir misin? Allah seni korusun ve sana hidayet versin.-

Bundan beş yıl sonra sultan, bu sapıtan ve saptıran gurubu terbiye etmek için Anoştegin komutasında büyük bir ordu hazırladı. Hasan Sabbah ve yandaşlarını zora soktu. Ancak kader, Sultanın vefat haberinden ötürü bunların ortadan kaldırılmasına izin vermedi. Türk askerleri çekilmek zorunda kaldılar. Bu taife, sultanın ölümünü dağ şeyhinin kerameti saydı. Böylece müritlerinin ona bağlılığı daha da arttı. Daha sonra Sultan Sencer başa geçti. O da büyük bir ordu hazırladı. Ancak bir sabah uyandığında, başucunda bir hançer ve bir mektup gördü. Mektupta şunlar yazılı idi: "*Hançere bak ve iyi düşün. Bu geceyi atlatmışsan da sonraki geceyi atlatacağın zannetmiyorum. Yapmaya çalıştığın işi bırak ve teslim ol. Vesselam.*" Bu olay, Şeyhin emri ile Sultanın cariyelerinden biri tarafından gerçekleştirildi. Cariye, Şeyhin akidesine bağlı fedailerdendi. Sultan o günden itibaren bu olaydan korktu. Cesareti kırıldı ve yiğitlik ateşi söndü, azminden vazgeçti.

Bu fırkanın zulmü, yeryüzündeki bozgunluğu ve kibri daha da arttı. Buna engel olacak kimse yoktu. Bu şekavet ehli/İslâmiyet'in müsaade etmediği çeşitli rezalet işleyen bedbaht (Hasan Sabbah) h. 518 yılında yatağında öldü. Ancak ismi ve fiilleri tarih sayfalarında kaldı. Ektiği tohumlar, günümüze kadar bitmeye devam etti. Bu facir (azgın) insan otuz üç yıl boyunca bu hallerine devam etti. Ölümünden sonra çirkin işlerine oğlunu halef bırakarak veliaht seçti.

[S.32] Halefi olan oğlunun adı Karabüzürk'tü. O da babasının yolunu takip etti. Büyük dailiğe Ebu Ali adında birini getirdi. Nizamülmülk'ü öldürten babası gibi kendisinin de ilk gerçekleştirdiği suikast fedailerinden biri tarafından Selçukluların ileri gelen yöneticilerinden Ebu Nasr'ı öldürtmesidir. Karapüzürk, Horasan'a saldırmak için yedi yüz kişilik fedai gurubunu hazırladı. Horasan'a saldırıp halkını katletti ve şehri yağmaladı. Buna benzer birçok eylemlerde bulundu. Daha sonra Abbasilerden Müstersid'i öldürtmek için fedailerini harekete geçirerek onu öldürttü.

Bu habis ölünce yerine oğlu Hudavent Hasan'a bıraktı. Bu da babasının mezhebinin sırlarını telkin etti. Kendini "el-İmam bi'l-Hakk" (Hak İmam) olarak adlandırdı. Gizli ve açık tüm fuhuş nevilerini işledi. Şöyle diyordu: "İmamın söylediği her şey mübah, yaptığı her şey güzeldir. Kalp Allah'a bağlanır ve kul Allah'a ulaşırsa, İşlediği tüm çirkin işlerden sorumlu tutulmayacaktır." Hüdavent Hasan kendisinin Allah'a ulaştığını söyleyip bütün yasakları işliyordu. Şer'i yasakları önemsemezdi. h. 559 yılında (m. 1164) tüm tabilerini topladı. Sarı, yeşil ve beyaz renklerden bir minber yaptırdı. Minberin üzerine dört tane bayrak diktirdi. Minberin etrafı çok genişti. Ramazan ayının onuncu günüydü. Minberin üzerine çıktı. Herkes onu dinliyordu. Hutbesinin bir kısmı şöyle idi: "Ben zamanın imamıyım. Bu tarihten itibaren tüm şer'i emir ve yasakları ortadan kaldırıyorum. Tüm dini sorumlulukları tabilerimden kaldırıyorum. Bugün kıyamet günüdür. Dileyip arzuladığınız her şeyi yapınız." Daha sonra minberden inerek taraftarları ile birlikte hazırlanan sofradan yemek yediler. İçki içip eğlendiler. Bu tâife, şer'i hükümlerin aralarından kaldırılması nedeniyle sevince boğuldular. Karılarını değiştirerek melanetlerde bulundular. Biri diğerinin karısını, kızını veya oğlunu arzuladığında kendisine "Bahçenden bir gül koparmak istiyorum" derdi. O da Türklerin deyimi ile: "Hay hay" derdi. Adam böylelikle dilediğini yapardı. Kısaca tüm şer'i hükümleri yürürlükten kaldırıp tabilerine, nefsin arzuladığı her şeyi mubah kıldı. -İnne liileh ve inne ileyhi raciun.- Bugüne de yevmi'l-kıyam/kıyamet günü adını verdiler. Hâlbuki bugün, İbn-i Mülcem'in Hz. Ali'yi öldürdüğü güne tesadüf etmekteydi. Bu Şii fırkanın bugünde Rafizîlerde bugün ve Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü günde matem tuttıkları gibi hüznü ve gamlı olmaları gerekirdi. [S.33] Aksine bu günde sevinç ve mutluluğa kapıldılar. Üzerlerindeki sorumlulukları kaldırdılar. Onlar şöyle derdi: "Böyle bir günde İmam Ali, sıkıntı ve hüznü diyarından kemal diyarına intikal etti. Dolayısıyla bunun için bayram yapmamız gerekir." Melun Hüdavet Hasan, h. 561 yılında Büveyhoğullarından Hasan b. Namurt tarafından öldürüldü. Yerine oğlu Hüdavent Muhammed geçti. Göreve geldikten sonra babasının katilini ve tüm ailesini feci bir şekilde öldürttü. Bu da ölünce yerine oğlu Hüdavent Celal'i veliyaht seçti. Bu adam, babasının gerçekleştirdiği işlerden nefret etmesine rağmen göreve gelince babasından daha çirkin işler yaptı. Bu çirkin işlerini on bir yıl boyunca devam ettirdi. Daha sonra oğlu Hüdavent Alaattin, babasını öldürerek yerine geçti. Babasının izini takip ederek bu çirkinlikleri daha da artırdı. Bu fasık, bu çirkin işlerini otuz beş sene devam ettirdi. Daha sonra oğlu Haverşah, Şeyh Sadî'nin Farsça beyitinde dediği gibi; "Kurdun yavrusu kurt olur" babasını öldürerek yerine geçti. O da yatağında yatarken boğazlanmış olarak bulundu. Yerine Muhammed Ruknettin geçti.

Bu tarihte Cengizhan ve oğlu Hülügü (Allah'ın laneti üzerlerine olsun) ortaya çıktı. Alamut Kalesini bu facirin başına yıkıp kendisini esir alarak Mengühan'a gönderdi. Mengühan tarafından idam edildi. Bu taife "Haşşaşin" olarak adlandırıldı. Yani mahfedenler, caniler anlamına gelmektedir. İnsanlar bu taifeden bu devirde çok korkarlardı. Öyle ki tüm reisler özellikle Abbasi halifeleri, Selçuklu yöneticileri ve âlimler korkarak yatarlardı. Hatta İngiliz kralı dahi kendilerinden korkar, iyi geçinmeye çalışırdı. Hülügü, kalelerini yıkarak onları dağıttı. Ancak ettikleri tohum, kıyamet gününe kadar tükenmeyecektir. Bu anlattıklarımız İranlı Bâtınilerin hallerinden bir bölümdü.

-İyice kavra, bunların düşüncelerinden sakın. Allah sana hidayet versin.-

(Kuhistan)³⁴⁵

Atalarını dinine yönelen, Allah (c.c)'ın gazabına uğramış hurafe taifelerden biri de Kuhistan halkıdır Yaşadıkları beldeye Ernil de denilmektedir. Kökenleri reenkarnasyona inanırdı. İstemeyerek İslam dinine girince, bozuk dinlerini İslamiyet'e giydirdiler. Cahil halka bunu telkin ettiler. Şöyle derlerdi *“Allah Teâlâ Ali b. Ebu Talip'te tecelli etti. Ali, hak mabuddur. Buna engel yoktur. Zira Cibril Dihye el-Kelbi'nin bedenine girdiğine göre, Allah'ın Ali'nin bedenine girmesini akıl nasıl kabul etmez. Muhammed'i gönderen ve ona Kuran'ı gönderen Ali'dir. [S.34] İnsanların elinde bulunan gerçek Kur'an değildir. Gerçek Kuran'ı, Ebubekir ve Ömer yakıp yerine başkasını icat ettiler. Hz. Osman hilafeti döneminde, Ebubekir ve Ömer'in yaptıkları Kur'an'ı, fesahatlı olmadığından, fayda vermeyeceğini bildiği için başka bir mushaf ile değiştirdi. Bu mushafı tüm beldelere gönderdi. Ebubekir ve Ömer'in ortaya koydukları mushafı yaktı”*. Bu düşüncelerinden ötürü bu fırka, müslümanların ellerinde gördükleri mushafı eline geçirdiklerinde yakarlardı. Böylece birçok mushafı yaktılar. Kendilerini *“Ali'nin kulları”* olarak adlandırıyorlardı. Eski güneş tanrıcılığını ihya ettiler. Onlara göre Ali yavaş yavaş yükselip güneşe ulaştı. Bunlar güneşe *“Aliyullah”* derlerdi. Güneşe, dördüncü feleğe ve Ali'nin binip güneşe çıktığı düldüle ibadet ederlerdi.

Bu fırkanın içinde Abdullah ismindeki bir adam, bazı olağanüstü haller sergileyip bunları keramet sayardı. Aliyullah'tan bahsedildiği zaman, kendisine silah işlemez bir hal alırdı. Kendisini inkâr edenlerden birisi Aliyullah'tan bahsetti. Adam aynı duruma kapılıp, kendisini inkâr eden adama yönelerek: *“Ayağa kalk ve beni bıçakla, ey melun”* dedi. Adam ayağa kalkarak kendisini bıçaklamaya başladı. Ancak bıçak darbeleri kendisine tesir etmedi. Bunun üzerine bu adam da ona inanıp tabilerinden oldu. Kendisi hakkında benzer hikâyeler çokça aktarılmıştır. Bu fırka, Hz. Ali (r.a)'nin: *“İçinizi (karnınızı) hayvanlara kabir kılmayın”* sözlerinden ötürü kesinlikle eti yemezlerdi. Ancak Ebubekir, Ömer ve Osman'ı sevenlerin etlerini yemeyi helal sayıp, bunu kendi inançlarında bir ibadet ve fazilet sayarlardı. Fırsat buldukça Ehl-i Sünneti katledip etlerini yer ve bununla iftihar ederlerdi. Onlara göre Kur'an'da zikredilen Firavun, Şeddat ve Nemrut; Ebubekir, Ömer ve Osman'ın kendileridir. Bu inanç sistemindeki et yememe düşüncesi, hayvan kesimini ve yemesini yasaklayan ilk dinleri olan Hinduizm inancından gelmektedir. Kısaca bu fırka, İslam dinine Ali ve evlatlarının sevgisi kisvesi ile atalarının inançlarını karıştırmıştır. Bundan amaçladıkları, bozuk inançlarının – bilindiği gibi- bozuk ve fasit inançlarının dışında bir şey değildir.

(Celali)

Anadolu'da Celali olarak adlandırılan önceki inanç sistemlerine benzer ve bu inancın bir şubesi olan Celali fırkası bulunmakta idi. Bunlar Hz. Ali (r.a)'nin suretini tasvir edip ona secde ederlerdi. Bu hareketlerinden ötürü kendilerine putperest de denilir.

-Güç ve kuvvet ancak yüce Allah'tandır. Allah'ın yazdıklarının dışında bize bir şey isabet etmemiştir. O ne güzel Mevla ve ne güzel vekildir.-

³⁴⁵ Kuhistan, İranda bir bölgenin adıdır. (Mütercim)

[S.35] (Afrika'daki Bâtîni-İsmaili Fırkası)

Şimdi de Afrika'daki Bâtîni-İsmaili fırkası ve faaliyetlerini zikredeceğiz. Bildiğin gibi İsmaili akidesini tesis eden, Humus'un yakınındaki Selamiye'den Muhammed el-Habib ismindeki adamdı. Bu adam, dailerinden Ebu Abdullah ismindeki şii kişiyi Afrika'ya gönderdi. O da bu inancı o bölgelere yaydı. Uzun çalışmalarından sonra, Cezayir'de meşhur Katame kabilesinin imamı olmayı başardı. O dönem Kuzey Afrika'da Ağlebilerin emirlerinden İbrahim b. Muhammed, bu fitnenin ateşini söndürmeye teşebbüs etti. Ancak bunda başarılı olamadı. Böylece şii Ebu Abdullah'ın gücü arttı. Beklenen, vaat edilmiş Mehdinin çıkacağı müjdelemeye başladı. Buradaki halk, yöneticilerin şiddetli zulmünden dolayı, Mehdi'nin ortaya çıkışını bekliyorlardı. Böyle bir müjdeye karşı bütün mallarını verirlerdi.

Bu adam Mehdi'nin ortaya çıktığını ilan edince, halkın nezdinde kıymeti arttı. Kendisine çeşitli mallar gelmeye başladı. Kendisine gelen herkese, Mehdi'ye destek için silah toplamalarını emretti. Katame halkından olan tabilerine şöyle dedi: "Ağlebilerin serveti ve saltanatı bizlere geçecek, bu mallar ile Mehdi ordusuna yardım edeceğiz." Ağlebiler, Rakade şehrinde bulunup buraya ve etrafına hâkim idiler. Bu dönemde sultan, Ebu Mudar Ziyadetullah idi. Ebu Abdullah Dailerini buradaki memleketlere yayararak, Mehdi'nin çıkacağını müjdeledi. Halk Ebu Abdullah etrafında toplandı. Tamamı silahlı idiler. Ziyadetullah, ülkesine bela olan bu guruba karşı toplayabildiği kadarıyla bir ordu hazırlardı. İki gurup karşılaştı. Şiddetli çatışmalar sonucunda, Ziyadetullah'ın askerleri büyük bir hezime uğrayıp geri döndü. Ziyadetullah önce Trablus'a, oradan da Suriye'ye kaçtı ve kendisinden haber alınmadı. Böylece Ebu Abdullah Rakade ve diğer memleketleri istila etti. İnsanlar bu olayı şeyh Ebu Abdullah'ın kerameti olarak saydı. Bu olay, Ebu Abdullah'ın isminin yayılmasını sağladı. İnsanlar Mehdi'nin ortaya çıktığını kabul ettiler. Olay yayılıp şöhret buldu. Muhammed el-Habib, Ebu Abdullah eş-Şii'yi Afrika'ya gönderdiği esnada öldü. İmameti oğlu Ubeydullah'a bıraktı. Oğlu göreve gelince, beklenen Mehdi'nin kendisi olduğunu ilan etti. Ebu Abdullah, Ağlabilerin memleketini istila ettikten sonra, Muhammed el-Habib'in oğlu Ubeydullah el-Mehdi'nin Afrika'ya davet etti. Ubeydullah el-Mehdi, Ebu Abdullah'ın kardeşi Ebu'l-Abbas, oğlu Ebu'l-Kavım ve tabilerinden birkaç adamla birlikte Selemiye'den çıktı.

[S.36] Abbasi halifesi Muktedi, bu haberi alınca onları takip ettirdi. Ancak onlara ulaşamadı. Bunlar birlikte Trablus'a vardılar. Ebu'l-Abbas, Ubeydullah el-Mehdi'yi burada bırakarak Kayravan'a gitti. Burada yakalanarak hapse atıldı. Ubeydullah ve oğlu Ebu'l-Kasım, Ebu Abdullah eş-Şii'nin yanına gitmek için yola çıktılar. Ancak yolda Medaroğulları hükümetine yakalanarak tutuklanıp hapse atıldılar. Ebu Abdullah, bu haberi alınca vaat edilen Mehdi'yi kurtarmak için gaddar bir ordu ile Medaroğulları'na saldırdı. Medaroğulları dağıldılar. Mehdi'yi hapisten çıkarıp ona biat ettiler. Ata bindirip Ebu Abdullah ile birlikte tüm Katame kabilesi ile beraber Rakade'ye gittiler. Ebu Abdullah, Mehdi'nin işlerini kolaylaştırmak için tüm hazırlıkları yaptı. Kısa bir zamanda Kuzey Afrika'nın tümüne hâkim oldular. Tüm siyasi işlerin Ebu Abdullah'ın elinde olduğunu ve elinde manevi işlerin dışında bir şey olmadığını gören Mehdi, siyasi ve mülki işleri kendi kontrolüne almak istedi. Bundan ötürü Ebu Abdullah ve kardeşi Ebu'l-Abbas'ın ölümü ile sonuçlanan şiddetli çatışmalar

yaşandı. Mehdi önceleri sadece manevi lider iken saltanatı da ele geçirdi. -Allah mülkünü dilediğine verir ve dilediğinden alır.-

(Fatımiler)³⁴⁶

Mehdi, bu bölgede İsmaili akidesine bağlı Büyük Fatımî devletini kurdu. Bu devleti kuran Ebu Abdullah el- Mehdi olmasına rağmen kurduğu devlet diğer şark bölgelerindeki Hasan Sabbah, Karmatiler ve diğerlerine benzemiyordu. Fatımiler diğer devletlerin aksine medeni, maarifte ilerleyen İsmaili akidesine bağlı bir devletti. Daha sonra Ubeydullah, manevi liderliği bırakarak saltanata sıkı sıkıya sarıldı. Saltanatları bu şekilde devam etti. Ancak yedinci halife Hâkim bi-Emrillah -Allah ona lanet etsin- doğudaki Bâtını akidesini benimsedi. İlahlık iddiasında bulunacak kadar ileri giderek önceki İsmaili akidesine mevcut hurafeleri yaymaya başladı.

Hâkim bi-Emrillah, batıl tanrıların merkezi olan Mısır'da ilahlık iddiasında bulundu. Ancak onun bu ilahlık iddiası -Allahın laneti üzerine olsun- geçmiş zamanda kralların tanrılığına inananlar olarak bilinmelerine rağmen Mısır'da hiçbir etki yapmadı. Zir İslam dini, kulaklara rahatsızlık veren bu tür yalanları kabul edilmeyecek kadar Mısır halkına yerleşmişti.

[S.37] Onun ilahlık iddiası, sadece Dürzilik ve Nusayrilik akidesinin ortaya çıktığı Havran ve Lübnan'ın dağlık kesimlerinde etkili oldu. Şimdide Dürzilik ve Nusayrilikten bahsedelim.

(Dürzilik)

Hâkim bi-Emrillah önceleri ilim ve fende rağbetli, siyasi ve idari gücü olmasına rağmen bu faziletleri terk ederek delilik rütbesini tercih etti. Böylece zulmedip baskı uyguladı. Aşırılığa gidip firavunlaştı. İlahlık iddiasında bulunarak tüm hutbelerde, bi-İsmillah yerine bi-ismil-Hâkim bi-Emrihi yazılmasını ilan etti. İsmi Hâkim bi-Emrillah iken ismini, el-Hâkim bi-Emrihi olarak değiştirip kendini bu şekilde adlandırdı.

Devletin önemli görevlerinde iki kişi bulunmakta idi. eş-Şeyh Muhammed ed-Dürzî ile ed-Darrardı. Darrar; bu şahıs yoldan sapmış, kötü ahlaklı anlamında ismine uygun biriydi. eş-Şeyh Muhammed ed-Dürzî ise, zengin olmayı isteyen hırslı biriydi. Bu şahıs, halifeden duyduğu her şeyde onu destek çıkar ve bunları halka telkin ederdi. Bu kâfir (el-Hakım bi-Emrihi), kardeşi Firavun gibi ilahlık iddiasında bulununca eş-Şeyh Muhammed ed-Dürzî de Firavunun veziri olan Haman gibi peygamberliği aldı. Krallara ilham geldiğini söylediler.

Dürzîler şöyle der: el-Hâkim bi-Emrihi, dünyadaki görevini yerine getirince eşeğine bindi ve Berkatü'z-Zerka'ya gitti. Oradan da göğe çıktı. -Berkatü'z-Zerka, Hilvan yakınlarında bir yerdir- Hâkim hakkındaki bu inançları, sırf bir uydurma değildi. Hâkim beyaz bir eşeğe binip Mısır sokaklarını dolaşır, halka eziyet verir, zulmeder, söver ve yüksek bir sesle: "Ben yüce Rabbinizim" diye bağırırdı. Bir gün yalnız beyaz eşeğine binip Berkat'ul-Zerka'ya gitti. Hamiyet ve dini gayret sahibi bir topluluk, onu takip etti. Onu eşeğinden indirip elbiselerini çıkarıp eşeğe giydirdi ve onu bir kuyuya attılar. Devlet erkânı, el-Hâkim bi-Emrihi'nin geciktiğini görünce onu aramaya koyuldular. Eşeğini ve elbiselerini görüp

³⁴⁶ Daha geniş bilgi için krş. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, c. VIII, s. 25-30, İstanbul 1987

kendisini görmediler. Bunun üzerine eş-Şeyh Muhammed ed-Dürzî şöyle dedi: “Ben onun göğe yükselme vaktinin geldiğini biliyordum. Ancak size söylemiyordum. Zira o, dünyevi görevleri yerine getirerek eşeğine binip buradan da göğe yükseldi. Ahir zamanda inecektir.” Bundan dolayı Dürzîler, göğe yükselme olayına inanırlar.

Bu dönemde Hamza b. Ali adında şeytan, hilebaz ve kurnaz bir adam vardı. Bu akideyi insanlara aşıladı. Bu adam Muhammed ed-Dürzî'nin aksine bu akidenin sırrını kimseye açıklamadı. [S.38] Melun Hamza, göğe yükselen el-Hâkim bi-Emrihi'ye ibadet etmek için tabileri için mabet inşa etti. Hamza'nın tabileri Mısır'da peyderpey çoğaldı. İsyan çıkaracak seviyeye geldiler. Ancak Mısır'dan kovuldular. Suriye taraflarındaki Havran ve Lübnan'ın dağlık bölgelerine yerleştiler. Dürzîlik inancı Suriye'ye ve diğer bölgelere bunların vasıtası ile yerleşti.

Ey kardeşim, bu cehalete bak. Günümüzde bile bu inanca sahip yüz bin insan bulunmaktadır. İnne lillah ve inne ileyhi raciun.

Dürzîlik inancını açıklayan *Gaye ve Nasihat* isimli iki tane kitapları bulunmaktadır. Bu kitapları mutalaa edenler, onların hurafelerine vakıf olur. Dürzîliğin Zerdüştlük, Hıristiyanlık, Yahudilik, Bâtınlık, İsmailiyye v.b. inançlardan derlendiğini görür.

Dürzîler, Hamza hakkında aklın kabullenemeyeceği batıl inançlara sahiptir. Onlara göre Hamza, Tanrıdan (yani el-Hâkim bi-Emrihi) emir alıp tebliğ eden elçidir. Hamza'yı “Hüccetü'l-Kaim” ve “Hadi'l-Müstecibin” lakapları ile anmaktalar.

Enteresan olan şudur ki Dürzîlerin tümü eş-Şeyh Muhammed ed-Dürzî'yi sevmez ve ondan nefret ederler. Hâlbuki el-Hâkim bi-Emrihi'nin sözlerini popüler yapan kendisi idi. Dürzîlere göre eş-Şeyh Muhammed ed-Dürzî, Hamza'dan resullük rütbesini almak istemiş ancak muvaffak olamamıştır. Bu düşünceden dolayı onu sevmezler. Yine Hâkim bi-Emrihi'ye ibadetin dışında tüm dinlerin nesh edilip hükümlerinin ortadan kalktığını söylerler. Dürzîler, bedeninin bir gömlekten ibaret olduğunu, şahıs ölünce ruhunun bu gömlekten çıkıp başka bir bedene intikal ettiğini ve başka gömlekte tezahür ettiğine inanırlar. Kendilerinden takvalı olanların ruhlarının Çin'de bir cesede intikal ettiğini söylerler. Bu nedenle kendi inançlarına göre evliyanın tamamı Çin'de bulunmaktadır. Onlara göre Dürzî'nin ruhu başka bir Dürzîye, Hıristiyanın ruhu başka bir Hıristiyana, Mecusinin ruhu başka bir Mecusiye, Müslümanın ruhu başka bir Müslümana intikal eder. Kendilerinden biri Müslüman veya başka bir din üzerine ölünce, onun hakkında şöyle derler: “Şüphesiz onun annesi bir Müslüman veya Hıristiyan olan biri ile zina yaptı.” Bu tür gülünç hikâyeler Dürzîlik akidesinde az değildir. Tanrı hakkında ise şöyle derler: “Tanrının varlığı bedenlere intikal edip bu intikal el-Hâkim'in bedeninde son bulmuş, bundan sonra başka bir bedende intikal etmeyecektir.” Dürzîler, Hâkim'in bedeninin en temiz beden olduğuna, bundan dolayı daha önce intikal eden Tanrının ruhunun el-Hâkim'in bedeninden intikal etmeyeceğine inanırlar. Sürekli olarak Hamza'nın ruhunun daha önce Mesih, Süleyman b. Davut, Şuayp ve Fisagors'ta bulunup Hamza'nın bedenine intikal ettiğine inanırlar. Dürzîler, kendi inançlarının sırlarını kendi inançları dışındakilere, hatta kendi halk/avam tabakalarına bile açıklamazlar. Kendi inançlarının sırlarına vakıf olmayan halka cahiller, vakıf olanlara ise akıllılar derler.

[S.39] Dürzîlerin inançları hakkında Büyük Cemel Hesabı denilen bazı rumuzları bulunmaktadır. Bu rumuzlar, akıllılar diye nitelendirilen kişiler tarafından bilinmektedir. Bu yüzden akıllılardan olmayıp Dürzîlerin kitaplarını inceleyen birisi şifreli olan bu rumuzlardan bir şey anlamaz. Dürzîlerin Kur'an-ı Kerim hakkındaki görüşleri şu şekildedir: “*O (Kur'an) Selman-ı Farisi'ye vahiy edilmiş, Muhammed de Selman'dan almıştır.*” Kuran'a saygı göstermelerine rağmen zahiri manasını önemsemeyip nefislerinin istediği manalara hamlederler. Akıllıları mabetlerde toplanıp cahilleri içeri almazlar. Aralarında züht için hiç evlenmeyen ve et yemeyen kişiler vardı. Bazıları yıl boyu oruç tutardı.

Dürzîler, müslümanlardan Ehl-i Sünnete tabi olanlara kâfir, şii müslümanlara da müşrik derlerdi. Onlara göre kıyamet günü yaklaştığında iki buçuk milyon Yecüc-Mecüc Hicaz'a gidecek, Mekke ile diğer bölgeleri ele geçirecekler. İkinci günde el-Hâkim gökten inecek³⁴⁷ ve elinde altından bir kılıçla Rukn-i Yemeni'de ortaya çıkacaktır. Kılıcı Hamza'ya teslim edecektir. Hamza ilk önce köpek ile domuzu öldürecek daha sonra Kâbe'yi yıkıp dünyayı ele geçirecektir. Köpek ve domuzu öldürme amaçları, er-Rasul'in-Natık ile er-Rasuli'l-Esas'ın sözleri ile amel edenleri öldürmektir.

Onlara göre er-Rasul'in-Natık; Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed ve Said b. Muhammed el-Mehdi'den ibaret olan zahiri şeriat ashaplarıdır. er-Rasuli'l-Esas; Şit, Sam, İsmail, Harun, Şemun, Ali b. Ebi Talip ve el-Kaddah'tan ibaret olan Batıni şeriat ashaplarıdır. Yani Hamza, bunların sözleri ile hareket edenlerin tümünü öldürecek ve sadece Dürzîlik inancı baki kalacaktır. Anlatılanlara göre Dürzîlerin asli unsurları, İran'dan olduğu ve kaldıkları yerlere göç ettikleri söylenmektedir. Dürzî kadınların bazıları kapalı (örtülü) bazıları açıktır.

(Nusayriler)

Suriye'de Şam'ın kuzeyinde bulunan Lâskîye ve civarında Dürzîliğe benzeyen Nusayri gurupları bulunmaktadır. Sayıları kırk bini bulan Nusayriler başka bir açıdan Bâtınilere benzemektedir. Bu bölgelerde Fellahun olarak adlandırılırlar. Dürzîler çok temiz olmalarına rağmen, Nusayriler fuhuş ehlidirler. Nusayriler, bir kadının kendini başka bir erkeğe teslim etmesini imanının kemalinden sayarlar. Yine nefsinin akıllılara teslim edenin imanı, başkasına teslim edenin imanından daha fazla olduğunu söylerler. Nusayriler de Dürzîler gibi tenasüh inancına sahip olmakla beraber, Dürzîler gibi tenasühü sınırlamazlar. [S.40] Onlara göre ruhlar mutlak şekilde bedenlere hatta tüm hayvanlara, bitkilere ve madenlere intikal etmektedir. Ancak bedenlere intikal edip bedenlerde arındığında göğe yükselirler. Mesela bir fasık öldüğünde ruhu demire geçer. Demirci, o demiri kirden arıncaya kadar döver ve böylece bu ruh bir velinin cesedine intikal eder. Veliden sonra göğe yükselerek burada yıldız dönüşür. Onlara göre gökyüzündeki büyük yıldızlar, akıllılar gurubundan velilerin ruhlarıdır.

Nusayriler, Dürzîler gibi ulûhiyet ve nübüvvet tenasühüne inanırlar. Onlara göre tanrılık, Habil'e, daha sonra Şit, İsmail, Harun ve Petrus'a geçmiştir. Daha sonra ondan Ali b.

³⁴⁷ Kanaatime göre bu sözler bazı hadislerden alınmış. “Şüphesiz ben ile Ruhü'l-Rahman Yemen taraflarında karşılaşacağız.” (Müellif.)

Ebi Talip'e geçtikten sonra, gökyüzüne çıkıp güneşte karar kılmıştır. Bu nedenle güneşin doğuş ve batış vaktinde güneşe secde ederler. Nusayriler -hâşâ- "Allah Teâlâ'nın Ali'de hulul ettiğine inanırlar. Aliyullahın Muhammed'i, Muhammed'in Selman-ı Farisi'yi, Selman-ı Farisi'nin el-Mıkdat b. Esed'i, onun da bütün âlemi yarattığını söyleyip el-Mıkdat'ı "Rabbu'n-Nas" olarak adlandırırılar. Nusayriler, Dürzîlerde olduğu belirli bir mabetleri yoktur. Her ev sahibinin kendi evinde mabedi bulunmaktadır. Nusayrilik inancı; Keldani, Sabii, Hıristiyanlık ve şii gulatların inançlarından alınmıştır.

(Anadolu Rafizîleri)

Anadolu'daki Rafizî'lerin inancı, kısmen Nusayrilerin inancına benzemektedir. Anadolu'da ayrıca Bektaşiler ve Yezidiler bulunmaktadır. Bu guruplardan hiçbiri diğerini sevmez. Hatta Rafizîler ile Sünniler arasında İslam ile Yunanlar arasında görülmemiş bir düşmanlık bulunmaktadır. Bu nefretin sebebi, inanç farklılığından kaynaklanmaktadır. Çünkü Rafizîler haklarında bilgi sahibi olmamalarına rağmen Ebubekir, Ömer, Osman isimlerinden nefret ederler. Fırsat bulurlarsa sırf kendileri gibi Ali'ye ibadet etmedikleri için bir Sünniyi öldürmekten çekinmezler. Rafizîlerden daha cahil kimse yoktur. Akıl itibarı ile insanlara benzemiyorlar. Zira onlar akıl, ilim ve irfandan mahrumdurlar.

Anadolu halkı arasındaki bu nefret, Bâtınlık, Fatımilik, Celaililik ve Bektaşilikten kaynaklanmaktadır. Bu tohumları Müslümanlar arasına saçanların amacı, kişisel; milli ve ırkçı menfaatlerdir. Bu amacı güdenler, amaçlarına ulaşmak için bekliyordular. Ancak ecel yollarını kesti bundan faydalanamadılar. Bundan faydalananlar yabancılar oldu. Tohumu saçanlar değil. Ekilen bu tohumlardan istifade edenler nerededirler? Onlar toprağın altındadırlar. Ancak maalesef tohum devam etmektedir. Allah bu tohumu saçanları lanetlesin.

Rafizîler dini liderlerinin büyüklerine *dede*, küçüklerine *şeyh* derler. Dünyevi liderlerinin büyüklerine ise *bey*, *ağa* derler. [S.41] Hz. Ali'nin soyundan gelenlere sâde (seyyitler) derler. Rafizîler, liderlerine son derece itaatkâr olup hükümete verdikleri vergilerin aynı miktarını hatta daha fazlasını dedelerine verirler. Dede köylerinden birine misafir olduğunda köy sakinlerinin en zenginine misafir olur ve kendisine son derece ikramda bulunulur. Dedeler Hz. Ali'nin neslinden geldiklerini söylerler. Ellerinde *serbeste* denilen bir baston bulunup, bunun *sultan serbeste* olarak adlandırdıkları Hızır esasının vekili olduğuna inanırlar. Bu serbestinin görevi; sahibini doğru yola götürüp bu yoldan saptırmamaktır. - Hayır, vallahi bastonu elinde bulunduran kişi sapmış ve saptırının kendisidir.- Bastonun görevlerinden birisi de inançlarının sırlarını açıklayanları bu baston ile dövülmesidir. Bu serbeste, yeşil bir kadifeye sarılı olarak okluk gibi bir kaptı muhafaza edilir. Dedeler gittikleri köyde, geceleri etrafında erkek ve kadınlar toplanır. Şeyhlerinin takdis ettikleri şaraptan içer, saz çalıp dilediklerini yaparlar. Daha sonra dede bastonu çıkarır. Köy sakinleri tek tek bastonu ziyaret edip ağlamaklı ve yakarırcasına onu öperler. Çocuğu olmayan kadınlara dede üflediğinde hamile kalırlar. Rafizîler için ayrıca şöyle bir isnatta bulunulur: Rafizîler çırayı söndürüp ele geçirdikleri erkek ve kadınlara çirkin fiillerde bulunurlar. Bu durum şehvet arzuları dininceye kadar devam eder. Rafizîlerden bazıları Hz. Ali'nin kedisi olduğunu söyleyerek tavşan etini yemezler. -Onların bu ahmaklık ve cehaletlerine bak ve gör.- Onların hiçbir inancını akıl kabul etmez. Bazıları taşlara, bazıları ağaçlara, bazıları kabirlere, bazıları

dağlara taparlar. Dersim Rafizîleri Sultan Munzur'a bağlıdırlar. Eskişehir Rafizîleri ise Şücaüddin Babaya bağlıdırlar.

Bektaşiler, kendileri gibi Bektaşi olmayanları kâfir kabul ederler. Ehl-i Sünnetten herhangi birinin başına bir musibet geldiğinde bundan hoşnut olur, gönülleri huzur bulur. İslam şeriatı yücelip onların mubah saydıkları şeyleri yasaklayıp engellediğinde buna üzürlürler. Bektaşi fırkası; Kızılbaş, es-Safiye, Çırapuf³⁴⁸, Dazlak, Türk, Türkmen isimleri ile de anılmaktadır. Her bir bölge diğer bölgelerden farklı bir isim ile anılır. Bektaşiler asıl itibarıyla Şii-Caferi olmalarına rağmen günümüzde durum tamamen değişmiş olup isim benzerliğinden başka bir şey kalmamıştır. Zira Cafer-i Sadık (r.a) mezhebine bağlı olduklarını iddia etseler de durumları incelendiğinde kesinlikle Şii olmadıkları ortaya çıkar. Zira Şii-Caferiler; zeki, âlim, edebiyatçı, kelim ilminin ehli, akli ilimlerde mücadele ehli dirler. Bektaşiler ise cahillerin en cahili olup nefislerinin arzuladıklarını helal sayıp istediklerini haram saymaktadırlar.

[S.42] Bunlar hıristiyanlık, farmasonluk, şiilik, imamilik, ibahilik ve sünnilîğin karışımı bir inanca sahiptirler. Bektaşiler üç uknum hususunda (baba-oğul-kutsal ruh) ve ittihadında Hıristiyanlara benzerler. Zira Bektaşilere göre Allah, Muhammed ve Ali birdir. On iki imamın ruhları havarilerin ruhları ile tam bir ilişki içindedir. Bazı cahilleri de havarilerin ruhlarının on iki imama geçtiklerini söylerler. Hacı Bektaş ve sonrasında yerine geçen dede (babalık) ve bu makama erişen bütün şeyhleri Allah, Muhammed ve Ali'dirler. Yani bu üçünden ibaret olan ilahlık, Hacı Bektaş ve emsali mürşitlere geçmiştir. Merhum Arif Bey (*Bin Bir Hadis kitabının sahibi*), kitabında bu fırkayı Dazlak ve Kızılbaş olarak adlandırarak şöyle demektedir: Bektaşiler taşlara, ağaçlara, dağlara ibadet ederler. Hızır'ın, bu ağacın altında veya taşın üstünde oturduğunu veya dağa çıktığını, bu nedenle bu yerlere ibadet edilip, ziyaretgâh olduğunu söylerler. Bu bölgelere bölük bölük akın edip ziyaret ederler. Onlara Hızır'ın dede, şeyh, bey, ağa ve seyyidin evine gittiğine inanırlar. Bu nedenle adak ve hediyelerle bunların evlerini ziyaret ederler. Arif Bey, Dersim kazası kaymakamının da bir Bey olduğunu ve elinde irşatlık (dede-şeyh) rütbesinin bulunduğunu anlatır. Dersim kazasında Hüseyin Bey adındaki bir adamın sözü geçerlidir. Şenliği olarak da adlandırılan Hüseyin Bey, meşhur zenginlerdendir. Onun evinin içinde "kal-i sıpi" dedikleri bir direk bulunmaktadır. Zazacada ihtiyar ve beyaz anlamına gelmektedir. Bu direğin, Hızır'ın asası olduğuna, bazen beyaz elbiseler ve beyaz sakalı ile gelip bu direğin yanına oturduğuna inanırlar. İşte bu direktan dolayı bu adam, çok zengin olmuştur. Şu açık ahmaklığa bakın. Bu direk evinde buldukça ziraat, ticaret ve diğer zanaatlarla uğraşmasına gerek kalmadan kendisinin, çocuklarının ve torunlarının geçimini temin etmektedir. İşte bu şekilde vesselam.

Hüseyin Bey aslı Kafkas muhacirlerinden olup, babasının adı Ali Bey'dir.

(Yezidiler)

³⁴⁸ Çırapuf, Kürtçe'de çira söndüren anlamına gelir. (Müellif)

Yezidilerin merkezleri Sincar (Şengal) dağları olmakla beraber Mardin, Diyarbakır ve Siirt³⁴⁹’in köylerinde de bulunmaktadır. İnançları son derece gizli olduğu için hakikatleri hakkında pek malumatımız bulunmamaktadır. Kanaatimizce avam (halk) tabakası da inançları hakkında bilgi sahibi değildir. Bildiğimiz; Yezid b. Muaviye’yi sevdikleri, Hz. Hüseyin ve sevenlerinden nefret ettikleridir. Ehl-i Sünnete (mensup olanlara) Hüseyiniler demektedirler. Fırsat bulduklarında Ehl-i Sünnetten birini öldürmekten çekinmezler.

[S.43] Bundan yüz yıl önce Ehl-i Sünnet ile Yezidiler arasında şiddetli savaş ve mücadeleler yaşanmıştı. Yezidiler, ilim talebelerini öldürme gayreti içinde olmuş, aynı şekilde ilim talebeleri de Yezidileri öldürme çabası içinde olmuşlardır. Ben, Molla İbrahim Mavitî (Mavit Şirvan’ın bir köyüdür) adında yaşlı bir ilim talebesini gördüm. Kendisi talebe iken, talebe arkadaşlarının intikamını almak için birçok Yezidiyi öldürmüştü. Ancak şu anda aralarındaki bu düşmanlık azalmış olup eskisi değildir.

Yezidiler, müslümanlara karşı besledikleri nefretten daha fazlasını hıristiyanlara karşı beslerler. Yezidiler, Şeytan’ı çok sever, hatta ona taparlar. Şeytanı Melek-i Tavus olarak isimlendirip şeytan isminin telaffuzundan hoşlanmazlar. Şeytan ismini söyleyenleri fırsat bulsalar öldürürler. Yezidilerden biri Sünni birine misafir olursa, Yezidi olan şahıs hazır bulundukça, bu Sünni, Yezidinin hatırı için şeytan kelimesini kullanmaz. Şeytan’dan bahsetme gereği olduğunda Kürtçede amca anlamına gelen “mamık” kelimesini kullanırlar. Yezidiler son derece cahildirler. Bu bölgenin köylerinde hiç şeyhleri bulunmayıp, şeyhlerinin tamamı Sincar Dağlarında bulunurlar. Şeyhleri her yıl gelir ve halkını dolaşır. Halk ise çok mal toplayıp gönül rızası ve büyük bir keyifle koyun, inek ve paraları şeyhlerine verirler.

Yezidiler, Kur’an’ın Allah kelamı olduğuna inanır, fakat Şeytandan bahseden ayetlerin Allah kelamı olmadığına, Hüseyiniler/Ehl-i Sünnet tarafından Kur’an’a ilave edildiğine inanırlar. Bazılarından aldığım bilgiye göre, şeytan kelimesini anımsattığı için, içinde ‘ş’ bulunan hiçbir ayeti sevmesler. Nikâhlarını kıydırmak için bazı cahil köy imamlarını çağırırlar. Bu imamlar büyük bir ücret karşılığında akdin sahih olup olmadığına bakmaksızın nikâhlarını kıyarlar. Vesselam.

Yezidiler, Ramazan ayında üç gün oruç tutarlar ve şöyle derler: “Allah, Miraç gecesinde Muhammed’e ümmetine üç gün oruç tutmasını emret demiş. Ancak Muhammed bunu otuz olarak anladı. Orada bulunan Melek-i Tavus, Allah (c.c)’tan üç gün olarak duydu.” İnançlarında buna benzer birçok hurafe bulunmaktadır. Bana göre cahilleri ile şeyhleri arasında ahmaklık ve cehalet konusunda hiçbir fark yoktur. Bu milletin tamamı, cahillerin en cahilidir. Ancak Yezidiler, aşırı cesur, evlerinde cömert ve sözünde duran/ahde vefa gösteren kişilerdir. Bunlar, Yezidiler hakkında sahip olduğumuz bilgilerdir. -Allah en iyi bilendir.-

Anadolu’daki bu durumlar, bozuk inançlar ve ırkçılık hareketleri, insanlar arasında düşmanlık ve nefret sokmuştur.

Anlattığımız bu hurafeler Ehl-i Sünnet dışındaki fırkaların hurafeleridir.

³⁴⁹ Batman’ın bazı köylerinde yaşamaktadır. O zamanlar Batman Siirt’e bağlı olduğu için Siirt olarak zikredilmiştir. (Mütercim)

[S.44] (Ehl-i Sünnet İçindeki Hurafeler)

(Kötü Âlimler)

Ehl-i Sünnet hurafelerine gelince, sünnete sıkı sıkıya tutun ve bu hurafelerden kaçın. Zira bazı kötü âlimler, dine karşı iftirada bulunup dine olmayan şeyleri dine soktular. Nefislerinin istekleri doğrultusunda sayılmayacak kadar hadis uydurdular. Bu kötü âlimlerin hurafeleri, zikrettiğimiz fırkaların hurafelerinden daha çirkin olduğuna hükmedersem, kimse beni yadırgamasın. Zira insafa göre, dine iftira etmek, dinden çıkmaktan daha dehşetlidir.

Ancak hadis erbapları -Allah gayretlerinin mükâfatını versin- hiçbir şeyi kulak arkası etmeyip, bizleri uyandırmışlardır. Öncelikle hadisleri; kavlî, fiili ve takriri olarak, daha sonra bunların her birisini; mütevatir, meşhur, aziz ve fert olarak sınıflandırmışlardır. Daha sonra hadisleri; sahih, hasen ve zayıf olarak tasnife tabi tutmuşlardır. Hadisin sıhhati için (sahih hadis olmasının şartı) başlangıçtan sonuna kadar adalet, zapt ve kopukluğun bulunmamasını şart koşmuşlardır. Başlangıçtan sonuna kadar bu üç vasıf bulunmuyorsa hadisi hasen hadis olarak adlandırılır. Bu üç şarttan birisi eksik ise zayıf hadis olarak adlandırılır. Şu halde hadis; sıhhat, adalet, zapt ve ittisal ilkelerine bağlıdır. Ancak bu karanlık zamanda hadisin bu şartları içerip içermediğini; sahih, hasen ve zayıf olandan hangisi ile sıfatlandığını bilmek, dikenli otu sıyırmaktan daha zordur. Ancak hadis erbabı -Allah kendilerinden razı olsun- bizler için bu zorlukları ortadan kaldırmış, sahih ve hasen hadisleri tedvin ederek zayıf hadislerden ayırmışlardır. Aynı şekilde sahih ve hasen hadisleri de birbirinden ayırmışlardır. Sahih hadisleri birçok kitapta tedvin etmişlerdir. Bu kitaplar arasında, en üst tabakada İmam Buharî'nin Sahihî, daha sonra Müslim'in Sahihî gelir. Bunlardan sonra diğer dört kitap³⁵⁰ eş seviyededir. Şu halde araştırmaya gerek kalmadan değişik baskılarla son derece kolaylaştırılan sahih hadis kitaplarına müracaat edebiliriz. Herhangi bir hadisin sahih olup olmadığını bilmek istiyorsan bu hususta muteber kitaplara müracaat et.

Akılları İslam dininden nefret ettiren bir kısım âlimlerin uydurma hadislerine kanma. Zira -bildiğin gibi- İslam dini tümü ile aklî olup, asla akla aykırı değildir. Bu âlimler bir takım asılsız hadisleri İslam'a sokmuşlardır. Sûrelerin faziletleri hakkında nakledilen ve Beyzavî'nin dişleri ile asıldığı hadisler, yine terğib/korkutma ve terhib/sevindirme ile ilgili nakledilen hadisler bu türdendir. Bunların benzeri hadisler sayılmayacak kadar çoktur. Oysa Resulüllah (s.a.s) şöyle buyurmaktadır: *“Bir hadisin makule aykırı, menkule muhalif ve usul ile çeliştiğini görürseniz mevzu (uydurma) hadis olduğuna hükmediniz.”*³⁵¹ [S.45] Yine Resulüllah (s.a.s) şöyle buyurmaktadır: *“Kalplerinizin tanıdığı, duygularınızın ve sinelerinizin hoşlandığı bir hadisi duyar ve kendinize yakın hissederseniz, ben ona sizden daha yakınım. Kalplerinizin kabul etmediği, duygularınızın ve sinelerinizin nefret ettiği bir hadisi duyar ve kendinize uzak hissederseniz, ben ona sizden daha uzağım”*³⁵²

³⁵⁰ Bu dört kitap şunlardır: Tirmizi, Nesai, Ebu Davud ve İbn Mace'nin sünenleridir.

³⁵¹ Kaynak bulunamadı.

³⁵² Munavi, a.g.e, I. s. 490, r. 699.

Hatib-i Leyle³⁵³ benzeyen kişilerin kitaplarını incelediğinde, iftira dolu ilginç hadisler görürsün. Örneğin cennet yiyeceği olduğundan patlıcan, pırasa, kabak, mercimek v.b. yemeyi teşvik etmek amacı ile birçok hadis uydurmuşlardır. Yine “*Gece yarısı iki rekât namaz kılanın geçmiş ve gelecek günahları bağışlanır.*” sözü bu örneklerdendir. Buna göre asla ibadete ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu tür batıl ve faydadan yoksun hadislerden şiddetle sakınmalısın. Zira bu hadisler münker olan şeyleri işlemeyi doğurur. Zira kalbinde hevaya meyil olanlar, hevasına tabi olup her gece iki rekât namaz kılar ve hevasının/zevkinin ardından koşmayı umursamazlar.

Vaizler arasında bu tür hurafeler az değildir. Yine “*İki rekât duha (kuşluk) namazını kılan yetmiş bin peygamberin sevabına nail olur.*”

Heyhat! İnsan iki rekât namaz kılmakla bu kadar sevaba ulaşıyorsa,-Allah bizleri korusun- buna devam etmek suretiyle ulûhiyet rütbesine de ulaşır. Yine “*Aşurede oruç tutan yetmiş yıl oruç tutmuş gibidir*”

Ey kardeşler, bu büyük iftiraya bakın ve onlardan sakının.

Yine kim “*lâ ilâhe illallah*” derse, Allah ona yetmiş bin dili olan bir kuş yaratır ve bu kuş kıyamete kadar onun için istiğfar eder derler.

Bu vaizler, dinde uydurdukları bu hurafeler ile meclislerini süslerler. Mesela şöyle derler: “*Şu duayı okuyanı, Allah Teâlâ cennette yedi tabaka yükseltir. Bu duanın her bir harfi için yetmiş bin melek yaratıp bu melekler ona dua ederler.*” ve “*Dünya sevgisi her hatanın başıdır.*”³⁵⁴ Bazıları bu mevzu hadise, “*her hatanın başı küfürdür.*” ilavesini yaparlar. Bu durumda ispata gerek kalmadan (Mantık ilminin kurallarına göre) birinci şeklin birinci çeşidine göre bu iki önermeye göre, dünya sevgisinin küfür olduğu sonucu doğar. Bu neticede ise şer’an, aklen ve örfen mezzum/zemmedilen sayılan tembellik, atalet ve çalışmama sonuçlarını doğurur. Hâlbuki Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurur: “*Sizin en hayırlınız, ahretini dünyası için ve dünyasını da ahreti için terk etmeyen ve insanlara yük olmayanlardır*”³⁵⁵ ve “*İslam’da ruhbanlık yoktur.*”³⁵⁶

Uydurma hadislerden birisi de şudur: “*Her kim çocuğuna Muhammed veya Ahmet ismini verirse, cennete girer.*”

Zannedersen bu hadislerin ravilerinin amacı -Allah onları rezil etsin- gayrı müslimleri İslam’a güldürmektir. Tüm bu hadislerin başında da; “*İbn Abbas’tan, Ebu Hüreyre’den, Enes b. Malik’ten v.b. rivayet edilmiştir*” derler. [S.46] Kitaplarında bu tür hadisleri yazıp

³⁵³ Hatib-i Leyl, hem sağlam hem de hikmetli hem de aksini konuşan kişi; durumuna ve sözüne dikkat etmediği için nefisine karşı cinayet işleyen kişi.

³⁵⁴ (Haşiye.) Bazı kitaplarda bu şekilde yani mevzu hadislerden olduğu geçmektedir. Hafız es-Suyutî bu hadisi mürsel-hasen hadislerinden olduğunu söyler. Bu tür mürsel-hasen hadisler de Hafız ibn Hacer’in İbn-ül Medayini ‘den aktardığına göre kabul görmektedir. Zira Medayini merasil-i Hasen olanları övmüştür. Fetavî’nin Hamişinde yazılı bulunan ed-Durer-ül Münessere kitabının meşhur hadisler bölümüne bak. (Müellif.)

³⁵⁵ Munavi, a.g.e, III. s. 665, r. 4112.

³⁵⁶ İsmail b. Muhammed el-Acluni (1162/1749), *Keşfu’l-Hafa ve Mezüzü’l-Elbas amma İştihere mine’l-Ehadisi ala Elsineti’n-Nas*, Keşf, II. 337, r.3154.

nakledenlerin bazıları, buna karşılık Allah Teâlâ'dan büyük sevap ve hüsn-ü hitamı (güzel son) dilerler. Hazreti Peygamber (s.a.s)'in "*Benim adıma söylenen yalan, başkası adına söylenen yalana benzemez. Benim adıma kasıtlı olarak yalan söyleyen kişi, yerini cehennemde hazırlasın.*"³⁵⁷ hadisi gereği Allah'ın kendileri için hazırladığı şiddetli azabı düşünmezler. -Bunları unutma.- Peygamber Efendimizin başka bir hadiste "*Her kim yalan olduğunu bilerek benim adıma uydurma bir hadis uydurursa, o yalancılardan en yalancısıdır.*"³⁵⁸ buyurmaktadır.

Uydurma hadislerden birisi de şudur. "*Şüphesiz Allah yeryüzünü Kaf Dağı'nın etrafına yaydı. Altına bir taş koydu ve taşı bir öküzün boynuzuna koydu.*"

Öküzlere benzeyen bu tür vaizler sayılmayacak kadar çoktur. Yetkililere düşen görev, bu tür uydurma hadisleri müslümanların arasından kaldıracak kabiliyetli âlimleri tayin etmek ve İslam'ın gülünç duruma düşmesini önlemektir. Ancak nerede? -Güç ve kudret yalnız Allah'tandır.-

Ey kardeşim, *Durreti'l-Nasihin, el-Keşkö, Durreti'l-Vaizin, Mişkati'l-Envar, Hayatü'l-Kulüb* kitaplarına bak. Bundan daha ilginç olanı İslam saltanatının merkezi olan İstanbul'un bu kitapları basması ve müslümanlara satmasıdır. Allah'tan ve Resulü'nden korkmadan, müslümanların arasında bu tür hurafelere sebep olup yabancılardan utanmadan, kendi menfaatleri için müslümanları aldatırlar. -Allah gerçek intikam sahibidir.-

Gerçekte cahil olan bu âlimler, bu hadisleri insanlar arasında yaymakta, müslüman toplumun bu gülünç şeylerle uğraşmasını isteyen yabancılardan dilediği gibi çalışmaktan ve sanat öğrenmekten alıkoymaktadır. Yabancılar bizleri istila etmek için tanklar, uçaklar yapıp bunlarla müslümanların namuslarına saldırmakta ve uzaktan bizleri seyredip gülmekteler. -Bu konuda haksız da değiller.- Zira bize gerekli olan "*Düşmanlarınıza karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet hazırlayın.*"³⁵⁹ ayetine tabii olmayı terk edip, bu yalan hurafelerle meşgul olduysak kendimizden başkasını kınamamalıyız. Uydurma hadislerden biri de şudur: "*Kim beni tazim etmek için salâvat getirirse, Allah bu salâvat için kanatlarından birisi doğuda, birisi batıda; ayakları yedi tabaka yerin altında; boynu arşa ulaşmış bir melek yaratır. Allah bu meleğe kuluma salâvat getir der. O da kıyamete kadar o kula salâvat getirir.*"

Hâlbuki vaizlerin yapması gereken şey, peygamberlerini ta'zim etmek, onun ilmi, hikmeti, güzel ahlakı, büyük aklı, tedbiri, adaleti ve kısa zamanda ahmak Arap kavimlerini tam cehaletten yüce hikmete ulaştırması ile övünmektir. Yazık ki, bunun aksine peygamberi yermekte, onun adına yalan hadisler ve ahmakça hurafeler nakletmekte ve düşmanlara karşı gülünç duruma düşürmekteler. [S.47] Sanki Hz. Peygamber -hâşâ- Allah'tan bu tür şeyleri aktaran, deli ve cahil insanların anladığı şekli ile insanları aldatan biriymiş gibi göstermekteler. Çağdaş Avrupalı ilim adamları ise Hz. Peygamber (s.a.s)'in kemali, ilmi, tedbiri, aklı ve dünya siyasetini itiraf etmektedirler.

³⁵⁷ Buharî, İlim 38; Müslim, Zühd 72; Tirmizi, Fiten 70; İbn Mace, Mukaddime 4; Darimî, Mukaddime 25; Müsned, I. s. 70, 78.

³⁵⁸ Munavi, a.g.e., IV. 151, r. 8631.

³⁵⁹ 8. Enfal, 60.

Kötü âlimler, Recep ayı hakkında akıl sahiplerini delirten şu hadisi rivayet ederler: *“Recep ayı göklere yükselir. Allah Teâlâ kendisine şöyle der: “Ey ayım, kullarım seni sayıp yüceltiyorlar mı?” Recep ayı susar. Üç defa tekrarlandıktan sonra şöyle cevap verir: “Sen ayıpları örtensin. Kullarına birbirilerinin ayıplarını örtmelerini emret. Resulün beni sağır olarak isimlendirdi. Ben de sana itaat ettiklerini duydum. Günah işlediklerini duymadım.”* Sanki bağışlama gibi güzel ahlakı Allah’a öğreten Recep ayıymış.

Resulüllah’tan (s.a.s) –hâşâ ve kella- şunu da rivayet ederler: *“Allah Teâlâ hurilerin yüzlerini beyaz, yeşil, sarı ve kırmızı olarak dört renkten yarattı. Bedenlerini zaferân, misk, amber ve kâfurdan; saçlarını karanfilden yarattı. Ayak parmaklarından dizlerine kadar zaferandan, dizlerinden göbeğine kadar miskten, göbeğinden boynuna kadar amberden, boynundan başına kadar kâfurdan³⁶⁰ yarattı. Her bir elinde altından on bilezik, her bir parmağında altından on yüzük, ayaklarında cevher ve lüleden halhallar bulunmaktadır.”*

Ey kardeşim, şayet huriler bu şekilde ise -Allah rızası için söyle- insan fitratı ondan nefret eder mi, etmez mi? Huriler kuyumcu dükkânına dönüşür mü, dönüşmez mi? Hâlbuki Hz. Peygamber (s.a.s); *“Hikmet mü’minin kaybolmuş malıdır. Nerede bulursa alır.”³⁶¹* buyurmaktadır.

Durretü’n-Nasihin’de şöyle denilir: *“Çekirgenin kanatları üzerinde şöyle yazılır. Biz bir çeşit ilahi askerleriz. Zulüm ve fesat bir yerde ortaya çıktığında, Allah bizleri o beldeye musallat eder.”* Ancak kitabın müellifi, bu yazının İbranice mi, Süryanice mi, Arapça mı, Latince mi olduğunu beyan etmemektedir.³⁶²

Aileleri için mekân gasp eden bu vaizlerin, insanın din ve dünya yararları için bir vaazda bulunduğunu göremezsin. Onlar sadece Allah’a ve Resulüne iftirada bulunmakta, akıl sahiplerinin gönüllerini Din-i Mubin İslam’dan soğutmaktalar. Ancak bunda mazurdurlar. Zira İslam akidesinden bir şey bilmemekle birlikte Müslümanlara öğretecekleri güzel ahlaka da sahip değiller. Bu uydurma hadisleri seleflerinden duymuşlar, uydurmuşlar ve müslümanlara nakletmişlerdir. Amaçları, din kisvesi altında insanları kandırmak ve mallarını almaktır. Peygamber Efendimizden -hâşâ- aktarılmış olması mümkün değildir, şunu da naklederler: *“Kaf Dağının ardında beyaz bir yer bulunmaktadır. Hiçbir bitkinin bulunmadığı bu yer gümüşe benzemektedir. Dünyadan yedi kat geniş olup meleklerle doludur. Öyle ki iğne atsan yere düşmez. Her birinin elinde kırk fersah uzunluğunda bir sancak bulunmaktadır. Bunlar her Cuma günü Kaf Dağının etrafında toplanır ve ümmetin selameti için Allah’a yakarırılar.”*

[S.48] Sanırım bu vaizler, müslümanlara şunu demeye çalışıyorlar: *“Kimseden korkmayın, düşmanların savunma sistemleri ve savaş aletlerinden dolayı üzüntüye kapılmayın, zira Kaf Dağı’nın etrafında Cuma günleri bizim için dua eden melekler bulunmaktadır.”* Eğer elimizde silahlarımız olmadan Cumartesi veya Pazartesi günü savaş

³⁶⁰ Kâfur ağacından elde edilen, beyaz ve yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, güzel kokulu bir maddedir. (Mütercim)

³⁶¹ Âclûnî, Keşf I. s. 363, r. 1159; Tirmizi 42, İlim 19, r. 2687; İbn Mace, Zühd 15.

³⁶² Müellif bu ibarede istihza kastetmiştir. (Mütercim)

aletleri ile düşmanlar bize saldırarak olursa, bu günde bize kimler dua edecek? Keşke bilseydim. Bu vaizler sanki Allah'ın, “*Düşmanlarınıza karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet hazırlayın.*”³⁶³ ayetini duymamışlar. Buna benzer hurafeler sayılmayacak kadar çoktur.

Ayrıca şöyle derler: “*Kim bu duayı okursa Kur'an'ı bin defa okumuş gibidir, kim bu duayı üzerinde taşırsa suda boğulmaz, kim bu duayı üzerinde taşırsa sultanlar tarafından sevilir, kim bu duayı üzerinde taşırsa yılan ve akrepler tarafından sokulmaz, kim bu duayı üzerinde taşırsa cinler ve şeytanlar ona musahhar olur.*” Oysa bu dualar ne okunabiliyor ne de manasını kimse biliyor. Bu dualar müslümanlardan para toplamak isteyen hilebazların hileleridir. Hâlbuki Peygamber Efendimiz (s.a.s) şöyle buyurmaktadır: “*Muska (Kuran dışındaki manası anlaşılmayan tılsımlar), nazarlık ve sihir (tevellüh) şirktir.*”³⁶⁴

Halen Anadolu'nun kadınları beyaz sarıklı birisini gördüklerinde onu takip eder hükümetten korktukları için gizlice yanına gider ve hastalarının şifası, kocalarının kendilerine musahhar kılmak için muska yazmalarını talep ederler. Ben Anadolu şehirlerinde sürgünde iken bu duruma bizzat şahit oldum. Şayet mal/para toplamak isteseydim, çok fazla miktarda toplardım. Ancak Allah'a hamd olsun, muska ve nazarlıklarla ilgili hiçbir alakam yoktur. Allah'ın; “*Biz Kuran'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, mü'minler için şifa ve rahmettir.*”³⁶⁵ emrine uyarak teberrüken bunlardan bazılarında bir Kur'an ayeti yazdığımızda, bana vermek üzere bir miktar para çıkarırlardı. Ben bir şey almam dediğimde, bundan korkup ağlar ve “Bir şey almazsan hastalık artar.” derlerdi. Türkçe deyimiyse buna ağırlık derlerdi. Para almamakla hastalığın artacağına inanırlardı. Kürtler için de durum bundan farklı değildir. Kürtlerde, “*Nivîştê bê tîşt acêp xeyê xê ne kûşt*” yani “*karşılıksız muska sahibini öldürmemesi ne acayip bir durumdur, hâlbuki âdete göre sahibini öldürmesi gerekir.*” Bu sözler dinlerini dünyaları karşılığında satan âlimler ile köy imamlarının talimatlarıdır. İşte dini medreselerin tümüyle kaldırılmasına sebep olanlar bunlardır. Kendilerinin kıyamet gününde sorumlu olacağı bu musibete yazık. Anlattıklarımız, kötü âlim ve hocaların durumlarından bir bölümdü.

[S.49] (Kötü Şeyhler)

Ehl-i Sünnet arasında şeyhlik iddiasında bulunanlara gelince; Allah bizleri onlardan, onların fillerinden, sözlerinden, hareketlerinden, duruşlarından, halkı gaflete düşürmelerinden, insanlardan mal toplamalarından, insanları doğru yoldan çıkarmalarından, müslümanları sapturmalarından muhafaza etsin. Aralarındaki kin ve nefreti anlatmaya çalışırsam, kalpler İslamiyet'ten nefret edecektir. Bunların her birine ait köylerden oluşan bölgeleri olup, buralarda müritleri bulunmaktadır. Bu bölgeleri, kendi tapularıymış gibi görürler. Şeyh, genelde bunları dolaşır, çeşitli hile ve desiselerle mallarını toplar, dinden ve akıldan uzak nasihatte bulunur. Müritleri ise kendisi için adakta bulunurlar. Allah katında ihtiyaçları gidermesi için, -sanki Allah tarafından bir vekilmiş gibi- şeyhe koyunlar, yağ ve peynir verirler. Şeyhe bir şey verenin hastası şifa bulur, vermeyenin hastası ölür. Şeyhe adak adayanın ekinleri iyi olurken, adamayanların ekinleri bozulur gibi inanışları vardır.

³⁶³ 8.Enfal, 60.

³⁶⁴ Hâkim, *Müstedrek*, IV. s. 463, r. 2; Munavi, *a.g.e.*, II. s. 434, r. 2002.

³⁶⁵ 17. İsra, 82.

Şeyhi destekleyen ve onunla köyleri gezen yardımcıları vardır. Bunlar da şeyhten habersiz olarak kendileri için mal toplarlar. Şayet şeyhin bundan haberi olursa onları kapısından kovacak ve böylece geçimlerini sağlayamaz duruma gelirler. Haliyle (bu durumu) şeyhten gizlemelerinde mazurdurlar.

Bu şeyhlerin çoğu cahil, zalim ve facirdirler. Ne İslam akidesinden ne de ahlak-ı Muhammediyeden haberleri vardır. Bunlar hayvan, hatta hayvandan da aşağılıktır. Şayet başka bir şeyh, diğer bir şeyhin müritlerinin bulunduğu bu bölgeye girse bu bölgenin şeyhi taarruza geçerek memleketine giren bu şeyhi kovmaları için tabilerini ve müritlerini toplar, böylece bu şeyhin sadaka, adak ve hayırlardan gelecek maldan pay sahibi olmasını engeller. Bölge şeyhi şöyle der; “Allah, bu bölge halkının hidayetinin benim vasıtam ile olacağını bana ilham etti. Şu halde bu şeyhin buradan kovulması vaciptir.” Ayrıca bu zalimin bu beldelerden kovulmasının, müritleri üzerinde farz-ı ayn olduğuna inandırmaktadır.

Tenbih/Uyarı

Bu anlattıklarımız yalancı şeyhler hakkında olanlar idi. Bunlardan bir kısmı lisan-ı hal ile ulûhiyet iddiasında bulunurlar. Zira müritleri kendilerine *el-Halîk*, *er-Rezzak*, *el-Muhyi*, *el-Mümit* olarak tanımlamakta, kendisi bunları işitmesine rağmen bu hususta körmüş gibi görmezlikten gelmektedir. Bu şeyhlerin, serseri olarak adlandırılan kadın ve erkek müritleri bulunmaktadır. Bu müritler birbirleri ile arzular doğrultusunda fuhuş çeşitlerini yapmaktadırlar.

(Gerçek Şeyhler)

Gerçek şeyhler, ilimleri ile amel eden, rableri tarafından hidayet ve doğru yolda bulunan, şariat-ı mutahhara'ya muhalefet etmeyen, kesinlikle harama yönelmeyen, hatta Hilaf-ı Evladan bile sakınan âlimlerdir. Beşeriyet gereği küçük bir hata yaptığında, hemen Allah (c.c)'a yalvarıp tövbe ederler.

[S.50] Onların oturup kalkmaları şariat-ı mutahhara'ya tam mutabıktır. Onlar, nefislerini beşeri şehvetten temizledikten sonra kendilerini insanların hidayeti için vakfederler. Kalpleri Rableri ile meşgul ve Allah'ı zikretmekten gafil kalmaz. Bidatlerden sakınırlar. Mekânları bir cennet bahçesine benzer, meclislerinde genellikle ilmi ile amel eden âlimler bulunur. En büyük gayretleri Nebilerinin izinden gitmektir. Dini işlerde sünnet veya bidat olduğu hususunda şüpheyi düştüklerinde, büyük bir endişeye kapılır ve bu durumu muteber kitaplardan araştırırlar. Muteber kitaplarda bulurlarsa onunla amel ederler. Bulamadıklarında ilmi ile amel eden âlimlere sorarak öğrenir ve ona göre amel ederler. Kalpleri Hakk, bedenleri halk ile beraberdir. Halk gibi kendileri de çalışır. “Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı insanlardır”³⁶⁶ Hz Peygamberin; “Âlimler peygamberlerin varisleridir.”³⁶⁷ hadisinden kastedilenler bunlardır. Onların sohbetleri ibadet, onları görmek taattir. Zira onlar yalnız Allah'a kulluk edenlerdir. Hiçbir şey ile Allah'tan gafil olmaz ve hiçbir sarsıntı

³⁶⁶ 24.Nur,37.

³⁶⁷ Buharî, İlim 10; Ebu Davut, İlim 1; İbn Mace, Mukaddime 17; Darimî, Mukaddime 32; Müsned, V. 196.

kendilerini Allah yolundan sarsmaz. Musibetlere karşı sabreder, sıkıntı ve sevinç durumunda Allah'a hamd ederler. Zenginlik ve fakirliği, ilahi isimlerin tecellisinden bilip ayırım gözetmezler. Peygamberlerinin ahlakı ile ahlaklanırlar. Sözleri tüm öldürücü zehirlerin panzehiridir. Bu şeyhlerle daha önce bahsettiklerin arasındaki fark nedir diye sorarsan, şunu derim: Aralarındaki fark açıktır. Zira şeriat terazisi elimizdedir. Söz ve davranışları şeriata uyanlar evliyanın varisleri kısmına girerken, söz ve davranışları şeriata uymayanlar ve sadece müslümanları kandırmak, saptırmak ve mallarını almak olanlar ise şeytanın varisleridir. Belki şeytanın vekilleri kısmındadırlar. -İyi araştır ve onlardan sakın.-

Peygamberin varisi olanlara canımızı, malımızı feda eder, bedenlerimizle onlara hizmet ve Allah'tan sayılarının artmasını dileriz. Ancak maalesef bu zamanda onlardan çok az kalmıştır. Onlar alacakarga ve yüzlük deve gibidirler ki onlarla herhangi bir kervanda karşılaşamazsın. -İnne lilleh ve inne ileyhi raciun.-

(Halk Arasındaki Hurafeler)

Halk arasındaki hurafelere gelince, bunlar sayılamayacak kadar çoktur. Zira hakkında Allah'ın hiçbir hüküm indirmedığı özellikle kadınlar arasında sayılmayacak kadar fazla olan bu tür inançlar bulunmaktadır. Kimi kadınlar, bazı türbeleri çocukları küçük yaşta ölenler için (çocuk ölümlerine karşı) ilaç olarak kabul eder ve yaşaması için çocuklarını bu türbeye adarlar. Her sene adak ve kurbanlarla bu türbeye giderler. Çocuğu olmayan bazı kadınlar ise, eşlerinden habersiz olarak bu türbelere defalarca gider, -Mekke'de hediye edilen adaklar gibi- bu türbeye kurbanlar hediye ederler. Allah kendilerine bir çocuk nasip ettiğinde bu çocuğa türbe sahibinin ismini verirler. Mardin'deki Şeyh Mûsa gibi.

Bazı türbeler deliler için şifa yerleri olduğuna inanılır. Aynkısır/Konakpınar (Kurtalan'a bağlı bir köydür) köyü yakınındaki kilise gibi. Hâlbuki burası hıristiyanların bir kilisesi olup burada kimin medfun olduğu bilinmemektedir.

[S.51] Bazı türbeler sarılık hastalığının tedavi yerleri olarak kabul edilir. Aynık/Gürgöze (Kurtalan' bağlı bir köydür) köyündeki Şeyh Arak³⁶⁸ türbesi gibi. Bazı türbeler romatizma hastalığının şifa yeri olarak kabul edilir. Zokpırt/Tütün-Aydıncık (Kurtalan'a bağlı bir köy) köyündeki Şeyh Münevver türbesi gibi.

Bunlar şöyle derler: *“Diş eti hastalığına sebep olan, ateş gibi bir takım hastalıkların ilacı, falan şeyhin bir lokma ekmeğini yemekten başka bir şey değildir.”* Hurafelerden birisi de ateşli hastalıkların iyileşmesi için bazılarının isteklerinin yerine gelmesi amacıyla bir ağaca taş, ip ve kemik bağlamalarıdır. Hâlbuki burada ne bir müslüman ne de bir hıristiyan gömülüdür. Bu komik/saçma şeylerin nereden çıktığını bilmiyorum.

İnsanlar şeyhlerin ve âlimlerin elini öpmeye yöneldiklerinde küfür kokusunu icap ettiren bir vaziyette rükû ederek eğilirler. Hatta bazıları bunların elini öperken secdeye varır ve defalarca küfre girerler. Yine evliyaların türbelerinin eşiğinde secde ederler. Şeyhlerin elini, ayağını ve türbelerinin eşiğini öptükten sonra gerisin geriye çekilirler. Bunu bir çeşit

³⁶⁸ Şeyh Arap olarak bilinen bu türbe müellif tarafından Şeyh Arak olarak zikredilmiştir. Bu isim daha önce kullanılan gerçek isim olabilir. (Mütercim)

edep sayarlar. Hâlbuki bu, edepsizliğin ta kendisidir. Yine Anadolu şehirlerinde imam namazını ve zikirlerini bitirdikten sonra mihraptan kibleye sırt çevirmemek için ahmağa bak. Aynı şekilde mihraptan gerisin geri çıkar. Çok kere geri gelirken namaz kılan veya oturarak zikir eden birinin üzerine düşer ve yere serilir, orada bulunanların gülüşmelerine sebep olur. - Hidayet veren Allah'tır.-

Bazı insanlar şeriatta ve akılda aslı olmayan bazı şeyleri uğursuzluk sayarlar. (Mesela) fakirliğe sebep olacak diye geceleri evlerini süpürmezler. Batı Anadolu'nun bazı kesimlerinde Cuma günleri evlerini temizlemezler. Oysa Cuma günü yapılan temizlik müminin en önemli ahlakındandır. Bazıları kesilmiş hayvan kellesini evine almaz ve pişirmezler. Arkadaşlarından birisi bunu yaparsa onu borçlu kılarlar. Bazıları giyilmiş halde iken elbiseye düğme iliklemez, elbiseyi çıkardıktan sonra iliklerler. Bazıları kafası kesilse bile Salı günü, bazıları da Çarşamba günü yola çıkmaz. Bunun gibi hezeyanların çeşitleri sayılmayacak kadar çoktur. Bundan daha şaşırtıcı olan ise iftirada bulunarak bunları şeriattan saymalarıdır.

Kısacası İslam dini bugün çocukların elindeki topa benzer hale gelmiştir. İyi bir dini bilgiye sahip olmayan âlim birinin adetleri ve ibadetleri birbirinden ayırt etmesi mümkün değildir. Bu nedenle müslümanlar arasında ahlak bozulmuş, kin ve nefret ortaya çıkmıştır.

[S.52] İnsan, fitratı gereği diğer insanların kendisi gibi düşünüp yaşamasını ister. Kendisine muhalefet edildiğinde ise inatlaşır. Herkes arkadaşının değil de kendisinin haklı olduğuna inanır. Bu tür hezeyanlarda bile bazı cahiller birbirini küfür ile itham eder. İtikadî meselelerde birbirini küfür ile itham edenler gayet çoktur. İslami fırkaların çoğu birbirlerini tekfir ederler. Örneğin bir Rafizî, Sünni olan birine Yunanlı veya Ermeni birine baktığı gibi bakar. Hatta Sünni olan kişiye olan düşmanlığı daha fazladır. Ehl-i Sunnet düşüncesine göre ise dindeki bedihi/açık olarak sabit olan bir nassa muhalefette bulunmadıkça, kible ehlini tekfir etmez. Buraya kadar gördüklerin birbirlerinden çok uzak olmalarına rağmen müslümanların tümünü kapsayan ve beldelerinde yayılan hastalıklardır. İranlı bir müslüman batıdaki bir müslümanı hiç görmemesine rağmen, babasından öğrendiği akide konusunda kendisine muhalif olduğu için düşmanlık yaptığını görürsün.

İşte bu öldürücü hastalık müslümanların arasına yerleşmiş, onları ilerlemeden ve İslam medeniyetinden alıkoymuş, körlüğü ve cehaleti, bilgi ve sermayenin yerine tercih yapar hale getirmiştir. Onların bu durumu akıl sahiplerine ibret olmuş, daha önce müslümanların yönetimi altında yaşar iken şimdi ise müslümanlar onların yönetimine esir düşmüşlerdir.

(ÇARELER)

Bu hastalığın tedavisi doktorları aciz bırakmıştır. Ancak bazı İslam âlimleri farklı çözümler ortaya koymuşlardır. Biz her ne kadar bu konuda ehil olmasak ve bu meydanda at sürenlerden olmasak da onların izlerine uyararak ve Allah'a tevekkül ederek aklımıza/hatırımıza gelen bazı şeyleri söylemek istiyoruz.

Şunu bil ki; taklidin esiri olmayan, görüş ve düşüncelerini özgürce ortaya koyan kişiler tarafından şu bilinmektedir. Adalet ve eşitlik, yönetimin en önemli temel taşıdır. Beldeler, adaletle nizam bulur, insan davranışları adaletle ıslah olur. Yine adalet sayesinde diyanet ve

sanayide kalkınma gerçekleşir. Zira dünya malı insanoğluna en tatlı gelen şeydir. Eğer insan malı güvende ise ve kazandığı mala kimsenin tecavüz etmeyeceğini bilirse, mal biriktirmeye gayret eder ve bunun için ziraat, ticaret ve sanayi alanlarında uğraş gösterir. Böylece kendini de korur. Zira insan, kendisinin ve çocuklarının can güvenliğini zulümden ve çeşitli işkencelerden güvende hissederek, hayatının devamını bilir ve başkasının saldırısına maruz kalmayacağını bilir; o zaman kendisi ve çocukları için çalışır. Şayet canını ve malını güvende hissetmezse, nasıl çalışabilir. Aksine çalışmaktan ve kazanmaktan soğur, zahiri sebepleri (ziraat, ticaret, sanayi) bırakır, sağlıklı düşünemez ve fikir tereddüdüne düşer. [S.53] (Çalışıp çalışmama konusunda karar veremez) Bu zulmü ve korkuyu defetmek için enyabü'l-ağyal/şeytanın sivri dişleri gibi bazı şeyleri hayal eder. Şayet bu zulmün üstesinden geleceğine inanırsa, silah toplamaya teşebbüs eder, kendisini dinleyenlerin fikrini zehirler. Ölüm, zulüm ve yaşamı zorlaştıran bu durumu ortadan kaldırmak için şehirlerde isyan çıkarır. Eğer bunu başaramayacağına inanırsa, teselli bulmak için vaat edilen Mehdi, kıyamet gününün yaklaşması gibi manevi işlerde fikir yoğunlaşmaya başlar. Böylece İslam âleminde hurafeler yaygınlaşmaya başlar. -Bildiğin gibi insanlar dinleri hakkında cehalet ve delalet içindedirler.- Aynı şekilde diğer tüm insanlarda bu korkuyu yaşadıklarından, kalpleri bu tür hikâyelerle hoş olur, bunlara kulak verir ve (bu hikâyeler) psikolojilerine uygun düşer. Böylece İslam âleminde bir fetret/hareketsizlik/tembellik baş gösterir. İnsanlar ziraat, ticaret, çiftçilik ve sanayi ile uğraşmak istemez. Aksine tembellik köşesinde oturur, kurtuluş için bu zor işleri tefekküre dalar. Böylece huzurları bozulur ve karar veremez hale gelirler.

(Doğu'daki Bazı Olaylar)

Sana, Şark/Doğu vilayetlerindeki bazı durumları anlatacağım³⁶⁹.

Doğu insanları her ne kadar devletin resmi makamlarına müracaatta bulduysa da hiçbir fayda sağlamamaktalar. Böylece ümitsizliğe kapılıp çalışmaya hevesleri kırılıyor ve ne yapacağını bilemeyip hayretler içinde kalmaktalar. Böylece bu tür malhdayı hayallere dalmakta; Bazen aklını kaçıırır, bazen kendine zulmedip evladını öldüren aşiretle ittifak kurup önceleri mütedeyyin, çalışkan, güzel ahlak sahibi iken onların zulmüne ortak olur. Böylece bu zalim aşiret gibi onun da ahlakı bozulur, o da insanların mallarını gasp edip, zalim aşiretler gibi insanların tembelliğe düşmesi gibi çaba harcar, zulmeder ve yeryüzünde fesat çıkarır.

Ben o aşiretlerin zulmünden kat kat daha çirkin olaylara tanık oldum. Bazen resmi makamlara yapılan müracaat üzerine bu caniler hükümet tarafından takibe alınır. Ancak rüşvet için sağlıklı sonuç vermesini engeller. Aksine bu takipler esnasında anlatılması mümkün olmayan bazı şeyler ortaya çıkar ve zulüm yaygınlaşır. Bütün insanlar bu takipçi askeri birlik gerçekleştirdiği zulümlerden bıkar hale gelir. Öyle ki resmi makamlara müracaat

³⁶⁹ (Haşiye) Doğu Anadolu'da yaşanan zulümlerin bir örneğini güvendiğim bir kişi bana şöyle anlattı: "Eşkiyadan bir gurup (Silokan Aşireti) insanların yolunu kesmek ve mallarını gasp etmek için hazırlandılar. Yanlarında binek hayvanları olan yedi kişi ile karşılaştılar. Bunları (soyduktan sonra) yakalayıp birbirlerinin düğümlerini çözmeleri için ayrı yerlerde bağladılar. Binek hayvanlarını ve yüklerini alıp onları bağlı olarak orada bıraktılar. Bu insanlar ise açlık ve susuzluktan orada öldüler. Bu eşkiya gurubu bana şunları söyledi: "Ertesi yıl aynı çirkin şeyleri yapmak için buraya geldik. Bağladığımız insanların kemiklerinin orada kaldığını gördük." -Allah bizleri onların şerrinden korusun, Allah onlara lanet etsin.- Hatta bu gurubun, yaptıklarını önemsemediği, Allah'ın kurtarıcı olduğunu söyledikleri anlatılır. Bu tür çirkin fiiller Doğu beldelerinde sayısız derecede çoktur.(Müellif)

eden mazlum şahıs şikâyet ettiğine pişman olur. Zira daha önce gördüğü zararlardan daha fazla zarar görür. Hatta bir defada yok olmasına sebep olur.

[S.54] Örnek³⁷⁰: Bir gün bir adam, takipçi asker birliklerine canilerin buldukları yeri ihbar eder. Askeri müfreze oraya gidip kimseyi bulamayınca, birliğin komutanı adama şöyle der: *“Ey yalancı, hani haydutlar nerede?”* diye çıkışır. Adam: *“Onların burada bulunduğunu biliyordum. Bildiklerimi size haber verdim. Ancak araya zaman girmesi ya da geleceğinizden haberdar olmalarından dolayı kaçmışlardır.”* der. Komutan: *“Bu söylediklerinin hepsi asılsız ve yalan. Sen bozguncusun ve devleti yanlış yönlendiriyorsun. Devleti zarara soktuğun için bu kadar ceza ödeyeceksin.”* der ve adamdan ceza olarak belli bir miktar para alır. Böylece adam devletin hışmına uğrar ve mahvolur. Doğu vilayetlerinde bu tür olaylar sayılamayacak kadar çoktur. Bu adamın başından geçen örnekler, başkasına ders olur, zulme uğrayan insanlar devlete müracaat etmez ve şikâyet etmeye cesaret bulamazlar. Bizzat kendim birinin tüm malı gasp edildiği halde devlete müracaat etmekten çekindiği şahit oldum. Hatta yerel yetkililer bu tür olaylardan haberdar olduklarında, mağdur kişiyi alıp olayla ilgili soru sorduklarında mağdur olan şahıs olayı inkâr ederek kendine iftirada bulunur. Kendi işini kendisi halletmeye çalışır. Bu tür olaylardan dolayı İslam âlemi çalışmaktan alıkonulur, şevkleri kırılır, tembel bir şekilde evlerinde oturur, insanları fesat çıkarmaya ve sapkınlığa teşvik eder. Sanırım bu hususta bu kötülükleri yapanların mazeretleri bulunmaktadır. -Allah en iyi bilendir- Zira huzuru elinden tamamen alınmış, mal, can, çocuk ve ırz güvenlikleri ortadan kaldırılmıştır. Doğu vilayetlerinde bu tür sebeplerden dolayı fesat çıkarma ve hurafelerle uğraşmaktadır. Kısacası doğu vilayetlerinde her uyandığında mutlaka aşiretlerden veya diğerleri (hükümet) tarafından bir takım zulümlerin yapıldığını duyarsın. -İnne liiahi ve inne ileyhi raciun.-

Yine görmekteyiz ki, adamın biri ekip biçmek için bir tarla satın alır. Satıcı ile beraber tarlanın tapusunu almak için tapu dairesine gider. Buradaki görevli memur, işi pazartesiden Perşembeye, Perşembeden Pazartesiye erteleyerek adamı bıktırır. Adam da tarlanın tapusunu almaktan vazgeçer. Satın aldığı araziyi işletir. Ancak belli bir zaman sonra araziyi satan ile alan arasında anlaşmazlık çıkar. Araziyi satan şahıs tapuya müracaat ederek: *“Falan şahıs yıllardan beri benim arazimi gasp etmiş ve işletmektedir.”* diye şikâyette bulunur. Memur, arazinin müşteki üzerinde kayıtlı olduğunu görünce, alıcı şahsı çağırır ve kendisinden -yılarca işletmesi karşılığında- işletme kirasını alır ve araziyi satmış olan şahsa verir. İşte bu tür örnekler sayılmayacak kadar çoktur. Böylece araziyi satın almış olan şahıs üzgün bir şekilde tapu dairesinden çıkar ve yapılan bu zulmü gidermenin planını düşünür. [S.55] Bu nedenle dini hurafeler dâhil olmak üzere her yola ve çareye başvurur. İşte bu sebeplerden dolayı tembellik ve atalet doğar, ilerleme çabası kırılır, bozuk fikirler artar, yeryüzü safahat/ahmaklık ve zulümle dolar. Namaz tüm kötülüklerden alıkoyarken, zulüm zulmü çeker. Adalet ise fikirlerin aydınlanmasını, ülkelerin mamur olmasını ve ömürlerin uzamasına sebep olur.

³⁷⁰ (Haşiyeye) Aşiretler arasında birbirlerini yakma eylemleri olmaktadır. Karşılıklı mücadelelerde yenilen kişi bir eve kaçıp gizlenir, üstün olan bu şahsın bulunduğu evi içindekilerle beraber ateşe verir. Güç ve kuvvet yalnız Allah'ındır. -Allah'ım, bizi halkı zalim olan memleketlerden muhafaza et.- Bu tür zulümler ve çirkin eylemleri yazmak için deniz kadar mürekkep olsa dahi bu mürekkep tükenir. (Müellif.)

Doğu vilayetlerinde bu tür olaylar hayli fazladır. Sanırım Doğu vilayetleri kadar olmasa da Batı vilayetleri de bu tür olaylardan yoksun değildir. Doğu vilayetlerinde yaşam, yaşam değildir. Doğu halkı medeniyet hukukundan mahrum gibidir. Emevilerin yabancılar için “Bunlar yabancıdır, onunla dilediğin gibi oynayabilirsin.” dedikleri gibi; adamın birisi doğuluyum dediği zaman, karşısındaki doğulu olmayan insanın nazarına göre insandan sayılmaz³⁷¹, vahşi insan muamelesi görür³⁷² ve avlandığı yerde öldürülür. -Güç ve kuvvet yalnız Allah’ındır.- İşte bu nedenlerden dolayı doğu vilayetlerinde birçok isyan çıkmaktadır. Adeta isyansız bir vakit bulunmamaktadır. Devlet bir yerdeki isyanı şiddetli bir şekilde bastırda, başka bir isyan ortaya çıkmakta ve durum bu şekilde devam etmektedir. Kanaatimce genelde isyanların sebebi aşiretlerin zulmünden kaynaklanmaktadır. Doğu vilayetlerindeki bu isyanların başka bir sebebini de biliyorum. O da şudur: Kürt aşiretleri Sultan II. Abdülhamit döneminde gayet itibar görüp kendilerine son derece değer veriliyordu. Bu aşiret reislerinden bazıları general/mirliva, bazıları liva komutanı, bazıları kaymakam, bazıları yüzbaşı görevlerinde bulunuyordu. Devlet bunlara maaş bağlıyor, diğer insanlardan aldığı vergiyi bunlardan almıyor ve askeri yükümlülükten muaf tutuyordu. Onlara danışıyor, silah ve ihtiyaç duydukları gücü kendilerine veriyordu. Her yıl onları İstanbul’a çağırıp birçok ikramda ve ihstanda bulunuyordu.³⁷³ İnsanlar ise aşiretlere verilen bu imtiyazların sebepsiz olmadığını, Ermenilere karşı kendilerini korumak için yapıldığını düşünüyorlardı. Ancak bana göre Abdülhamit’in amacı, kendi güvenliğini sağlamaktan başka bir şey değildir. Abdülhamit gerektiğinde Hamidiye alaylarından faydalanacağını düşünüyordu. Ancak başına gelenlerden de anlaşıldığı gibi kendisine fayda sağlamadılar. Kanaatime göre, Kürt aşiretleri vefasız ve iyiliğin kölesidirler. Bu aşiretler bu imtiyazlara sahip olduktan sonra müslüman, hıristiyan ve bölgedeki diğer herkesin malını gasp etmeye, insanlara saldırmaya, Sultan Mahmud dönemindeki Yeniçeri askerleri gibi insanlara baskı kurmaya başlayıp şehirleri yağmalayarak insanları hayretler içinde bıraktılar. Haklarındaki hiçbir şikâyet değerlendirmeye alınmaz, belki şikâyet edilenin değeri Sultanın yanında artıyordu.

[S.56] Cumhuriyet hükümeti ortaya çıkıp kendilerine verilen imtiyazlar ve yaptıkları zulümler kaldırılınca Hamidiye alayları buna tahammül göstermediler. Zira kendilerini efendi, halkı ise köle olarak görüyorlardı. Halk ile eşit olmaya razı olamıyor, bu nedenle isyan teşebbüsünde bulunuyor, İslam milleti arasında çeşitli fesatlar çıkarmaya çalışıyorlardı. Akıllarına gelen her şeyi isyan sebebi sayıyorlardı. Hâlbuki bu isyanların asıl sebebi, otoritelerinin ellerinden alınması, sahip oldukları imtiyazların kaldırılması ve diğer insanlarla eşit duruma gelmelerinden kaynaklanıyordu. Şöyle dediklerini görürsün: “Bu hükümet aramızda şeriatı kaldırdı, dinimizi iptal etti. Biz bu hükümete rıza göstermeyiz, ancak şeraitle yöneten bir yönetimi kabul ederiz.” Hâlbuki gerçek bu şekilde değildir. Zira onlar nerede şeriat nerede. Aksine bu aşiretler, önceden uyguladıkları zulmü, haksızlığı, zihinlerinde daima canlı kalan, hatta ölümden sonra da çürümüş kemiklerine dahi sinmiş olan istibdadı talep ediyorlardı. Keşke hükümet şeriat kurallarını uygulayıp insanların bu kurala uymakla

³⁷¹ Müellif burada ötekileştirme politikasından bahsetmektedir. (Mütercim)

³⁷² Hatta Doğu vilayetlerinde askerler tarafından camileri hayvan barınağı olarak kullanıldığını görürsün. (Müellif)

Bu türden bir örnek Zokayd/Kayabağlar köyünde de gerçekleşmiştir. (Mütercim)

³⁷³ Sultan Abdülhamit, bu aşiretlerden Hamidiye alaylarını oluşturmuştu. (Müellif.)

mükellef kılıp şer'i hudutları uygulasaydı. Aşiretlerden herhangi birisi buna rıza gösterir miydi? Hayır, hiç birisi buna rıza göstermezdi. Zira şer'i kurallara göre gasp ve hırsızlık suçlarının cezasına bu kişilerin tahammül edemezler. Tüm bunlar, önceki vazifeleri olan zulüm ve baskıyı tekrar ele geçirmek için İran desiselerine benzer desiselerdir. Bunlar İranlılardan uzaklar mı? Hayır, onlar da İranlılar gibi aynı temiz (!) unsurlardandır. Bununla birlikte şeriatı isteme iddiasında bulunan bu kişiler ne namaz kılmakta, ne oruç tutmakta ne de cenabetlerini çıkarmaktalar. Şayet gerçek anlamda şeriatı talep etmiş olsalardı, yapabildikleri kadarı ile şer'i hükümleri uygularlardı. Hâlbuki güçlerinin yettiği ile amel etmemekle beraber, güçlerinin yetmeyeceği şeyleri de istemektedirler. -Bu şeytanların hilelerine ve desiselerine bakın ve onlardan sakının.-

Diyarbakır'a yakın bir köylü adam, bana şunları anlatmıştı: Şeyh Sait isyanı ortaya çıkıp aşiretlere bağlı insanlar köyümüzün yakınlarına geldiklerinde onları karşılamaya gittik. Böyle bir durum için Allah'a hamd ettik. Onları o gece köyümüzde misafir ettik. Köylüler imkânları ölçüsünde onlar için koyunlar kesti. Ancak onlar bu kadarına razı olmayıp istedikleri kadar koyun kestiler. Köy halkı bu yaptıklarından dolayı canları sıkıldı. Ancak birbirimize şöyle dedik: *"Bize böyle bir günü göstermesi için Allah'a dua ediyorduk. İşte bu durum gerçekleşti. Şimdi dünya malı için konuşmamız uygun olur mu? (olmaz)."* Ancak o gece zulümleri devam etti ve haksızlıkları arttı. İnsanları dövmeye ve neredeyse ırz ve namuslarına tecavüz etmeye yeltendiler. [S.57] Böylece onları tanıdık. Sabah olunca Türk askerleri bize yardım ettiler. Onları köyümüzden çıkardık. Daha sonra birbirimize şöyle dedik: *"Bütün mallarımız ellerimizden alınsa ve öldürülsek bile bu Kürtlere (aşiretlere) rıza göstermeyeceğimize dair yemin ettik, vesselam."*

Şayet Doğu illerindeki bütün zulümleri anlatmaya çalışırsam kalemler körelecek, mürekkepler tükenecektir. Ancak az çoğa; damla denize delalet etmekte; zeki insanlar için az olan da yetmektedir. Aptal olan için ise İncil ve Tevrat okusan fayda vermeyecektir. Kısacası doğu vilayetlerinde yaşam kesinlikle yaşam değildir.³⁷⁴ Din, dünya ve ırzı hususunda rahat etmek isteyen buradan dilediği yere gitsin. Baskın olan kanaatime göre oraları terk etmek müslümanlara farzdır.

Esas konumuza gelelim. Diyoruz ki insanları, ağlanılacak bu durumlara sürükleyen yöneticilerin zulüm ve baskılarından başka bir şey değildir. Müslümanlara bulaşan ve tedavisi doktorları aciz bırakan hastalık budur. Şu ana kadar zikrettiklerimiz, teşhisini yaptığımız hastalıklardır. Hastalık teşhis edilince, tedavisi kolaydır. Zira tedavi hastalığın zıttı ile olur. Ancak biz insanların beklememesi için biraz ayrıntılı olarak bilgi vereceğiz. Allah'a tevekkül ederek diyoruz ki;

³⁷⁴ (Haşiye) Sene hicri 1355, Recep ayı (miladi, Eylül 1936). Cumhuriyet askerleri Feremez ve kardeşleri Naif, Nasrettin ve Fehim ile beraber fakir bir adamı da alarak beş kişiyi öldürdü. Bu olaydan birkaç gün sonra Feremez'in diğer kardeşi İzettin, Zok (Yanarsu) köyünden hacı Abdurrahman'ın oğlu Mustafa'yı da öldürdüler. Daha sonra askerler hacı Abdurrahman'ı takip ederek Ahmed-i İskan, Mustafa, Terco, ve Mehamed-i Sılo adındaki şahısları öldürdü. Bunların başlarını kesip çarşıda dolaştırdı. Ancak bu tür davranışların hiçbirinde fayda elde edilemez. -Kurtarıcı olan Allah'tır.- (Müellif.)

Kulları ıslah eden, nefislerini temizleyen, ahlaklarını (kötülüklerden) arındıran adalettir. Anlatıldığına göre Ömer b. Abdülaziz (r.a) halifeliği döneminde Küfe Valisi halifeye şöyle bir mektup yazar:

“Hamd, salât ve selamdan sonra derim ki, Küfe halkının fikirleri bozulmuştur. Hilafet makamından umulan, ıslah olmaları için örfî yönetimin icra edilmesi (insanları öldürme izni) emridir.”

Ömer b. Abdülaziz (r.a) bu mektup üzerine çok kızar ve şöyle cevaplar:

“Hamd, salât ve selamdan sonra Emiri’l-Mü’minin Ömer’den yalancı olan falanca valiye. Adalet insanları ıslah eder, zulüm ise onları bozar. Kesinlikle zalim olduğundan başka bir şey zannetmem.” der ve onu valilikten azleder.

Ey kardeşim! Bak. Ömer b. Abdülaziz’in bu güzel yönetiminden dolayı şaşırarak ve söylediklerimize yakinen inanacaksın. -Allah yardım edendir.- Adalet bazı temel hususlara dayanmaktadır. Bunlar:

Birincisi;

En öncesi, en önemlisi ve en yücesi yönetici ve reislerin güzel ahlak sahibi olmaları, halkın sevgisini kazanmış, halkın tümü ile tatlı dil ile konuşan, konuşurken sert olmayan, yumuşak olan, kırıcı ve itici konuşmayan kişiler olması gerekir. Zira bir tek tatlı söz milyonlarca Osmanlı lirası ile milyarlarca tank ve mitralyözün yapamadığı faydayı sağlar. Kötü bir kelime ise birçok kişinin öldürülmesinden bile doğmayan nefret ve kini doğurur. Şairin: *“Okun yaptığı yaralar kapanır, ama dilin yaptığı yara kapanmaz.”* şiiri, devamıza/söylediklerimize delildir.

[S.58] İkincisi;

Yöneticilerin halka karşı mutlak adalet sağlamaları, aralarında eşitliği sağlamaları gerekir. Zengin ile fakir, güçlü ile zayıf, emir ile vezir arasında fark gözetmemeleri gerekir. Mazlumun şikâyetine kulak verip onu dinlemeli, kendisine yapılan zulümden ötürü üzülmeli, kendisine zulmedenlerden intikam almayı ertelememeli, kendisinden gasp edilenleri iade etmeli, faillerine yönelik ceza kanununu uygulamalı, zalimlere hiç müsaade etmemeli, aksine onları şiddetle cezalandırmalıdır. Onları görmezlikten gelmemeli ve bu zulüm hareketlerine süre tanımlamalıdır. Zira ihmal etmek ve mühlet vermek, zalim olmayanları dahi zulüm yapmalarına sebep olur.

(Yöneticilerin) halkın durumu hakkında bilgi sahibi olmaları, aralarındaki münasebetleri gözetlemeleri, onlarla yaşıyormuş gibi durumlarını araştırmaları gerekir. Cezai işlemlerinin dışında insanların hak ettikleri kadarı ile onlara değer vermeleri hususu ise Resullullah’ın (s.a.s) *“İnsanlara konumlarına göre/hak ettikleri yere oturtun/değer verin.”*³⁷⁵ hadisi gereğince emredildiğimiz güzel ahlaktır. Örneğin bir köy muhtarına verilen değer, bir köy ahalisine verilen değerden daha çok olmalıdır. Ancak vatandaşlık hak ve hukuk konularında ise asla bir fark gözetilmemesi gerekir.

³⁷⁵ Munavî, a.g.e., III. s. 75, r. 2735.

Üçüncüsü;

Çok geniş ve derin bir biçimde araştırma yapılmadan şikâyet edenlerin sözlerinin dinlenmemesi gerekir. Şayet bu şikâyet doğru ise gerekli kanuni işlemlerin yapılması gerekir. Eğer bu şikâyet doğru değilse, şikâyette bulunan bu şahsın müfsit olduğu unutulmamalıdır. Ancak bu durum yüzüne karşı söylenmemelidir. Eğer onu cezalandırırsa, toplumda bulunan ve gerçekten fesat çıkarıp toplumu fitneye sürükleyen kişilerin şikâyet edilmesine engel olunur. Böylece devlet zarar görür. Müfsidin bu durumu belli bir süreye kadar gizlenmeli ancak unutulmamalıdır. Daha sonra hak ettiği ceza verilmelidir. Kendisine de bu cezanın sebebi, yapmış olduğu iftiradan dolayı olduğu söylenmelidir. Allah (c.c) şöyle buyurur: “*Ey iman edenler, eğer bir fasık size bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın, yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de yaptığınıza pişman olursunuz.*”³⁷⁶

Dördüncüsü;

Devlet mevcut öğretmenlere ek olarak okullarda dini inançlarını aklı ikna edici deliller getirerek öğreten, insan fitratını tiksindirici ve vahşice şeylerle delil getirmeye kalkışmayan, Siret-i Nebevi’yi/Hz. Peygamberin hayatını, onun güzel ahlakını ve onunla ahlaklanmayı güzel bir şekilde öğreten takvalı âlimler görevlendirmelidir. Bu âlimler kardeşliği, kaynaşmayı, aralarında sevgiyi, İslam birliğini, tüm kible ehlinin din kardeşi olduğunu, ister doğulu ister batılı olsun, ister Türk ister Arap ister Kürt olsun, başka bir devletin himayesi altında hatta yabancıların himayesi altında olsalar bile kardeş olduklarını telkin etmeleri gerekir. [S.59] Zira din kardeşliği, Türkü Araptan, Acemiye Kürtten ayırmaz. İslam’da ırkçılık yoktur. Bilakis müslümanlar arasındaki bağlantıyı sağlayan yalnız din kardeşliğidir. Araplarda önceleri ırkçılık duygusu mevcuttu. Ancak İslam nuru onları aydınlatınca müslümanlar arasındaki bağlantı sadece İslami ilişkiye dönüşüp kavmiyetçilik ve ırkçılık terk edildi. Doğulu müslüman batılı müslümanın kardeşidir. Doğulu da olsa hatta neseb bakımından öz kardeşi de olsa bir kâfir, kişinin kardeşi değildir. Zira İslam tüm bağlantıları kaldırmış ve yalnız İslami ilişkiyi bırakmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“*Müminler ancak kardeştir.*”³⁷⁷

İrkçilik meselesi, İran’ın durumundan anlaşıldığı gibi müslümanları parçalamış, birliklerini bozmuştur. Müslümanların arasına düşmanlık ve nefret sokan, aralarına değişik akideler yerleştiren ırkçılıktır. Her şeyden daha çok bu nokta üzerinde durmak gerekir. Şayet Müslümanları dağıtan, birliklerini bozan, güçlerini zayıflatan ve onları bu duruma sokan nedenin ırkçılık olduğunu söylersem, inatçı ve hakkın/doğrunun nerede olduğunu bilmeyen cahillerden başka bana muhalefet edecek kimse ortaya çıkmaz. -Hidayet veren Allah’tır.-

Şimdi de İslam âleminin bu hastalıklardan şifa bulmasına vesile olması ümidiyle İslam ahlakı ile ilgili bir demet Kuran ayeti ile nebevi hadisleri zikretmek istiyorum. Böylece

³⁷⁶ 49. Hucurat,6.

³⁷⁷ 49.Hucurat,10.

yazmaya çalıştığımız ed-Dâ' ve'd-Devâ' (hastalıklar ve çareler) kitabına sonuç yaparız. Allah'tan (c.c) başarı dileyerek diyoruz ki;

Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır:

*“(Resulüm) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.”*³⁷⁸

*“Muhakkak ki Allah; adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalığı ve azgınlığı yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”*³⁷⁹

*“Yavrucuğum! Namaz kıl, iyiliği emret, kötülöklere mani ol, başına gelen musibetlere karşı sabret. Muhakkak ki bu, azmedilen (mutlaka yapılması gereken) işlerdendir.”*³⁸⁰

*“(İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler.) Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*³⁸¹

*“İyilikle kötülük bir olmaz, Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur.”*³⁸²

*“Onlar (takva sahipleri) bollukta ve darlıkta sarf ederler, öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını affederler. Allah iyilik yapanları sever.”*³⁸³

*“Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah tevbeyle çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.”*³⁸⁴

*“Asra andolsun ki, gerçekten insan, ziyandadır. Ancak iman edip salih amellerde bulunanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler müstesna.”*³⁸⁵

Resulüllah (s.a.s) şöyle buyurmaktadır:

*“Güzel ahlak Allah'ın en çok değer verdiği en yüce ahlakıdır.”*³⁸⁶

*“Güzel ahlak cennetin ahlakındandır.”*³⁸⁷

³⁷⁸ 7. A'raf, 199.

³⁷⁹ 16. Nahl, 90.

³⁸⁰ 31. Lokman, 17.

³⁸¹ 24. Nur, 22.

³⁸² 41. Fussilet, 34.

³⁸³ 3. Âl-i İmran, 134.

³⁸⁴ 49. Hucurat, 12

³⁸⁵ 103. Asr, 1-3.

³⁸⁶ Munavî, a.g.e, III. 508, r. 3717.

³⁸⁷ Alauddin el-Müttaki b. Hüsamuddin el-Hindî, a.g.e, III. s. 2.

[S.60] “Güzel ahlak dinin direğidir.”³⁸⁸

“Mizana güzel ahlaktan daha güzel ahlaktan daha güzel bir şey konulamaz, çünkü güzel ahlak sahibi onunla namaz ve orucun derecesine yükselir.”³⁸⁹

“İmandan sonra aklın başı, insanları sevmek ve iyi kötü herkese iyilik yapmaktır.”³⁹⁰

“Sana iyi ahlaki tavsiye ederim; çünkü ahlaki en güzel olanlar dini en güzel olanlardır.”³⁹¹

“İslam güzel ahlaktır.”³⁹²

“Allah şekil ve ahlakını güzel yarattığı kişiye ateşi tattırmaz.”³⁹³

“Kişinin şerefi dinidir, değeri güzel ahlaktır, kişiliği aklıdır.”³⁹⁴

“Malınızla insanlara yaklaşmayınız, güler yüz ve güzel ahlakınızla yaklaşınız.”³⁹⁵

“Allah bu dini kendisine has kıldı, dininize cömertlikte ve güzel ahlaktan başka bir şey yaraşmaz, kalplerinizi onlarla süsleyiniz.”³⁹⁶

“Kıyamet gününde bana en sevimliniz ve sohbetta bana en yakınınız. Ahlakı en güzel olanıdır.”³⁹⁷

“Müminlerin en kâmil imana sahip olanları, ahlaki en güzel olanlardır ki, yardım için eğilir, başkasıyla ilgilenen ve başkası tarafından ilgilenilendir.”³⁹⁸

“Tedbir gibi akıl, güzel ahlak gibi şeref yoktur.”³⁹⁹

“Üç şey var ki onlardan birinin bulunmadığı kişinin ameleni saymayın. (Bunlar), Allah’a karşı gelmekten alıkoyan takva, sefih insanlara muhtaç etmeyen hilim ve insanlar arasında başı dik yaşatan ahlak.”⁴⁰⁰

“Güzel ahlak kişinin mutluluğundandır, kötü ahlak kişinin kötülüğündendir.”⁴⁰¹

³⁸⁸ Munavî, a.g.e, III. s. 509, r. 3718.

³⁸⁹ Munavî, a.g.e, V. s. 617, r. 8047.

³⁹⁰ Munavî, a.g.e, IV. s. 3, r. 4369.

³⁹¹ Munavî, a.g.e, IV. s. 348, r. 5497.

³⁹² Müsned, II, s. 469 ve IV, s. 152; Buharî, Edeb 39; Müslim, Fedail, 68.

³⁹³ Munavî, a.g.e, V. s. 563, r. 7892.

³⁹⁴ Munavî, a.g.e, IV. s. 719, r. 6229.

³⁹⁵ Ebu Ya’la, Ahmed b. Ali b. El-Müsenna et-Temimî (ö.307), Müsned, III, s.428, thk. Hüseyin Selim Esed, Beyrut, 1992.

³⁹⁶ Munavî, a.g.e, II. s. 264, r. 1681.

³⁹⁷ Aclûnî, Keşf, I. s. 160, r. 480.

³⁹⁸ Munavî, a.g.e, II. s. 124, r. 1441; Tirmizi, 10, Reda’ s. 11, r. 1162.

³⁹⁹ Alauddin el-Müttaki b. Hüsameddin el-Hindî, a.g.e, III. s. 779.

⁴⁰⁰ Kaynak bulunamadı.

⁴⁰¹ Munavî, a.g.e, IV. s. 18, r. 8249.

“Sağlam müslüman, güzel ahlak ve karakter yüceliğinden, Allah’ın yardımıyla gündüzleri oruç tutan ve gündüzleri ibadet edenlerin derecesine yükselir.”⁴⁰²

“Ahlaki güzel olan kişi, az ibadeti ile ahrette yüce dereceler ve makamlara yükselir. Kötü ahlaklı kişi ibadet etmesine rağmen cehennemın alt derekelerine düşer.”⁴⁰³

“Kötü ahlak, sirkenin balı bozduğu gibi ibadeti bozar, güzel ahlak ise güneşin buzu erittiği gibi günahları eritir.”⁴⁰⁴

“Kötü ahlak uğursuzluktur ve kötü olanlar ahlakı en kötü olanıdır.”⁴⁰⁵

“Kişinin ahlakı kötü oldukça Allah’tan uzak olur.”⁴⁰⁶

Resulullah’a birisi şöyle sordu. “Güzel ahlak nedir?” soruya cevap verdi: “Nerede olursan ol Allah’tan kork” buyurdu. Tekrar “Bana nasihatte bulun,” dedi, kendisine: “Her kötülükten sonra onu silecek bir iyilik yap” buyurdu. Yine “bana nasihatla bulun ya Resulullah” dedi. Kendisine: “İnsanlarla güzel ahlakla muamelede bulun.” dedi.⁴⁰⁷

“Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki kul kendisi için istediği hayrı kardeşi için de istemedikçe mü’min olamaz.”⁴⁰⁸

“Kişi kendisi için istediğini kardeşi için istemedikçe, mizah ve ciddi konuşmalarında Allah’tan korkmadıkça imanı tamamlanmaz.”⁴⁰⁹

[S.61] “Kişi ahlakını düzeltmedikçe, sinirini yutmadıkça ve kendisi için istediklerini insanlar için de istemedikçe imanını kemale erdiremez. Bazılarının ameli az olduğu halde Müslümanlara nasihat ettikleri için cennete girer.”⁴¹⁰

“Kişinin kalbi dili ile aynı olmadıkça mü’min olamaz.”⁴¹¹

“En hayırlınız, ahretini dünya için ve dünyasını ahreti için terk etmeyen ve insanlara yük olmayandır.”⁴¹²

“İslam’da ruhbanlık yoktur.”⁴¹³

⁴⁰² Ahmed b. Hambel (ö.245) Müsned, III, s. 229, thk. Şuayb el- Arnavud, Âdil Mürşit, Beyrut 1995.

⁴⁰³ Alauddin el-Müttaki b. Hüsameddin el-Hindî, a.g.e, III. s. 5.

⁴⁰⁴ Munavî, a.g.e, III. s. 509, r. 3719; IV. s. 150, r. 4722.

⁴⁰⁵ Munavî, a.g.e, IV. s. 149, r. 4720.

⁴⁰⁶ Alauddin el-Müttaki b. Hüsameddin el-Hindî, a.g.e, III. s. 801.

⁴⁰⁷ Tirmizi, Bırr s. 55, r. 1987; Darımî, Rıkâk s. 74.

⁴⁰⁸ Buharî, İman 3; Müslîm, İman 58; Ebu Davut, Sünen 14; Nesaî, İman 16; İbn Mace, Mukaddime 9; Müsned, I. 89; III. s. 171.

⁴⁰⁹ Buhari, İman 7; Müslim, İman 71; Tirmizi, Kıyame 59; Nesai, İman 19; İbn Mace, Mukaddime 9; Müsned, I. 89; III. s. 171.

⁴¹⁰ Alauddin el-Müttaki b. Hüsameddin el-Hindî, a.g.e, III. s. 19.

⁴¹¹ Alauddin el-Müttaki b. Hüsameddin el-Hindî, a.g.e, I. s. 40.

⁴¹² Munavî, a.g.e, III. s. 665, r. 4112.

⁴¹³ Aclûnî, a.g.e., II. 377, r. 3154.

“İman yetmiş küsür parçadır, en üstünü leilehe illallah demektir. En düşüğü yolda eziyet veren şeyleri temizlemektir. Hayâ da imandandır.”⁴¹⁴

“Dert veren dermanda vermiştir ve istediği şifayı istediği şeye koymuştur.”⁴¹⁵

“Deva kaderdendir, dilediğine dilediği şeyle şifa verir.”⁴¹⁶

“Kişi sahibini doğru yola iten veya çirkin bir şeyden alıkoyan ilim kadar değerli bir şeyi kazanmamıştır. Kişinin aklı sağlam olmadıkça dini sağlam olmaz.”⁴¹⁷

“Kişinin aklının sağlamlığına görmediğiniz müddetçe müslümanlığını beğenmeyiniz.”⁴¹⁸

“Ey Ali, insanlar çeşitli yollarla Allah’a yaklaştırmaya çalıştıklarında sen aklın nevileri ile Allah’a yaklaş, ahrette hem Allah’ın hem de insanların yanında onları geçersin.”⁴¹⁹

“İnsanlar hayır işlerler, ancak akıllarına göre mükâfatlandırılacaklardır.”⁴²⁰

“Allah şekillerinize ve amellerinize değil, kalplerinize bakar.”⁴²¹

“Kişinin niyeti amellerinden daha hayırlıdır.”⁴²²

“İnsanların sana yapmalarını istediğin şeyi sen de onlara yap, yapmalarını istemediğin şeyi sen de onlara yapma.”⁴²³

Allah (c.c)şöyle buyurur:

“Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür. Kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez.”⁴²⁴

“...Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.”⁴²⁵

“(Resûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.”⁴²⁶

“Şayet sen kaba, kati yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Su halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; is hakkında onlara danış.”⁴²⁷

⁴¹⁴ Buharî, İman 7; Müslim İman 58; Ebu Davut, Sünen 14, Nesai, İman 16.

⁴¹⁵ Alauddin el-Müttaki b. Hüsameddin el-Hindî, *a.g.e*, X. s. 5.

⁴¹⁶ Munavî, *a.g.e*, III. s. 737, r. 4288.

⁴¹⁷ Munavî, *a.g.e*, V. s. 542, r. 7830.

⁴¹⁸ Kaynak bulunamadı.

⁴¹⁹ Alauddin el-Müttaki b. Hüsameddin el-Hindî, *a.g.e.*, III. s. 384.

⁴²⁰ Kaynak bulunamadı.

⁴²¹ Müslim, Birr; İbn Mace, Zühd; Müsned, II. s. 285.

⁴²² Munavî, *a.g.e.*, IV. 380, r. 9296.

⁴²³ Alauddin el-Müttaki b. Hüsameddin el-Hindî, *a.g.e.*, III. s. 376.

⁴²⁴ 42.Şurâ, 40.

⁴²⁵ 5. Maide, 13.

⁴²⁶ 7. A'raf, 199.

Resûllüllah (s.a.s) şöyle buyurur:

“Kim Allah’ın, kıyamet gününde ona binaları yükseltmesini, derecelerini yüceltmelerini istiyorsa, ona zulmedenleri affetsin, onu mahrum edenlere versin, onu ziyaret etmeyen akrabalarını ziyaret etsin, ona karşı saygısızlık edenlere şevketle davransın.”⁴²⁸

“Özür dilemek için gelen kardeşinden, haklı veya haksız (özüünü) kabul etsin. Kabul etmeyen havzın başında yanıma gelemez.”⁴²⁹

“Bir hatadan dolayı özür dileyen kardeşinin özüünü kabul etmeyen üzerine aldatıcı kadar günah vardır.”⁴³⁰

[S.62] *“Güçlü döneminde affedeni Allah da zor döneminde affeder.”⁴³¹*

“Affetmek kulu ancak yüceltir, affediniz ki Allah sizi yüceltsin. Tevazu ancak kulun derecesini yüceltir. Tevazu gösteriniz ki Allah sizi yüceltsin.”⁴³²

“Kişi bir zulme uğrar, uğradığı zulüm kadar durmadan zulmedene küfreder, aleyhinde konuşur sonra zalimin yaptığı küfür ve aleyhinde konuşmasından dolayı hakkı kalır ve mazlumdan o hakkını alır.”⁴³³

“Âdemoğlu öldüğünde üç kanal dışında hayır kaynakları kesilir. Bunlar: süreklilik arz eden sadaka, faydalanılan bir ilim ve ona dua eden evlat.”⁴³⁴

“Hayra önderlik eden onu yapmış gibidir.”⁴³⁵

“Kim güzel bir çığır açarsa kıyamete kadar o çığırda gidenleri sevapları kadar sevap alır; kim kötü bir çığır açarsa, o çığır için ve o yoldan gidenler kadar günaha girer.”⁴³⁶

“İmanın en faziletlisi, Allah için sevmen ve Allah için buğzetmen; dilini Allah’ın zikrinde kullanman; kendin için istediğin şeyi başkası için istemen; kendin için istemediğini başkası için de istemem; hayrı söylemen ya da susmandır.”⁴³⁷

Bu *ed-Dâ’ ve’d-Devâ’* (Dertler ve Çareler) ile ilgili sunduklarımızın sonu olsun. Allah’tan rızasına uygun kılmasını dileriz. Son sözümüz:

⁴²⁷ 3.Al-i İmran, 159.

⁴²⁸ Alauddin el-Müttaki b. Hüsameddin el-Hindî, *a.g.e.*, III. S. 375.

⁴²⁹ Hâkim, Müstedrek, IV. s. 154, r. 19; Munavî, *a.g.e.*, IV. s.32, r. 8292.

⁴³⁰ Munavî, *a.g.e.*, IV. s. 94, r. 8475.

⁴³¹ Munavî, *a.g.e.*, IV. s.234, r. 8854.

⁴³² Alauddin el-Müttaki b. Hüsameddin el-Hindî, *a.g.e.*, III. s. 375.

⁴³³ Kaynak bulunamadı.

⁴³⁴ Müslim, Vasiye 14; Ebu Davut, Vesaya 14; Tirmizi, Ahkâm 36; Nesaî, Nesaya 8.

⁴³⁵ Müslim, İmare 123; Ebu Davut, Edeb 115; Tirmizi, İlim 14.

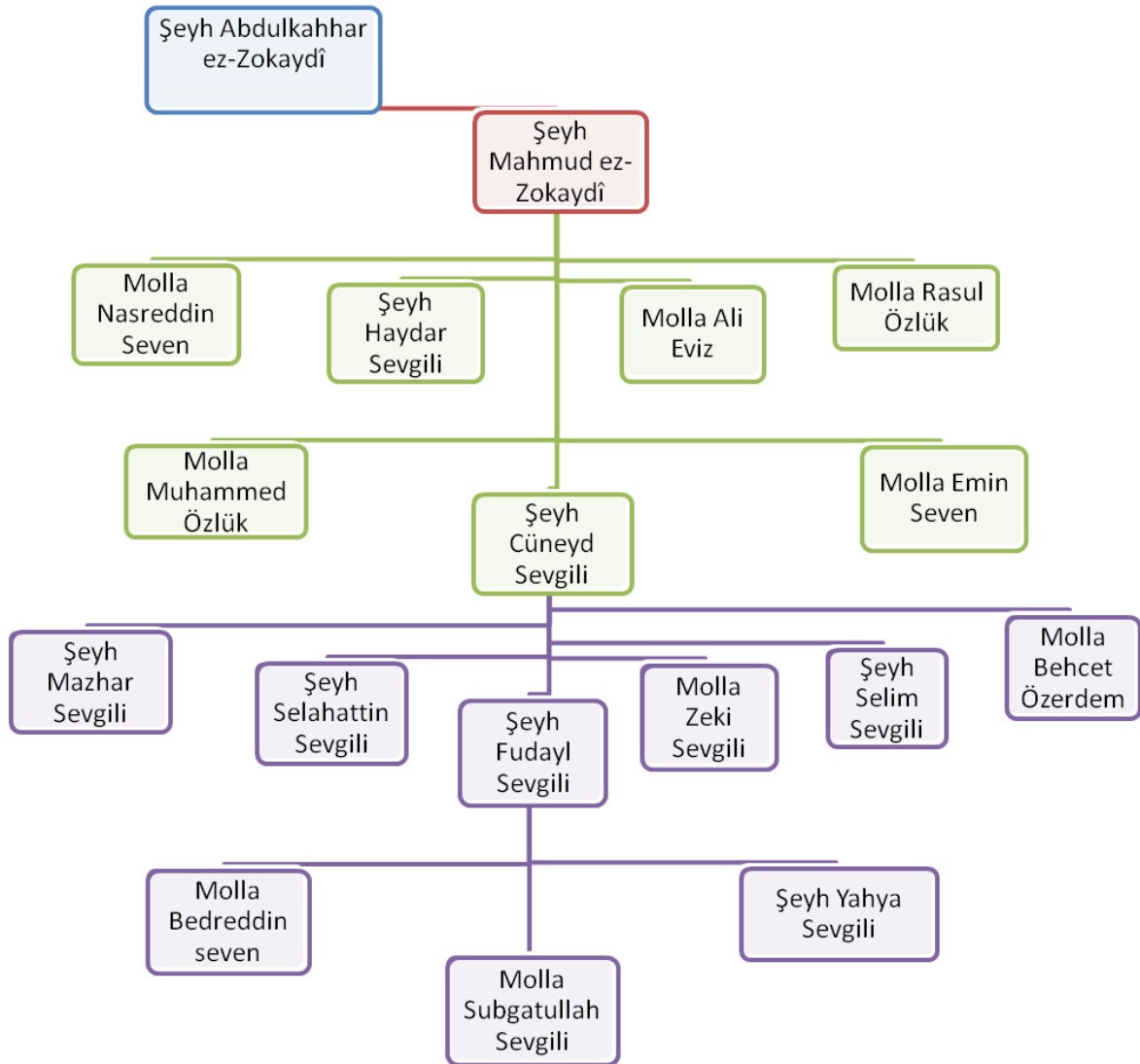
⁴³⁶ Müslim, İmare 123; Ebu Davut, Edeb 115; Tirmizi, İlim 14.

⁴³⁷ Munavî, *a.g.e.*, II. s.38, r. 1245.

Âlemlerin Rabbine hamd olsun. Güç ve kuvvetimiz yüce ve büyük Allah'tandır. Allah'ın salâtı ve selamı ümmi peygamber Muhammed (s.a.s)'e, âline, ashabına ve bütün peygamberlerin âline ve ashabına olsun.

Hamdin kendisine has olduğu Allah'ın yardım ve tevfiği ile ed-Dâ' ve'd-Devâ' kitabının yazılışını Korkuteli kasabasında izzet ve şeref sahibi (Peygamberin) 1349 Hicret yılında mübarek Ramazan ayında (Rumî: Kanun-i Sâni 1347) tamamladım.

Ek-2: Zokayd Medresesi'nin İcazet Silsilesi

Ek-3: Siirt Sancağında eğitim-öğretim durumunu gösteren Maarif-i Umumiye Salnamesi (1898)

Yer adı	Medrese adı	Öğrenci sayısı
Garzan	Zükayd Medresesi	30
	Comani Medresesi	8
	Züyük Medresesi	8
Siirt Merkez Kaza	Mahmudiye Medresesi	25
	Rahimiye Medresesi	25
	Fahriye Medresesi	25
	Bikent Medresesi	5
	Bitarik Medresesi	4
Pervari	Zahir Medresesi	12
	Hıst-i ulya Medresesi	5
	Hıst-i sufla Medresesi	8
	Savve Medresesi	7
	Bidar Medresesi	13
Şirvan	Zeynelbey Medresesi	10
	Abdalbey Medresesi	5
Toplam	16	215

Tablo: 1898 Maarif-i Umumiye Salnamesi (Salname-i Maarif 1316, s.948)

Ek-4: Siirt Sancağında eğitim-öğretim durumunu gösteren Maarif-i Umumiye Salnamesi (1903)

Yer adı	Medrese adı	Öğrenci sayısı
Garzan	Zükayd Medresesi	30
	Comani Medresesi	8
	Züyük Medresesi	8
	Bikent Medresesi	5
	Nazıran Medresesi	6
Pervari	Hecer Medresesi	12
	Hesin Medresesi (Ulya)	5
	Savve Medresesi	7
	Bidar Medresesi	13
	Hesin Medresesi (Sufla)	8
Sason	Zilan Medresesi	18
Toplam	15	220

Tablo: 1903 Maarif Salnamesi, Siirt Sancağının Medreseler ve Öğrenci Dağılımı.

Ek-5: Eserin Orijinal Arapça Metni

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين أما بعد
فلما رأيت الداء عم المسلمين وهم في غفلة عن ذلك وكنت في بلاد
العرب في قصبة قردوان من ولاية انطاكية سنة الف وثلثمائة وستة
واربعين في شهر شعبان من هجرت عن ليل الف والشرق اوردت ان الكتب الميمية
وربما انفق على ان تقطعهم عن نوم الغفلة ورتد بهم وترتد بهم المخاض
عوض لهم من المرض اقبال وتخصي لهم علمهم ورتد بهم الدواد الفاضل طالع
تلك العلة فان عالجهم انفسهم به فبها والا فلا يلومن الا انفسهم
الداء والدواد وما تفيدني الا بالله عليه توكلت وهو حي ونعم الوكيل
فاقول متبرأ من الخلف والحق قال الله تعالى ارجع اليه وابدلكم
والمعظمة المحنة وجاؤهم بالحق احسن الخ وعى النبي الكريم اخر الازمنة
الا الدين المبين الاملاى وكان صلا الله عليه وسلم وقتئذ في حكمة
المكرمة برفق وبرهين واضحة توافق للصقل الصريح ليفي ذلك
من الخرافات التي كانت في الادران الاخر المتشبه على الاعتقادات
المفترقة المتفرقة لدواعي كل من الف السوء وهو يزيد في صف الخائف المطلق
جل شانه وعم ناله وامراضها المبلغين عنه صلا الله عليه وسلم بالرفق
مبغى ليرى ولا تقصر وادبشرا ولا تنفر وانصارت الاسلاميه في حقه
سرفعة البراس بحيث يستضاء بها من كل جهة كمنار علم وخطيب
جاء المسلمين وكانوا في اريد من الاف في خطبة تجتهدوا بها احاطة
التكلى لمحضه وانصتوا وابتغوا ولا اظن في العام القابل تروني بديكم ثم ذكرني

الوجه

(١٢)

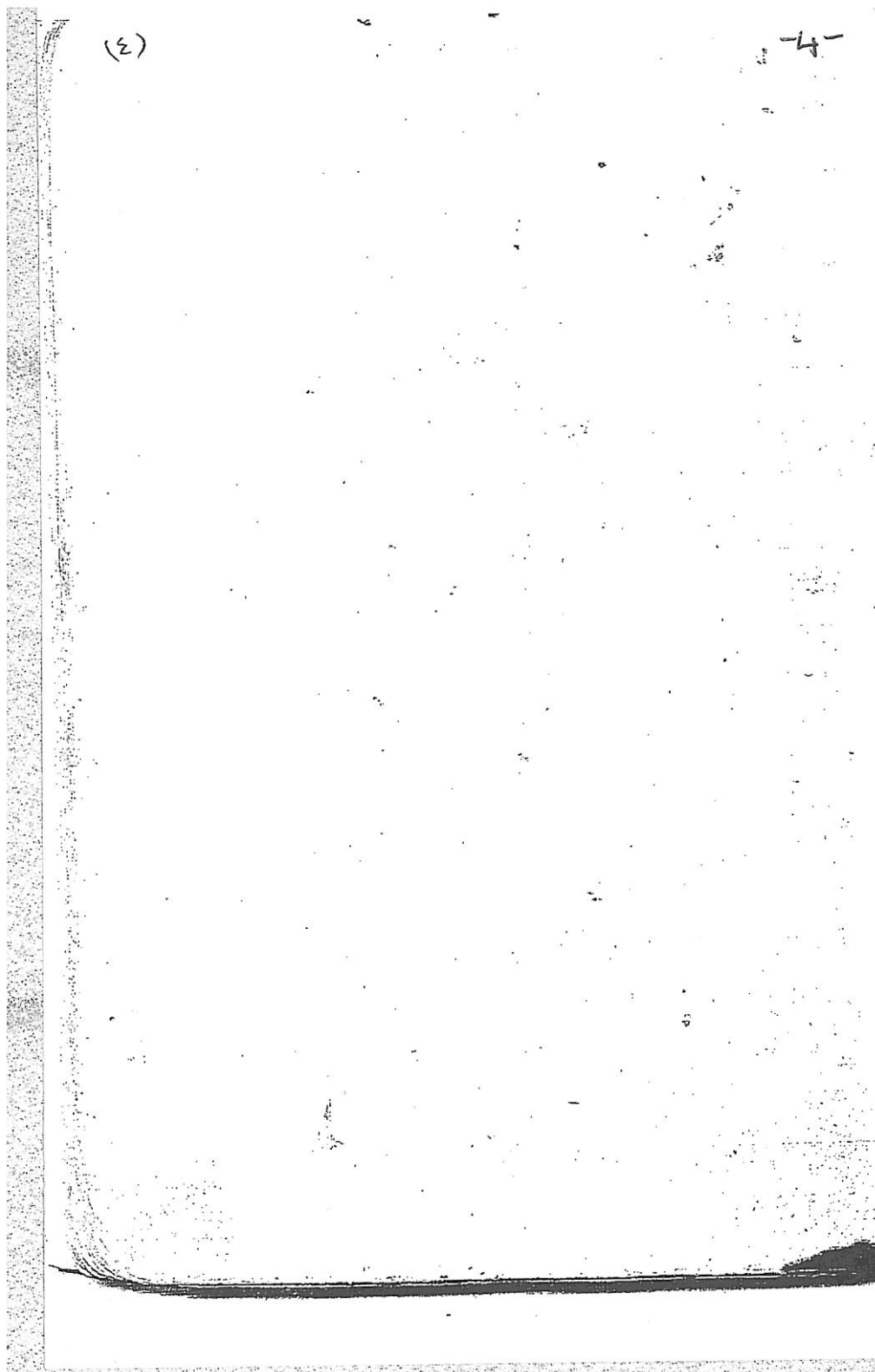
من الاخوة والعلماء وحرمة المال والبدن لحرمة هذه البلاد في هذه الكثرة الحرام وانتم يوم
 لهذا تحاسبوا على جميع حركاتكم وسكناتكم واقامكم وان ذروا حركتكم كحركاتكم
 كما انتم ذور حركتكم عليهم ايربا الناس ليلج اليهم عنكم الغائب انما الموضوع اخذ
 ولاجل لاخذ من علي بن ابي طالب في الايضاه ولا يظلم احدكم احد الاخر ما والى علم وكان
 المسلم في الدور الاول مع لطيف على الاوامر النبوية جدا حتى انه صار في الامم
 في زمن الفاروق رضي الله عنهما علم في ايربا بالبنان لانه من المحجج بالاجور الكرام
 طبعا امرهم عزاهم وكان المسلم في حينه كلام في تخفي احدكم درأيا لفق له طيب
 انما الموضوع اخذ وقتها واعتصم بجمل الدين جميعا ولا تفرقوا انفسكم او تفرق
 وحكم وكان بين المسلمين شدة الاربناط حاله ليرك الفصل ظهر الاسلام وانتم في
 مدة الشيخ رضي الله عنهما استبدادها برأيهما بل كانا يشاوران الاخوة في العجاف
 حتى يتبين لهم ما كان عليه علم من العلماء في الامة لفق لها و امرهم شوري بينهم
 للصديق الاكبر رضي الله عنهما فجلسا فقدا تحت راية الفاروق رضي وكان الفاروق وحكم
 بالعلم طبقت القانوق الشري الاصحى وكان جري عا و له مثل ما كان يجري على غيره في
 الحدود والشريعة وكان على رضي اجتمع مع خصم اليهود في مجلس الحاكم الشري كاهن
 الشريعة وكان في الدور الاول لا يفرقك بين الفنى والفقير والمهمل واللاحق
 في اجراء الاحكام وكذا لا يفرقك بين الخليفة وسائر افراد الرعية وكانت الخدوم
 تثبت بيعة الجميع وكان عهد الخليفة في الجار عملا بالاحكام من اذا ثبت على الخليفة شئ
 مما الاحكام استأذهم في ذلك وما ابتد برأيه وكان كل من افراد الرعية اذا ذهب
 يرجع الخليفة فينبغ ويتظلم له وليس له حاجب ومع ما كانت عليه قسمة الحج والعمرة
 الشاه والفقير والفجر من الميرة وشرف الخمر وعبادة الهنم وغير ذلك من العظائم
 في مدة قايده تركت تلك الافعال وتوفرت بنور الحق وكانت ايضا عيشة واغدنية
 ودام هذا الى ان رقت خلافة عثمان رضي بل بعد ان رضي عنان خلافة ايضا كان

(٣) -3-

ثم حصل ما حصل كما نذكر شيئا من ذلك ان شاء الله تعالى وكان بينهم من الخطباء ومنهم
 افكار من لو خطب خطبة ترهب وترهب عا جلي لله والديته المنفرة كانت تقوى
 على ملكه من تلك الجهة فلذلك صارت دار الخلافة لانك كان امثالهم وعلى ما افكر
 وابن عيسى ابو هريرة زيد بن ثابت وام المؤمنين عاتبة بنت الجحدي رضي عن النبي
 كانوا واقفين على الاستدراك الاسلامي في بعض الاحيان لا يخرج الاحكام
 من المنصوص الشرعية والاجتهاد فيها وكان كل فرد من افراد الامم حرة في فكره اذا لم يكن قوة
 الاجتهاد يربطه في ارض الجسد ولا يجبره احد على متابعة واحد بصين وكان لا يحصل
 اختلاف في منتهى اجتهادية اجتهاد وكل منهم يبين رأيه في تلك المسئلة بلا نزاع ولا جدال
 وكانوا احضروا نيطاط صاحبهم ولا يفره ولا يرضوا عليه بل كان كل منهم ياتي الحق من
 ما كان وكان بعد النبي عم تبقى بعض التي تختلفا فيما ولا يحصل الاتفاق والجماع
 وفي كل من كل منهم يصل على طبق ما أدى اليه اجتهاده ولا نزاع وكان اغلب اجتهاد
 الفاروق موافقا للحق في زمن النبي عم فذلك كان الرسول هو الذي كان القرآن على
 عار او عار او كمال وكان ذو الخطا منهم بلا طغ ولا يصف لا في زمن الرسول وكان في
 اجتهاد الراشدين لفقاهم ان اصبحت فلك عشر حنا وان اخطأت فلك حسنة وكان
 هذا الاجتهاد والاختلاف باقيا بعد خلفاء الراشدين باربعة وكان حضرت العيص
 الاكبر رضي في وقت خلافة امير المؤمنين والمالية ل حضرت الفاروق ع والاورع ل حضرت
 علي رضي وكل من اصابه من ضعفه ففضل اليه ما تناسبه تلك الضعفة وكان عم عا على
 مع صفه من عند الحرب لها رة في زمن الحرب ثم في خلافة العيص كذلك مع ما حصل في
 قتل وان في ذلك وكانت عا والامام في زمن الشيخين انما اصبحت في الطور
 العبد منهم والطاء انرا الظلم وكان كسب الظلم وانتشار الاسلام في تلك الالة العبدية
 الظلمة الخسفة العبدية بنسب الظلم اصلا في ساء الصا واخرها على كل ما كان في
 القدا حرة والاكفرة وامر بها ان الظلم والعبد والاستبداد حتى ان العاصم

هذا هو الحق والعدل
 والبر والحق والعدل
 والبر والحق والعدل

في الالة

(١٥)

في الحياة هكذا استعرت الاصلية بنور العدالة وتشرعت فكانت تسوق
نفسه للاستيلاء الاسلام والمسلمين على مملكته ويزيد ذلك ولهم كان تحت اواده حاكمه
عادله لذا الاثنا عشر كانت حريته او نيد كانت حياة اطيب له والذ فطقت النوم
تزيق الدخول تحت حماية راية المسلمين اما حجة لصيقتهم او شقافهم عدلهم فمضى
قربت من مملكته حضرة نبي عمار الاسلام النجاشي تلك الملكة ودخلت تحت رايته او تركه
حكومتهم تدر فلفه وتحت الخلاف عليها في ابرز مثل هذه الحالة اذ في من زمن النبي
رضي الله عنها شتم خلافة الخليفة الثالث عثمان رضي الله عنه بنو امية تلك العادة والحرية
بعض اهلها وظهرت في المصراع الظلم والجور وانعكس امر ورجع العتري بالدم والارواح
كانت الاسلام في الدور الاول يتعالى ويترقى يوما فليوم وكان العمل بالآيات البحرية
والاحاديث النبوية واذ انتم عليهم شئ استعان بعض بعض حتى يحصل لهم ملك
بنك وكان لا يحل احد ولا يحرم الا ما احل الله ورسوله او حرمه لا ما احله او حرمه
حاشا وكانت افراد المسلمين كلهم ذوي حقوق في ابرار الرئي رجال ورفاء واهرار او
عبيد شرفاء او ضعفاء وكانت التربية الدينية والاخلاق الاسلامية مطبوعا فيهم وكان
تحصيل العلم الدينية والصناعية فوضا عندهم اما حنيا او كفايا لعموم طلب العلم
فرضية على كل مسلم وقدر كذا انهم اوصى بالسنة خيرا في حجة الوداع فخصه
المعاملة مع من رالي اذ لم يحقق من وكانت التساء في تعلم احكام دينها في المعاص
الحسن مستوفات غير متبرجات حتى انه كان من تلاميذ ابن عباس في حجة الوداع
في تدخل الحرب فبعض من يجازن بانفسهم كشيعة من العنزة حرم بيعة الكذاب
الصديق وبعض من كانوا يذرون الجرحي وبعض من تبتذوا شعارا يتحجج عروق
الشيعة للمسلمين كما كانت عاقون او البرذخ الجاهلية مثل ما كانت شتم انهم حياهم
تدافعه عن الاسلام وحج زياره تجاه الشركين قال في ان في الدين لسحر اوان في الشرك فلكم
كانت صحابته طبع عليه ولم تنكذوا شعار بعضهم في مدهم وبنهم يتسم كانت علماء

الاول

(٦)

الكلام في غاية التقدير وامر الله في غاية العدل والبرية في غاية السعي والخيرة والحمية
 قال صلى الله عليه وسلم آفة الدين ثلثة فقيمة فاجر وامم جائر ومجتهد جاهل وكان ثلثة اولاد
 المسلمين اما عادوا او مضطلم او مستحق او محب لهؤلاء لعلهم فيهم اغرر عدلما او مضطلم او محبا
 او مجابراهم ولا تاتى الخامس فخرتك وكان الظلم وتجاوز الحق لشهنة شهنة وقتلته
 لعلها ان الله يامر بالعدل والاحسان الاديه وكانوا يريدون عاقبة الظلم لشهنة الاضواء
 لعلهم تقوا وسيعظم الذين ظلموا الى مغرب ينقلبون وقولهم انما النكاح اتفق الله قوله
 للذي ظلم منهم من مراضا الا انتم الله منيعهم العينة وقولهم اتفقوا دعوى المظالم وان
 كان كاذرا فانه ليس دورا محجاب وكان اذا فعل احد كبير كان او صغيرا فعلا غير مؤثقا
 لشهنة اجريت عليه الاحكام الشرعية ولو تفرق احد من الشهنة لشهنة او ضعيف لعلهم فيهم
 انما هكذا هلك من الدينه قبلكم انهم كانوا اسوق فيهم الشريف تركوه واذا اسرف
 فيهم الضعيف او اضعف عليه الحد او كاذرا وكان بين افراد المسلمين من شهنة الاخوة والعودة
 ما يجرى فيه الصفة حتى ان كان المشرقي يتأذى لمصيبة الميضي لعلهم فيهم انما على المسلمين
 ان يتجمع بعضهم لبعض كرايم الجحش وكان من فرق بين اثنين من المسلمين في عهد
 سلما لعلهم فيهم من فرقنا بيننا وقولهم اتاكم والفضة والتميم القاترين الناس
 وكان سوا الظن من المسلمين المذكرات الشينمة لعلهم فيهم ايام والظن فان الظن الكذب الحديث
 ولا تجسوا ولا تستنصوا ولا تنافسوا ولا يباغضوا ولا يتدابروا ولو نواجا بالله اخفا او كان
 المشرقي منه وما والا حياء مطهر لعلهم فيهم ما لا اراكم غيري اي متفرقين حين ما اراهم
 في المسيرة فرقة يتحدون وكان القاذر والخبث يتزايدون في حياض خلافه الشينيين
 لما قال لهم مثل المؤمنين في توادهم وتراحمهم وتعاطفهم مثل الجسد اذا اشتكى منه عضو تدعى
 سائر الجسد بالسهر الحلى وكانوا كازم اجراء شئ واحد لعلهم فيهم تعلقا واعتصموا بحبل الله
 جميعا ولا تفرقوا وكانوا جميعا او اجمعا في اي امورهم كان لعلهم فيهم اتان خير من واحد
 وثلثة خير من اثنين واربعه خير من ثلثة فقلتمكم بجماعة وكانوا في حق جارهم واخصام

الدينية في نهاية الشفقة والمهارة وحسن المعاملة لعلهم يحسنوا الاجار ككثير من
واحد للناس ما يجب لنفسك تكن مسلما وكالفراد واحد فواصلا اذا وعد او فوا اذا
او نحو لم يخلفوا لعلهم علامه المنافة قلت اذا حبت كذب وايضا دخلوا في
او نحو كان وكالفرا او انكرا غيروه باحد الامرين من الامور الثلاثة ^{الاولى} لا في الحديث اذا
واستم فمكرا غيروه بيديكم فبالتكم فبما يراكم وذلك لضعف الايمان وكانوا يعجبون
و يا مروان بالمعروف والنهي عن المنكر في حضوره وكانوا لا يرضون بعضهم بعضا ولا
خير عون ولا مكره ولا يمتنعون لعلهم ليس من غشي شيئا او صرعا او كاهرا
كانت ابراهيم لا يقبلونك الهديه من احد ولا ترشي حكيم لعلهم اخذوا لغير الهديه
سحت وقبيل القاض الرشته لغيره وكانوا السجود في الاستقامه لما نزلت آية وانتم
كاملت ومن تاب عدك اليه حزنه البني عم فله ولها وقال شيبني سورة القدر وكان
رضي يخاف من هذه الاقوام كثيرا وقد نقل في ذلك ما يدل على ربه في خصه من انما
رجع اليهم وقد فحيت فبينما هم اجابوا اذ راي حيمه صغيرة فنزل ما مبالطاب كان
وكان في وحده وكان في الحيمه حيمه فقال لها هل من عاذا في شربه قالت لا ولكن ليس
فقال لهم فانت لم بعدا من الدين قتيب والجموع اذ انت تعرف انه الخليفه فسلمة
في انتم فم قال من التهم فقالت كيف صار حال المسلمين هناك فقال فتح على
فقال اللهم انصر الاسلام ولا تضر عمرا فقال لها لم يملك قالت لك في حقا في بيت المال
لقد عاجزة كما ترى والله الان يصل اليه مني فقال لها ويكدهم يعرفون ان هذا
عاجزة مستحقة فقالت من فكيف يتولى امور المسلمين ولا يعرف كل فرد منهم ومن انتم
فبكي حروجه بل حيمه وقال ويل لعمر ويل لعمر ثم قال لنا ان اعطيتك لنا درهما فكل
دعته مما لك عليه قالت نعم وكان هم مقدرها وورها وكان حصته من الفضة ذلك ما خرج
سبع طير فان جعلي وواحد حرمه فلما رايها امير المؤمنين نزلوا واستأجروا بئس امة
حاجري لها حصه رضوا وارضيت لما علمت انه عمر رضوا عنه في الله الا ليس يعلمون

الحجاب في الامم
لا تخلو

(٨)

على ذلك قال نعم يا ابي المؤمنين فقال صلى الله عليه وسلم اني اريد ان
 ودكر القصة لعلى فكيف قد ابرأت العجوة الغلابية ودم ابي المؤمنين كما انها من تحت
 عترة من الذين هم مبلغ كذا ودها حضور على والاخر الذي كان مع علي وختم على صاحبه
 وسلمه لا ابي المؤمنين وسلم لها غيرها وديها ثم انه حينما توفي عمر ابي بن عبد الله رضي
 ان في صدر الصدوق العكلاء فادفنه مع غيره القبر فحين ما دفن ابي عبد الله بالصدوق
 ليدفنه معه فقال له عثمان رضي ما ذاك يا عبد الله فقال لعلم الان والدي حينما اجاز
 قال اذا انامت فادفنه هذا الصدوق معي فقال عثمان لا بد ان اعلم حاهي ما هي ففتح
 فاذن صدوق الصدوق الذي كتبه على بيته وبني العجوة فقال عثمان رضي عنك اني قد
 انصبت من بطنك وقيل الصالح لهذا الكلام انما صدق على رضي وقيل كان عمر قبل ان يروي
 اني ذاك كان في ابي طلحة ايم بقرية ماء لعجوة بالمدينة على ظهره في يوم ما وروى الخلاء
 واد على رضي في السوق وعلى ظهره جرة ماء فقال ما هذا يا ابي المؤمنين فحكى القصة
 وقال اخاف الله سبحانه انه لم انت لها بقرية ماء حين توليت امور المسلمين ان تصف الله سبحانه
 وتعالى في ذلك شيئا فادومت على البصا على لا اشل في ذلك فقال له علي رضي الله
 عنه انصبت من بطنك يا عمر ثم قد سمى لسبيل وخلاه فانظر يا ابي وتفاكر واحبب اربابك
 عما انت فيه من الضرر والسرور وان لم ينك فابان على ذلك والله اراي وكان حصة
 الطاروق رضي في زبانية التقوى والهدى والتسوية بين عباد الله وكان غلب حبه واحبباده
 في التقوى الاملاهي وعدم التقوى فحققة الله سبحانه لذلك كالاد وصار حبيب في
 الخلق في العداة والتفديد الكلا وبلغ ما بلغ في الصفات الاكلامية حتى كاد ان يحكم
 على المشرك والغيرب فاعتبر يا ابي وتمسك بامر الله بوجوه واترك التقوى بالاصدق
 وبقنا الله راكك لظرف الاستقامة انه على كل شيء قدير ثم اعلم ان الكلام صني على سون
 كلامه النبي الكريم صلى الله عليه وسلم ومحسن خلقان للناس ولقوله في الامم الخلق وقوله في
 السجدة بينه وبينهم كجوه الخلق في قضاة وازد الطرافة عليهم وقال لهم افضل المؤمنين احبهم

وقالهم افضل المؤمنين اسلام من سائر المذاهب من شراويله وافضل المذاهب كلها اجتمعت
 خلقا وقالهم المؤمن ليدرك بحسن خلقه درجة القائم والصابغ ومن جعله حسن خلقا
 الحسنى وكانت الملائكة في الاول في زياره حسن الاطلاق حتى اذا صادف بعضهم بعضا في
 من كان يبذل بالسلام منهم والافتقار من خاطر ليدركه انه الذي قاله الله حين من الدنيا ليعقبا
 افتقروا السلام بينكم كما بقوا وكان يسبح بعضهم لبعض المعامله ويرفق بعضهم مع بعض
 ليعقبا لم يحسب سجعكم وكانوا يتكلمون مع بعضهم بالرفق لا الصفا ليعقبا عن الله سبحانه
 فيمن غاب لا يخطب وقوله من ان الله يفيض العيش العجيب وكانوا يعقبا عن غير ان بعضهم
 ليعقبا عن اقبلوا ذوى الينيات عند انهم الا الحرد وكانوا يفيضون عن الاطلاق ليعقبا عن
 ساو خلقه عن نفوس من كثر هو قوم بينه ومن لا يحا الرجال ذهب كرامه وسقطت مروره بعض من
 خاصم الناس ذهب اه وقاله عن الجزاء اربع الامر المعروف والذين في المذكر والصدقة المطر
 انصبر وشان الصفا اجبعضه وعدم الا ليعقبا اليه وكانوا لا يجيزون في كثرة العزائل
 بحيث ليعقبا بل انهم عن الجهاد ليعقبا عن ارباب الناس عليكم بالوصد عليكم بالوصد فان الله تعالى
 فلا يرد حتى هم تعلموا وكانوا يبعثون اولا يصوم الزيادة ويحسب الليل ويضعف بدنه في
 هم حمم واخطروا وهم وهم وان ليدرك حقا عليك فمن في كان يصوم يوما ويخطو به اذ كان يصوم
 وينيام وكانوا يقولون ان الصلاة مع الخلق لا تفيد شيئا ليعقبا عن رب قائم خط من قراهم
 ووب صائم خط من صبرا الجهد والمطش وكانوا يفيضون عن التنازه اليه ليعقبا عن اهل
 الذرية متين فاعلموا خيرا الرفق وقوله عن ايام والخلق في اليه فاهاكل من هلك قدامه
 في اليه وكانوا لا يجيزون الا في الكسب لا يكون الكسب للافتقار على الصيال ليعقبا
 رب طاعم شاكرا عظيم اجر من صائم صابر بل كانوا يشغلون اما بالعبادة او بغيرها في
 امور الكسب وينقصون في السبل بعد الافتقار على الصيال ليعقبا عن التاجر الكسب الايمان
 مع النبيين والصدوقين والشهداء وكانوا يجيبون الاطراف في اليه والليل ليعقبا عن انظر اوف من
 الايمانه وبعض من الناس من ان الضمير الحكيم والذلة والنقص من الريانه ثم انظر الى

لعله طاعين

العلم

(١٠)

الاسم حالك في كل شئ عن الزينة والاكل الطعام الذي قل من حرم زينة الله الى اخره لئلا
والطيبات في الزينة والاكل النبي الكريم فخير النعمة على اية ونوم على الحمة وصلاته
يرد نقضا لانها انما تصنع ذلك بغير قضاة احدهم وسلبهم وهذا الاصل في حمله بحسن الاخلاق
المأخوذ بها كما عرفت في غير ذلك من خلافه حتى في من خلافة رضى وكانوا لا يتحققون الموت بها كانوا يكونون
طول العمر والعمل الصالح يزداد احسانا لهم ليعلموا ان لا تتحقق الموت كما المدين في الدر
الاول ويحذر من في امتثال اول الرسل وحبس ابناهم قاله م اختص ما اختص على كبر البني وادارة
النعم والكسب ضعف اليقين وكان المسكون لا يجنب الفتن يخرجون من زينة الله الامام
تصدق انما ارجع خشية رضى النار وكانوا لا يطيعون الكابرين الا في الامور المروية
سالا فيهم فيهم ليعلموا انما الامانة المروية وكانوا يجابون العلم والحكمة كما انظر
انكبار ليعلموا انما حاسن العلماء وانداء العلماء وظانط الحكماء وكانوا يتعلمون
العلوم النافعة ويحلمون بها احدهم المولى ليعلموا انما افضل الصلة ان يعلموا المراسم
ثم يعلموا فيهم وكانوا اذا اشبهت عليهم سئلوا في نظرهم الى انفسهم ويضعون في
بعضهم فيصنعون انما احرام ليعلموا انما احكامهم فيهم وقيل فيهم استعمل
وايه افتك المصنف ومن هذا يعلم انه يدرك ان تجرد الركات في الاوراق النقية المستعملة
الذوات في المصنف من الركات وقع احصاء الضمائر والحال ان الاوراق النقية ايضا يندفع
بها الاحتساب مع ان النقية الا ان لا تكاد ان تصح ان في بدو التركية والغنى من
مع تلك الاوراق فاذا لم تجب الركات فيها فاذا صنع الضمائر واصناف اهل الركات جلا
فان ركات واجبة فيها اذا نظرت حقا للظن فيهم من الذين يريدون ابطال الحق واليقين
وكانوا يحايطون على تقيف بيوتهم وراحاتهم وطرفتهم ليعلموا ان طيب بيتهم وقومهم
البيوتكم واصحابكم حتى تكونوا اشارة في النكاح فيهم من اعزلوا الاذي في طرفكم
وتعلمون انفسكم كما وانفس عدائكم فيهم وقيل فيهم من ادعى المسألة في طرفهم وجبت عليهم الغنم
وكانت من حرموا المسلمين على الظلم والكذب والتعديت والتمرد بوجوب الظلم ليعلموا ان

منه زينة الله فيهم
منه زينة الله فيهم

منه زينة الله فيهم

(١١)

تقدمه

يحكمهم رجل نزل بيتاً خيراً أو رجل نزل على طريق السبل ورجل أرسل وابنه وقال توكلت
 على الله أو كما قال وقوله كذا عرابي اعقل وتوكل وقوله أم حب الصبا والاله انصم لهما
 وقوله أم افضل المؤمنيه رجل كح البيه كح السرا كح القضاء كح الاقضاء وقوله أم
 شرا في المصنف في اهله وقوله أم الخبيث هم الصاعقه وكان محضهم ويعلمهم الرض
 بقوله سافر وانصت وترزقوا وكان يرض عن عاهلهم الحيا والرضي بقوله علم اولادكم
 والعبادة وقوله أم حكيم البري فانه خير لكم والرضي خير لكم وكان يرض عن عاهلهم
 الكبير والسقم على الصغير بقوله ليشي من لم يرض صغيراً ورضي من كبراً وكان عم محبة
 ويرضي عليه ويرضي عن الابن والبخل بقوله أم ما عال من اقتصد وقوله أم ما عفا اولادكم
 شي وقوله أم ايمنه السخي زلت فان لله اخذ به كل اعتر وقوله أم حصلت انه لا يخف في
 من البخل وسوا الخلق وكان يرض عن الاطلاع على الصراف بقوله أم من اظلم في عينه نعم
 بغير اذنه فقد على ان يفتضه اعينه وقوله أم في كفايهم بغير امره فكان اظلم في
 في الذار كان اظلم في الدر الاول يقتضه كذا فيهم ويجوز في في البصيرة والامتنان
 نوره فنانا من كرم الاطلاق حرم المصلحة مع لبناء الجنس ما تالوا وعده قلة حاكم
 الشرف والرفيع وظفر وحلك الاكاسرة والقيامة وكل هذا كان من المعاملات والخصم
 لا يرضم كائفا يقتضه انما يرضيهم في ان كان الكاروق رضى الاستحسان الشريعة ووجوه
 حرم اختلافهم لاظهار الشكر بينهم رضى واطل ما كان تحق في الاوزان التي من الصفا
 لا يفت افتت الفصل اصلا والدرجات الخرافة وسما او حرمها ولطالت مدة والتم
 كما درها حيث لا تخط على قلب بر اصلا ولكن الحكمة الالهية اقرضت شهادته وفي العزم محض
 الخلاف شري بي من ركن قلبه اليه واخرها من عبد الله به مع انه كان احبار الصحا وحيث
 قاله له رضيه وحق الخلاف اجابهم بقوله لا جعل في بين الخطاب في بائنين بل ولحقه فانظر
 يا ابي خذوه به ما كان عليه العذر الا غير حقا لا يرضم حصل الاتفاق على عثمان رضي الله عنه
 وارضى قول ونهى كان في طبعه حسب العزيمة فلهذا اختارهم على الصبر وقدم على الصبر في
 في قوله

نحو

نحو

نحو

(١٢)

الصَّحَابَةَ أَنَّهُ دَرَّ مَرْدَانِ الطَّرِيقِ فِي قَبْلِ النَّبِيِّ عَمَّزٍ لِيَنْتَهِيَ لِمَا كَانُوا يَصْلِحُونَ مِنْهُ فِي حُجَّةٍ
 أَفْهَامُهُ وَرُوحَانِيَّةٌ وَعَدَارَةٌ لِلْمَسْلُومِينَ وَنُصِيحَةٌ لِيَتَّخِذُوا عَمَّا لَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ عَمَّانَ فِي الْأَمْرِ
 كَثِيرًا وَخَيْرٌ وَدَهْشَةٌ قَائِلِينَ كَيْفَ نَزِدُ مِنْ طَرَفِهِ النَّبِيُّ عَمَّزٍ لِيَسْأَلُوا عَنْ عَمَّانَ تَمَّ
 بَرْدُهُ فَفَطَّ بِسُلَيْمِ الْبَرَاءَةِ الْعَامَّةِ وَسَارَ أَسْرَ الْخِلَافَةِ وَالرَّيْضَاءُ وَالرَّيْضَاءُ الْآخَرَى سَائِلِيهِ
 وَخِصَالِيهَا وَأَوْلَادُهُمْ حَاكِمَاتُ السُّبُحَةِ مِنَ الْوَلَايَةِ فِي حُجَّةٍ وَكَذَلِكَ نَجَّحَتْ لَهَا بِنْتُهَا
 كَانَتْ فِي زَمَانِ الْجَاهِلِيَّةِ شَرِيفَةٌ فِي رِيَسِ وَأَهْلِ حِلْمٍ وَعَقْدِهِمْ وَكَانَتْ تُعَاوِزِي غَالِبًا لِيَتَّقَى
 وَكَانَ بِرِيَسِ الطَّائِفَةِ عِدَاوَةٌ فَلَمَّا ظَهَرَ الْإِسْلَامُ انْقَرَضَتْ عَنْ ذَلِكَ الشَّرْفِ وَجَاءَ الْعِلْمُ بِالرِّقِّ
 إِذْ لَمْ يَكُنْ لَهَا لَمْ وَكَانَتْ أُمَّتِي وَخَيْرُ النَّفْسِ لِيَكُنْ ذَلِكَ أَمَّا مَا نَالَهُ فِي الْوَلَايَةِ جَارًا وَأَوْلَادًا
 سَائِلًا وَأَبْرَهُمْ وَالْمُنْفِصَةَ لِأَجْلِ ذَلِكَ وَكَانَتْ لَهَا نَفْسٌ لِأَلَّا يَأْخُذُوا بِهَا كَمَا كَانَتْ فِيهَا
 مَعَ الْأَعْيَانِ مَعَالِمَ السُّبُحَةِ وَكَانَتْ تَصِفُ لِيَهُنَّ وَكَانَتْ تَسْتَبَدُّ فِيهَا فَكُلُّهَا وَكَانَتْ تَعْلَمُ
 النَّفْسِ عِنْدَهُمْ فِي غَايَةِ الرَّعَايَةِ تَقِيْلُهُ هَذَا عَمْرٍ وَهَذَا تَرْكِي وَهَذَا فَرِي وَهَذَا كَرِي وَهَذَا
 أَمْرِي وَهَذَا نَهْيِي مَعَ أَنَّهُ فِي زَمَانِ الشُّجْرَةِ مَكَانَهُ الْحَالُ لِيَكُنْ لِي لِيُطِيعَ الْإِسْلَامَ كَانَتْ مَرَّةً
 وَغَيْرَ ذَلِكَ نَفْعَ الْقِيَامَاتِ لَا يَنْتَفِعُ لِيهَا أَصْلًا مَعَ إِجْلِ ذَلِكَ نَفَرَتْ الْعُقُورُ كَمَا نَفَرَتْ
 مَعَ أَنَّ عَمَّانَ فِي الْمَدِينَةِ لَمْ يَكُنْ فِيهَا وَنَفْسُهُ وَالطَّفْطُ وَالْأَخَادِرُ وَالْأَخَادِرُ مَعَ ذَلِكَ
 كَانَتْ كَلَامًا يَحْصُلُ فِيهِ ظِلْمٌ وَجَوْرٌ وَحَقٌّ كَانَتْ لِي وَجُودُ الْقَائِمَاتِ لِي مَعَ الْوَفْقَانِ
 لِي حَقَّقْتُمْ وَأَزَادَ الْخَيْرَ وَالْكَرِيمَ وَأَضْرَبَ الْمَقَامَ الْمُنْفِصَةَ فِي أَنْفُسِهِمْ بِأَجْلِ الْوَلَدَانِ وَالرَّيْضَاءُ
 بِبَابِ بَعْضِ الْمَدِينَةِ مَكَانَهُمْ فِي الْقَائِمَاتِ الْقَائِمَاتِ الَّتِي كَانَتْ أَبَائُهُمْ عَلَيْهِمُ الْعَصْمُ فِي الْوَلَدَانِ
 سَائِلِي فِي خَيْرِهِمْ وَحَقَّقْتُمْ وَعِلَاوَةً عَلَى ذَلِكَ كَانَتْ حَيْثُ كَانَتْ الْمَدِينَةُ الْكَلْبُورِيَّةُ وَكَانَتْ
 مَعَ الْبَرَاءَةِ كَانَتْ لِي لِيَتَّقَى الْعَادَةَ مَالًا إِلَى الْأَنْبِيَاءِ نَوْعَانَا وَكُنْ تَادِيهِمْ فَكَانَتْ لِي
 الْخَاصَّةُ فَكَانَتْ مَعَالِمَ عَمَّانَ لَمْ يَكُنْ بِالْمَدِينَةِ فَلَمَّا رَأَى هَذَا الْجَمْعَ وَالْكَثِيرَ فِي الْأَيَّامِ وَخَطَرًا
 كَانَتْ لِي فِي الْمُنَاصِبِ وَالرَّبِّبِ وَالنَّفْسِ الَّتِي كَانَتْ أَبَائُهُمْ عَلَيْهَا كُنْ تَمَارِكُوا فِيهَا بِالتَّقْلِيدِ فِيهَا
 وَأَضْرَبَ لَمْ يَكُنْ عَمَّانَ فِي الْأَلْفَاتِ لَمْ يَكُنْ أَصْلًا وَجَاءَ وَحَقَّقْتُمْ حَيْثُ كَانَتْ لِي عَمَّانَ الْأَوَّلِيَّةُ فِيهَا

لعنه عليهم بالسلام كما هو المسمى وعندهم سلطانهم ولجلاهم والحال انهم
 كانت قبة وطاعة على ازالة الكعبة الولاية والانتقام من الكلاب منسبهم بقوله نفعي العرب
 ووسوسة قلوبهم وخرصهم وشوقهم للقبائل على الخليفة وكان على اهل مكة اربعة اشيا
 والشيعة وطرفة نفس المالك وهم يبال اولاد (عبد الله بن سبا) وكان هذا الرجل فارسيا
 سلم الاظهر حجة الباطن عند الكلاب فبنت هذا المنافع الربيع العربي بل الخديون كافة
 ولقنهم التفتينات الفسادة الموجهة للتفرقة بين المسلمين وكان لهم ان يخرجوا ليلسا
 بجلبين بل انما السلام خروفا من السيف وجل خصصهم الانتقام من اهل بيده والمسلمين
 واحياء ربي بانهم وعبادة الله والفرى ثم انه ذهب الى البصرة وكان الى البصرة في (عبد الله
 ابن عامر) فافند البصرة ايضا ووسوس في قلوب المسلمين فخرجوا الى مكة فاجابوا ربه بالهدية
 وسأله في حاله فقال ان اجعل من اهل الكتاب ريدا لثول في الدين الكعبة واجتباوا ربه بالهدية
 فلما اجبوه كوي بعض من اهل الكعبة في البصرة لا الكعبة فوسوس هناك ايضا واهلها فشكل
 في الكعبة جمعية لتفريق الكلاب بصيغة احياء العلة الغاروقية وودع نظم والاشهاد
 ثم انه جعل الارض في كل جمعية ايضا هناك وكان يجار بعضهم بعضا فاعرت الجمعية
 اربعة ارباع تحت قضايا وطبقت لمه فخرصهم من كل جهة على الخليفة عثمان رضي الله عنه
 ثم تسكن البيد ووقفت العزة والبنضا بين المسلمين وكان هذا المنافع ايضا فخرجوا
 في هذه الوقفة على ارضي هذه الجمعية الهائلة التي مزقت المسلمين وشقت عصاهم ثم
 هذا الخرافة لم تصنع ابدا ووجهها على وكوسى ارضه حصل ما حصل من قبل على ارض الله
 وتسميم ابنه الحسنة بل ارضه الحميم وكان يعلم هذا الخبيث ان لا يكون اخطا به المسلمين في الولاية
 ولا سيلا بها على قلوبهم بل اوقع بعض خرافات وعقائد كانت لغرض جعل الكلاب بين عقائد
 المسلمين ووسوسة غلط ولعب الخرافة كيفما اراد وجعل حجة اهل البيت اول كون الكلاب
 وجمعهم وجماعه على ارضه غلب الكفرة التي تراقه ما رام وتسمى اهل الكلاب وكان مقصده الخبيث من
 ذلك كمال انتقام من النبي صلى الله عليه وسلم انتقام الوادية ومحو الولاية وتلاشي امره ودرر الامة للاخوة

بسم الله

فتأثرت الايراني من ذلك كثيرا وسط نصف المطر بدان فطغقت الايرانيون بنت الم
 بين العرب وتيقن ان بنه تقيت الخا فزعلت وقتلت اهل البيت وانعامه جعل
 ابنه يزيد اللعين واطمه حتى يستقم اهل البيت بلا عن الوقف البديرة وهكذا ورواه
 الاثنا عشرية ابي مسلم الخراساني فظهر هذا الرجل مدفعا الكلام وقام بالدفعة الثانية
 واعانه اخواه على انقاذ مرامه بالملا والابلان حتى ان (ابن ابي عمير الخلال) من
 الايرانيين عرف جميع حاله في هذا الاثر وكان هذا الرجل ذا قوة مجيبة وحصل له
 ثم ان نتيجة الامران صار الملك لينة الصلي فنظرت الايرانيون ونظرت فرأت انه
 لم يفيهم هذا الرثمة والبرج وسيد الدماء الا الضفر وبنم الاولاد وخراب البيارات ولم
 تبص الهم لهم الا ذلك ولا تأسست عقابهم وعقابنا بانهم ولا رجت سائرهم
 الى كانت المقصد مما فضل اخبارت تثبت بابقاء نار الجرح في ثابته بين المسلمين
 فدخلت تحت لواء العلويين ورضيت الحرب بين الصليبية والعلوية على ما
 وقدم ثم ان ذلك ايضا ما اذاهم شيئا فاجبروا الى صلح بين الصليبية والدخول تحت
 رايتهم وسوا المعاملة معهم فاستفادوا بذلك ففتح استعادة من وزارة خالد البركي وكان
 هذا الرجل من اهل ايران مجتهدا عابدا للثنا والاول حتى انه صار الناظر على بيت النار
 بلدة نيزارة في وقت سلطنة ايران وبعده تولى الامام علي الايران قبايل الايرانية
 ودخل مع ابي مسلم الخراساني تلك الحرب الهائلة فرأت الصليبية من الشجعان والاولاد
 فادخلت في الوزارة في زمن السلطان الصليبي ثم انتقلت الوزارة منه لابنه يحيى ثم لابنه جعفر
 واستفادت الايرانيون من تلك الوزارة شيئا كما كان هدفهم لان الدولة والامر والارادة
 كانت في ايديهم ثم ان اهارون الرشيد لما اتم استيلاءه على الارض وطبق بيد الخلفاء الاموية فلو
 عملهم ما عمل وما هم انهم كما هو معلوم في التاريخ في توجيهم الامويين به اورد
 (فرضي بن ابي الرضا) الايراني وكان في حقبة المأمون وكان الظاهرة اذ ذكره في كتاب
 هذا الرجل ايضا كان مجتهدا في العلم وصابورا في الشبه العلوية فمكرا جبروا تحت

الاولاد

الاولاد

(14)

ربه (طاهر بن حسين) داره الاموال والجاه في بغداد وقتل الاعوان وصفي الامير المأمون وكان
 المأمون يخاف الشيعه العلية ويحرمهم من ان يجعلوا له (علي بن موسى الرضي) وترك من
 السنه الذي كان شعار المسلمين وليس يخفوا ان كانت شعار العلويين وبالجملة ان طاهر
 كان عيا الايرانيين وليهم في الولايات وكانت الامور في زمانهم وفي خلافة المصم
 وأي انه مفضل الايرانيين بجديد سلطنتهم واجساد دين اباهم وسب الملك بن العباس ترك
 الانتفاذ اليهم وقتل الاثراك وولاهم وجعلهم صناده في اسره في البصرة وبعث اليهم
 على العبر والحاصل فيهم وبغيرهم في محاربات الاموية وقد عرفت ان مفضل الايرانيين في تلك
 المحاربات كلها انما كان انتقام القاصية واجساد دين اباهم بانواع الخيل واستدوا لسلطنتهم
 وسلطة مفضل اليهم فاجبر المصم ليعتزم الاثراك لانهم كانوا لهم صاحبه واغراهم في الملك
 فقتلهم لذلك شتم المصم في بعض الامران في عهده وادعى الايرانيين لسلطنتهم
 كالحكمه (الطاهريه) (والصفاريه) (والطائيه) (والبيضاويه) (والزبيريه) (والعوييه)
 حتى ان اليبويه لم يحصل بينهم وبين الاثراك المحاربات الطامحه اليه الى امره في
 حمله اليهم كما يمكن ان يردوا السلطنة بجلال الايرانية لعمدة شوكتهم ذلك العزل
 غلبهم ومحمد وكانت الترك اذ ذاك سلبوا الفكر حسنى العقيدة كعباد او خلاطهم
 وتلك الحاربات تحفظت خلافا الايرانية وتنفقت انبفانهم واخذوا تلك الحاربات في عظام
 ايضا ان الله وان الله ارجع ومن در سلطنة الايرانية بالكنية اسماعيل صفى الشيعي
 صاحبها الشيعه صفى الدين الازدي والى ذلك ما تم له الوجدان في اهل السلطان سليم الفقيه الشيعي
 ودها ايضا الم (شاه طهماسب) وشاه عباس) وبادر شاه وصلاحه الامران الايرانية
 حرفة ارجاع سلطنتهم وتوقف البعض منهم لذلك وكان ذلك بالاسس الشيعية لانه الخيل
 وانت ليست اعلى الخلق والمرتبة بين الطاهريه والاعلم كما ان الدين الكلاوي في زمن الخلفاء والارزبية
 وطول النصف وتبرجهم النصفى كان الدين حموي اعلميا لا سبدا يابا اليه ولكن الايرانيين
 خطا اليه بعض الحاربات الطامحه لمصاحدهم في اجساد دين اباهم واستدوا لسلطنتهم الا ان سلطنتهم

(١٧)

والانتم المدينين لسيوم العاقبة وكانت حكومة ايران التي انما طرقت بوساطة الدين
 يعلم من التاريخ فلهذا عطف قضاةنا فتبنتنا ابتداء خيالاً دينية فلو لم يكن الخلافة
 المدينين على ان يرحم حكومتهم ودينهم الى ما كانوا فادخلت سنة القضاء الوسط وجعلوا حاكمهم
 وقالوا ان النبي لم ينقل ولم يخلف ولذا ذكرنا تكريم الخلافة له بل خلفت خلفاً هو ابراهيم وفضل
 اهل بيته اجمعين فالخلافة لا تخادم له الا في الاثر بها ثم بعد ولادة النبي فالاولى وهو
 النبي حتى ما كان عندهم ان السلطان الامان تكريم السلطنة لا بقرقرته الربيع الا هو الامان
 ذلك لان النبي يا اياه ويطالب ان يكون السلطان عاد ولا يستدعيه الملك من اهل بيته
 ولم يكن في كان قريبا من السلطان اوبعد منه شتم ان ابا اسم الخراسان هو من قريش باجامة الامان
 ابراهيم فتمت حتى يعلم ان لم يكن صبيها واما بعد ان هذه الامور تليقته من نفس ابراهيم
 وكان بعد الخلف الذي لم يصير في ذلك لم يجر ذلك سخاء النفس من المدينين بغير الشهادة
 كاحكام المزدك المشهورين الاثر الجزري وهذه العقيدة تشبه ما كان عليه الايران من ان لا يرد
 ويضيق السلطان بلفظ النفس كما في ايام رطلان في كل رطل يحل دم وماله فلهذا ايضا في قوله
 خرافات دينهم ودين اباؤهم وكان ابيهم الخلال السابق ذكره ان كان في وقت من
 دينه الصليبية ومع ابراهيم مالا ودينا في اهره كما ما كان في خراسان في هذا الايام بل بعد ان
 لهم قراره باجامة الامان ابراهيم وكان في ذلك الايام في خراسان الامان وارتدوا عن دينهم
 رضى رايه كان في كان وهذا الاستبداد ما كان في الايران على اهل خراسان والوالية كما
 ايضا ذلك لانهم حكمت تحت اذرة حكومة روم المستبد الجائرة الظلمة فالتفت اهل
 السورية في الظلم والاستبداد وسند الحكم والتحكيم في زمان علي وصاروا رضى ايضا كانت
 من خرافات الايران وادب السورية حتى حصل منها ما حصل وكان الايران في اذرة تحت
 اذرة احد وملكهم في اذرة (خردند) في الربيع قالوا ابو المصطفى العجلي في بلدة (ارواند)
 خردند في اصفهان انزلهم وجعلوا الامان في عهدتهم ايضا خردند حتى انهم ادعوا الاكويهي في
 مسلم قبل المصطفى شتم انه ظلم رجل خراساني كان كلبا لا جسم فهدموا به اسم الله العظيم

منه
 في سنة ١١٨٥
 في شهر ربيع الثاني
 في يوم الاثنين
 في سنة ١١٨٥

ن

(18)

تصحح برتقعه وجهه وسيرها فلذلك كمن المتفق وهذا الرجل جدد دين زرادشت
 بالناس فقال ان الله تعالى اكرم اولادكم في نعمة ابراهيم ثم في موسى ثم في محمد ثم في علي
 ثم في ابنة محمد بن الحنفية وايضا يقال في ابي لم وفي النهاية في المقنع اللذين فابن الحنفية المهدية
 نهاية الامم عا اراي اوردي من العكر لتصفية بفضله واهم في بلدة (كشي) ولكن القوي هذا
 الملقب في عمارة المدين ما التي من الخواص لا يتصلها القصر والجداد في طرفه جوار طرقت
 في الزيادة او خلوة في عمارة المدين العجا والغريب وكان المقنع والباء يدعي الابن
 وقال (بسياسة) والزيادة بسبب الامم سموا (الحق) وكان في زمني انما هو ان ظهر رجل يقال (الزندان)
 فتشبه الرجل من ذهب بدين الازدي في وجهه التقى عليهم ورفع الحياض والغير والذات في ارضه
 المحيطة بينهم وهذا الذهب كان يوفق خلق الارزاق منهم والنساء وكلما تشتت الاكل في
 اذاعة نقد الذهب المحيطة ما امكن ازاله بالجملة في بقية ذلك الذهب الى زمان الحنفية المهدية
 الزيادة التي في زمانه كان اصحابه يدين بغيره عند ذلك اللذين وذهب هؤلاء اشتهر في طرف
 خراسان واربعة القربى والمراق وكان يهملهم لانهم لا يفرقون بين النساء والرجال وكان لا يخطبه
 في عيولهم الشان في الاطراف الصفا الحيا وقد اهتم المهدية بالجماعة وهذا هو الاصل في
 الموضع الذي زعموا يدين المدين لا يكاون في قيام المدين في انما في زمانه هذا
 وهذا المذهب الملقب بالام ومجي اسس بعبه اركان الله وانما اليه رجوعه في زمني المدين
 ظهر رجل وكان اسمه الحرة المعبية حقه المدين في بلدة (مازندان) وكان يسمى (بابك)
 فتابعه خلق من الجهلاء الاخلاق وتحت سعة قلبه هناك واعلموا انهم وكانوا يخرجون
 بعض الايام الالبلاد والقرى المجاورة لجملة فيصنعك باهلها وياتي باجلهم وذا اهلهم وكان
 (بابك) هذا الصل البصير في غير حقه كجزء وهو لاكو وكان في الامور المخطورة في مذهبها كما
 في غير المذهب في ذلك ولبسها في هذه القرية الا باجود ولم يكن يرى منه ثم اوس الحنفية المهدية
 اوردي في المحدث ريبه (افشين) الركي وزندم القلم على راس هذا المذهب وهو
 في المدين الذي بث لا يكاون فيف والله اعلم فبنيته ان ظلم الامم الاضحية في طرفه

الذي
 في زمانه
 في زمانه
 في زمانه

البرق والاركان وغير ذلك اشارة للمسلمين وصحة قلوبهم وبانحصار مسلك الايمان وحملهم
 بغير قبلة الفضة لا يدين بها لهم ما ذهب من صحيفه خاطرهم بعد فاول من ابتد هذه الشريعة
 والفضة اعطاه ابن سينا) كما ذكرنا في النسخة التي قبلها فانهم لم يتركوا ان يسلمه الا انما جعلها
 النبي صلى الله عليه وسلم استخافوا من اهل البيت صلى الله عليه وآله وسلم الجعية وهو اقرب طائفة لاول السنة حتى انه لا
 ترى كيف فرق بينهما ومنهم الامامية الاثني عشرية وهذه الفرقة عند هان العادة لكل السنة باليسر
 غير صالحة للنضاري والريزي والنجاشي وهذه تصدق في عهد النبي صلى الله عليه وآله وسلم على فرقة
 وعلى خلافته ولكن اوجبوا زعم وعثمان غصبه وهذه خلافة بعد لاولاد ورجال خلافة
 النبي صلى الله عليه وآله وسلم وعثمان بن مخرمة تغلب والان يظن ان الامم الضالفة التي هي هذه فكلها الاثني عشرية
 وهذه اهل البيت الا الاخرى خلا وهذه القصة تسمى عقيدة الايرانية في حقهم في قوله (انهم)
 وعلى الاخرى خلا وهذه تكون ان الايات القرآنية تدل على فضلي ورجحاني على غيري كقولك
 اخبرنا تلك الايات في القرآن والحزب بل يصدقون ان عثمان احرق جملة من ترك في فضلي على غيره
 وعندهم جملة من تلك السور كسورة الحديد والفرقة تصدق الامم الاول على ثم الحسن
 ثم الحسين ثم علي بن العباس ثم محمد بن ابي بكر ثم جعفر الصادق ثم موسى الكاظم ثم علي بن موسى الرضا
 ثم محمد بن علي النقي ثم علي بن محمد النقي ثم علي بن محمد بن الحسين العسكري وهذه الايام
 انما نظر في هذه الطائفة اصطلاحا غير مستقيم لكون (الشيعة الكبرى) والشيعة الكبرى
 بالاولى الطائفة التي كان الامم محمد بن الحسين العسكري واصحابه صلحاء الا ان بعض الاركان للشيخ
 المصطفى والشيعة الكبرى الذين اذموا في المناسبات من الخلف حتى يظهر في بعض النسخ ان هذا
 الامم الضالفة وكل (عقائد بن محمد العسكري) ومن بعد ابنه ابو جعفر بعد ابا القاسم
 بن روح بن ابي جعفر ثم ابا الحسن علي بن محمد السجاد ثم عند من هذا الاجل اعطاه الامم الضالفة
 هذا التصحيح وهو التسمي الرضوي باعلى ابن محمد السيد اعظم الداهم اخو الايمان ذات بيت ما
 بينت وبينه ائمة ايم فاجمع امرك ولا تفرق من الاحد منهم فاما من بعد ذلك فقد رقت الشيعة
 فالاصل الا بعد ذلك انه تعالى ذكره في بعض النسخ الا انه قد رقت العيون ابتداء الا في حوزة ايرانية في بعض النسخ

روى في بعض النسخ
 في بعض النسخ
 في بعض النسخ
 في بعض النسخ

الشيعة

(١٢٠)

المشاهدة قبل خروج النيات والصحة في الأدب ولا حول ولا قوة الا بالله العظيم
 فبعضه الصحيح يقال له العينة الكبرى وهو ما كان ما قبله يقال له العينة الصغرى
 العقيدة بصيغته الذي والصحيح وهذا الفرق الامامية لا يزالوا به بنقل الاجاب
 المصنوع بل ينزلوه على عقائدهم باسمه من الاحاديد المصنوع مثلا
 اذا اجابنا اسئلة عليهم باحاديد معتدة واذا اوردنا اسئلة كذلك اسئلة عليهم باحاديد كذلك
 وهكذا اعادة الكرارة مثلا اذا ارادوا ان يصيروا اجابا اثره وغنى ابدا وامض
 محضه ويجوز ان حوا او ينزلوا على السبب يلهين عندها القائلين وينادون
 باعلاصهم ان هذا المحل هو محل قضاء المباح وفيه الوالي الصلافي وقال
 في عي وضلال في شرعك بالمدورات لذلك المحل والقراءين وهم الاموال المصنوع
 لذلك لثمة اليه ما انزل العربا من سلطان وعما الخصوم النساء في هذه قليلة
 اجابا اثره وكذا يقولون احاديث موهومة للتغيب او الترهيب وهكذا فظن انهم
 انهم هم الشايع حتى ان بعضا من كتب التفسير شخوة بهذه الاحاديث الموهومة ثم ان سنة
 المسئلة اعني سنة الامم او وقت الدين الاكبر في رطب الاوكام يقال ولا حول ولا قوة الا بالله
 وبسببه هؤلاء الاخلاف والحق في ذلك لاجل جسد وحولوا في الكبرياء والحق ان الا
 حلة في جسد على ثم في ابن محمد الحنفية ثم في اهل حنبل ثم في بنان ابن حنبل الشافعي
 بعضهم رانه صاوالها اعادوا الله كذبهم وهذه العقيدة عقاله الذين العديم في حق
 (ميتا) والنصارى في حنبلية هم وليت غلات الشيعة مثل بننا هذا صاحب خرافا
 حنبلية في الدين الا الا لا في حنبل عقاله الذين والنصارى واليهود وغيرهم وفي غلاة الشيعة
 (العلوية) راسها عليا بنه ذراع الذي يقول ان الاله على وان الذي بعث محمدا في
 غلاة الشيعة (الطيفية) ورأسها صغيره محمد بن علي بن جعفر بن محمد بن علي بن ابي طالب
 ذلك على الكبر ويقولون انه نزل على صخرة ان عار الله في هذا حينما اراد ان يخلق العالم
 بنيا لهم الا انهم في الموضع على الجنا فغضب فيعرق فسقط منه قطران بعضها حلو وبعضها

الاشهد

الملك

فبينما من الحمد بحر لحدود الملائكة بحرا ما خلا الاول نفر اني والثاني ظلماني ثم خلقت من
 البحر الحمد لله من الملائكة الكافر ويذكرون في هذه الحرفات الايرانية القديمة ^{التي}
 القائله بالنور والظلمه وارزق من المصير خرافة ابنه من صور العجلى وهذا كان في عهد الملك بن
 عامه المسجون بقصد من سنة الامامة واجتمعت عليه في لآل الحقة وكان بعد الامام ابي اعرج الاحياء
 وارى المصير في نبي يدي وتيق له بالان انزل الا الارض رابع الناس في طرفه كما ذكرنا فانزل
 وهذه الفرة من الشيعة من المصير او ريسها هذا الكلب الخبيث ومن غلاة الشيعة الخطاينة
 وريسهم ابي الخطاب محمد بن زين العابدين وهذا الحق انتقلت روح الاكابر الى محمد والائمة بعد
 وهو الحق هو غيره عيسى المصير من القائلين بالشيعة والضايقه الامم انبياء الاله
 ومن غلاة الشيعة (الرشاشية) ريسها هم بوم الجم التي تعبد الله سبحانه وتعالى
 وعنه ساء وهبته ايشوار ايشوا فيس وطاق لاوصاف الاجرام يتحرك ويسكن في جبال
 على الصخرة كما له لا يعرف الاثبات الا بعد صحتها ومن غلاة الشيعة الحكيمه ريسها بان
 حكمه ليعلم ان الله لم يخلق له يدان ورجلان وفم وانف واذن وعينان لضعف الاطلي
 مجرف والاخر صفت ولكنه ليس من لحم ودم ومن غلاة الشيعة باليونانية او ريسهم نوس
 ابنه عبد الرحمن القوي ومن جملة معاقلة الشيعة ان الله على العرش الملائكة يحولون
 في خلق الاجل كانه لا يقدر يتحرك بنفسه وفيه ذلك هو شذوذ منهم ^{شفا}
 التي حقيقت اسلام در جهان اينست ^{او غلاة} ^{فراخند} كذا كذا في كتابي ومن افواه العالمة
 (المعقضة) يقولون ان الله بعد خلق محمد من جميع احوال العالم من الاحياء والامم ثم
 اذن خلق الكائنات بعد خلقه وبعضهم سبوا خلق الكائنات الاعلى حاش وكلا وقول
 هم اننا انما عبدا لكل كاي اكل العبيد وخلق كاي على العبيد وهذه العقيدة ^{الرضا} ^{منه} عقيدة
 في عيسى وم وايضا في الفرق الاضلال (المشبهه) ومن ادركه هذا الذهب احوالهم في
 لهم اعضاء وحسبوا ونزل الدنيا ووصا في الاتصاء وفي انهم وعلم هذه العرش والامم
 والنزول الاحياء الدنيا كلها على الظاهر والرضا في الامم محمد بن كرام وتعال هذه الطائفة

وذكر في
 كتابه
 في
 في

الكرام

(٢٢)

المشهور الكرامية يقول ان الله جالس على العرش وانما ينزل العرش على من كان على الصفح العلوي
 وينزل ويطلع ولكن معرو العرش وكان ينفذ ان يثن انه فلا كيف يجلس على العرش وانما ينزل العرش على
 او بعضه كل يوم فيصلي ذلك وهذا المنة عندهم في ان المنازلة والمجاورة ما لا يعبث بها احد
 بالجملة ان هذه الحقايق الصعبة المنقطة خلطت بالصفا الكبرياء وكل جنس من جنس لا يخرج
 من هذا صفة الاخر لا تخاف من انهم رخصنا هو لهم وحصلت في ذلك فقرة بين المسلمين وحرورنا
 لا يمكن شراحت ان العرش كان بين الطائفة الزيدية والشيعة من حرورنا ما لا يعلم الا بحقيقة هذه
 طائفتان اوقات ايام الاخرى كما عرفت والله المبين ومن العرف ان الصالة الباطنية ورسول الله صلى الله عليه وسلم
 القاء وكان الجهر البعارة عقولنا بعض اهل الاخرى ثم وقال ان المسلمين استعملوا على الكرام
 اسرحت اذرتهم ولا عكسنا اذلة ذلك الجهر فلا وان ارضى بالخيال والشيعة باو خيال بالينجنيهم
 فيه وندوهم بيلين يومهم من بينهم وندخلهم في دين ابائنا وندرة السلطنة لنا كما في الاول
 هذا الجنيت خرافات الزيدية وفسنة اليونان وعما لا يشاء وكان هذا الرجل ما هو في
 انعلم العقول والفلسفة والديار القديمة وشرايعهم ما يوافق مذهبنا ومذهب الشيعة
 في حق الامم عندهم وما يوافق مذهب الفصحاء في حق غيرهم واليه في حقنا قليلا المعهود عندهم
 واليه في حقنا قليل من الدين الامم ولقدنا للمعنى جدد واجساد ثم بعد موتة خلف ولدنا
 (احمد) فقام هذا الرجل ايضا بطيعة ابيه ثم بعد موتة قام له ولد العرطلي (العلي بن ابي
 العطينة وقرطيرة قريب واسط فيشير هذه العقيدة في الطرف المشرق حينما كانت تحت زيل من
 ملكهم ففقت هذه العقيدة امرتهم القابلة وهذه الفقرة غير تبيح القرآن وتبليها
 وتبليها كما تريد وقالت ان القرآن من ظاهره العرش ومعنى باطنه هو اللب والشرع لبعض اهل هذه
 الطائفة باختصار فنقول ان علي بن ابي طالب كان فينا جديا زكيا بالغاية فتعكر في
 وراي ان مذهب الامامية من الشيعة يوافق عقيدة فانا اقول انه اجماعا وهذه الفقرة الامامية
 عوشر ارجل في رصبة سليمان بن ابي عمير (ع) الحسيني (ع) الحسيني (ع) الحسيني (ع) الحسيني (ع) الحسيني (ع)
 او هي الى لامة لابنه اما علي بن جعفر ثم مات اجماعا هذا اهل ابيه فينا بطيعة علي بن جعفر ثم مات اجماعا

هذا هو المذهب
 الذي عليه
 اهل البيت
 الصالحين

قوله بالمرضى
 في القاصد

لانه محمد الكنتقم ثم لابنه جعفر المصطفى و فرق هذا الجنيث و كذا ان جميع ما خلقه الله لا يورث
 هذه الصفة بينهم ثم لما مات علي بن ابي طالب المصطفى و كان اول ما خلق الله العقل و لا يكون العقل
 لم يذكر من الصفات الالهية شيئا ولم يثبت غير ابل و كان ان اول ما خلق الله العقل و لا يكون العقل
 و قد تأملت النفس كمال العقل و من العلم ان الكمال حيا به الالهية هي بكل المحرك
 الالهية العقلية المحركة و لم يظن بها الطباعة الضمنية البسيطة و لم يظن بها احد البنات
 و انواع الهيئات و افضل الفاعل الحقيق الذي لا يشبه احد الا في الازالة العنصرية و قد له درجة
 مع العالم الصفي فليسبب ان في العالم الصفي عقلا كامل و نفسا و قد مرها صفة هذا العالم على يد
 ان يكون في العالم الصفي ايضا عقل كامل و نفسا و قد ليصير سببا للنجاة فان العقل
 العالم الصفي يحيا في الرسول الناطق و النفس الناطقة (الامم) ثم ان الرسول الناطق العالم
 الصفي آدم و نوح و ابراهيم و موسى و عيسى و محمد و محمد المهدي و من كل رسولين ناطقين سبحانه
 و هذه الاربعة الائمة و طينتهم كمال شرف الرسول الناطق الذي قبلهم وهم العدة للعالم
 عصر فلا بد منهم و لا يخلفهم منتم البتة و عند هؤلاء الباطنية للناس مراتب الالمام الحجة
 و تخصصت الالمام الذي المكلف المؤمن فاعلم عبادة عز المهدى و المهدى للناس اذ لا
 الدين الالهي و الحجج عبادة عن نوري عن الامم و الحجة اعلمه و ذوالصفة عبادة عن عيسى علم الامم
 و اخذ منه و الالمام في هذه الحقايق و هو قسم الذي الكبير و هو الذي يعين الله من
 و جابهم و الذي المادون و هو الذي اخذ العهد و المتناق عن في يدخل في الصفة الباطنية
 و المكلف عبادة عن يدخل بين الناس و ينظر لمن له قابلية الدخول في آية الالمام المادون
 يأخذ عليه العهد و المتناق و المؤمن عبادة عن يدخل في هذه العقيدة و يؤخذ عليه العهد و المتناق و هؤلاء
 الباطنية و قد انما حصل الالمام من العقل الكمال ترفع عن جميع التكليف الشرعية الباطنية و قد انما حصل
 و امتد قياسته الكبرى لانه يخالف التكليف الشرعية كانت عليه قبل القيمة ثم ان اول ما راعى الذي له
 الالمام حصل له قابلية المدونة ام لا فان حجة تصدق و ذوق و بعد هذه العبارة و العاقبة
 وان لم يجد يقبل لا تبين الالمام العرفية بل انما هو في الالمام و يعلم ان من يكون في الالمام ثم يرضى ان يكون

ان

(٢٤)

ان تكلم في الحياطين طبقة اخلافة مثلا ان اخلافة حياطينه كقوله ان اخلافة حياطينه
 تكلم كذلك وان اخلافة الميل الا الكسبية التجارة تكلم هكذا ثم بعد ذلك انكسب على بعض
 مثلا فقله الحروف التي في الابداء السور مثل الم طمس حتم ما مضاهها وايضا قل ان حياطينه
 في خروج المعنى الفصل من خروج البعد لا يجب وما سبب اخلافة الفراض في عدة الركعات لم
 يستقبل الخراج لم يخرج الصوم من ان يحصل منه الجوع ونصف البدن لم يجب قضاء الصوم
 على الحائض ولا يجب قضاء الصلاة عليها ما القادة في روى الجمار تكلم الحياطين الضخار
 وهكذا قيل ولا يجب شي من اصلاح بل يقوله انك لو فصل بعد لربته الجواب نعم وصلت
 ذلك فبقي فخر الابداء في الابداء ثم روى الربط في المصنوع من ان ياخذتم العود بان لا ياتي
 ما يتقاه من الذي لا يصلح له كان في حياطينه بالاجابة الفيلسوف التي فتفت في اصلاح
 ثم بعد ذلك بقوله بعض تلك الاجابة ويقع بعضها بالاجابة باسمه بالبدن ثم روى الترتيب في
 الحياطين في اخذ عليه العود وصافي الاخوان صافي للبرية في روى العلماء الذين يراهم بالناس
 روى الترتيب في اخذ عليه العود وصافي اعني اعني بل يفتن عما لا يشره في حياطينه
 انصاف لم روى له في تلك المعان ان حقيقة الله سبحانه لا تصلح الا للعلم وحده والاحكام الدينية
 التي تصحها علماء الظاهر لا تصلحها اصلا لا المراد غير الظاهر في حياطينه في ذلك تارة العلماء اخذوا
 يدق ضد العلماء ولا يصلح قولهم اصلا ثم بعد ذلك في ذلك يصل الدخلى في حياطينهم مرتبة الظاهر
 وهو ان يقوله الذي ان الصلاة والصوم والركعات وتحتها عسان في معاني آخر واليهما
 انما هو لعلم النكاح الذي هم غير قادرين للخطاب واما في روى الكسب الفكري فتسقط عنه بالعلم
 انما كانت ثم بعد ذلك يصل الاحكام السلخية وهذا ينسج في جميع الحكم الدينية كما في قوله
 في اولها في حياطينه الزنا والطلاق والحد والاشارة في الاحوال والزوجات ويصير كما قال ابن
 الفارسي جالس دريني از او هرج خوهي كن كره در شيرعت ما غير از اين كتابي نبيست
 وچگونه البيعت وفاقده الاولوب ويطغنون الاصلح في شربون الزور ويزنون بالوطن وهور وها
 حياطينه بل ذات ثواب منهم ثم انهم لو ولوه الجنة برفع الصلوات وحبهم الجاوان في كونهم

تتبع عادات الامم والدين اذ غالب الامم ليست متتابعة الخ والصلة بالرسول الناطق
ويؤيده في معنى ذلك ان الصلاة تنهى عن الفحشاء والمنكر الهالك الناطق بغيره والادب
فيه نبت لاصلة في ذلك والاصلاح بالعرفان من يعتقد هذه العقيدة ولا يعتقد غيرها اصلا
والصلى بغير العبد والميثاق والبراهن بغير الافكار وتركبة النفس والصوم بحفاظ امر الامم
والزنايات والجماعة متتابعة لهم معصوم والكعبة بالبراهن الباني بعلي والصفاء بالبي
والمرور بالوصي والميثاق بالاسكنى والبلية باحباب الراي ثم انتم البانية انما هي بغير
الدين والاحاد المطلق ولكن بعض مناهم لم يصدق ذلك بل حجة اهل البيت فقط ونصهم في
مجاور الامم اوجب وبعضهم العصبية العقيدة وبعضهم بالبراهن وهذه العقيدة في هذه
انتشرت في البلاد المنتشرة في العراق والبرقة ويران وسرى ان الله
تعالى تكلم في كتابه في غير شيا تلك الامم في بلاد الامم وسماها بغيره في الله في المصنف
ثم انه اصل بنوع هذه الائمة الملقبة بالعراق سواد الكوفة في قلبه هناك في دار البحر
ومن هناك تشتت كما تعلم فاجع وانصت ترى البحر فقط قد عرفت ان هذه العقيدة هي
من صفات العقيدة الامامية وكان من دواعيها رجل اسم (محمد بن ابي طالب) فذهب هذا
الرجل الى العراق وشرفه العقيدة هناك وتوقف هذا الرجل لثلاثة زواجر وكون الاصل في زيارة
الائمة في الاطم الاضار الاضار وغير ذلك فاستهله اللعن هذه العقيدة هناك في مدة قليلة ثم لما
هو اخذ هذا المصنف رجلا ما هو هذه العقيدة اسم (محمد بن ابي طالب) وكان جليسا وكان
سنة ارتباط بعقيدة الباطنية وكان انما زمانه في ضدك شديد من جهة المصادر في الحكم الامم
يتسكنون يادني رضى في تحريف الغرض من الظلم فاجتهدت عليه الناس بعض ما ذكرنا وبعض من انفسهم
ورفع رتبة التكليف عنهم كما ذكرنا من عقيدة ثم غفغ هذا الرجل باب الرضا والصفوات والخرناب
وجبر طمته على انما الله والدخول في عقيدة واذ لم يدخل فيها كان يقتله ويستحل ماله وحياته فابتدأ
هذا الرجل بسنة الكوفة لانه كان يخاف كبري لوجه الخليفة هو فواله واله من سنة ٢٧٦ هـ في سنة
اورد وخرسراحت راية (فرز بن يحيى) وجه اعلى الكوفة في سنة الخليفة رضى الله عنه

عليه السلام

(٢٦)

عليهم فطلبهم واسترئيسهم في زواجرهم لم يبع الفداء في (واقيبه الى حضرة الخليفة المعتمد فقال له
 الخليفة ان روح الاله ما دام على فيك عما تصدق فانت محصم فقال له بعد الفداء اني كنت
 روح الله بدني ما ذا اضررت وان حل روح الشيطان في بدني ما ذا ينفعك فلا تسئل ما لا
 ينفعك بل عما ينفعك فقال الخليفة ما ذا ايدرن من السؤال حتى اسئله فقام وقهر عن
 اظر الشجاع والمناة فتبعه الخليفة ثم ارجاهم ولكن كذب المفاجئة ما اظنفت بار
 الفتنة لانه ظهر في البحرين من اعمال الكوفة جلي اسما (ابو سعيد الخجاعي) انه طوى نفسه
 العقيدة هناك وتوفقت ارضين الاول المذكور حتى انه يوم عيد النحر قام مع ارضين الفاضل
 الكوفة وكان في «سنة» وجاء في طريقه لانه الذي فضل الكوفة مما حيا من غلظة في اهلها
 والحلوان الذي كان في صلوات السيد ماله من خير شئ فظنفت تنادي باجلاء اهلها
 (يا فتنارات الحسين) وتبهم اهل الكوفة السفراء والارامل وكان في الكوفة سمعت
 ابن عمران وكاهنبا ثمانا قارى لذكركم ثم فضله شينا في الطرفة قد خلف الكوفة في
 قصة السيرة اهلها اذ دام القتال بينهم الا العشرة ثم اجروا في الكوفة الا العاقبة وما
 قصصه الا في بيته وعمره الا انتقام للبيعة الانتقام من المسلمين حيث انهم جريهم يوم العاقبة
 ما جرحوا في عهد الايران والكارهم وذهاب سلطانهم ثم اجروا الخليفة لهم اوردوه وسكرو
 عليهم فتألمت الضلالة والعلية الا وروى كانت اهل الحف الا ان الضلمة الثانية
 صارت لانه الطائفة الماصرة فانه انهم اوردوا الامام ضريحه لا توصف وكانت سكر
 الامام في عتق الا في واستعد هذا الحال الا ان حصل المامع ابو سعيد فأتى الكلدان وراهم
 (ابو طاهر) لعنه الله وكان اخذت من ابيه باجضا وكان ليس علامة بالديانة اصلا ولا باجلاق
 انما اینه والدينة فخر هذا الخيزر البلاء وهلك العباد واستولى على الكوفة ودام القتال في اربعة
 ايام وجرت السيوف بالدماء وقررت عصبه دور الكوفة وفتنة اهلها كانت تشبه من جمل زولوا
 لعنه الله وكان يجب على المسلمين في ان اواقيبا ويخطا بعضهم بعض حتى امتلأت كور
 من ذلك وكان يوطع طريق الحجاز عن الحجاب ويقدمهم بسبب اهلهم حتى انه انقطع الطريق الى الحجاز في

(٢٧)

وكلما كان رسول الخليفة الصار كانت تهنيم بصور هائله وناهيه امهه المائحه في البلاد
 ووقع خوفه في قلب العباد وسنة ١٧٧٧ تفرقت الكلبه الي عدة المدينته وقتل أهلها وخرت
 دورها وغنم مالهم ولم ينج منهم الا من فر الى الجبال وانحصرت في قتل قبله سبعين الفاً وخرت
 الحرم الشريف وغنم ما فيه وفي جميع قلاع البحر الادنى محلها واثرها الا محله ونبي بيتا ووطنها
 فيه بقيت البحر عندهم عشرين سنة ثم انهم انفسهم اجتمعوا الاحلها وهكذا دامت الحاربا بين
 هذه الطائفة والخليفة الاخير فمسيه عشرين سنة ثم في النهاية اخذت من قوتهم جميع الاموال
 باق لا يعم القيمة فانهم حينئذ انكروا وانشققت القوقاز البلاد وشيخ الاسلام كان
 بالله وانا اليه رجوت فان الحرب بيني خربت فان كان الفتح لم يطمح في طاعة الله
 في اذنته لم يكن ذلك حتى ان السلطان السليم الصفا في مع ما كان عليه الصدرة لهم ولذا
 السلطان محمود وغيرهما ما ازالوا هذا التخم عن محله ايضا حتى القوقاز والسيوريه والاوزان طول
 مع سنة الاعتناء منهم بهذا الارض الا انهم تبديله بحانه بفضيلته وحكم ما يريد هذا
 فكانت في حوزة من اعوان الفقيه الطائفة انما كانت جهة القوقاز واما الفقيه الاخرى التي كانت في
 اذربايجان فكانت كذلك في هذه ارضه ودمت هذه مدة مديدة بل بعد اراضي سنة في اذربايجان
 باطراف (حازندران) حمص الصبغا وكان جليل شعرا وكان احم بيل علي وكان له اربعة ابناء
 شيعيا الجييا وكان ارجل في رضى السلاطين السلجوقية في اذربايجان وكان اصيله من ملوك حمير
 اليميني من ارباب اذربايجان وتوطن (بالرقي) وكان الوالي بها في (ابو مسلم الرازي) فخاف
 ابو عيسى هذا العلي وهاجر بولده الي (نيسابور) وتوطن هناك وكان ببلدة نيسابور
 من مشاهير العلماء (الامام المصنف) في الرجل اخيه حمص الصبغا ذهبت في مدته وقرأه
 العلوم وكان صديقه من جهة الصقيد لان كان باطنيا والشيخ نيسابور حصل العلوم
 العقلية وبرز بها وفاق على اقرانه وكان هذا حسن الرضا في نهاية الدكا والفقاهة لا يطار
 في كل واحد لكن كان في المدرسة مطه اثنان آخر مشددة الركا وكان تجرى بينهم الحوار في الجبال

والعلماء

البحر

(٢٩)

وويلد بكر وفضل وازرباجان واصفها وحسنها ودافعان وجرجان وبت السهم
 في جميع هذه البلاد وكان هذا على قصده نزع السلطنة لئلا يراك وطرفه نظام الملك في الحوزة
 وكان نظام الملك كل سبع ايام ياتي من قري العسكر ليعرض عليه ويكن ما حصل من اده وكان
 يفتقد وقتها كان في عهده حجاز فكان في الحرف كانه الصبا لا يقره فراح ذهب الى طرف قري
 واراد ان يملك دعامة القلعة المذمت ليقدم الدعوة للخليفة الا كما عجل به غير ذلك ليعتد به وفي
 هذه المرة توفقت الدعوة فبايعه كل من بالعلمة الخليفة الا كما عجلتم ان الصبا ايضا
 العلمة المذكورة وتخصن فيها بعد قتل الامراء التي كلفها به قبل السجدة واحضر ايضا العسكرا
 في مقابلة الاتزان السجدي وكان هذا اول ما سمي باسم الشيخ محمد بن محمد بن القلم المذكور
 سمي باسم الملك ايضا ولكن جعل الاربعة بوسم الشيخ اله للصيد في المرام
 في سنة اربع مئتين (السنين) ونشر دعواته في سائر البلاد القريبة من العلمة في بلاد
 (قري) وغير ذلك فغزى الملك الجاهل وعاش في ولاية صلي الصبا في البلاد ولم يفتقد الملك
 ثم انه استولى على القلاع تلك الاطراف وعاش في تلك البلاد امره في مروج وعزل وطرفه
 الا ان من تلك البلاد وطاعة الخليفة لم يردت هذه الاطراف حتى انه كان اذا بر
 احكامه في نفسه في العلمة يري نفسه في الحال ولا يفتقد في ذلك بل كان يعلم ان الخليفة المذكور
 والاخر في انفسهم وقد وقع منه براءات احوال هذه لولا التسمية فانه في يوم من الايام
 اراد السلطان السجدي قاصدا لبلاده وراجه بالنزول في العلمة والذوا حث طاعة فنه
 الحام حلي بن صبا من مريديه فلبث له افعال الواحدة ثم ارم نفسه في رأس العلمة فري نفسه لم
 الا حركه فري في ذلك بلا توقف ثم توجه الى القاصد وقال لارها الجبل انظر حاننا فان
 عندك من امثال هؤلاء الميريين ما ينفع في خدمتهم على سبيل الخبير الذي يري فضل السلطان
 انه كان له مجال للخدم في العلمة في ذلك وانما حاضر للمير والحكماء بعد ان ادهم حيا في حيا اليه الفيل
 انه كان حيا في العلمة في بيته وقت الخفية من السلطان والوزير للزيارة الى قلعة الموت
 فاكوه ونعم وقال له هل خطير بانك ما فكتك لكان بانك بيتك لو وافق اخوانه صارا لاورث

على الاتزان

(٣٠)

عن الاعتراك بطرد هذا القدر وبقائه الزارة فضحكت ورضت انضمت عقلي فقلت
 بما يعجز عنه الجاني فماذا نعم يسيدا مقام الرجل وقيل عليه وعقفا ابركاته لتتج
 انظرا احمى هم الرجال كان هذا الرجل يفر من رجل الا محل خفا عاخر ولكن مع ذلك كان لا
 يترك ما يظنه نافعا وبعدها المقصود وجد واجتهد حتى نال ما قصد من خطبته
 وجد شتم ائم جديده مراتب فسخ واحد منهم الداعي الكبير) وهذا بمنزلة الوالي القوي و
 قوة كاهل الدعوات) وهم الذين يدعون الناس اليه وقرعة سماه (الرفاق) وهم الذين
 يرافقه الدعوات ويشوقون الناس لذلك وقرعة سماه (العذارى) وهم الذين يقدرون
 انفسهم على العزيم شيئا وهذا كالفريقين انفسهم المالك ويستلزم امره الاعتراك
 بالنعاء الجهد والبطولة وكذا كالفريقين العلماء المعارضين لهم في انهم في ذلك الوقت
 ما قرروا من امر الاعتراك قرار وكذا العلماء خافت على انفسهم من هولاء العذارى
 وقرعة سماه (الاصحاء) وهم الذين حثوا امر الشئ العذارى بما كانت هولاء قد ذهب
 عنهم وتطعن لهم الطريف فكان لهم صانعون للعذارى فاذا اظهروا فعالته مرضية عن الكبرياء
 والخيلاء توافق مرام الشئ يرقى ذلك الرجل الضمان الاصل العذارى ورسيد
 من المتبرين بالها عن قننه شئت الصغير واقتت الكبير شتم ائم صنع جنه كجنه عاويل
 جنه لا تكاد التصرف بقدر علمه وصفها ووضع فيها من بنات امره الاعتراك وعلماهم
 ملبس بر القصور وصفهم وكان يدخل في اصحاب مريد اليها ويبقى فيها ويتلذذ ويتكلم
 اللذائذ التي لا تفي حصار اقلها لكرم شتم ائم العلماء والخوارج يبقوا الخوارج حتى يصيب
 ويخرجون منها حتى ما يتصيف يقول له الشيخ هل رأيت الجنة فتعجب لنعيم يسيدا فيقول
 لم يكلم الطاعنة في لوم تخرجه منها ولكن في الاجلاص والطاعة على حث تحكده فيها انسى
 هذا الحال حده في اشغال الرزية يكونه في كل يوم وهذا من صفة ما يهيب الملوك بمنها لم تكلمت
 هذه الفرة العذارى والراف التوراك وعلماهم وكرم زغبة في خلوة الجنة والخوارج العلماء للذائذ
 كما كرم في الاول به

او القسطنطيني

(٣١)

-31-

البهيحية ثم ان الصبا ما كان يخرج من تلك العلة اصلا فاقباله السلطان والوزير وكانوا يستفيدون
 في اختراع حيلة لتصلها بدار النهاية واحذر الفدوية التي لم يظلم احد الا على ارضه نظام الملك
 وحصل مقصود الشيخ وطفي كبرهنا من السخية تلك اللجنة الفانية ومنع نفوسه عن غيره
 والاخرى من السخية بقتل هذا الوزير لم يبق الا القليل من المسلمين الا انه وان الله را حفيظهم
 فلكل امر له عاقبة لا اله الا الله العز وجل وديار بكر وما وراها من غير ذلك ضعف او على الاثر
 ومنه قام السلطان محمد ملك شاه بنصفه بعد اقل نظام الملك وجمع العساكر هذه الفرق بها
 فذهب الاقامة (شاهه) وكانت قلعة حصينة جدا فحاصرها ثم استسلم عليها وكان الحافظ
 علي بن ابي طالب (ع) فجلية السلطان والامير عقيدته غاضبه منها شيئا ورضي بقتله
 انصا ورافقه طمعا الجنة فاعبره باخي لفضلك هل يصبر على اقل من ذلك طمعا جنه عين
 والله يتولى هذا ثم بعد سنين من هذه الواقعة رتب السلطان المذكور بالاصغر من العسكر
 ريسه (انفستاي) الذي كثر به هذه الطائفة الضالة المضلة وازجها ووزرها وحطها
 بتلك على ما نزل به او ما نزل ولكن القدر كما لا يترك فاذن بنا على وفاة السلطان المذكور
 فمن ذلك انجرت العساكر اليه للرجوع لاجلها فجلية هذه الطائفة تحت السلطان كرامة الشجعان
 التي كرامة فارتدت لابطه الايدي ثم قام السلطان بنجر من السجوقية سلطانا فربها هو الضابط
 لم يزل يقضية نظام ديوان الصبا في العزم فرأى خيرا فاشه ومكثا فسطر المكتبة فاذن
 اذ ظر الخبير ففكر فيما انت فيه فالعلمه وان رضيت عليك لكن لا اظن الاية من غير ذلك فغضب
 ما انت فيه من العزم ثم كانت هذه المسئلة بامر شيخ الجبل جارية من جواربه وكان السلطان المذكور
 في ضعف العلم بدينه وخرها او كانت هذه الجارية على عقيدته ان يفرقها من خان السلطان
 تذكروا واقعة وانسرت حربا وحدثت نار شجاعة من ذلك اليوم فمزن ما كان عليه العزم وازدادت تلك
 طمعا وكبرا واذن الاخر ولم ينجح في ذلك اذ في سنة ١٨٤٥ مات هذا الشيخ كونه فمزن كونه
 وافحام على صحتي الطبع وبذره الذي نزل لازل ينبت حتى الا ان وادام هذا الفاعل على
 ثقتا ورفيقا منه ولقد صور خلف ابنه ما كان فيه وجعل في عمده واسمه (كيا برك) ثم

من الجبل
 ان ابيه

از ابي حسن العسبا وجعل الداعي الكبير رجلا اسمه (العلوي) وهذا كيا بزرگ اول حيايه
 صدرت بامر ان ولدني فدوتيه قتل (ابانصر) السجعي من اجداد الازد السجعيه
 كما قتل والده نظام الملك ثم كيا بزرگ رقت سبعاة فدوتيه له اجمع على طرياق
 فلهم وسبي وقتل وزرب وجرر فقل مافضل وافضل هذه القبايح الصاورة فتم كثيره جدا
 ثم انه حرك رثوق الفداوية لقتل المستر الجليل حتى قتل ولما مات هذا الحسن
 ترك ولدا اسمه (حسان حسن) فلقوه هذا السرور هيل به ايضا ونفسه (اوام كجفت)
 وكان هذا مكر كبايحيه الفداي حتى ما ظهر منها وحاطبى وكان يفتل كل شئ بعد الوفا
 فتمت صا و كل فضل نفضله الامام محمد حسين وكان يقول اذا اربط القلب بالله عز وجل
 ووصل العبد اليه تعالى فكل ما نفضله لا يفتل عليه وكان يفتل عن نفسه انه وصل اليه
 فعلا وكان يفضل كل امرئ عن نفسه هذا المنافع الاحكام الشرعية وادخله في سنة ٥٥٩
 دعي هذا الضار اتباعه كلها وعمل سيرا مملونا بالصفحة والخفة والبنيا ونصبت
 اربعة العرة على المنبر وكان اطراف المنبر راسح جدا وكان ذلك في اليوم الثامن من رجب
 ففضل المنبر والتاكي كلهم سمع ومن جملة خطبته انه قال انا امام الزمان في هذا اليتام
 الفيت كمال مروزي شري ورفعت جملة التكاليف التي اصابني وهذا اليوم هو يوم
 القصة فا اردتم واستر بتم فافعلتم ثم نزل من المنبر وقتوا السفرة واكلوا ورتبو
 الخمر واضطربوا وطابت قلوبكم تلك الطائفة برفع النفس اليسيرة من بينهم وطغفوا
 بيدون نسا بعضهم بعضا كان اذا اتى من واحد زوجته واحدا وبنته او ابنة او غيره
 ذلك اتى اليه وقال له اريد ان اقطع زوجه من بيتك فيقول ذلك لا اظن من هاتي
 هاتي مثل ما تصف لنا لترك نفضله ما يفضله والحاصل انه الف الاحكام مطلقا واما شريفا
 النفس للعباد والتا بتم له ان الله وانا اليه راجعون وسعد ذلك اليوم (يوم تقسيم) مع ابي الحسن
 اليوم كان مصادا للبعد الذي كان ابن عجم قتل الامام عليا فكان يذبح هذه القرية من
 واليوم في ذلك اليوم كما نفضله الراضية في ذلك اليوم من يوم قتل الحسين فبا العسبا برهم

(٣٤)

عاجز ما هو هذا الذي يريد الناس ان يكونوا في ذلك احرقة ابو بكر وعمر ووجدوا غيره
 وفي كلام عثمان رضي الله عنهما ان هذا القرآن الذي صنع ابو بكر وعمر لا يفتح لغيرهم
 الفصحان فيه بئله يصحف اخر وارسل من هذا المصحف نسخا الى اسائر البلاد وحررقها
 كان خذعه ابو بكر وعمر فمن اجل ذلك كانت هذه الطائفة اذا نظرت في صحيفته من هذا
 اليه بائنا تحرقه وحرقت او صاحف كثيرة من تلك الاصحاف وكانوا يسمونها بالصحف
 على وهذه الفرقة اصبحت دين عباد الشمس العباد لله قالوا ان عليا تدعى شيئا فشيئا
 ان وصل الى الشمس وتغير لونه لتشم على الله ويعبد له الشمس الرابع والدليل على
 ذلك ما على وزهبي الشمس وكان منهم رجل اسمه (عبد الله) وكانت معه صحيفته التي رقد عليها
 كبريات وكان اذا اجت عن (عليه السلام) بحسب حاله بحيث لا يعمل فيه انما وكان واحد من الكفرة
 حاضر فظنفت بحيث عن علي الله في انما تلك الحالة فقال ذلك الذكر قم يا معلم واخر الكفران
 فقام الرجل وضرب السكين ولكن كلما كان يضرب السكين كانت لا يقر في اصلا فاعتقد
 ذلك الذكر ايضا وصار يتساءم وتحكى عن هذا حكاي كثيرة عن اشغال هذه الحكاية وهذه
 الطائفة لا تأكل اللحم واصلا طاهرة ومن عن علي رضي الله عنه لا تجملوا اللحم مع متاع الخبيثات
 ولكن علي له لحم من حيا بابا بكر وعمر وعثمان رضي الله عنهم وحيث ان ذلك عبادة وفضيلة في
 عقيدتهم واذا حصلت لهم فرصة يقتلون اهل السنة ويأكلون لحمهم ويصنعون بذلك
 وايضا يقتلون ان فرعون وشركه ومخروذ الذين يحب الله عزهم في القرآن وهم عبادة
 عن ابو بكر وعمر وعثمان رضي الله عنهم وهذا الكعبنة عن اهل اللحم ما خرفة منهم الاولي الذي
 من صنع دمج الحيفات واكل لحماهم والخاصة ان هذه الطائفة خلطت في الدين
 كما كانت تصفة اباهم ولجدهم بل يلبس الحجة العلى واولاده ومعلمهم من ذلك الاثر فمن
 انكارة كما عرفت فبئس وفي وطعمه اذا نال طول فرقة من الخالية عميد له تشبه هذه العقيدة
 من حيث شجارتها وهو لا يتصور له صورة على ورسبي وانه من اجل ذلك تصدق الله الطائفة بالبركة
 (بئس بئس) والقول ولا قوة الا بالله العلى العظيم ما صابنا الا ما كتبت الله هو مولانا محمد

ولقد ذكرنا في كتابنا الباطنية الفرقة الاسماعيليه الباطنيه بافريقيا و بعض ما جرى بها
 وذلك انه قد عرفت ان توشس العقيدة الاسماعيليه كان جلا من سلامة الغيبة في محض
 اسم (محمد الحبيب) فادى هذا الرجل دليما في عامه الاجتهاد افرقيا وبسم ذلك الرجل (عبد الله)
 الشيعي فنشر هذا الرجل هذه العقيدة في هاتيك الاطراف وبعد محاهدات كثيرة توقف هذا
 الرجل لامامة (قطام) قبيلة مشهورة هناك في الجزائر وكان في شمال افريقيا من اهل
 غلبين جلا اسم (ابراهيم بن محمد) فتشبه هذا الومير لاطفاء تار هذه العقيدة ولكنه ما
 ذلك فظلم امر ابن عبد الله الشيعي وطفق يشترط المهدى المنتظر الموعود وكانت اهل تلك
 طرفي تدم ظلم الومير منتظرين لظهور المهدى وكانوا يظنون جميع الوميرين يشترطهم
 في حين طار هذا الرجل يظن المهدى اذا وادت رتبة عند الخلف وصار يفتل اليه انواع الا
 موال وكان كل من يحب اليه يامر جمع اوله فحق للمهدى وكان يقول لا تباع اهل قطام
 تحصل لنا ثروة الاطبيبي و سلطتم و جعلها في المهدى وكانوا يظنون في بلاد (قادر)
 والحكام عليها دعاهاتيك الاطراف جميعا وكان السلطان (ابو حصار زيادة الله) في بلاد
 عبد الله نشر الدعاء في تلك الممالك يشترطون بظهور المهدى وتجمع الخلاف على ادعاه الله
 على صلواته فيها وزيادة كدفع هذه البلية عن بلادهم ما احسن من العسك فبالتساقط
 الفساق وقام الحرب عساقر وتم ولت عسكر زيادة الله الادبار وانزعت اثارها
 وزيادة الله فزاعطه بلوى ثم هناك الاطراف السوديه وانقطع خبره فاستولى ابو عبد الله على
 رقادهم وغيرها وحققت عند الناس ان هذه الواقعة كانت كرامة الشيخ ابو عبد الله وصاحبه
 العاقم سيما الكثرة حتمه في الافاق فصارت الناطق في المهدى وشاع الاثر واشتهر في
 اثناء ارسال محي الحبيب هذا ابا عبد الله الشيعي مات محي الحبيب و خلفه الومير لابن عبد الله
 فاعلم ابنه علاوة على الامامة انه المهدى المنتظر ثم بعد استولى ابو عبد الله على ملك الانجليس
 اول وطلب عبد الله المهدى ابن محي الحبيب الا فرقا في هه مزارع ومطخه خبره عبد الله المذكور
 وبسم ابو الصلي وكم حال اخر من الباعه وايضا كان مع عبد الله المهدى ابنه ابو القاسم ففرقوا
 بزي

(٣٢)

بزى التجا وملكه المتكبر العباسي بحجوج ارض القصبانية ولكن عمير بن قيس لذلك فصلها
 الاطرب جميعا فهناك ذك ابو العباس عبيد الله المهدي هناك وذهاب الكهروان فبعض
 هناك وضع في السج وبنو عبيد الله المهدي وابنه بندهان وبنو عبيد الله الشيعي فلما خلا
 الاحكام في حداد فبعضها ما ووضعت في السج ايضا فلما سمع ابو عبد الله ~~عنه~~ ذلك علم
 عاين مدار صبره عذرا فخلع على المهدي المعوذ فاستغاث به في مدار وخرج من المهدي فخرج
 وبابهم كلهم وادركه على الخيل وبنو عبد الله به فبذل كلهم كلهم وراثة وذهبت ابي الى
 رقاده وكان ابو عبد الله هيا المهدي سار على الامور كلها فغداة تلبه استعملوا على
 وطلعت اولها الثانية ثم ان المهدي طار الى ان ليس يدعى شي من العواستيا وكلها بيد ابى عبد
 استأقت نفسه للامور السياسية الملكية ورضي ان يوليها يحيى بن ابي سعيد الامور المعنوية
 فبعضها وقع بينه وبين ابو عبد الله الشيعي واخيه ابو العباس ضارحات ومحاربات هاتين
 انتجت صفوة الملك المهدي وبنو ابو عبد الله واخيه ابو العباس فتولى السلطة بعد ما كان
 يوليها قوط والله يعطي الملك من يشاء وينزع من يشاء ثم انه تكل في ذلك الطرف حكومته
 عظيم على العقيدة الاحماعيلية هما الدولة الفاطمية وهذا عبيد الله المهدي هو الذي
 الحكمة ولكن هذه الحكومة ما كانت مثل الحكومات الاحماعيلية الا ان الله في طرف الشرق
 من حكومة مصر والفرار وغيرها بل كانت حكومة متميزة مبرقة في المعارف متميزة
 بعقيدتها الاحماعيلية بخلاف اولئك كما سمعت ثم ان عبيد الله هدي ترك الدولة والشيعي
 باطع وعرض على السلطنة بالفتح وولت سلطتهم بهذه الوضعية كمن الخليفة ان يبع منهم ^{الله}
 وهو الحاكم بامر الله صانعا لاختصة الباطنية الاخرى الشيعية وخط الخرافات بما كان عليه
 اول من العقيدة الاحماعيلية هي انه ادعى انه الله تعالى وتعالى وظهر البرهانية في مصر التي
 الا ارباب الباطن ولكن برهانية لفضله الله كما اترف في مصر شيئا مع ما كان عليه الهادي في مصر في ان الارزاق
 من اهلها برهانية سلاطينهم لا اله الا الله الا لا اله الا الله فوقف هناك حين فملك اقطار هذه البلدان لا غيرها

(٣٨)

هذا المعنى محض صيد لا يتبعه صيد ذلك فيه الحاكم بامر الله عزه لا الساء وكثيرا يتبع محقق
 محققا نشأ حتى انهم ظنوا انهم لا يمتنعون ولكن نابتة او طرفه من طرفه في هذا الموضع
 وكذا الحكيم جعل اللبنة ونزاهتها الصفة الدورية في سورة وغير ذلك فانظر الى
 هذه الجمل التي هي في حق انه في هذا الزمان يوجد من هو عاقلهم مائة الف نسبة
 انهم وانما لا يمتنعون ولهم كتابان في بيان وبيانهم اسم والخطاب وهم الاخرى
 من طالعها برصير وقرف عاقر فانهم وانما لا يمتنعون من الزرنية والضاوي والبرية
 والاعاقل وغير ذلك ويعتقدون في حق اعتقادات فائدة لا يمتنعون العقل فانهم
 يمتنعون انهم رسول سلفه طرف الادعي الحاكم بامر الله ويعتقدون عن (حجة العالم) ايضا
 يستعملون (الاصول المستبينين) وفي العاقلهم كلام لا يمتنعون انهم محمد الدزني مع انه المزمع
 الحاكم بامر الله وينفصه كثير الا انهم يعتقدون انه كان يريد غضب رتبة الله عن كونه يمتنعون
 لذلك في ذلك لا يمتنعون ويعتقدون ايضا ان جميع الاديان سخرت في حكمها الاعباد والكل
 فقط وسخر الله اليك ايضا ويعتقدون ان الامارات الشخصية فبما ان جرد في نفسه يعني
 روح انتقلت الى ابناء آخر وتخصت بغيره اخرى ويعتقدون ان التقى اذ امارت تنقل
 وروح الاجسام الصدين فو اهل ذلك يعتقدون ان الاولياء الى عاقلهم الامم الا انهم يعتقدون
 ويعتقدون انهم ينقل اليها روح الدزني الاخر وروح الدزني تنقل الى ابنه في اخر
 وروح الجسد الى جسد وروح المسلم الى مسلم فاذا اتم واحد منهم او تزوج ومات على ذلك
 اليه الا هو او الزاني فيقولون انهم زنت مع مسلم او زاني لا محالة وامثال هذه
 ليست تعلية عقيدتهم وكذا يعتقدون في حق الآله انهم ينقل الى الآلهة ولكن
 انتقاما انما يتم في ذلك الحاكم فو لا ينقل الى ابنه في اخر فكانهم ينقلون من الحاكم الى
 فلو انهم لا ينقلون روح الآلهة وينقلون في بعد كانت تنقل اولادهم وكذا يعتقدون ان روح
 كانت في ابدان اخرهم انتقلت الى ابدانهم فيقولون ان روح كانت في اللحم فتا في سلعها
 في سلعها وفي في سلعها وقتا والدزني تنقل الى ارضهم من الاعيان منهم بل تنقل الى
 في سلعها وفي في سلعها وقتا والدزني تنقل الى ارضهم من الاعيان منهم بل تنقل الى

روح الدزني تنقل الى ارضهم من الاعيان منهم بل تنقل الى

ايضا وتبين للعظيم الغير الواقين على اركانهم (جبال) وللواقين على (الخطا)
 ولهم انوار في شان عقابهم جبا الجبل الكبير لا يطغى على الا الصغار منهم في هذا ان يطغى عليهم
 وليس من عقابهم لا يكاد يطغى على هذه الرموز كما كانت شفرة بنيتهم في حق القرآن انه
 اوى الى الفارس وتلقا محمد بن طعان وحيدر بن القرآن ولكن لا يفتقد له الا العقاب
 منه بل يحوي على كاشفة في الخط اذا اجتمعت عقابهم في موضع يمنع عنهم دخول الجبال
 اليهم وفيهم لا يترجون طول عمر ولم ياكل اللحم طول عمر زهد وراثة ومنهم من صوم
 كاشفة ويقفون لال السنة في اللبنة (الكفار) وللشيعه منهم (الاشركين) ويقفون
 اذا قربت الصلاة تحزن يا حزنه ويا حزنه عليه نايه ونصف الحجاز وانه يملكه وفيها
 وفي اليوم الثاني ينزل الحاكم السماء ويظهر البركة العيا في يده يسفون ذهب علم التين
 فخره فاول ما يقتل الكلب في يومهم الكعبة ويضبط الدنيا كلها وغرضهم من قتل
 الكلب الخنزير قتل من يصلح بعد (السود ان الطبع) الذي هو عندهم آدم ونفع والبهيم
 وهو وعيسى ومحمد وعبد بن محمد بن عبد الله بن عبد الله بن عبد الله بن عبد الله الذي
 هو عندهم عبادة عشرت رسام وحاوي ودهارون وشعق وعلى اربطاب والقارح
 وفيها التي الباطنة يعني ان حرم يقتل من يصلح باقى الهولاء كلهم وتبقى العقيدة
 وحيا يحلها هو لاد الدرزيين كاصل عندهم من الايزان هاجروا من حضار الى الله
 الخلاء التي هم فيها وسانا من السنين ومنهن اللبرجات وقطعة ريوته شال
 انهم من الدرزية وغيرها يوجد طائفة اخرى تشبه الدرزية يقال لها النصرية ويوجد على
 على هذه العقيدة عند ارباب الفكا ومن جهة اخرى تشبه عقيدة الباطنية ويقال لهم
 (انفلا حرك) في هاتين الاطراف والدرزيين عندهم كل الصفات بخلاف هذه الطائفة
 النصرية فانهم اهل الحق فان امة اذا سلمت نفسها بالصلح اخرتهم بعد زنى بالاولاد
 وايضا ان المراد ان سلمت نفسها للصلح انهم اريد لهم هذه الامة ان يذبحوا ثامن فيها والنصيرية
 ايضا في ذلك بالسنة لكن لا يحصره انما في حصر الدرزية فانهم يعتقدون ان الارواح

للمسلمين في يوم القيمة
 من اهل الجنة والذين هم
 من اهل النار والذين هم
 من اهل النار والذين هم

تتم

(٤٠)

تنتقل الا اذ لا ينقطع وجه الاسرار الخفية بل روى النباتات والعاود لكن عندهم
 بعد انتقال الارواح الى الابدان وصفها ما فيها بقية الاسماء مثلا اذا ماتت النفس تنتقل
 روحها الى الجسد فتأخذ في طريقها الى روحها اذ اصبحت خاصية النفس تنتقل الى جسد من ثم في ذلك
 الوراثة الاسماء ويصير بها هذا كونه النجوم الكبرية في السماء هو ارواح اولياءهم
 عقابهم وكذا يقعون بتناسخ الالهية والنبوة كالدرزيم والالهية عندهم تنقلت الى
 هابله ثم الى شيت ثم الى اكمال ثم الى هارون ثم الى بطرس ثم حلت في علي بن ابي طالب
 وعرج على الاسماء واستقر في الشرح اجل ذلك سجدون لشمس عند طلوعها وغروبها
 وتلقوا النورية الالهية ^{بجانب} وهم ايضا يقعون ^(على الله) خلق محمد وهو خلق على طاعت
 وهم خلق المصطفى الكور وهو خلق على العالم ^{بجانب} في القدر البرزخية ^{البرزخية} ونسب هذه الطائفة
 صاحب خصوصية والدرزيم ولكن لكل صاحب بيت حبيب نبيته وهما ان تصعدتان ما فرقان
 من عقائد الكلدان والصائبين والاضاري وخلافة الشيعة وغير ذلك ولما رقتهم الا ^{طويل}
 فاذا رضاء عقيدة ثم ابر عقيدة النورية نوع مشابهة في الاطراف ايضا الكشمية
 واليزيدية وكل من هذه الطوائف يفيض الاخرى حتى انه سابعه الرفضه والسيئة في العلوة
 والرفضه لا يوجد بين الامم واليهود وسب هذه الفرقه فاعلموا في القادر في الرفضه
 فكل من الشيعة وعمر وعثمان بجزء ايمانهم في علم اوصافهم حتى انك منهم فقل نسي الجحود
 اصلا بجزء نسي غير عابده على مثلهم ولا اجعل في اسم الرفضه اصلا حتى انهم لم يسموا
 الا ناسك الفصل وانهم محرمون في الفصل والعدم والفرقان وهذه الفرقه بهر علم الاطراف في العالم
 في البرزخية والفرقان والجلالي والصفى والكشمية وكان عصور هذه البندرية ^{البرزخية} والسيئة
 الخصوية او الملية والقصية وكان مترقا بصور ذلك الملة وكان اول ظهوره في البرزخية ^{البرزخية}
 حتى ذلك في القارة استفاوتها الاجانب لا البندرية وبعضهم جعلت لهم الاسفاد في البندرية ^{البرزخية}
 ولكن مع الاصح البندرية في لحن الله البندرية ليدروا في الرفضه ورواها ونسبهم
 الكبرية ^(الذرة) والاصول ^(الشيخ) ونسبهم الكبرية ^(البرزخية) و

نظم في البندرية

ثم الاغنا (ومعنى منهم سادة) يعني من اولاد علي (وهؤلاء الرضا) يطعمون رؤسائهم غاية
 الاطاعة ويعطونهم اللدود ومعدا ويعطون الحكوم عن الكفاية بل يزيدون في ذلك اذا اجاب الله
 عز وجل من قوتهم فزيد في بيت من القوم في كبره وغاية الاكرام وهو ولا يعطونهم من اولاد
 علي رضي ويبيد كل واحد منهم عصا اسمها (بسته) وهذه العصا كانها او كرمه عن خصم
 التي اسمها (السلطان بسته) وهذه البسته وطبقها بانها تذهب بصاحبها سواء الرضا ولا يصل
 صاحبها عن طريق الرضا حاشا وكلا ولا والله ليس كذلك بل في حقهم يرد فضل الرضا واولادها
 ان في ارضه اسرارها لهم فزركها وهذه البسته منقفاً بحيث اخضر من غير ان يحد القوم منهم
 الا اي قوتهم في القرى جابحة عليهم الرجال والنساء اليسل ويشربون الخمر والذرة والشمع ويضربون
 القوم ويعطونهم ما يشاءون ثم يخرجونهم الدود العصا وينزوه اهل بيوتهم واولادهم فيقولون
 بانكاه وانيناز والرضع وعندهم المرأة التي لا تحسن اذا افزع غيرها الله ويحبونهم في ذلك
 الرضا في ارضه يطعمون المصفا وكل من يبيع شئاً يبي وسلاما اجلا او امرأة ويبيع هذا الخمر
 ما تنفق في شئها المصحح وهي الرضا من لا ياكل الا الرزق ويعقد انه سنة الله على ربي فانظر حقهم فيهم
 وكذلك عقابهم في عقبة العقل لا انما تصبغ بعضهم بالحجاز وبعضهم بالبحر وبعضهم في
 بعض الجبال فرفضة درهم حرم طرد سلطان مندم ورفضة السكي نزلت في الدين بارا
 وهكذا (والديكتانية) يقدرون كل من يبيع شيئا منهم كافر اذا اصاب الرضا السنة بلاد
 فخذ بذلك وطرد قلوبهم اذا تعالبت الرضا الا لامية ونصت لتمام الله عليهم
 حزنوا على ذلك وهذه الرضا البكتانية لها امام خصلة بسنة (قران بيش) الرضا
 (جرايف) (الاطلاق) (توك) (توكي) فحق كل محلة لهما غير الامم التي في المملكة
 اخرى والديكتانية الا لامية وان كانت شيعية بجزيرة كبرى الا ان غير اولادها ملكية بينهم الامم
 فقط لا زعم انهم يدعون التمدد بصفتهم جعفر الصادق رضي الله عنه ولكن عند حقيق احوازهم
 ليس شيعية اصل الا ان الشيعية الصغيرة اوكيا وعلاء ارباب اهل الامم الا انهم اهل جرد الله
 وهو اولاد اهل الجبال والديكتانية انفسهم وحيث انهم كذلك زعم فرقة واقفة عن النظر في اولاد
 والشيعة

هذه الرضا في جبالهم
 م

(٤٢)

والشيعة والامامية والاباحية والسنية وهذه البكاشي تبين النصارى في مسلمة الولاة عليهم السلام
 والاب والابن وروح القدس واحادها فان البكاشي تبين انهم محمد وعلي واحده
 وروح الائمة الاثني عشر لها مشيئة تامة مع اولاد الخديريين وبعضها من اولادهم بعد الولاة
 الخديريين فتصليح الايمان الاثني عشر طاماً ويقصد بذلك ان حاج بكباشي ومن بعد من بعده في
 الذي احرصهم حاجي بكباشي ومن وصل اليه ذلك القوم من جملة من شجرهم هو الله ومحمد وعلي بنين
 الاله الذي هو سبحانه عن هذه الله على بكباشي واولاد الخديريين والمؤمن عارف بذلك
 في كتاب هذه الاطراف واطراف الخديريين في قوله تعالى انهم بعدون الاحبار والاشيا والجمال
 ويقصد بذلك ان الخديريين تحت هذه الشجر او على تلك الشجر وطبع راسي ذلك الجبل فصار هذه الحيات
 معبدية ومقصودها بالزيارة يقصد بها انما اجابوا في قوله تعالى ان الخديريين هم
 بيت الله وهم والاربعون والامم والاولاد واليد فلذلك يدعون اليه تلك البيوت بالزيارة
 والهدايا وكلها عارفين بان ذلك في قضاء درسم وكان واحد من بكاشي من قبله
 قاتلهم القضاة وكان ايضا بيده رتبة الاشارة في بيت الله وهو اولى من الخديريين
 درسم عيان في هذا البين وكان اسم حبيبي وهم كانوا في سنة سنه في وكان من في الايام
 غنياً وكان داخل بيته اسطوخودوسها (خالي سبي) ورجلته الزرا الاخياد والاشيا
 وكان في يوم انما عباد الخديريين اجابوا عليه بانه يرضى بوجهه بوضوفاً في عباد
 الاطراف المذكورة في بيته هذه الاطراف من اجابوا في قوله تعالى ان الخديريين هم
 الاطراف وهذه الاطراف تقع البرص على الزراعة والجارود والاشيا لانها ما كانت بيته
 ادارته في الوداد والاستجابة لا ولاد واولاد واولاد وهكذا اولادهم وهذا حبيبي
 اسم امية على بان اصله من اجري تفعلسي والما الذي يدعيه فخرهم حبيبي بنجار ولكن يوجد فيهم من عباد
 حادون ورياء بكر ارضاء وعود واما عقيدتهم فمقتضى ما في قوله تعالى ان الخديريين هم
 الاطراف انهم الصوم لهم ايضا لا يعرفوا انهم انهم يعرفونهم انهم حبيبي بنجار وبنفسه
 من حبيبي حبيبي انهم يقصدون لعل السنة الحسنة وانما انهم قتل واحد من اهل السنة
 حبيبي بنجار

صاحب كتاب
 الخديريين

ع
 وقد صنفت كتاب
 في حقيقة عقيدتهم
 التي هي عليهم اوصاف
 حردم في الحقيقة
 السنية في قوله
 الاذوا هذه من
 نقل الصفحات
 والحق والله اعلم ان
 الاله في قوله
 صنف هذه الحيات
 في علم الله

(٤٣)

لا يقرون في انهم قبل مائة سنة كان بينهم وبين اهل السنة القتال الكثرة والحرارة
 وكانوا يجهدون في قتل من هف من طلبة العلوم وكذلك الطلبة كانوا يجهدون في قتلهم حتى ان
 رأت واحدة من طلبة العلوم ممر كان اسم ملا ابراهيم الماوية وكان قد قتلهم جملة كثيرة
 انتقاما لاختلاف الطلبة ولكن الا ان خفت العذرة التي كانت بينهم وما بقيت مثل الاول
 ويهون الضاري اريد الملائكة في حلبة عصاة الله لهم بحسب التي كان يكره بل بعد ذلك
 وكان يكرهه الشيطان بل يسمونه ملكا ووسى وان تكلم بالخطا الشيطان لو
 اكلهم قتلهم في الحيا وانما جاء واحدهم بيت واحد في وعده هذا الشيء ان
 يزيد في ان يفظ بالخطا الشيطان ما ادهم هذا الذي حاضرا بل ادهم الشيطان في
 (بما ان) في العلم فذلك الذي دهم في غاية الجهل وليس في القرية من شياخهم احد
 بل شياخهم انما هو جليل بنجار وكل من يجلس واحد منهم ويدير علماته ويحج الاموال الكثرة
 ويحفظه من غير ان الاقرباء والقبور والهم يطرب قلبه ويفرحه بذلك كثيرا ويقرون بان
 انهم كلهم العلم غير الايات التي تجرأ تحت الشيطان فيصنعون انهم اني وضع الحسين
 في اهل السنة وكنت من بعض اهل السنة في حروف التي لا تجوز الا في حروفها
 من ان الشيطان ويجلسه لانك ان فيهم في حروف التي الجهاد فيصنعون الكثرة ويأخذون
 الاجرة الكثير حتى ذلك ولا يظنون الا ان هذا الصديق او الاعمى والاعمى في
 من رمضان سنة ايم ويقولون ان الله قال لمحلية الجبر انما امتك ان تصوم ثلث
 ايم فسي محمد بن علي غلاما وان ذلك ووسى كان هذا من الحفنة وانما
 من الخرافات بينهم كثيرة واطن ان جبر لانهم وشياخهم لا فرق بينهم في اصحاب
 والخراب في جميع تلك الملة اهل الجهاد ولكن ان الشياخ المصلية والسفا والارواح
 والاعلم هذه الامور في الاصل والاعتقاد ان الفاسد والحقيرة في الفاسد والارواح
 والقبضاه بين الاصل وجملة وانكره هذه الخرافات فانها خرافات الفرق المخالفة والاهل السنة
 واما خرافات اهل السنة في حلقه وكن من الهابين

فان بعض

الاهل السنة

(٤٤)

كان بعض علماء السوء اقر واعطوا الدين وادخلوا فيه ورؤوا في ذلك اجده
 مثل ما تاتيهم فيهم بحيث لا تعد ولا تحصى وهذه خرافات علماء السوء التي حكمت عليها
 بانها اشبه خرافات الفرق التي ذكرناها لا يعبر في ذلك فان الاقراء على الدين عند
 الاقراء في الدنيا في الحروب والديار ولكن اصحاب الحديث كالمسلمين ما تركوا شيئا
 ظهورهم الا بنهنا عليه ففسدوا اول الحديث الاقراء وقيل وقدرت شرم كل
 الاستمارة وشهدوا وعيزوا وفرر شرم وصف الحديث بالصحيح والحديث الضعيف
 وشطرا للصحة الحديث العدل والاضطراب والاتصال في المبدأ الى المنزه في الاقراء
 هذه الاوصاف الثلاثة من المبدأ الى المنزه سميت حسنا واذا شطرا من هذه
 اشروط الثلاثة يقال ضعيف فاذا كان الحديث متوقفا على العدل والاضطراب
 والاتصال ولكن معرفة ان الحديث حوى هذه اشروطا لم وهل تصنف
 بالصحة او بالحسن او بالضعف في هذا الزمان المظلم فانه شرط القتال ولكن في
 كفاية معرفة ذلك كله فذكرنا في الاحاديث الصحيحة والحسنة ونيزوها عن الا
 حاديث الضعيف وكذا نيزوا بين الصحيح والحسن ودرنا لنا الصحيح في
 كتب معتدلة لكن الطبقة من الجميع صحيح اولهم البخاري ثم صحيح مسلم ثم صحيح
 سواد في الاربع لنا حاجة الا التعمير المراجعة الا الكتب الحديثية التي هي
 المطابع صادرة في نهاية السور في ذلك ان هذا الحديث هو الصحيح
 ان تراجع الكتب المعتبرة في ذلك وقد نقل بعض العلماء بعض احاديث تفسر القبول
 عن الدين الا لا في الحديث كما عرفنا في الخائف الصفي واصلا فنقطه بعض احاديث
 في الدين الا لا في مثل الاحاديث المتقدمة في فضائل السوء التي عظموا العلم اليقيني واليقين
 وكما احاديث المتقدمة في الترغيب والترهيب اشكال هذه لا تعد ولا تحصى وذكرنا في الاصل
 في انما نيتهم احاديث يباين المعنى او يخالف المعنى او يناقضه فاحكم انه موضع

وقال عم اذا حكمتم الحديث عن تفسير قلوبكم وتبين لهم اشعاركم وان شاركم وترون انه حكمكم
 قريب فان اولادكم به اولادكم واذا ارادتم الحديث بغيره فلو كنتم وتفسرون اشعاركم وان شاركم وان
 ترون ان زبديا علم فاننا وجدكم من اننا اذا اقتضت الكتب التي صاحبها الخاطب ليل ترى
 الصبي الاحاديث المختار من انهم منصفوا حمله من الاحاديث لتفسير في الابدان
 والبرص والقرع والصدى فانها من حكايات الجنه وما يشبه ذلك وكما تعلم من خط
 ركنيه جوف الليل غفر الله له وانتم من ذنوبه وما تاخر في هذا الاحاجه الا العباده المصلا
 فاحذر الخذر من هذه الزهاف فان افعال هذه تحت البراهه لتصل المنكرات الى من قلبه
 اتباع الهمي يتبع هذه ويعقد ايضا في ليلة ركنه ولا يسأل في ركنه انما هذه الخرافات التي
 غير قليله ومنها ان صليا ركني الضحى قال قد سمعنا بنينا هجره حيا في اول يوم الازمان
 بصلا ركنيه هذا المقدار في القباب في يوم من يومه الالهيه اعادنا الله من حين ان
 من صوم يوم عاشوراء فكا ما حاصم بهيوسه فانظروا في هذا الاقراء العظيم واخذتم
 ومرا ان قال لا اله الا الله خلقت الله طائر الكرم الفجور الذي يستغفر لذلك قال
 الا قيام الساعة وهذا والعاطف يطيبه بالسر يا سائل هذه الخرافات المحترمه في اليوم
 يتلون في قرأ هذا الدعاء فلا يدفعه الله الى سبع طبقات الجنان ويخلق الله عبود
 كل حرف في حرف هذا الدعاء سبحانه الف فكر يدعون لذلك القاري ومنها حبه لربنا
 واسم كل خطيبه وبعضهم يرمي هذا الحديث الموهوم واسم كل خطيبه كمن يفتح قس
 هاتيكه القصيدين ان جليلها كمن يتجوز اول الشك الاول غير محتاج الى الاقبات فغيره
 على هذه البراهه والبراهه وعدم الكتب المتبنيه المخرجه عملا وشرا وقال صلى الله
 وسلم خيركم من يتردد اخبره لديناه ولا ديناه ولا خبره ولم يكن يلو على الناس وقال عم
 في الايام ومنها ان من كثر قوله محمد اراد الله يدخل الجنه وان من روى هذه الاحاديث
 اشحوا خير المسلمين على الامم عند الله ومع هذا كله فليعلموا في تلك الاحاديث عن ابي جليبي
 عودا هيررة عن ابن عباس ركنه وبه بعض حجه مكتبت هذه الاحاديث في سنننا

في العباده

كل ما في الدنيا
 لا يدوم الا بالبر
 والبر لا يدرى الا
 بالصدق والصدق
 لا يدرى الا بالعلم
 والبر لا يدرى الا
 بالصدق والصدق
 لا يدرى الا بالعلم
 والبر لا يدرى الا
 بالصدق والصدق
 لا يدرى الا بالعلم

في العباده

(٤٩)

كتاب من الله سبحانه وتعالى القريب الخبير على ذلك وحسبهم ولا يلاحظ ما عهد الله
 له من العزب الا ليم كذب على نبيه الكريم لقد علم ان كذا على ليس كذا في احد مما كذب
 على من قبله فليتبوا حصصه النار فخذوا بهذا ولذا قال في حديث عن جبرئيل وهو
 انه كذب في كذب الكذابين ومنها ان الله جل الاطراف على اطراف جبل قاف ووضع تحته
 ووضع الحجر على قرون تور وهكذا ويوجد مثال هذه العواظ الشبيهة بالانوار الا
 تحصى وكان يجب على اولياء الامور ان يصيبوا علماء مستفدين من هذه الاحاديث من
 بين المسلمين وليصلوا الامم من حكامه ولكن من هذا والاولى والاولى الله العليم الخبير
 يا اخي ذرة الناصحين والكشف ذرة الواعظين وشيخنا الانوار وحياته القلم في
 وايضا هذه الحكمة ان استعملت وكانت السلطنة الا لانه كيف كانت تطبعها
 وتبصرها للمؤمنين وما خافت من الله رسولها وحانت عن اوجانها الذرة كما تبصر
 من افعال هذه الخرافات بل لفضله انفسهم غرت المسلمين واليه المنتقم ثم ان هؤلاء العلماء
 بل الجبال وشواهد الاحاديث به الذكي وعطو الله الا لانه عوينة الصنع والحمد
 في الكتب والكتا تبينه الاجانب ضا من اشتغالنا بهذه الصعك وهم يعلمون لنا
 اعداء والطياراة والاقويصير والارزقيلا والبساتيم يتولونه بكم على المؤمنين
 المشايخ وعرضهم وينظرون البناء ويحكمون عفتهم حتى في الضحك فزرت كتبنا
 ما كان يذمنا من اشتغالنا في تعالى واعترافهم ما استظم من قبحه واشتغلنا به
 الكذبة التي حانزل الله بها من سلطانه فلا يملكون الا انفسنا ومنها قد هم من صبيح قلوبهم
 لي جعل الله حكامنا تلك الاصلوات احسانا حيا وما يشق وجزاها بالخير جلاحت
 الا على الله منتهى من فضله العزيب والرحيم جل جلاله هذا الملك العادل العزيب والرحيم القويم والخالق
 ان العواظ بلذهم ان يظلموا بنسبهم وتباها هو به حكمه وعلمه وحسن اخلاجه وكثر عقله
 وشدته وعذابه ورواه اجلاق العير في ملكه فيلزم من الجمال الا في الحكم الباهية وذلك
 في الكون لهم بالعكس يذمونه بنسبهم ويرزقون عن الاثر الكذبة والخرافات الالهية فيجاءونهم

انما هو في
 العلم والدين

< ٤٧ >

للاعداد فكانه كان رجلا يخفنا حكي هذه الاشياء عن الله حاشا وكلا او يتجاسرا التماس
 كما تعرف منه جهلة الناس واما علماء أوروبا الآن فيعرفونه بحاله وعلمه ودينه وعقله و
 سببته للحام وكذا يرون حديثا في حق نبيهم كما اصحا الصفة في حق من سماه بغيره
 ان نبيهم صعد السماء فيصعد الله عز وجل بالذي همل بحكي عبادي وهمل بعظمته فيسكت
 ولا يتكلم حتى ينزل ثقتا ثم يقول انت سارا العيب اريد خلقتك بان يروا عيبهم
 وتمازروا كما تحتم طاعتهم ولم اصح مصيبتهم فكان قولهم لعلم الله من الاطلاق في انفسهم
 والصفى وبقوله عن الزعم حاشا وكلا ولكن فيقولون خلت الله تعالى وجهها العيون في اربعة
 العوان ابيض واخضر واصفر واحمر وخلق بدنهما من الرخوان والمرجان والعنبر والكافور والذهب
 الفضة وغير اصابع رجلها الاربع منها من الرخوان والمرجان والاسرافيل من المكن ومن
 سرة الاربع منها من العنبر ومن خصرها الاربع منها الكافور وفي كل يدي يديها عشرة اوتار
 من ذهب وفي كل في اصابعها عشرة خواتيم من ذهب وفي رجليها خلاخيل من الجنة والنفوس
 يا ابي اذا كانت الحور كذلك فاعلم ان الله همل تنقيرها الرباع لم لا وهمل صبرها لانه
 وكان لو طار من نزع انعم وان الحكمة خاتمة الامم اية من اجودها وفي سورة النجم
 انه مكنون عاقل الجود مخمخ في العسل الهوى اذا نظر الظلم والقساوة ارض سلطان الله على
 البلاد لكنه لم يرين صاحبها ان هذه الكتابة التي نزع في الكتابة اجبر ان ينام سرانية ام عربية
 ام لا تينية ولم تره لاداء العاقل الفاصدية المناصب اهلها يعظرون اهل عالم منتم
 دينهم او ذياهم بل انما يعظرون على الله ورسوله الكبر ويبردون قلبهم الخاويل باب الله
 الخبيث الا لاي ولكن هم معذرون لانهم لا يعرفون شيئا من الصفا الا لونية واولئك منتم
 من حسن الاخلاق حتى يعقلوا السامية كبل انما تحف هذه اواريت الموضوع في بلادهم
 وقلوبها المسلمين وموقفهم في انجيل على الذي اخذوا لهم بلباسي الية الكبر والبرور
 ابن طيغاط ولم حاشا انفق ذلك لكن فعلوا انهم لم يزلوا يجرأ على قائل انهم يرضوا ليعتبروا
 شتى من ابيات لانها مثل الفضة وسعها مثل الميثاق تزلت ملامح في اللذات كما حطت
 اية

<٤٨>

ابرة لقط عليهم وفي ذلك لهم لواء طرا اربعين وسخا يجتمعون كل ليلة الجمعة حوله صلى
 ويعدون بوضع لسانه كفاي الظن ههنا العاطل يقولون للمسلمين لا تخافوا
 من احد ولا تخفوا من عمل الا جانب المدافع والافاع الاله الخرب فان تاملت ذلك تخلف
 جيل قاف يغيرون لنا يوم الجمعة وياليت تفرى اذا جهجت الاعداء علينا يوم السبت او احد
 بالآيات واوراها الحريه ونحوه ليس بدينا الا ما نراه بدينا فمن يدعوننا ذلك اليوم ^{وكانهم}
 لم يسمعوا دعوتهم ما استطعتم او وافلا هذه الخرافات منهم لا تعذر لا تخفى فيتمتعون
 من قرأ هذا الدعاء فكانت قرأ القرآن الف مرة ونحوه هذا الدعاء منه لا يفرق في اداءه
 ومن عمل هذا الدعاء يصير محبوبا عند المسلمين ومن عمل هذا لا يلدغ الجمل والقطار
 ومن كتب هذا الطلسم على ارض طامة وزربها امانا شفى من حمل هذا الدعاء شحوت
 والاسر والنيا كرس ان هذه الامة لا تقرأ طرا غير واحد منها وانما هو يصلح لرب
 الخيل على الدين في الدرم من المسلمين مع انزالهم ان الرقي والجماد والتهلة شرك والي الان
 ترفى وانما الطول اذا رواه اذا عامه بيضا واصفقا ويأتون له خيفة حروف
 الحكمة وطيب من تشاء مرضاهم استخروا لهم اما الرقي واما التمام في اني نفسي ربيت
 ذلك حين ما كنت بهلا والازا طول شيفا ولو كنت ادرك ان ابي الملازم محقت شيئا كبره او
 كره محمله لا اعرف هذه التيمم والرقي وليس خبر من ذلك اصلا ولنت اذا كتبت لبعض
 اية قرآنية بركابها واختلا لا تبقه وتزل من القرآن فاهه خا والاية كما هو خبري
 شيئا من الدرهم ليعطي فاقوله لا اخذ شيئا فخاف من ذلك وسبكي وبعقل اذا رواه
 شيئا يصير الرضي اذ اوسموا انزلت باللفظ التركي بحفظ النقل كما عهد الدرهم فيقول
 المصنف له هذه التيمم كما ان الاكرا تبقه نفس في شئت عجب خوفي خو ذلك في
 العز التيمم الغير طاعة على كل من في الدنيا ان لا يفتل على ابا اعدادها شيئا صابها هذه التيمم
 انقروا العلم الحجة الذين يبيعون دينهم بدينهم دهلاء هم الذين صاروا سبيلا للحكمة
 احذروا الدنيا بالكافية في الراهي صيبهم المسوق باوهم الفقه وما ذكرناه في من القول

وعلماء الله واما احداه من يدعى المشيخ بنهم فالله خلقنا منهم وافرأهم وافرأهم
 بهم وكنائهم وافرأهم الخلق وجمع أموال العباد وافرأهم عن الطريق للتح والصلوة لله
 الكلامية وادأحكيت ما عندهم من العداوة والبغضاء لبعضهم كادت النفس تنفر من الكرامة
 حتى ان كل واحد لم يقطع من القرى فيما يريدوه كأن تلك القطعة هو طابو علم فيروز
 الشيخ عليهم غلبا وجمع أموالهم بافناء الحيوان والدراسين وينصهم بالدين الذي هو
 زعيم وينزرون له التذورات وياتون له بالانعام وحسن الجبن ليقتضوا حوائجهم عند
 كانه الوكيل من طرف الله في اعطاه شيئا من رضىه ون لم يقطع شيئا من رضىه ون
 فذره شيئا صلا رضىه ون لم يقطع شيئا من رضىه ون فذره شيئا من رضىه ون
 وهو ايضا جمع الاموال لها خبيثة في الشيخ لانه لم يعرف لظوره بزايه فيسقى بلاد
 فتمت هذه الامور في الشيخ وغالبهم لا يوجهه ظلمة فسقطت حجة لا جرمهم
 الكلامية ولا في الاخلاق النبوية فهم كالانعام بل هم اضل فباقرهم او اذولهم
 هذه القطعة فيما يريدون يتسوقون ويكذبون ويجمعون اتباعهم ويريدون لظهورهم
 الداخل مملكتهم حتى لا يحظى ذلك الشيخ بحاله من الصدقات والتذورات والجزوات
 وتيقن ان الله الهمزة ان هذه القطعة على يدى هذا الرجل جابو قطع
 الطريق على عباد الله ويغيرهم الوصول اليه سبحانه فالواجب علينا ان نرفع
 من هذه القطعة ولا يزال يعرف ان كاي ان دفع هذا الظالم من هذه البلاد فخرجوا على
 سريرة تبعية ما ذكرته في حق المشيخ الكذاب الذي من قبلهم في يدى الاموية
 حانه والله تعلم انه يريدوه انه خالف ويعرف في الخائف والرازي والحبي
 اعلمت ووقف في هذه الامور وهم يتجاسرون على ما كان عنها في عي ولم يريدون شيئا
 في الرجا والسا ان فعله ما سريه انفسهم من اذراء النفس عن عهدها فيهم والشيخ
 العلماء العامه الذين هم على يدى بنهم عاقت الخرد والقره والرازي والاطراف ولا يزالون
 الخرم اصلا بل ولا خلا لا ولا احد منهم سريه فيهم لا يزالون في الامور

سبحان

(٥٠)

سجانه وقيامهم وقصصهم فانهم على طبقتين الترتيبية للظاهرة وقد وقفوا انفسهم على ذلك
 بعد ما ذكرنا انفسهم الشايع البشيرة فلو انهم لم يترجموا لانفسهم ولا في غير ذلك لم يكن ذلك
 من باب الخيبة بل انهم غالباً العلماء العالمون على همتهم انفساً انفسهم حتى اذا اخفى عليهم ذلك
 امور ومنهم من السنان او البديع فلفظ العلف الكثير في شق الكتب المعتبرة في حجبها واذا وجد في
 في الكتاب المعتبر عما هو بها وانه لم يرد لها سلف في غيرها انما هي العلماء العالمين وعلماء زمانهم
 مع الخلف والبدع مع الخلف يكسبون لا كالكسب العدم رجال لا تلهيهم تجارة ولا بيع من قبله
 وهم المعتبر في علوم العلماء ورثة الانبياء في هؤلاء صحبهم عمارة ورويتهم طاعة لهم
 غير خاصة لا يلبثون عن شئ ولا تزلزلهم الزلازل ولا يغيرها اوتوا من المصابيح وحده
 اذ في السرا والارضا ولا فرق عندهم بين العلق والضر لا يري علمهم زمانهم بل انما السماء وهم
 يتخلفون باخلاق رسولهم فكلامهم يراق لواقع المسحوق القناعة فان قلت والفرق بين
 هؤلاء ومنى تحت عزم اولاد قلت الفرق بين فان يذره الكثرة بيد فخر طابقت قوله واقول ان
 فرقتهم رتبة الانبياء ومن لم يطابق احكام الشريعة بل نراه قصداً انفعال السهمه واعرفهم
 ومع احوالهم لا غير فمؤقتهم رتبة الشيطان بل انهم ككلام الشيطان فمقتضى احد وهذا
 انفسهم عن رتبة الانبياء فغيرهم بانفسنا وافقوا ونخدمهم بالذلة او طلب من الله في انفسهم
 كما في باقي ما يقع فيهم في هذا الشأن الا اننا في التليل فيهم فمؤقتهم لا يقع والابن الما لا
 تجوزهم راحلة ان الله وانما الله الحي والخالق وانما الخرافات بين افراد العلم فلو ما
 فان عندهم الا حقا وان لا ما ان الله تعالى ان ملائكة ولا تحصى خصوصاً عند النساء
 فمنها انهم يحملون بعض الترتيب خصوصاً لصلواتهم من لا لهم ولما في نبيك ذلك الولد الملك
 الترتيب وكل شئ قد يخطى بالمد المتك الترتيب مع التذرات والقرابين وبعضهم الما لا
 ولما في نبيك المرأة المرة بعد المرة فيكون في حياها ان تلك الترتيب ورتبه مع القرابين مثل
 ما في ذلك الملك واذا رزقها الجليل جل جلاله ولا تسبحه نجوم حجاب تلك الترتيب كالتسبح في نبيك ولا يوزن
 وبعضها بحلافة الجاروني كاليد الزرقاء فمؤقتهم فمؤقتهم مع ان كل من في ارضي

انهم على طبقتين الترتيبية للظاهرة وقد وقفوا انفسهم على ذلك

(٥١)

وقد تعلم من غير ما تقدم ذكره في بعض ما علاج الصفة المذكورة العارفين المحي كالتيم عن الزرق
 تربة عينك ومنها ما هو علاج للوراح كالتيم منور في ذوق بروت وتقول انه بعض
 الاوجاع مثل الحرارة التي تضر بالاسنان لا تخلو لها الا باكل لينة من خبز سيب
 فاما الينغ ومن خرافاتهم انك تجد شجرة تعلق بها الحجارة والحصى والعظام
 فمقطع المحي وبعض المحصنات كما كان والحال انه ليس كذلك مدفونا في السم ولا يظفر
 فلا اعلم من اين نشأت هذه المسخرة ومنها انك ترى الصمام حين يابض يهبط القليل
 يدناج او الهلاء يركعك ويذهبك بدان الهيئة المجهلة التي لا تعرفها الا من
 عند القليل لا يدوم سيزول ويكفرون مرارا وكذا سيزول على اعتبار قسب الارباب ثم
 عند الرجوع والطفوان يغتصق اياهم او ارحلهم لو جسداتهم ثم اهرم يرجعون القهقري و
 في انواع الارباب مع انه حين سوز الارباب ولذا في بلاد الاناطول اذا ستم الارباب
 صلواته وانواع ذكره يخرج من الطراب على تلك الهيئة المتغيرة وتجاهة اثناء
 الرجوع اذ دعس آخر اما صلي اذ واحد ذكر فيقع على الارض بطوله وعرضه فيصير
 مضطجعا في بعض حوزة والله الهادي ومنها انهم يتشامون ببناء ليس له في الشيخ
 لا عند الفصل اصلا فانك ترى ان لا يكون في يومهم في القليل فانه يوجب الضرر وال
 اطول العزيمة لا يكون في يوم الجمعة مع ان الزمان يوم الجمعة من اجل اخلاص
 وفهم من لا يتري الحجاج ولا يطهر في بيته حتى انه اذا طبع الحجاج احد في احد
 يفره للاكل في بيته ومنها انهم لا يشكون الا في النكاح واللباس وهو يطوي بل بعد زعم
 ومنها ان بعضهم لا يسياف يوم الثلاثاء وله طخت اسر وبعضهم يوم الاربعاء وهكذا
 وانواع الهندديات من هذا القبيل لا يمكن تحديدها ثم الاكبر من ذلك انه هذه
 يحسبوا بان الشريعة افترها على الشريعة وبالجملة ان الذين لا يصدقون كالكفر بغير الله
 عن لم يكن من غير ما هو العباد لا يكاد يفرق العباد من الصادق فلا تترك الاطلاق وحصلت العباد

في بعض ما علاج الصفة المذكورة العارفين المحي كالتيم عن الزرق

يوم الطراب

(52)

بين المسلمين في الدنيا يجد على ان تكون كلمهم على عليه فاذا خالفه عام
 وكل يعرف انه على الحق لا صاحب بل بعض الجهاد، لكن بعضهم بعضا حتى انما
 هذه النزاعات واما تكثير بعضهم بعضا في خصوص العقائد فكثير جدا حتى ان
 غالبه فرق في الامامية لكن بعضها بعضا فانه لا يعرف الرافضى بين الرجلين
 والرجل البغى في اولاد منى بل الهدوة اشد بيد اهل السنة لا يكفرون احد من اهل
 القبلة الا اذا صدق من ما يخالفه النصف المتكلم في الدين بالضرورة فهذا العزير هو
 الله الذي علم المسلمين وانتشر في بلادهم فبعضها في بعض فري الا انهم
 يفيض المسلم العربي ولم يزد بل مجرد مخالفة لغو الصيغة التي فصلت في ابيه
 واستقر فيهم هذا الداء الضال وعظائم عن التقي والحمد لله الذي جعلهم
 اختاروا العمى الجبل على المعارف والصنائع وصاروا حيرة في الابواب وصاروا
 تحت اسرة ادارة الاخبار بعد ما كانت الملك تعيش تحت انوار عدالتهم وحكمهم
 وعلا هذا الداء اغشى الاطباء ولكن بعض علماء الامام ابرو والادوية
 كل على رأى مضار للاخر وحى وان لم تكن اهلا لذلك ولا من فزان هذا
 اشد ان ولكن انتفاء لآثرهم فقط بعض خطيب الببال وتوكل على الله الامكان
 اعلم ان من المشهور ان ليس لغير قيدا التقليد وترى نظره وفكره انه العدالة والحق
 اقدرا وكان الادارة حتى انه بالعدالة تفظم البلاد وتصلح احوال العباد و
 يحصل الترتيب في النزاعات والاضرابات لان المال احدى شئى لئنه اولى فاذا اجتمعت
 الا على ما لا تعرف ان ما يكسبه من المال لا يعارضه فيه احد سوى نفسه وحينئذ لا يجلب
 من الزمان والتجارة وسائر الاضطرار وبذلك الجهد لذلك وكذا هو في غيره اذا كان الحق منها
 على نفسه وولد من القسوة والهمم والافواه العذار وعرف ان يمانه يا فخر لا يفرق احد من الناس الا اذا
 في جميع امة على المال والنفس كيف يسعى لذلك بل يبره في حق الحق والكره في بره في حق

(٥٤)

لا يظن بانظر اريد من الضرر السابق بل صار ذلك سببا لحدوثه بالمرح ختلا في يوم من
 الايام في انشاء التقييما فخر هذا الرجل المفضلة التقييما ان الجارية في الحل الصلاة
 فتدعي المصروف الا ذلك الحل فترى انه ليس احد هناك منهم فيقول رئيس تلك المصروف انه
 هم كذاب فيصير الرجل كمن تعلم انه هنا ثم اخبركم ولكن طالت المدة او كسوف او قرا
 فيقول هذا الكلام كذب ولا اصل له وانما انت رجل فصد وفضل الحكمة والارادة
 سبب هذا المقتدر من الضرر للحكمة ويصير الرجل يظهر من الحكمة فيحيي اتصال هذه الواقعة
 في الالباية التي لم لا تكاد تقعد فيصير مثال هذا الرجل عبدة لمن اعتبر فلا يجازي طولهم
 المربع والكتابة بعد حتى ان ينفض آتيت في غضب لولا انهما وارجح الحكمة نحو ان
 اشار ذلك حتى ان الحكمة الحامية اذا كسبت بنوع غضب تجلب المصروف منه وتستهين
 الواقعة فيفكر المصروف في ذلك بالمرح ويذكر ان يرضى بنفسه ويفتري على نفسه خروفا على
 ويحصل في اتصال العلاقات فتور في العالم المداوي الكسب والتضلل والعمى ولا تطاوع
 يد على فصح الكسب فيصير تبنلا تبنلا في بيته وشروق الزمان للاذون او الاضداد والظلم
 انه لم يفرغ عنده في ذلك والله اعلم لان الراحة مسبوقة له بالكلية ولا ايتية له عما مانه
 وولده وعرضه من هذه الاستجابات على انشال الاذون في هذه البلاد الشرقية والخرافات
 وهكذا غيره وارجح انه في البلاد الشرقية لا تصفم النوم الاوسم انه حمار كذا وكذا في النوع
 اظلم الصالحين الشار وبقولهم فان الله وان الله را حبهك وايضا ترى ان الرجل يترجم
 ارضيا ليرزعا ويكتسب فيها فيذهب هو والباقي الا اذرة الطيور حتى يتقلها عليه يعرف
 انها صارت ملكه فالله يعرف الامر في الاثنين الى الخميس ومن الخبيث الذي لا يشكر الله
 الا ان يترجم الرجل فيترك الطيور ويحيا في الضلع هكذا ويتصرف في الارض ثم بعد فانه يحصل من كل
 بيرة الباقى والمشتري فيذهب الباقى وارجح الطيور ويعتقد ان فلانا غصب في هذا سنة ورجح
 فينظر ان الحور فانه الطيور الباقى فيجلب المشتري فيلوحه من اجرة الاخرى ويرد الاخرى الى صاحبها
 واقبال هذه اننا كثيرا لا نحصى في حمل المشتري ورجح الرائة وقلمه مستحقه

دعائية كزواني
 انصار احرار اعظم
 بعضا ان يغير العبد
 لا بيت من دار
 يحصى ان يفتي الخلق
 في حقا ايت
 على الخلق
 يفتي في المصروف ايضا
 في داخل البيت فلا
 حول ولا قوة الا بالله
 اللهم اجنا والمؤمنين
 اوطا اهلها وانواع
 المظالم وان لم يزل
 الجور والحق بالكتابة
 مشاها لصفحة وجر
 ١٢

٢٥٥ - ٦٦

ما يدفع الظلم عنه فكل ما عرفه سببا لذلك يسمى فيه حجة الخرافات الدينية ومن ذلك نشأ
 البطالة والقطالة وكل الهم عن الترقى والسعي فيه بل تزود الافكار وساءت الامور
 سخاهه وجور الان الظلم بحجر الظلم كان الصلاة تهوى عن العيش، بخلاف العباد
 يصير في تغير الافكار وحرمان الديار وطول الاعمار وهذه في البلاد الشرقية
 جدا واظن ان البلاد الغربية ايضا لا تخلو من ذلك بالكلية لكن ليست كما في بلاد الشرقية
 بل الحيرة في البلاد الشرقية لا تعد جميعا وكان افراد الخلت ساوقة في حصة القوت
 كما كانت تعدل بنداية في حقت الاعلاج اعترفت القلب به كانت في قال الرجل
 شرفي صارا وطان في الدنيا وعند كالمعانات الاحشية لولا تقصلا وحول
 قوة الاباء على الظلم في اهل ذلك يظهر فيها العيش كثيرا بل لا يفتخر العيش
 وكلما ادبت الحكمة عينا بلدة باسم التاديبا والنجاة فيظهر عيشا اخر
 هكذا لا يتم واظن ان سبب العيشا غالبا انها ظلم الشار واذا عرفنا
 العيشا سببا اخرى في البلاد الشرقية كانت الشار في الاوقات وقت سلطنة محمد
 الثاني في زيادة الاختيار والقديم عند من ان جعل بعضهم غير لولا وبعضهم لولا
 عندنا وبعضهم قاطنا وبعضهم يوز بليا وهكذا واعطاهم المملوك وما اختارهم
 ومن عشيتم ما كانت في هذه الحكومة من الخير من التكليف المادية والعسكرية
 بالكلية واعطاهم الحكمة وما يحتاجون من القوة وكان كل سنة يرسل خلفهم الاموال
 ويكسبهم ويحسن الهم بالضعف الامانة وذلك الوقت كانت تحت الامانة ان تقام لهم
 لا يخلت من الحكمة وكانوا يرون الحكمة في ذلك ابتاعهم في عقابله الامن ولكن
 عند ظني ما كان تقديم لهم الاخرى وكان يطوعهم اللزوم فيضعف من انهم ما تضعف اصلا
 كما رأينا ما جرى له وعند ظني ان الاكرا لا يوافقون انهم يريدون انهم بعد المصالح
 عن الخلق لهذا الاشياء تضعف انهم لا يوافقون والشاري وكل من بالبلاد والافراد
 وبنيت في الهم كل ما فعلت الحكمة الا بتجربة في زمن السلطنة محمد في بلادهم وغيره
 والهم

البلاد الغربية
 في بلادهم
 في بلادهم

البلاد الغربية
 في بلادهم

على الفرض الخامس فرضنا انهم ثم انه الصبح اعنا المسافر الزكية واخرضا لهم
بيننا وحقق بعضنا لبعض انه لم يقتل في جميع الاموال طارفي بغيره الا ان زاد الام
ولقد كرت في جميع انحاء الاطعمة البلاء والشيرة كلفت الاقلام ولنقد الجرد وكثير القليل
على الكثير والقطرة تدل على البحر والركي يكفيه الشئ القليل والما الفعق ولا يفيد الا القليل
ولقد كتبت على السيرة والواجب ان يحمله ان الحجة في البلاء شيرة بسبب حجة اصلان
طبيب الراضة لديه ولد ينادي او عرض في غيره منها لاني محلي كان والظن الاغلب عندى
ان الشجرة صرنا وتركة فرضنا على المسلمين ونزحنا ما كنا بصدد فنقد الرضا
انصار في هذه الاحوال التي يتكلم بها الصيغ الا الاطعم والجور والابدية في الروايات وهذا
هذه الداء الفصائل الذي عرض الله اولاديه وعجزت الاجراء عن تدبيرها بالبيع الادوية
والعلاجات وما ذكرنا الا الاقلام هو ما تخضناه في مرضهم ومن شخصي الرضا كمال الصلاة
لا التدوير انما يكون بالانذار وهو في بعض النسخ تفصيلي حتى لا يفتي النفس من غير تدبير
فقط في حاله انتم تعلم ان الله الحكيم هو الذي يصح الجوار ويتركى النفس ويذهب الاقلام
كما يحكي انه كان في زينة فخلقه ثم ابره جبر البرزخي والى على الكوفة فكتبه ذلك الولى
يعلم الولى الا الحليفة بوجوه الصلوة وكلامه جابور فان اهل الكوفة في سنة ١١٠٠ هـ
قالوا لولا انهم لم يفتوا الحليفة انهم لم يجرؤ الادارة اليهم بهم حتى ينصلحوا فغضب عمر بن
هنا الكتيبة وكتبه في مقابلة جابور والصلوة والدم في امير المؤمنين عمرو بن
الاول الكذاب ان الله يصليهم والاطم بغيرهم ولا تخاف الاجارة وعلم ان الرواية في
في فافظرا اني رى العجب حسن بتدبيره وتصيره على ما يبين ما ذكرته والله لطيف
تتوقف على امور اخرى واكثرها واحدا او اعلان ان الامراء والرايون من اهل
تجدد لبرية وحسن الكلام في جميع الاقضية الكلام بل الرقة لا يخرج الكلام البارد فانه يفتقر
طية لا يستفاد ولا يري في اليد العتمة ولا يبرز في جلا فاع والبر البرد ويحصل في كلام
خبرنا ان حصل قتل النفس متعدد في الكثرة والنقوشه شرح جراحات السنن بها اليتام ولا
بالا

وهذا هو الذي
في نسخة اخرى
ان الشجرة صرنا
انصار في هذه
هذه الداء الفصائل
والعلاجات وما
لا التدوير انما
فقط في حاله انتم
كما يحكي انه كان
يعلم الولى الا
قالوا لولا انهم
هنا الكتيبة وكتبه
الاول الكذاب ان
في فافظرا اني رى
تتوقف على امور
تجدد لبرية وحسن
طية لا يستفاد ولا
خبرنا ان حصل قتل
بالا

(٥٨)

ماجرة الله سبحانه وتعالى وتأييدها الصلة الصفة منهم مع الرعية والسيف بينهم
 عدم الفرق بين الفخ والصفحة والجيرة والسير والاعيد والوزير والاشياء كما الظاهر
 الاصفاء اليهم والتمسك لما جرى معهم وعدم تصريف الانتقام لهم من ظلمهم وهذا
 ما غضب عنهم ومجازاة الفاعل على طبق القانون الجواز وعدم ساعده وحده من الظلم
 بل يتبع الانتقام عنهم وعدم افعالهم ولا يامرهم على تلك الحارة في الامكان والامر
 في الجواز غير الظالم على اقله ارضا وان يكونوا واحدهم على احوال الامم فانما
 وتقر فيهم ما جرى بينهم فكانهم حوام كثيرة الفخ في احوالهم واما تميز في الامم فينازولهم
 والانتقالات لا يوافقون في بعض في غير الاجرات الجزائية فذلك من حرم
 الذي تحرم ما هو ركن العقلة في عم انزلوا الذي ينزلهم فالانتقالات فينازولهم بين الامم
 ان يميز الانتقالات لغيرها وهكذا يكون في مقام الاجراء بل يميز ان يحصل حقوق احلها
 او لا تصح اكلهم المفيدة في حق تصبفي الابدان الحقيقية والذاتية الحقيقية التي
 كان ذلك الكلام حقا وصدا فيهم اجراء ما يميز في الصفات لعاقبة على ان يكون
 وان كان كذلك فينا فيهم ان انفسهم ان هذا الرجل المفيدة ولكن لا يتكلم فيهم لانه يمكن
 ان تكون مجازاته في مسألة التي في ذلك احوال في حقيقة الاوقاف والاشياء الراجحة
 التي في حتمها الحكومة في ذلك بل ليست في هذا المضمون الاصح لكون لا ينسب في حجازي ذلك
 المتفق حقا الجواز وليست فيهم ان هذا اجراء ذلك الذنب قال قتالي يا اية الله صلوات
 الله عليكم وسلمت بنينا في تصبفي الامم واما ان يميز الحكومة في الكاتبة كل اعلان على
 الصالحين والوجوب في علماء ايضا يعطون الطلبة عما في الدين به تصفحة عقليته في
 عقولهم ولا يميزون عقليا بجاه حريته عنهم فتتفرق فيها طبعا عنهم والير النبوية والاولاد
 والحق في باب حريته ويلمص فيهم الاخوة والافاضة والحب فيهم بالاشارة والاولاد
 اقول انتم كل من يميز اخوانهم بغيرهم ولا يميز فيهم في احوالهم او يميز فيهم في احوالهم

اخرى اولاً بل ولهم كانت تحت طاية الاجانب لان العدة التي بينهم لا تنفك الترتيب
 العبري واليهودي والكروني والافرنسي في الاملام بل اخذ الاملام نفس تلك الاربطة بين المسلمين
 وكانت القديسة عند العرب محفوظة جداً لكونها ضياء نور الاملام صارت الاربطة بين المسلمين
 الصلوة الالامية وحدها وهجرت القديسة والمليحة فانهم التزموا في ذلك العزى وليس
 ينجح للكافر ولهم كان يرقى بل ولهم كان اخاه بسبب الاربطة الالامية رفعت جميع الاربطة
 واقبت الصلوة الالامية نظراً قالوا اننا المؤمنون اخوة في هذه السنة القديسة
 ارضيت الاملام وقررت جميعها كما عرفت من احوال الازمان وهذا القديس هو الذي
 العذرة والقبضاء بين المسلمين وحصلت هذه الصقانة الختلفة بينهم فالله اعلم بالحق
 على هذه النقطه ايزن الكل فان لو كانت ان القديسة هي التي فرقت بين المسلمين
 اضعفت قوامهم واهلهم ان هذه الحاله ما وجدنا ان يخالفه الا ان يكف عن اوجاهه
 لا يعرف الخفايا هو والله الهادي ولنذكر بقية في الآيات القرآنية والاخبار
 النبوية في الاخلاق الالامية على ان يكون سببها تضاد العالم الالامي في هذا المرض
 ويخطبها الجماعة لما اوردنا كتابته من الداء والذوا فقتل وبالله التوفيق
 قال تعالى خذ الصفح وامر بالعرف واعرف الخ اهلين وقال تعالى ان الله يامر بالعدل
 والاحسان وابتداء ذي القربى وينهى عن الفحشاء والمنكر والبغى ليحكم بذكره وقال
 واصبر على ما اصابك ان ذلك من عزم الهمم وقال تعالى فليصبروا ليعصموا الله
 لكم وقال تعالى ادفع بالتي اهل الحق فاذ الذي ينزل تخذوا له كانه وفي جميعه وقال تعالى
 ينصرون في السراء والضراء والكافرون الذين لا يصدقون وقال تعالى فاصبر
 كثير من الرضى ان بعض الرضى انهم ولا يصيب بعض بعضاً وقال تعالى بسم الله الرحمن الرحيم
 والصلوات من اخذ الالام لغيره او عملوا الصالحات وكما امر الله بالصلوات والصبر وقال
 حسن خلق خلق الله الاعظم وقال في كلام الاخلاق في اخلاق الجنة وقال في كلام الخلق

وقال الامام

(٤٠)

وعاء الدين وقال عم مامن شئ يرضيهم في الميزان أفضل من حسن خلقك لا صاحب حسن
الخلق يبلغ به درجة الصوم والصلاة وقال عم رأسي المصل بعد الدين التور والفقار
اصطناع الخبز لا كل تبر وفاجر وقال عم عليك بحسن الخلق فان احسن الناس خلقا
احسن ديناً وقال عم الاسلام حسن الخلق وقال عم ما احسن الخلق خبير وخلق
فيظمه النار وقال عم كرم الارضيه وحسن خلقه ومروءة عقله وقال عم انكم كنتم
الناس باعدكم فمهم بيت اللحم وحسن الخلق وقال عم ان الله استخلص هذا الدين
لنفسه ولا يصلح لدينكم اولا التخاذ وحسن الخلق الا فزيتنا اقلوكم بها وقال عم انكم
الا واقربكم من تحمي يوم القيمة احسنكم اخلاقاً وقال عم اهل الفضيلة اياماً احسنهم
خلقاً الله طوبى لكانا الذي يأنفك ويأنفك ولا خير فيمن لا يأنف ولا يأنف
وقال عم لا عقل كانه يبر ولا يحسن الخلق وقال ثلث من لم تكن فيه او واحدة منهن
فلا تصدق وابتنى من علمه تصدق بحجره عن صاحب الله او علم كيف بالشيء او خلقه
بيد النبي وقال عم من سعادة المرأه حسن الخلق ومن شقاوة سوء الخلق وقال عم السلام
المدني يدرك درجة الصوم القيام بآيات الله بحسن خلقه وكرم خريسته وقال عم
ان الصبي يبلغ بحسن خلقه عظيم درجات الآخرة وشرف المنازل وانه لضعيف الدنيا
وانه يبلغ بسوء خلقه اسفل درك جهنم وانه لعابد وقال عم سوء الخلق في العمل كالنجد
الخل الصل وحسن الخلق ليندب الخطنه كما تنديب الشبي الخليلد وقال عم سوء الخلق
وشرككم اسوأ خلقاً وقال عم لا يزال العبد يصيد من الله ما يبغى خلقه وسئل عم
ما حسن الخلق فقال ان تصلي من وطعت وتطهر من حولك وتضعف عن ظلمك وقال له
عم اخر الصحنى يا رسول الله فقال له انت الله صفا كفت ثم قال له انصحوني
انتم السنة الحسنة فحيا ثم قال له انصحني يا رسول الله فقال له خالف الناس خلقك
فقال له حسن وقال عم والذرفه بيد لا لوني بعد حتى يجب لا خير ما يجب لنفسه في الخير وقال عم
لا يسكل العبد الايمان حتى يجب فيه ما يجب لنفسه حتى يخاف الله في مزاجه وجملة

وقال في الحديث الصديقين من حيث خلقهم وروى غيره وان يورث الناس ما يورثهم
 ولقد دخل جبال الجنة بغير اعمال ولكن بالضحيم لاهل الايام وقال في الحديث ان الرجل
 لا يكفر الا بمناخه فكيف قلبه مع ما سمع من خبر من لم يورثه الاخرة لادبائه ولا
 دينه ولا خيره ولم يكن كالا على الناس وقال في لاهلها نية في الايام وقال في
 الايمان بضع وسبعون شعبه افضلها قول لا اله الا الله وادناها االمه الا الذي
 من الطيبات والحيا شعبة من الايمان وقال في من ان الذي جعل الداء جعل الدواء
 فجعل شفاء من شاء وشفاء من شاء وقال في لكل داء دواء فاذا اصابك الداء فادبر الى الله
 وقال في الدوا من الصدق وقد ينفع في شيا ما يشاء وقال في ما كتبت كتبت
 وضل علم يدي صاحب الماهري او يره عن روي ولا انتقام دينه حتى يتبين عقله
 وقال في لا يحكم اسلام رجل حتى تعلمه اما عقده عقله وقال في من باعني اذا قربت
 الذي لا اله الا الله بافئاع القرب فصر الى الله بانفع الفصل تسعون بالدرجات والنعى
 عند الناس وعند الله في الاخرة وقال في من الناس يعلمون بانجزوا غايته ان اجروهم
 على قدر عقولهم وقال في من ان الله لا ينظر الا صوركم واعمالكم ولكن ينظر الا طوبىكم و
 قال في من نية الرافضين من قوله وقال في من ما اصبحت ان يفضي الناس بك فافضلهم
 وما كرهت ان تفضلهم للناس فيك فيجوز النكاح من وقال في من جزاؤهم في سنة فقلنا
 فيه عفا واصلي فاجره على الله ان لا يجب الظلمة وقال في من فاعف عنهم واصفون
 الله بحسنيته وقال تعالى خذ العصف وامر بالعرف واعرض عن الجاهلين وقال في من
 فيما رحمة من الله لنت لهم ولو كنت فظا غليظ القلب لانفضوا من حولك فاعف عنهم
 واستغفر لهم وشاورهم في الامر وقال في من اراد ان يترقى الله اليه ان يرفع له
 الدرجات يوم القيمة فليصف عن ظلمه وليعط من حرمه وليصل من قطعه وليعلم من حال
 عليه وقال في من من اراد اخرا من صلا فليصلي من حقا كان او بطلا فان لم يفعل
 لم يرد على الله وقال في من من الله اخوه بمقدرة فلم يعبدها كان عليه الحظية من

صاحب

{42}

صاحب مكسي وقال هم زعموا عند العداة عفا الله عنهم يوم المهرة وقال هم الضعيف لا يزيد
 العبد الا عزاً فاعفوا بغيركم الله والمقاضي لا يزيد العبد الا رقتة فتواضعوا بغيركم
 الله وقال هم ان العبد لا يظلم الظلمة فلا يزال يشتم ظالمه ويسته حتى يكون بعد ايام
 ظلم ثم يبقى للظالم عليه مطالبة بما زاد عليه فينتهي له من الظلم وقال هم اذا
 مات ابن آدم انقطع عمله الا من ثلث صدقة تجارة وعلم ينتفع به وولد صالح
 يبعثه وقال هم الدال على الخي كفاعله وقال هم من سئ سنة حسنة فله اجرها
 من عملها ومن سئ سنة كريمة فله وزرها ووزر من عمل بها الا حياها قال هم
 افضل الاعيان ان يحب الله ويتفضى الله وتعمل لسانك في ذكر الله وان يحب للناس
 ما يحب لنفسك وفكره لهم ما فكره لنفسك وان تصد لغير اوليقت ولكن
 نها خاتم حار دنا من الداء والدواء وزجوا الله ان يجعله خالصا لوجه
 الكريم واخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين ولا حول ولا قوة الا بالله
 العظيم وصلى الله على النبي الامي محمد واله وصحبه وحزب الجحيم

وعلى جميع الانبياء والمرسلين والكل وصحبه

كلا جمعين قداسة البنان البينا
 من تبيض الداء والدوا بصدق
 وتوفيقه

في قصة قورقود اربعى سنة الف وثلاثمائة وتسعة واربعين في هجرت
 من الم عز والشرف كانوا ان في لا يحصى في رمضان المبارك

Tarikh
 (miladi: 19 Subat 1929 Ramzan in 1449 AH)

Barloma = Solbon ayi

